

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA‘LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

B.S.ABDULLAYEVA, Y.Z.RO‘ZIYEV, K.V.ISMOILOVA

MEDIASA VODXONLIK VA AXBOROT MADANIYATI

DARSLIK

Toshkent – 2024

Taqrizchilar: *G'.Yunusov* – Renessans Ta'lim universiteti Kunduzgi va kechki ta'lim fakulteti "Maatematika va axborot texnologiyalari" kafedrası mudiri, dotsent.

M.E.Mamarajabov – Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universitetining Matematika va ta'limda axborot texnologiyalari kafedrası mudiri, p.f.d., professor.

Ro'ziyev Y.Z., Abdullayeva B.S. Mediasavodxonlik va axborot madaniyati: Oliy o'quv yurtlarining barcha yo'nalishlari talabalari uchun darslik. T.: O'zbekiston, 2024. – 260 bet.

Mazkur darslikda mediasavodxonlik va axborot madaniyati faning paydo bo'lishi tarixi, hozirgi holati, mediasavodxonlik va axborot madaniyatining nazariy asoslari, axborot tushunchasi, makon va zamonga xos bo'lib, u davriy hodisa sifatida turli shakl-shamoyili jamiyatda axborot oqimi ko'paygani tufayli, axborotni tahlil qilish, bor holicha iste'mol qilish jarayonlariga to'liq tavsif berilgan. Global axborot makonida qabul qilinayotgan axborotlarni tushunish, baholash, tanqidiy tafakkurni shakllantirish. Ommaviy axborot vositalari va media makonga xos: "raqamli", "kompyuter", "vizual", "texnologik", "kommunikatsion", "media", "axborot", "ommaviy madaniyat" va "texnokratiya" kabi tushunchalarni talaba-yoshlarga mazmuni, maqsad va vazifalarini anglagan holda foydalanish tavsiya qilinadi. Bundan tashqari mediasavodxonlik va axborot madaniyatining sir-asrorlarini o'rganuvchilar, talabalar, o'qituvchilar darslik sifatida foydalanishi mumkin.

© Ro'ziyev Y.Z., Abdullayeva B.S., 2024
© «Donishmand ziyosi»

Kirish

Bugungi kunda ta'lim tizimida rivojlanishning asosiy tendensiyalari jumlasida axborotlashgan jamiyatga o'tish, barcha jabhalarda media vositalaridan foydalanishning axborot texnologiyalari amaliyotga tadbiiq etilmoqda. Bo'lajak pedagoqlarda mediasavodxonlik va axborot madaniyatini rivojlantirish, globallasuv va axborot makonining ochiqligini ta'minlash yangi bilimlar, qarashlar, faktlar, konsepsiyalarni yaratish, medialar orqali tarqalayotgan axborotlar hamda axboriy muhitni mediasavodxonlik va axborot madaniyatini rivojlantirish asosida takomillashtirishga qaratilgan yirik loyihalarni tadbiiq etish bo'yicha tizimli ishlar olib borilmoqda.

Dunyoning yirik ilmiy tadqiqot muassasalarida mediasavodxonlik va axborot madaniyati borasidagi tahliliy yondashuv, uni tanqidiy qabul qilish va media vositasida o'zini ifoda etish, mediakontentni ijodiy jihatdan anglash, yaratish, talqin qilish va bu orqali talabalarda ko'nikmalarni shakllantirish, interfaollik, tanqidiy tahdid va havfsizlik ko'nikmalarini ta'lim va amaliyot doirasida rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Oliy ta'lim muassasalari talabalarida mediasavodxonlik va axborot madaniyatini rivojlantirish zamonaviy ilmiy-texnikaviy taraqqiyot talablariga mos holda talabalarning media borasidagi bilimlarini media texnologiyalarni rivojlantirish asosida takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Respublikamizda so'nggi yillarda ta'lim sohasining barcha bosqichlarini ilg'or tajribalar va zamonaviy talablar asosida tashkil etish, oliy ta'limdan keyingi ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, umumiy o'rta ta'lim muassasalari va oliy ta'lim o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlash, ta'lim mazmunini raqamli metodlar talablariga mos yangilash hamda ta'lim jarayonlari samaradorligini oshirishning me'yoriy asoslari yaratilmoqda. «Media sohasini tizimli isloh qilish, axborot yetkazish samaradorligini oshirish hamda mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash» ustuvor yo'nalish etib belgilandi. Bu borada oliy ta'lim muassasalari talabalarida mediasavodxonlik va

axborot madaniyatini rivojlantirish samaradorligiga erishishning pedagogik imkoniyatlari kengayadi.

Mediasavodxonlik va axborot madaniyati fanining maqsadi har bir medianing ustuvorliklari va kamchiliklarini tushungan holda ular tomonidan tarqatilayotgan axborotni saralay bilish va zarurini qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish bo'lsa, asosiy vazifasi insonlar tomonidan iste'mol qilinadigan har qanday axborotning manipulyativ kuchini anglagan holda undan chegaralanishdir. Shuningdek, odamlarga OAV hamda fuqarolik jurnalistika rolini tushunishga yordam berishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli «2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi, 2019 yil 8 oktabrdagi PF-5847-son «O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida»gi farmonlari, 2020 yil 27 fevraldagi PQ-4623-son «Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi, 2020 yil 6 noyabrdagi PQ-4884-son «O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi, 2018 yil 21 noyabrdagi PQ-4022-son «Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish maqsadida raqamli infratuzilmani yanada modernizatsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarorlari, zahirida mediasavodxonlik va axborot madaniyati fani oldida turgan qator vazifalar ham bor.

Bugungi kunda mediasavodxonlik va axborot madaniyati, kino, teatr, san'atning turlari, madaniyat sarchashmalari, internet orqali uzatilayotgan har qanday ma'lumot inson ongiga o'zining ma'lum bir ta'sirini o'tkazib, uning dunyoqarashini o'zgartirishga sabab bo'lmoqda. Yuqorida tilga olingan tushunchalarning qo'llanilishi va bugungi kunda mediata'lim, mediasavodxonlik, mediatanqid va mediani o'rganishga bo'lgan intilishning asosiy maqsadi ham axborotning yaratilishi, uning tarqalish jarayonini tushunib yetish, tijorat, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy va madaniy maqsadlarda tarqatilayotgan axborotning mohiyatini anglagan holda uni baholay olishdir.

I. BOB. MEDIASA VODXONLIK VA AXBOROT MADANIYATI EVOLYUTSIYASI VA UNING JAMIYATDAGI AHAMIYATI.

1.1. Media savodxonlik va axborot madaniyati tushunchasi evolyusiyasi va dialektikasi.

Tabiat va jamiyatdagi har bir evolyutsion jarayon insoniyat tarixining muhim qismi sifatida insoniyatni o‘zi haqidagi tarixiy haqiqatni topishga yaqinlashtiradi. Shu ma’nodagi u erining yaratilish tarixi, hayvonot olami va o‘simlik dunyosining o‘zaro bog‘liqligidan dunyoning yaratilishi bilan bog‘liq muhim yangilikni tadqiq qiladi. Mediasavodxonlik va axborot madaniyatining hayotimizga chuqur kirib borishi tufayli axborot hajmi ham oshdi va bunday global jarayonda ommaviy demokratik muloqotning eng yaxshi kafolati hisoblanadi. Muloqotning bu turi inson huquqlarini amalga oshirishning asosiy omili hisoblanadi.

Media savodxonlik va axborot madaniyati insonlarga turli media shakllarini va xabarlarini tahlil qilish, baholash va yaratishga imkon beradigan ko‘nikmalar to‘plamidir. Qaysi manba ishonchli, qaysi manbada noto‘g‘ri xabarlar tarqalishi mumkinligini media savodxonligi yuqori bo‘lgan odam osongina sezishi mumkin bo‘ladi. Media savodxonlik — insonlarga turli media shakllarini va xabarlarini tahlil qilish, baholash va yaratishga imkon beradigan ko‘nikmalar to‘plamidir. Qaysi manba ishonchli, qaysi manbada noto‘g‘ri xabarlar tarqalishi mumkinligini media savodxonligi yuqori bo‘lgan odam osongina sezishi mumkin bo‘ladi. Boshqacha qilib aytganda, media savodxonlik — bu tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini ommaviy axborot vositalari orqali uzatiladigan xabarlar va belgilarga qo‘llash qobiliyati.

Binobarin, dunyodagi barcha voqea va hodisalar u yoki bu tarixiy manbaga o‘ziga xos tarzda oydinlik kiritishi va ayni paytda muhim tarixiy ma’lumotlarning ochilishi uchun sabab bo‘lishi mumkin. O‘tmish tarixi, ijtimoiy va gumanitar fanlarni o‘rganishda falsafa, madaniyatshunoslik, etnologiya, etnografiya, san’atshunoslik, sotsiologiya va boshqa shu kabi fanlar etakchilik qilmoqda. Biroq, mohiyatiga ko‘ra, bu fan tarixining muhim tarkibiy qismidir. Tarixiy manbalarga murojaat qiladigan bo‘lsak, ibtidoiy odam o‘z fikrini o‘zi o‘ylab topgan turli belgilar va tasvirlar yordamida ifodalashga harakat qilganligini bilib olamiz. Inson hayotida muhim

ahamiyatga ega bo'lgan til, yozuv va muloqot shakli shu tarzda paydo bo'lgan degan argument bor. Agar biz tilning tarixi va evolyutsiyasi haqida fikr yuritmoqchi bo'lsak, uni ilmiy jihatdan o'rganishimiz kerak.

Ommaviy axborot vositalari yoshlar hayotidagi katta ta'sirga ega kuchdir. Musiqa, televizor, video o'yinlar, jurnallar va boshqa ommaviy axborot vositalari dunyoni qanday ko'rishimizga kuchli ta'sir ko'rsatadi, bu ta'sir ko'pincha bolalik davridan boshlanadi. Ommaviy axborot vositalarini iste'molchilar tanqidiy tahlil qila olishlari uchun ularda media savodxonlik ko'nikmalari va odatlarini bolalikdan rivojlantirish kerak bo'ladi. Bu ko'nikmalarga ommaviy axborot vositalariga bazaviy darajada kirish, uni muayyan tushunchalar asosida tanqidiy tahlil qilish, shu tahlil asosida baholash va nihoyat, ommaviy axborot vositalarini o'zi ishlab chiqarish kiradi. Media savodxonligi ko'nikmalarini o'rganishning ushbu jarayoni media ta'lim deb ataladi. UNESCO tashkiloti tomonidan XXI asrda media ta'limni targ'ib qilish madaniy-ma'rifiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishi sifatida e'tirof etildi hamda aynan shu yo'l bilan media savodxonlikni oshirish mumkinligi takidlandi. UNESCO odamlarning tanqidiy fikrlash va to'g'ri qaror qabul qilish darajasini yaxshilash uchun ommaviy axborot vositalari va media savodxonlikni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlaydi.

Jahon tarixida ibtidoiy tasviriy san'at, ayniqsa, g'orlar devorlariga turli tasvirlarni yozish paleolit davriga to'g'ri keladi, O'rta Osiyodagi g'or va qoyalarga chizilgan rasmlar esa mezolit davriga mansub. O'rta Osiyoning tog'li hududlarida keng tarqalgan qoyatosh rasmlari ishlov berish usuliga ko'ra ikki turga bo'linadi. Ularning ba'zilari bo'yoq (oxra) bilan chizilgan rasmlar (petrogliflar), ikkinchi turi o'yilgan va ishqalangan. Biroq til, nutq, yozuv va uning muhim elementlari inson evolyutsiyasida ahamiyat kasb etish bilan birga millionlab yillar davomida shakllangan va shakllanmoqda. Til jamiyat boyligi bo'lib, u jamiyat a'zolarining o'zaro munosabatlarini amalga oshiradi, insonning moddiy va ma'naviy hayotida sodir bo'layotgan barcha hodisalar haqida bilimlarni to'playdi, ular haqida hisobot beradi.

Til - belgilar tizimi va ularni bog'lash usullari, u fikr, his-tuyg'u va irodani ifodalash vositasi bo'lib xizmat qiluvchi muloqot vositasidir. Til yordamida biz

dunyoni o'rganamiz, undagi o'rnimizni aniqlaymiz. Ob'ektlar yoki hodisalar to'g'risidagi ma'lumotlarni qabul qiluvchi va qayta ishlaydigan odamlar endi ular bilan emas, balki ularning belgilari, tushunchalarning belgilari bilan til yordamida ishlaydi. Xalq tili - so'zlashuv nutqining lingvistik vositalari majmui adabiy til me'yorlarini buzadi. Xalq tiliga fikrning qo'pol, qisqartirilgan ifodasi uchun ishlatiladigan til hodisalari (so'zlar, grammatik shakllar, iboralar, talaffuz xususiyatlari) kiradi. Xalq tili hech qanday geografik joy, ijtimoiy guruhga bog'liq emas. Bu adabiy me'yorlardan etarlicha bilimga ega bo'lmagan, adabiy va adabiy bo'lmagan me'yorlar o'rtasidagi farqni bilmaydigan milliy tilda so'zlashuvchilarning nutqidir.

Hududiy lahjalar - ma'lum bir hududda qo'llaniladigan til shakllari. Bular faqat og'zaki nutqda mavjud bo'lgan tilning arxaik va tabiiy shakllaridir. Rus tilida uchta dialekt mavjud: janubiy rus, markaziy rus, shimoliy rus. Ularning har biri o'ziga xos fonetik, leksik, grammatik xususiyatlarga ega. Jargonlar - bu umumiy kasb bilan birlashgan yoki har qanday asosda alohida guruhlarni tashkil etuvchi odamlarning nutqi: ijtimoiy, yosh, qiziqish. Yoshlik jargoni, jinoiy jargon, muxlislar, kollektorlar jargonlari va boshqalar bor. Jargon - bu sirli til, uni faqat tor doiradagi ishtirokchilar biladi. Adabiy til – matbuot, fan, davlat idoralari, ta'lim, radio, televideniya qo'llaniladigan milliy tilning eng oliy shaklidir. U inson hayoti va faoliyatining turli sohalariga xizmat qiladi: siyosat, madaniyat, fan, ish yuritish, qonunchilik, kundalik muloqot, xalqaro aloqa. Bu butun xalqning tili, u milliy tilning boshqa turlaridan ustun turadi.

1.2. Muloqot va ma'lumot tushunchasining uzviyligi va o'ziga xosligi.

Muloqotning ijtimoiy funktsiyalari nafaqat iqtisodiy va siyosiy mexanizmlar, balki madaniy me'yorlar, qadriyatlar va ma'nolar orqali ham amalga oshiriladi. Tarix shuni ko'rsatadiki, insoniyat o'zining mavjudligi davomida doimo yangi turdagi kommunikativ muloqot, jumladan, madaniyatlararo muloqot, birinchi navbatda, shaxslararo муносабатларга o'zaro ta'sir ko'rsatadi. Shaxsning asosiy shakllanishi o'z-o'zini hurmat qilish bo'lib, u shaxsni boshqa odamlar tomonidan baholashga va uning boshqalarni baholashiga asoslanadi. Tilshunoslik va lingvodidaktikaning

kommunikativ pragmatikaga qiziqishining ortishi tadqiqotchilarni xabarning individual-shaxsiy, qasddan (motiv va maqsadlar) va situatsion jihatlarini amalga oshiradigan til vositalaridan foydalanishni yaqindan o'rganishga olib keldi. Dominant yo'nalishlardan biri bu bir jamiyat vakillari va turli madaniy jamiyatlar vakillari o'rtasida turli xil ijtimoiy sohalarda kommunikativ xatti-harakatlarning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishdir. Madaniyatlararo aloqalarning kengayishi munosabati bilan jamiyatning chet tilini biladigan turli profilli mutaxassislariga bo'lgan ehtiyoji ortib bormoqda. Biroq, madaniyatlararo o'zaro munosabatlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishga imkon beradigan chet tili kodiga ega bo'lish tarixiy an'analar va urf-odatlar, turmush tarzi va boshqalar ta'siri bilan belgilanadigan xorijiy madaniyatning professional ahamiyatga ega bo'lgan tushunchalarini o'zlashtirishni nazarda tutadi¹. *Muloqot (lotincha so'z: aloqa-bog'lanish, xabar; lotincha so'zdan olingan: communicare- umumiy qilish, bog'lash, xabar qilish)*. Ta'rif: Aloqa - bu har qanday tabiatdagi ob'ektlar o'rtasidagi axborot almashinuvini o'z ichiga olgan faol o'zaro ta'sir turi.

Muloqot davomida biz bir so'zni ko'rib chiqamiz. Misol uchun axborot «Axborot» so'zi kutilayotgan yoki bo'lib o'tgan voqea, xodisalar to'g'risidagi ma'lumotlarni bildiradi. Kundalik turmushda har bir mutaxassis turli xil axborotlar bilan ish yuritadi. Axborot tushunchasi bir qancha fanlarda turlicha izohlangan. Masalan: falsafada axborot inson ongiga ta'sir etib, ob'yektiv reallikni aks ettiruvchi va harakatlantiruvchi kategoriya sifatida ishlatiladi. Kibernetika, informatika fanida axborot voqea - xodisa to'g'risidagi bilimlarni oshirish yoki noaniqlikni kamaytirish mezoni sifatida qo'llaniladi.

Kompyuterlarni ishlatish faoliyatida esa axborotdan boshqarish funksiyalarini amalga oshiruvchi ob'yekt sifatida foydalaniladi. Axborot tushunchasi ma'lumot tushunchasi bilan uzviy bog'langan, lekin har qanday ma'lumot axborot bo'lavermaydi. Masalan: olma desak, bir necha xil ma'noni tushunish mumkin: qizil olma deganda,

¹ N.Muratova. Jurnalistika media va axborot savodxonligi. Jurnalistlar va media sohasidagi ta'lim beruvchilar uchun qo'llanma. Baktria press. T.,2019.

mevaning ma'lum bir rangi tushuniladi, demak barcha ma'lumotlar axborotga aylanishi uchun voqea - hodisa to'g'risidagi butun xususiyatlarni ifodalashi lozim. Hozirgi kunda barcha axborotlarni nisbiy holda quyidagi turlarga ajratish mumkin:

- ✚ texnik axborot;
- ✚ agrobiologik axborot;
- ✚ siyosiy axborot;
- ✚ huquqiy axborot;
- ✚ iqtisodiy axborot va boshqalar.

Barcha axborotlar quyidagi xususiyatlarga ega:

- Uzluksiz hosil bo'lishi.
- Harf raqamlarda ifodalanishi.
- Diskret harakterdaligi.

Yer yuzida jonli mavjudodlarning paydo bo'lishi bilan birgalikda ularning taraqqiyoti, hamda atrof muhit to'g'risidagi, voqea hodisalar to'g'risidagi ma'lumotlarni bilish va ular to'g'risida axborot olish shu axborotlar asosida yashash sharoitlarini belgilash, rivojlanish taraqqiyotini anglash katta ahamiyatga ega. Bundan tashqari vaqt o'tishi bilan birgalikda tabiatni insonlar tomonidan o'rganish davomida bu axborotlarga yaratilayotgan va ishlatilayotgan mashinalar, apparatlar, o'lchov asboblari, texnologik jarayonlar haqidagi axborotlar qo'shilib bordi. Yigirma-o'ttiz yil oldin axborot nimaligini aniqlash juda oson edi.

Axborot odamlar o'rtasida uzatiladigan ma'lumotlar hisoblanib, keyingi vaqtda ishlab chiqarishni rejalashtirish va boshqarish uchun, hamda yashash sharoitlarini, iqtisodiy taraqqiyot darajasini belgilashda katta ahamiyatga ega bo'lib qoldi. Axborot odamlar o'rtasida uzatiladigan ma'lumotlar hisoblanib, keyingi vaqtda ishlab chiqarishni rejalashtirish va boshqarish uchun, hamda yashash sharoitlarini, iqtisodiy taraqqiyot darajasini belgilashda katta ahamiyatga ega bo'lib qoldi.

Biologik o'simliklarni o'rganish orqali o'simliklarning hayoti to'g'risidagi axborotlarni yig'adi va bu axborotlar asosida o'simliklarni tabiatdagi ro'lini, ularning ko'payishini, insonlar uchun kerakli tomonlarini aniqlaydi. Ikkinchi bir misol. Avtobus harakatlanish davomida motorning ovozi boshqacha chiqmoqda. Avtobusdagi

yo'lovchilar uchun bu uncha ahamiyatsiz bo'lsa, malakali haydovchi uchun esa bu axborot hisoblanib va bunga asosan, ya'ni motordan chiqayotgan ovozga qarab motorni holatini aniqlaydi. Demak axborot degan savolga qisqacha javob berishimiz uchun ikkita ob'yektga manba va istemolchi orasidagi bog'lanishga murojaat qilishimiz zarur ekan.

Axborot manbaiga tabiiy ob'yektlar-sayeralar, yulduzlar, insonlar, hayvonlar, o'simliklar, maydon, o'rmonlar - fan va texnikani rivojlantirishdagi ilmiy tajribalar, mashinalar, texnologik jarayonlar kiradi. Axborot iste'molchilar ro'yxati ham katta bo'lib unga, insonlar, hayvonlar, o'simliklar, turli hil o'lchov asboblari kiradi. Shuning uchun axborot keng doiradagi tushuncha bo'lib, jamiki ob'yektlar, mavjudodlar, jarayonlar haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Axborot manbalari va iste'molchilarining har xilligi axborot shaklining turli ko'rinishda bo'lishiga olib keldi: belgili, matnli va grafik. Axborotning belgili ko'rinishida asosan belgilar - harf, belgi, raqam va boshqalar qo'llanilib, voqea-hodisalar haqidagi signallarni uzatishda foydalaniladi².

Masalan. Svetoforning yashil chirog'i yo'lovchi va haydochilarning harakatiga ruxsat berilganligini, sariq chiroq ko'cha harakatini o'zgarishi va qizil chiroq esa harakatlanish taqiqlanishi haqidagi ma'lumotlarni beradi. Matnli axborot juda murakkab axborot shakli bo'lib, bu shaklda ham harflar, raqamlar, matematik belgilar qo'llaniladi. Faqatgina bu belgilar yakka holda emas balki ularning bir necha tuzilmalaridan, tartibli kelishidan tashkil topadi. Belgi va harflarning o'zaro bog'lanishida, hamda inson nutqining matn ko'rinishida aks ettirilishida matn axborotini ishlatish qulay va keng qo'llaniladi.

Masalan. Ko'p miqdorda nashr etilgan kitoblar, qo'llanmalar, gazeta va ro'znomalar. Axborot shaklining grafik ko'rinishi turmush hayotimizda muhim ahamiyatga va katta axborotlar massiviga ega bo'lgan tabiat ko'rinishlari, foto tasvirlar, rasmlar, chizmalar, sxemalarni misol qilishimiz mumkin. Axborotning na bir

² Y.Mamatova, S.Sulaymanova. O'zbekiston mediata'lim taraqqiyot yo'lida. O'quv qo'llanma. Extremum -press, 2015-94.b.

og'irligi, na bir geometrik o'lchami va hech qanday ximik yoki fizik xususiyatlar mavjud emas. Lekin axborotni mavjud bo'lishi, saklanishi, uzatilishi uchun biror bir material-ob`yekt bo'lishi zarur. Bunday ob`yektlar juda ko'p bo'lib va ularning soni taraqqiyot natijasida o'sib bormoqda.

Muloqotning ijtimoiy funksiyalari nafaqat iqtisodiy va siyosiy mexanizmlar, balki madaniy me'yorlar, qadriyatlar va ma'nolar orqali ham amalga oshiriladi. Tarix shuni ko'rsatadiki, insoniyat o'zining mavjudligi davomida doimo yangi turdagi kommunikativ ob'yektlarni (masalan, yozish, bosmaxona, Internet) yaratish bilan band bo'lib, bu bilim, tajribani uzatishga hissa qo'shadi va inson faoliyati imkoniyatlarini kengaytiradi. Muloqot, jumladan, madaniyatlararo muloqot, birinchi navbatda, shaxslararo муносабатларга o'zaro ta'sir ko'rsatadi. Shaxsning asosiy shakllanishi o'z-o'zini hurmat qilish bo'lib, u shaxsni boshqa odamlar tomonidan baholashga va uning boshqalarni baholashiga asoslanadi.

Tilshunoslik va lingvodidaktikaning kommunikativ pragmatikaga qiziqishining ortishi tadqiqotchilarni xabarning individual-shaxsiy, qasddan (motiv va maqsadlar) va situatsion jihatlarini amalga oshiradigan til vositalaridan foydalanishni yaqindan o'rganishga olib keldi. Dominant yo'nalishlardan biri bu bir jamiyat vakillari va turli madaniy jamiyatlar vakillari o'rtasida turli xil ijtimoiy sohalarda kommunikativ xatti-harakatlarning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganishdir. Madaniyatlararo aloqalarning kengayishi munosabati bilan jamiyatning chet tilini biladigan turli profilli mutaxassislariga bo'lgan ehtiyoji ortib bormoqda. Biroq, madaniyatlararo o'zaro munosabatlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishga imkon beradigan chet tili kodiga ega bo'lish tarixiy an'analar va urf-odatlar, turmush tarzi va boshqalar ta'siri bilan belgilanadigan xorijiy madaniyatning professional ahamiyatga ega bo'lgan tushunchalarini o'zlashtirishni nazarda tutadi.

Axborot (lotincha informātiō "biror narsani aniqlashtirish, ifodalash, tushunchasi" - ma'lumot" shakl berish, o'rgatish; o'ylash, tasavvur qilish") - taqdim etish ma'nolarini anglatadi. Axborotlashtirish bilimlarni ijtimoiylashtirish, uni jamoat mulkiga aylantirishning eng muhim usuli hisoblanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, faqat bilimlarning umumiy foydalanish imkoniyati va jahon madaniyatining barcha

yutuqlari asosida jamiyatning an'anaviy mafkuraviy munosabatlarida o'zgarishlar yuz berishi mumkin. Axborotlashtirish jarayonida millatning intellektual va axborot salohiyati yuksalib, bilishning o'zi imkoniyatlari sezilarli darajada kengayib bormoqda. Bu butun jamiyatning intellektuallashuvining kuchayishiga olib keladi.

Inson hayotidagi birinchi ma'lumot manbai xat bo'lib, uning qachon va qaerda paydo bo'lganligi haqida aniq ma'lumot yo'q, lekin uning vazifasi xabar berish va fikr almashishdir. Xat mazmuni va xususiyatiga ko'ra, u shaxsiy va davlat ahamiyatiga ega bo'lib, xatdagi ma'lumotlar shaxsiy hisoblanadi. Xatlar, shuningdek, sub'ektlar o'rtasidagi muzokaralar, kelishuvlar yoki shartnomalar haqida hukumatning rasmiy xabari bo'lishi mumkin. Xat har qanday bitim yoki shartnomaga ilova qilinadi, uning vazifasi tuziladigan bitim yoki shartnoma haqida ma'lumot va tafsilotlarni taqdim etishdir. Hatto bugungi kunda ham xat rasmiy doiralarda yoziladi, shakli o'zgarishi mumkin, ammo funksiyasi bir xil bo'lib qoladi. Xalqaro huquqda ikki yoki undan ortiq davlat o'rtasidagi diplomatik muzokaralar natijasida qabul qilingan kelishuvlar, shartnomalar yoki boshqa qarorlar haqidagi xabarlar ikki yoki undan ortiq davlat tomonidan rasman e'lon qilinadi³.

Endi yangi axborot texnologiyalari inson va jamiyatga qanday ta'sir ko'rsatishini tushunish muhimdir. Axborotlashtirish jarayonining natijalari inson uchun nafaqat ijobiy, balki salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Ijobiy va salbiy ta'sirlar bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ikkinchisi ko'pincha birinchisining natijasidir. Quyida jamiyat hayotining asosiy jabhalarida: iqtisodiy, ma'naviy-madaniy, siyosiy, harbiy va ijtimoiy sohalarda namoyon bo'lgan axborotlashtirishning salbiy tomonlari va ular keltirib chiqaradigan xavf va tahdidlarni ko'rib chiqamiz.

Ta'lim xizmatlariga nisbatan aloqa siyosatining xususiyatlarini ko'rib chiqing. Umuman olganda, marketing kommunikatsiyalari maqsadlarining uchta asosiy turi mavjud: nasihat, ma'lumot va eslatish (shu jumladan talabni qo'llab-quvvatlash). Bozorga kirib kelayotgan yangi ta'lim muassasalari odatda ishontiruvchi janrli aloqalardan foydalanadilar. Ular potentsial iste'molchilarni niyatlarining

³ А.В. Федоров. Медиаобразования и медиаграмотность. Учебное пособие. М. 2018 г.

mustahkamligiga va taqdim etilayotgan xizmatlar sifatiga ishonirishga harakat qiladilar. Axborot-kommunikatsiya faoliyati ta'lim xizmatlarining yangi qatoriga hamroh bo'lgan zamonaviy modifikatsiyadagi ta'lim xizmatini bozorga joriy etishga ko'maklashishga qaratilgan. Odatda ular o'quv dasturlari mazmuni, uning texnologiyalari, usullari, narxlari o'zgarishi va taklif qilinadigan qo'shimcha xizmatlar haqida ma'lumot beradi.

1.3. Aloqa va axborotning inson hayotidagi o'rni, mazmuni va ma'naviy ehtiyoji.

Insonning yana bir ruhiy ehtiyoji muloqotdir. "Insonning muloqotga bo'lgan ehtiyoji insonning shaxsga bo'lgan ehtiyoji sifatida ishlaydi. Muloqot bilan insonning o'zini tanib olish jarayoni boshlanadi. Shaxsiy aloqalarda insoniy his-tuyg'ularning butun doirasi, axloqiy va estetik g'oyalar va ko'nikmalar, kuchli irodali fazilatlar shakllanadi. Insonga bo'lgan muhabbat, do'stlik, sheriklik chinakam insoniy ehtiyojlardir. Ma'naviy-psixologik qo'llab-quvvatlash, bir-biriga e'tibor, hamdardlik, hamdardlik, fikr almashish, birgalikda ijod qilish – bular muloqotga bo'lgan ehtiyojning ko'rinishlaridandir.

Kolumbiyalik yozuvchi Gabriel Garsia Markes "Yolg'izlikning yuz yili" romanida odamlar kasallik natijasida xotirasini yo'qotib qo'ygani, biror narsaning nomini bera olmagan va uning nima ekanligini va nima uchun kerakligini tushunmaganligi haqida gapirib o'tgan. Qahramonlardan biri tanish narsalarning nomlarini eslab qolishda qiynalayotganini payqagach, ularga stikerlar, masalan, "soat, stol, eshik, devor, to'shak" yopishtirib qo'ydi. Axir, sigirning bo'yniga osilgan lavhada: "Bu sigir, sut bo'lishi uchun uni har kuni ertalab sog'ish kerak, sutli qahva tayyorlash uchun esa sutni qahva bilan qaynatish kerak" deb ishora qilgan. Narsalarni nomi bilan chaqira olmaslik ularni taniy olmaslik, ma'nosini anglay olmaslik demakdir. Tilda kodlangan narsa nafaqat dunyo haqidagi ma'lumotlar, balki o'ziga xos kodga ega bo'lgan dunyoning o'zi.

Axborot madaniyati muloqotning yangi turi bo'lib, u shaxsga mavjud bo'lgan axborotga erkin kirish imkonini beradi;

- axborotdan chiqish va undan foydalanish erkinligi globaldan mahalliygacha bo'lgan barcha darajalarda, chunki axborotning milliy, davlat ichidagi turi milliy fan kabi asossizdir;

- insonning muntazam axborot va intellektual mehnatdan ozod bo'lishi natijasida shakllangan fikrlashning yangi turi, uni belgilaydigan xususiyatlar orasida, ikkinchisining o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini o'rganishga yo'naltirilganligi bugungi kunda allaqachon aniq namoyon bo'lmoqda.

"Axborot madaniyati" tushunchasida yetakchi so'z "madaniyat" bo'lib, u eng katta semantik yukni o'z ichiga oladi. Eng ko'zga ko'ringan mahalliy madaniyatshunoslarning tadqiqotlari madaniyatni yagona sub'yekti va asosiy ob'yekti shaxs bo'lgan natija, jarayon, usul, munosabat, norma, faoliyat tizimini anglatuvchi murakkab tushuncha sifatida ta'riflashga imkon beradi.

Axborot madaniyati bu insonning axborot mavjudligiga erkin kirishiga imkon beradigan yangi aloqa turi;

- axborotdan chiqish va undan foydalanish erkinligi globaldan mahalliygacha bo'lgan barcha darajalarda mavjud, chunki axborotning milliy, davlat ichidagi turi milliy fan kabi asossizdir;
- insonning muntazam axborot va intellektual mehnatdan ozod bo'lishi, uni belgilaydigan xususiyatlar muhiti, ikkinchisining o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini o'rganishga yo'naltirilishi natijasida shakllanayotgan fikrlashning yangi turi allaqachon aniq.

Shaxsning axborot madaniyati shaxsning tizimli xususiyati sifatida shaxsning asosiy madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, unga axborot bilan ishlashning barcha turlarida: olish, to'plash, kodlash va qayta ishlashda samarali ishtirok etish imkonini beradi va shu asosda sifat jihatidan yangi axborot yaratish, uni uzatish, amaliy foydalanish⁴.

Axborot madaniyatining ajralmas qismi yangi axborot texnologiyalarini bilish va uni oddiy operatsiyalarni avtomatlashtirish uchun ham, noan'anaviy ijodiy yondashuvni

⁴ Suvi Tyuminen, Sirkku Kotilaynen, Anniina Lundvall., Media va axborot savodxonligini shakllantirishning pedagogik jihatlari. O'quv-amaliy qo'llanma. - Extremum-press, 2017-142.b

talab qiladigan favqulodda vaziyatlarda ham qo'llash qobiliyatidir. Binobarin, axborot madaniyati muloqotning yangi turi bo'lib, insonga axborot mavjudligiga erkin kirish imkonini beradi;

Axborotdan chiqish va undan foydalanish erkinligi globaldan mahalliygacha bo'lgan barcha darajalarda, chunki axborotning milliy, davlat ichidagi turi milliy fan kabi asossizdir; Insonning muntazam axborot va intellektual mehnatdan ozod bo'lishi natijasida shakllangan fikrlashning yangi turi, uni belgilaydigan xususiyatlar orasida, ikkinchisining o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini o'rganishga yo'naltirilganligi bugungi kunda allaqachon aniq namoyon bo'lmoqda.

Axborot madaniyatining tarkibiy qismlari Axborot madaniyati axborot jarayonlari va munosabatlarining mohiyatini tushunish savodxonligi va malakasini o'z ichiga oladi; insonparvarlik yo'naltirilgan axborot qiymat-semantik soha (intilishlar, qiziqishlar, dunyoqarash, qadriyat yo'nalishlari); rivojlangan axborot aks ettirish, shuningdek, axborot xulq-atvori va ijtimoiy axborot faoliyatida ijodkorlik. Shaxs axborot madaniyatining eng muhim elementlaridan biri axborot resurslarini bilishdir (iloji bo'lsa, ulardan erkin foydalanish imkoniyatiga ega bo'lish).

Mamlakatimizda axborotni to'plash, qayta ishlash, saqlash va tarqatish bilan ko'plab tashkilotlar shug'ullanadi: kutubxonalar, statistik markazlar, axborot xizmatlari, ommaviy axborot vositalari. Birinchi marta "axborot savodxonligi" tushunchasi 1977-yilda AQSHda kiritilgan va oliy ta'limni isloh qilish milliy dasturida qo'llanilgan. A.P.Ershov kompyuter savodxonligini "kompyuter yordamida muammolarni hal qilish, harakatlarni rejalashtirish va ularning oqibatlarini oldindan ko'ra bilish, informatikaning asosiy g'oyalarini tushunish, rolini tushunish qobiliyati deb tushunadi. Oliy ta'lim o'qituvchisining axborot-pedagogik kompetensiyasi uning umumiy pedagogik madaniyatining tarkibiy qismi, uning kasbiy mahorati va oliy ta'lim sohasidagi jahon andozalariga muvofiqligining eng muhim ko'rsatkichidir.

Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, aynan o'sha davlatlar, birinchi navbatda, AQSH, Germaniya, Yaponiya, Fransiya o'z intellektual kadrlarini tayyorlashni birinchi raqamli vazifa qilib qo'ygan, mudofaa, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy sohalarda eng katta muvaffaqiyatlarga erishgan. huquqiy va madaniy sohalar. Turli xil ma'lumotlarni olish

va uzatish usullarini faol bilishni, kasbiy, uslubiy va umumiy madaniy bilimlar va amaliy ko'nikmalarning kompleks majmuiga asoslangan ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalariga ega bo'lishni nazarda tutadigan axborot-pedagogik kompetentsiya majburiy bo'lishi kerak. Kengroq tushunchaning tarkibiy qismi - o'qitilayotgan fanning mazmunidan qat'i nazar, zamonaviy universitet o'qituvchisining umumiy pedagogik madaniyati.

Bizning fikrimizcha, bu axborot savodxonligini yuqori darajadagi bitiruvchidan har qanday ishlab chiqarish yoki jamoat sohasida stajyorga - o'qituvchi, muhandis, menejer, shifokor va boshqalarga o'tkazish zanjirining birinchi bo'g'inidir.

Axborotni qayta ishlash madaniyati (analitik va sintetik faoliyat);

Axborotni ishlab chiqish va undan foydalanish madaniyati (nashr faoliyati, ilmiy tadbirlarda ishtirok etish, fan va texnika yutuqlaridan amaliyotda foydalanish);

Bibliografik ma'lumotlarni yaratish madaniyati;

Kompyuter va ofis texnikasidan foydalanish madaniyati;

Axborot uzatish madaniyati (axborot-kommunikatsiya faoliyati);

Axborotni tarqatish madaniyati (IPni bilish, axborotdan foydalanuvchilarni bibliografik ta'minlash usullari va vositalarini bilish).

Ta'lim jarayonini, pedagogik tizimlarni optimal boshqarish haqidagi fan sifatida, kibernetik yondashuv va kompyuter texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan ta'lim texnologiyasi haqidagi fan (G. G. Vorobyov va boshqalar) axborot madaniyatini rivojlantirish masalalarini ko'rib chiqadi. eng muhim vazifalar sifatida. Axborot madaniyati tushunchasi madaniyatning odamlar hayotining axborot jihati bilan bog'liq bo'lgan qirralaridan birini tavsiflaydi. Axborot madaniyati inson o'z faoliyati maqsadiga erishish uchun qo'ygan muammolarni hal qilishda axborot texnologiyalaridan foydalanishini taxmin qiladi⁵.

Ularning fikriga ko'ra, noaniq ma'lumotlarni qayta ishlashga asoslangan intellektual axborot tizimlarini qurish alohida rol o'ynaydi, bu esa mutaxassislarining

⁵ Yahyo, Muhammad Amin. Internetdagi tahdidlardan himoya. Yordamchi o'quv qo'llanma. Movarounnahr, 2016. -672 b.

boshqaruv qarorlarini qabul qilish bilan bog'liq fikr-mulohazalarining sifat tomonini eng mos modellashtirishga imkon beradi.

Mediasavodxonlik va axborot madaniyati muammosiga oid tadqiqotlarda bir qancha umumiy masalalar aniqlangan:

uning asosiy tushunchalari va turlari;

axborotlashtirishning huquqiy va axloqiy jihatlari, shaxsning axborot madaniyatini shakllantirishning psixologik-pedagogik muammolari;

uning pedagogik jarayonda rivojlanishining psixologik mexanizmlari;

axborot texnologiyalarining o'rni, global axborot tarmoqlarining madaniyat rivojidadagi o'rni va ta'siri, Rossiyaning madaniyat, san'at va ta'lim sohasidagi axborot resurslarining holati.

Shunday qilib, bir qator mualliflar (Yu. S. Zubov va N. A. Slyadneva) tarixiy ongda moddiy o'zgartiruvchi inson faoliyatining roli hali ham hukmronlik qiladi, degan pozitsiyani ko'rib chiqadilar. Axborotni o'zgartirish faoliyati odatda ma'naviy madaniyat tarixi sifatida qaraladi va texnologik va ijtimoiy tarixga bo'ysunadi. Biroq, mualliflarning fikricha, axborot ishlab chiqarish usuli inson faoliyati asosida yotadi va asosan madaniyat turlarini belgilaydi. Shuning uchun ham ta'lim va tarbiyaning zamonaviy axborot texnologiyalarini rivojlantirish juda muhimdir.

Tadqiqotchilarning yana bir guruhi (Z. E. Vorobiyeva va A. I. Muxachev) yaqin kelajakda barcha tizimlarda sodir bo'ladigan energiya-axborot o'zaro ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan yagona fan shakllanishini taklif qiladi. Demak, fanlararo tadqiqot tushunchalari va toifalarini aniqlash va aniqlashtirish zarurati tug'iladi, bu esa o'z navbatida ta'lim tuzilmasi va mutaxassislar madaniyatining sifat tarkibiy qismlarini jiddiy qayta ko'rib chiqishni talab qiladi⁶.

Bu jarayonda yetakchi o'rin shaxsning axborot madaniyatini yuksaltirishning eng muhim omili va butun bilim industriyasining ham global, ham mintaqaviy miqyosdagi eng yirik tarmog'i sifatida ta'lim tizimiga tegishli, ya'ni. mutaxassisning axborot madaniyatining mintaqaviy jihatini yoritib berish. Tadqiqotchilar odamlarning

⁶ www.webofscience.com - Xalqaro iimiy maqolalar platformasi.

axborotga kirishning turli imkoniyatlariga bo'linishi munosabati bilan yuzaga keladigan shaxsning axborot madaniyatining axloqiy jihatlariga (M. G. Voxrisheva, V. M. Petrova, A. S. Chachko va boshqalar) katta qiziqish bildirmoqdalar: saqlash qiyinligi tufayli. asl va mualliflik huquqi, pullik va bepul ma'lumotlarni ajratish, ijtimoiy munosabatlarning maxsus ierarxiyasining paydo bo'lishi va turli ijtimoiy guruhlarning axborot hissasidagi farqi jamiyat rivojlanishining axborotlashtirish tarixi va nazariyasini o'rganishda optimal nisbatni izlash va shaxsiy ma'lumotlarning xulq-atvori sohasida mutaxassislarni tayyorlashning zarur darajasini ta'minlash. O'quv dasturlarini qurishning blok-modulli printsipti taklif etiladi, bu esa ta'limning fundamental xarakterini ta'minlagan holda kursni talabalar toifasiga qarab o'zgaruvchan qilish imkonini beradi.

Ma'naviy hayotning muhim jihati ma'naviy ehtiyojlarni qondirish jarayoni bo'lib, u ma'naviy iste'mol deb ataladi. Bu jarayon doimo ijodiy jarayon bilan bog'liq. Ma'naviy iste'mol doimo ijodiy jarayon bo'lib, u "faqat" tafakkurdan iborat bo'lsa ham, u baribir birgalikda ijod qilishning faol jarayonidir. Shunday qilib, madaniyat qadriyatlarini iste'mol qilish jarayonida inson ma'naviy jihatdan boyib boradi, shaxs sifatida kamol topadi, o'zini shakllantiradi. Dunyoni go'zallik qonunlari asosida o'zlashtirishga intilish, tabiatda, odamlarda uyg'unlikni ko'rish, musiqa, rasm, she'riyatni chuqur his qilish, insoniy munosabatlarni yaxshilash – bularning barchasi yagona estetik ehtiyojning chekkalaridir. Insonning yana bir ruhiy ehtiyoji muloqotdir. "Insonning muloqotga bo'lgan ehtiyoji insonning shaxsga bo'lgan ehtiyoji sifatida ishlaydi. Muloqot bilan insonning o'zini tanib olish jarayoni boshlanadi. Shaxsiy aloqalarda insoniy his-tuyg'ularning butun doirasi, axloqiy va estetik g'oyalar va ko'nikmalar, kuchli irodali fazilatlar shakllanadi⁷.

Axborotlashtirish bilimlarni ijtimoiylashtirish, uni jamoat mulkiga aylantirishning eng muhim usuli hisoblanadi. Shuni ta'kidlash kerakki, faqat bilimlarning umumiy mavjudligi va jahon madaniyatining barcha yutuqlari asosida jamiyatning an'anaviy mafkuraviy munosabatlarida o'zgarishlar yuz berishi mumkin.

⁷ Ахметова Л.С. Медиаобразования и медиаграмотность: теория, методология, практика. Учебное пособие. КазГУ. 2016 г.

Axborotlashtirish jarayonida millatning intellektual va axborot salohiyati yuksalib, bilishning o'zi imkoniyatlari sezilarli darajada kengayib bormoqda. Bu butun jamiyatning intellektuallashuvining kuchayishiga olib keladi.

Axborot texnologiyalari, qoida tariqasida, iqtisodiy faoliyatni, shu jumladan ishlab chiqarish jarayonini sezilarli darajada o'zgartiradi. Bu texnologiyalar, xususan, ish ritmini tezlashtirdi, xodimlarning tashabbuskorligi va ijodkorligi uchun kamroq joy qoldirdi, insonda jismoniy va ruhiy zo'riqishning kuchayishiga olib keldi. Bularning barchasi inson uchun mehnat tabiatidagi bu o'zgarishlarga halokatli bo'lgan psixologik reaksiyaning paydo bo'lish xavfiga olib keladi. Bugungi kunda mavjud bo'lgan haqiqiy tahdid texnostressdir. Texnologik determinizm: Jamiyat qurishning texnokratik kontsepsiyasining asosiy pozitsiyasi texnologik determinizmdir. Texnologik determinizm falsafiy va sotsiologik kontsepsiyalardagi nazariy va metodologik sharoit bo'lib, ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmalar rivojlanishida texnologiya va texnologiyaning hal qiluvchi rolga asoslanadi⁸.

Jamiyat hayotidagi eng muhim soha ma'naviy-madaniy soha, jumladan, ta'lim sohasidir. Mamlakatda madaniyat va ilm-fan bilan bir qatorda ta'lim darajasi ko'p jihatdan millatning axloqiy, madaniy va intellektual salohiyatini, jamiyat qadriyatlarining shakllanishini belgilaydi. Ta'limni axborotlashtirish jarayonining umumiy ijobiy xarakterini qayd etgan holda, ushbu jarayonning muammolari va qiyinchiliklariga to'xtalib o'tish kerak. Albatta, ta'limni matematiklashtirish va axborotlashtirish shaklida ratsionallashtirish zarur, chunki u ta'lim samaradorligini oshirishning muhim vositasi hisoblanadi. Ammo o'rganishga, birinchi navbatda, oqilona bilimga tayanishga haddan tashqari intilish va majoziy, hissiy, intuitiv bilimlarni yo'qotish ko'pincha ta'limning madaniyat va ma'naviyatdan uzoqlashishiga olib keladi, bunda mantiqsiz daqiqalar ustunlik qiladi. Bu, qoida tariqasida, tinglovchilarda "kompyuter" tafakkurining shakllanishi xavfiga olib keladi. Va bu, E. Frommning fikricha, axborot jamiyatida nafaqat madaniyat, balki inson erkinligi, uning mas'uliyati,

⁸ www.scopus.com - Xalqaro ilmiy maqolalar platformasi.

tanlash imkoniyati va boshqalar yo'qolishi mumkin, chunki bu dunyo, agar u hukmron bo'lsa. ratsionalizm va texnokratiya insoniy bo'lishni to'xtatishi mumkin.

1.4. Mediasavodxonlik va axborot madaniyati kommunikativ vosita va foydalanish usullari sifatida.

Mediasavodxonlik - bu odamlarga turli xil ommaviy axborot vositalari, janrlar va shakllardagi xabarlarni tahlil qilish, baholash va yaratish imkonini beradigan ko'nikma va qobiliyatlar to'plamidir. Media (inglizcha media, lotincha o'rta "vositachi") keng tushuncha bo'lib, o'z ichiga aloqa vositalarini, axborotni uzatish usullarini, shuningdek, ular tashkil etuvchi muhitni (media makonini) o'z ichiga oladi. Ingliz tilidagi adabiyotda keng qo'llaniladigan "axborot savodxonligi" atamasi yaxshi ma'lum, ammo Rossiyada keng qo'llanilmaydi. Shu bois, "axborot savodxonligi" atamasi o'z-o'zidan beixtiyor odamlarning o'zaro ta'siri va axborotning murakkab hodisasiga elementar, ibtidoiy, cheklangan tus beradi.

Zamonaviy jamiyatning aholi va har bir shaxsning savodxonligiga bo'lgan talablari ijtimoiy-madaniy va ilmiy-texnikaviy o'zgarishlar, yangi texnologiyalar va inson faoliyati turlarining paydo bo'lishi bilan ortib bormoqda. Jamiyat rivojlanishining sanoatgacha bo'lgan davrida savodxonlik og'zaki nutq, o'qish, eng oddiy hisoblash operatsiyalari ko'nikmalariga ega bo'lish bilan bog'liq edi. Ko'pgina tushunchalarga nisbatan eng keng tarqalgan nuqtai nazar - bu axborot savodxonligi (madaniyat) va media savodxonligi (ba'zan shaxsning media kompetentsiyasi) o'rtasidagi munosabatdir. Bir yo'nalish vakillari axborot savodxonligini kengroq tadqiqot sohasi deb hisoblaydilar, uning ajralmas qismi mediasavodxonlikdir.

Axborot ustida kerakli amallarni bajarish borasida tashkil qilingan jarayon axborot texnologiyasi deb ataladi. Axborot texnologiyasi asosiy texnik vositalari sifatida hisoblash- tashkiliy texnikadan tashqari aloqa vositalari – telefon, teletayp, telefaks va boshqalar qo'llaniladi. Axborot texnologiyasi insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlarida ham mavjud bo'lgan bo'lsa-da, hozirgi zamon axborotlashgan jamiyatining o'ziga xos xususiyati shundaki, sivilizatsiya tarixida birinchi marta bilimlarga yerishish va ishlab chiqarishga sarflanadigan kuch yenergiya, xom ashyo

materiallar va moddiy iste'mol buyumlariga sarflanadigan xarajatlardan ustunlik qilmoqda, ya'ni axborot texnologiyalari mavjud yangi texnologiyalar orasida yetakchi o'rinni yengillamoqda. Axborot texnologiyalari industriyasi majmuini kompyuter, aloqa tizimi, ma'lumotlar ombori, bilimlar ombori va u bilan bog'liq faoliyat sohalari tashkil qiladi.

Bugungi kunda axborot texnologiyasini shartli ravishda saqlovchi, ratsionallashtiruvchi, yaratuvchi turlarga ajratish mumkin. Birinchi turdagi texnologiyalar mehnatni, moddiy resurslarni, vaqtni tejaydi. Ratsionallashtiruvchi axborot texnologiyalariga chiptalar buyurtma qilish, mehmonxona hisob-kitoblari tizimlari misol bo'ladi. Yaratuvchi (ijodiy) axborot texnologiyalari axborotni ishlab chiqaradigan, undan foydalanadigan va insonni tarkibiy qism sifatida o'z ichiga oladigan tizimlardan iborat.

Axborot texnologiyalarining hozirgi zamon taraqqiyoti hamda yutuqlari fan va inson faoliyatining barcha sohalarini axborotlashtirish zarurligini ko'rsatmoqda. Jamiyatni axborotlashtirish deganda, axborotdan iqtisodni rivojlantirish, mamlakat fan-texnika taraqqiyotini, jamiyatni demokratlashtirish va intellektuallashtirish jarayonlarini jadallashtirishni ta'minlaydigan jamiyat boyligi sifatida foydalanish tushuniladi. Darhaqiqat, jamiyatni axborotlashtirish — inson hayotining barcha jabhalarida intellektual faoliyatning rolini oshirish bilan bog'liq ob'yektiv jarayon hisoblanadi. Jamiyatni axborotlashtirish respublikamiz xalqi turmush darajasining yaxshilanishiga, ijtimoiy yangi ehtiyojlarning qondirilishiga, iqtisodning o'sishi hamda fan-texnika taraqqiyotining jadallashishiga xizmat qiladi. Jamiyatni axborotlashtirish jarayonini asosiy yo'nalishga ajratish mumkin:

- Mehnat, texnologik va ishlab chiqarish jarayoni vositalarini kompleks avtomatlashtirish.
- Ilmiy tadqiqotlar, loyihalash va ishlab chiqarish axborotlashtirish.
- Tashkiliy- iqtisodiy boshqarishni avtomatlashtirish.
- Aholiga xizmat ko'rsatish sohasini axborotlashtirish.
- Ta'lim va kadrlar tayyorlash jarayonini axborotlashtirish.

Bilim olishda, ya'ni ma'lum turdagi axborotlarni uzlashtirishda kompyuter tizimining yordami benihoya kattadir. Axborot qanday ko'rinishda ifodalanishidan qat'iy nazar, uni yig'ish, saqlash, qayta ishlash va foydalanishda kompyuter texnikasining rolini quyidagilar belgilaydi.

Birinchidan, o'qitishda yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish standart (an'anaviy) tizimga nisbatan o'quv jarayonini jadallashtirib, talabada ilmga qiziqishni oshiradi, ular ijodiy faoliyatini ustiradi, bilim berishga differentsial yondashish, olingan bilimlarni takrorlash, mustahkamlash va nazorat qilishni yengillashtiradi, talabani o'quv jarayonining sub'yektiga aylantiradi.

Ikkinchidan, yangi axborot texnologiyalaridan ta'lim-tarbiya jarayonida quyidagi shakllarda foydalanish mumkin bo'ladi:

muayyan predmetlarni o'qitishda kompyuter darslari; kompyuter darslari— ko'rgazmali material sifatida;

talabalarning guruhli va frontal ishlarini tashkillashtirishda;

talabalarning ilmiy izlanishlarini tashkillashtirishda;

talabalarning o'qishdan bo'sh vaqtlarini to'g'ri tashkil qilish masalalarini hal etish masalalari orqali amalga oshiriladi.

Mehnat samaradorligining bundan keyingi o'sishi va faravonlik darajasini ko'tarish. Katta hajmdagi multimediyaxborotini (matn, grafika, video tasvir, tovush, animatsiya) qabul qilish ishlashga yangi intellektual vositalar va inson mashina interfeyslardan foydalanish asosidagina yetishish mumkin. Informatikada mehnat unumdorligini oshirish sur'atlari yetarli bo'lmasa, butun xalq xo'jaligida samaradorligini o'sishi anchagina kamayib ro'y berishi mumkin.

Hozirgi dunyodagi barcha ish joylarining 50 foizi ga yaqin axborotni qayta ishlash vositalari bilan ta'minlangan. Jamiyatni axborotlashtirish, yangi axborot texnologiyalari bilan ta'minlash insonlarning turli – tuman ma'lumotlarga bo'lgan ehtiyojini qondirishda muhim o'rin tutadi. Inson axborot olami ichra yasharkan, voqea-hodisalar jarayonlarning bir – biriga aloqadorligini, o'zaro munosabatlari va mohiyatni tashkil etish, o'z hayotidan kelib chiqayotgan murakkab savollarga ilmiy javob topish maqsadida ko'pdan – ko'p dadil va raqamlarga murojat qiladi. Axborot tufayli nazariya

amaliyot bilan birikadi. Amaliyot nazariyasi nazariya esa amalyotsiz mavjud ham bo'lmaydi, rivojlanmaydi ham. Zavodlarimizning asosiy maqsadi informatika vositalarining ahamiyati to'g'risida fikir yuritish emas, balki jamiyatning axborotga bo'lgan ehtiyojini qondirishdagi usul va vositalar to'g'risida tushunchaga ega bo'lishdir⁹.

Mazkur ehtiyoj doim mavjud bo'laveradi va biror-bir axborotli muhit doirasida qondiriladi. «Axborotli muhit» tushunchasiga hozirgi kunda informatika masalalarini o'rganishda muhim o'rin egallaydi. Insoniyatni o'rab turgan atrof-muhit o'z xizmatlariga ko'ra turlichadir – tabiiy siyosiy, ijtimoiy, milliy va oilaviy ruhiy bo'lishi mumkin. Aniqrog'i bular har birimiz bir butun muhitning tekisliklaridir. Mazkur tekisliklarining markazida axborotli muhit turadi va u barcha axborotli odamlarni boshqaradi: voqealarning moddiy axborotli muhitni boshqarish vositalari – energetik tamonlarini to'ldiradi, rivojlantiradi va bunda u turli ijtimoiy faktorlar bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

Axborotli muhitning tabiatini tushunishda axborotning bilimga aylanishini o'rganish katta ahamiyatga ega. Bir qarashda bir xildek tuyiladi ammo ular munosabatini chuqurroq o'rganishda axborotda bilimning kommunikativ «boshqa vositalar» o'rtasidagi bog'liqlik xususiyati borligini ko'ramiz. Jamiyatda odamlar o'rtasidagi aloqa faktori bo'limlar o'rtasidagi «ko'prik» - bu axborotdir.

Demak, bilimni «o'zi uchun» axborotga aylantirish mexanizmi axborotli muhitini vujudga keltirishda alohida o'rin egallaydi. Axborotli muhit juda qashshoq bo'lib, u tor doiradagi kerak va cheklangan ma'lumotlar majmuasidan iborat edi, bu hol odamlar orasidagi bog'liq doirani ming yillab chegaralab keladi va odamning jamiyat axborotli muhitidagi hissasini kamaytirib yuboradi. Bugungi kunda ijtimoiy turli ko'rinishdagi axborotlar majmuasi keng va rivojlangan bo'lib, uning jamiyatda tutgan o'rni beqiyosdir. Oxirgi davrda axborotli muhitda katta o'zgarishlar bo'lib bormoqda. Ana shu o'zgarishlar qog'ozsiz texnologiya zaruriyatini keltirib chiqaradi. Bu yesa o'z navbatida, mediasavodxonlikning yanada keng rivojlanishiga sabab bo'ladi.

⁹ www.elibrary.ru - Rossiya ilmiy maqolalari indeksi.

Axborotli muhitning kelajakda inson hayotida o'zni va ahamiyati, bugungi holatdan ancha yuqori bo'lishi uchun bajarilishi lozim bo'lgan vazifalar ko'lamini keqaytirish talab etiladi. Respublikamizda axborotlashtirish keng yo'lga qo'yilishi bilan undagi har bir fuqoroga kerakli paytda, kerakli miqdorda, kerakli sifatda olish imkoniyatlari ochilmoqda. Respublikamizdagi viloyatlar, shaharlar, tumanlarga qarashli korxonalar, tashkilotlar va muassasalar zamonaviy kompyuter texnikalari bilan jihozlanib, ular maxsus qurilmalar (telefon tarmog'i, modem va boshqalar) yordamida axborotlarni uzatish va qabul qilish imkoniyatiga yega bo'lmoqda.

Insonning iqtisodiy, ekologik, siyosiy va boshqa sohalarda fikirlash doirasining kengayishi axborotli muhitning sifat va miqdor jihatdan, yangi xususiyatiga ega bo'lgan axborotli muhitning kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda. Demak axborotlashtirish vaqtinchalik tadbir'i emas, rivojlanishning zarur vositasidir va axborotli muhitning hozirgi rivojlanish darajasidagi holatini informatikasiz qo'llab bo'lmaydi. Axborotlarni tez, sifatli yig'ish saqlash, qayta ishlash va uzatish kabi vazifalarni bajarishda hisoblash texnikasining xizmati beqiyos ekaniga ishonch hosil qilmoqda.

Iqtisodiyotning boshqarishdagi o'zgarishlar, bozor munosabatlarga o'tish buxgalteriya hisobini tashkil qilish va olib berishga katta ta'sir ko'rsatadi. Axborot texnologiyasining vujudga kelishi va rivojlanishini belgilovchi ichki va tashqi omillar mavjud bo'lib, ular quyidagilar:

- Ichki omillar.
- Tashqi omillar.

Ichki omillar- bu axborotni poydo bo'lish turlari, xossalari, axborotlar bilan turli amallarni bajarish, uni jamlash uzatish, saqlash va h.k.

Tashqi omillar – bu axborot texnologiyasining texnika – uskunaviy vositalari orqali axborot bilan turli vazifalarni amalga oshirishni bildiradi. Axborot texnologiyalari jamiyat axborot resurslaridan oqilona foydalanishning yangi muhim omillaridan biri bo'lib, hozirgi vaqtga qadar bir necha bosqichlarni bosib o'tdi.

1 – bosqich. XIX asirning 2 – yarmigacha davom etgan. Bu bosqichda axborot texnologiyalari taraqqiy yetgan. Uning vositasi pero, siyohdon, kitob. Kommunikatsiya ya'ni aloqa odamdan – odamga yoki pochta orqali xat vositasida amalga oshirilgan.

2 - bosqich. XIX asrning oxiri, unda «mexanik» texnologiya rivoj topgan. Uning asosiy vositasi yozuv mashinkasi, arifmometr kabilardan iborat.

3 - bosqich. XX asrning boshlariga mansub bo'lib, «yelektromexanik» texnologiyalar bilan farq qiladi. Uning asosiy vositasi sifatida telegraf va telefonlardan foydalanilgan. Bu bosqichda axborot texnologiyasining maqsadi ham o'zgardi. Unda asosiy urg'u axborotni tasvirlash shaklidan uning mazmunini shakllantirishga ko'chiriladi.

4 - bosqich. XX asr o'rtalariga to'g'ri kelib, «elektron» texnologiyalar qo'llanilishi bilan belgilanadi. Bu texnologiyaning asosiy vositasi YEXMlar va ularning asosida tashkil etiladigan avtomatlashtirilgan boshqarish tizimlari va axborot izlash tizimlaridir.

5 - bosqich. XX asrning oxiriga to'g'ri keladi. Bu bosqichda kompyuter texnologiyalari taraqqiy etdi. Ularning asosiy vositasi turli maqsadlarga mo'ljallangan turli dasturiy vositalarga ega bo'lgan shaxsiy kompyuterlardir. Bu bosqichda kundalik turmush, madaniyat va boshqa sohalarga mo'ljallangan texnik vositalarning o'zgarishi ro'y berdi. Lokal va global kompyuter tarmoqlari ishlatila boshlandi.

Zamonaviy OAV turi hisoblangan internet jurnalistikasi OAV taraqqiyoti, uning vazifalarining kengayishi, ishlab chiqarish va texnika sohasidagi keskin o'zgarishlar, jurnalistika va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning murakkablashuvi jurnalistlar oldiga yangi vazifalarni qo'yimoqda. Bir vaqtning o'zida yangiliklar yoza oladigan, intervyu olish, rasm va videoga tushirish mahoratini egallay olgan, internet uchun materiallar tayyorlay oladigan universal jurnalistlarni yetishtirish hozirgi kunda muhim. Shu bilan birga ushbu an'anaviy jurnalistik malakaga endilikda yana texnik xarakterdagi matematik va muhandislik kabi sohalar bo'yicha ham malaka hamda ko'nikmalarni hosil qilishga to'g'ri kelyapti. Bu, ayniqsa, internetdan foydalanuvchi jurnalistlar uchun juda zarurdir.

Shunday qilib, turli sohalarning konvergentsiyasi jurnalistlardan ham universallashtirish, ham ixtisoslashuvni talab etadi. Shu bilan birga universallashtirish, to'g'rirog'i, transprofessionallashtirish, avvalambor, aynan bir sohani to'liq o'zlashtirib olishni taqozo etadi. Universal jurnalist bu muayyan bir sohani to'liq egallagan

mutaxassis ham demakdir. Aynan mana shu narsa bir-biriga yaqin bo‘lgan ixtisosliklarni tezlikda o‘zlashtirib olish imkonini beradi.

Yuzaki yondashuv, barcha narsani shunchaki bajarish professional vazifani amalga oshirish uchun yetarli emas. Medialarning birlashuvi, ya’ni konvergensiya sharoitida jurnalist ijodi o‘zining ko‘p qirraligi, axborotni qisqa, faktlarga asoslangan holda, zamonaviy talablarga mos ravishda tezkor uzatishi bilan ajralib turadi. Raqamli texnologiyalar konvergensiya sharoitida media va axborot savodxonligiga ega bo‘lgan jurnalistlarning ijodiy faoliyati sifat bosqichiga ko‘tariladi.

Shuningdek, universallashtirish jarayoni jurnalistlarni quyidagilarni bajara olishlariga sharoit yaratdi:

- dolzarb, ijtimoiy axborotni yaratish;
- mavjud ijtimoiy jarayonlarni tankidiy jihatdan tahlil eta olish;
- medianing ijtimoiy jarayonlarga ta’sir etish ko‘lami va darajasini, unda axborotni namoyish etish shakllarini tushunish;
- ularning o‘zlarining faol fuqarolik pozitsiyasini namoyish etishda undan foydalanish va ijodiy jihatdan tushunish;
- har taraflama puxta va mustaqil qarorlar qabul qilish;
- atrof-muhit haqida yangi axborot olish;
- umumiylik hissiyatini shakllantirishga ko‘maklashish;
- jamiyat rivojining dolzarb masalalari bo‘yicha ommaviy debatlar va dialoglarni ta’minlash va qo‘llab-quvvatlash;
- hayoti davomida uzluksiz ta’limni qo‘llab-quvvatlash;
- o‘z xavfsizligini ta’minlagan va ijtimoiy mas’uliyatni his qilgan holda mediadan foydalanish;
- fuqarolik jamiyati va global axborot tarmog‘ini shakllanishi va rivojini qo‘llab-quvvatlash.

Yuqorida sanab o‘tilganlarning barchasi internet tizimida faoliyat yurituvchi jurnalist radio, televideniye, matbuotda faoliyat yurituvchi jurnalistdan albatta farq qiladi. Internet jurnalisti yuqorida tilga olingan jurnalistlarning barcha xususiyatlarini o‘zida mujassam etgan holda o‘z faoliyatini bajarishi lozim. Internet jurnalistining

mahorati yangiliklarni baholay olishida bilinadi. Bu jurnalistdan talab qilinadigan asosiy narsalardan biri hisoblanadi.

Yangiliklarni tanlash va ularni baholash internet jurnalisti kundalik faoliyatidagi eng qiyin yumushlardan biri hisoblanadi. Bu jurnalistning tajribasini ham ko'rsatib beradi. Internet jurnalistining mahorat qirralaridan yana biri uning tezkorligidir. Agarda 2-3 yil oldin respublikamizda faoliyat yuritayotgan saytlarning salkam 50 foizi muntazam yangilanmagan bo'lsa, bugungi kunda sifatli axborotga bo'lgan talabning oshishi, saytlarning ko'payishi va axborot bozori uchun kurash OAV maqomiga ega saytlarning har kuni yangilanib turishini taqozo etmoqda.

Aslida jurnalistlar, o'z kasbiy vazifalariga muvofiq, axborot vakuumida yashashlari mumkin emas. Bloggerlardan olingan ma'lumotlar jurnalistlar tomonidan rasman e'lon qilinmasa-da, baribir ularni kundalik faoliyatlarida nazardan qochirmaydilar. Zero, an'anaviy OAVning axborotni yashirish odati ularga bo'lgan ishonchga putur yetkazadi. Natijada odamlar bloglarga o'xshagan axborot manbalariga murojaat etishga majbur bo'ladilar. Bunda auditoriyaning professional jurnalistlarga bo'lgan ishonchi pasayadi, bloggerlar mavqei esa oshib boraveradi. Natijada an'anaviy jurnalistikaning reytingi biroz tushib ketishi mumkin.

Internet jurnalistining mahorati avvalo jurnalistika konvergentsiyasi jarayonida o'quvchi uchun qiziq bo'lgan faktlarni zudlik bilan har tomonlama, ya'ni matn, video va audio jamlanmasi ko'rinishida yetkazishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikasiya agentligi, O'zbekiston Jurnalistlari ijodiy uyushmasi, Elektron ommaviy axborot vositalari milliy assosiatitsiyasi, Jurnalistlarni qayta tayyorlash markazi va boshqa tashkilotlarning samarali faoliyat ko'rsatayotgani axborot sohasini rivojlantirish uchun zarur barcha sharoitlar yaratilganidan yana bir dalolatdir.

Soha xodimlarini rag'batlantirish, yangidan-yangi ijodiy parvozlari sari da'vat etish, kasb malakasi va mahoratini yuksaltirish, zamon talabiga uyg'un mutaxassis kadrlar tayyorlash borasidagi ishlar ko'lami tobora kengaymoqda. Bu jihatlarda jurnalistikamiz rivojiga xizmat qilayotgan turli ko'rik-tanlovlar, ijodiy bellashuvlar, grant-loyihalari, ijtimoiy dasturlarda ham o'z ifodasini topmoqda.

OAV uchun kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash milliy tizimining takomillashtirilishiga ham katta e'tibor berilmoqda. Xususan, O'zbekiston Milliy universitetining jurnalistika, O'zbekiston davlat jahon tillari universitetining xalqaro jurnalistika fakultetlarida, shuningdek, O'zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikasiyalar universitetida soha uchun kadrlar tayyorlanmoqda va hozirgi tez o'zgarayotgan globallashuv davrida jurnalistikaning o'ziga xos xususiyatlari, tarixiy taraqqiyoti, bugungi holati va istiqboli bilan bog'liq masalalarni chuqur o'rganish, bu borada olib borilayotgan ilmiy- tadqiqot va ijodiy ishlar samaradorligini ta'minlash hamda ushbu soha uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlashning sifatini tubdan oshirish yo'lida ish olib borilmoqda.

Milliy ommaviy axborot vositalarini izchil rivojlantirish, sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarish, jahon andozalari talablari darajasida faoliyat ko'rsatishi uchun zarur sharoitlarni yaratish, ijodkorlar mehnatini qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish borasida doimiy e'tibor va g'amxo'rlik ko'rsatilib kelinmoqda. "Bugun biz yashayotgan shiddatli XXI-asrda zamonning o'zi hayotimizga keskin sur'atlar bilan kirib kelayotgan globallashuv jarayonlari O'zbekiston ommaviy axborot vositalari va jurnalistlar ahli oldiga bizning ezgu maqsadimiz bo'lgan demokratik davlat, kuchli fuqarolik jamiyat barpo etish yo'lida g'oyat muhim, dolzarb vazifa va talablarni qo'yimoqda. Buning uchun ommaviy axborot vositalari vakillaridan nafaqat professional bilim va malaka, hayotiy tajriba, o'z so'zi uchun ma'suliyati hissi, ayni vaqtda yuksak grajdanlik pozitsiyasi, ma'naviy jasorat ham talab etiladi", — degan edi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o'z ma'ruzalarida.

Axborot (Informatsiya) termini "information" lotincha so'zdan olingan bo'lib, ma'lumot berish, tushuntirish ma'nosini anglatadi.

Qadimdan bu tushuncha orqali odamlar o'rtasida og'zaki, yozma va boshqa usullar vositasida ma'lumot almashinish tushunilgan. "Informasiya" tushunchasiga keng, har tomonlama izohni kibernetika beradi. Uning asoschisi Nobert Viner shunday yozadi: "Informasiya bu tashqi olamdan olingan ma'lumot mohiyatiga bizning moslashuvimiz va bizning his-tuyg'ularimiz moslashuvi jarayoni bilan izohlanadi". Ikkinchi tomondan "informasiya" tushunchasi "ma'lumot bilan ta'minlangan, ya'ni

axborot uzatish va uni ommaviylashtirish” ma’nosini ham anglatadi. Axborot - inson va jamiyat hayotidagi o‘ziga xos hodisadir. Bir tomondan, axborot bu inson va jamiyatning mavjudlik sharoitlariga moslashuv imkoniyatini ta’minlovchi, atrofimizdagi dunyo haqidagi bilimlarni yig‘ish vositasi bo‘lib, ular asosida inson va jamiyat o‘z ehtiyojlarini qondirish va manfaatlarini amalga oshirish maqsadlarida to‘g‘ri keladigan harakat yo‘nalishini tanlashadi.

Masalan, “ko‘chada yomg‘ir yog‘yapti” degan axborot sayrga otlangan kishi uchun soyabon olish zarurligi haqida qaror qabul qilishga yordam beradi. Boshqa tomondan, axborot bu - insonni, uning harakatlarini, jamoat tashkilotlari faoliyatini, davlat hokimiyati organlarini, texnik tizimlarni boshqarish vositasidir. Axborot muloqoti shaxsni tarbiyalash, ta’lim berish va shakllantirishning asosini hosil qiladi. Axborot insonga ijtimoiy va texnik me’yorlarning mazmunini yetkazish, uni ushbu me’yorlarga amal qilmaslikning bo‘lg‘usi salbiy oqibatlari haqida ogohlantirishning yagona vositasi hisoblanadi. Bugungi kun insonlari kundalik hayotini axborot yoki yangiliklarsiz tasavvur eta olmaydi. Zamonaviy media makonda juda katta hajmdagi axborotlarni auditoriya har kuni qabul qilyapti.

“Buning uchun ommaviy axborot vositalari vakillaridan nafaqat professional bilim va malaka, hayotiy tajriba, o‘z so‘zi uchun ma’sulyati hissi, ayni vaqtda yuksak fuqarolik pozitsiyasi, ma’naviy jasorat ham talab etiladi”. Bugun biz yashayotgan shiddatli XXI asrda zamonning o‘zi, hayotimizga keskin sur’atlar bilan kirib kelayotgan globallasuv jarayonlari O‘zbekiston ommaviy axborot vositalari va jurnalistlar ahli oldiga bizning ezgu maqsadimiz bo‘lgan demokratik davlat, kuchli fuqarolik jamiyat barpo etish yo‘lida go‘yat muhim, dolzarb vazifa va talablarni qo‘ymoqda”. Darhaqiqat, jahonda sodir bo‘layotgan dolzarb mavzular, hodisalar, voqealarni eng birinchi OAV orqali kuzatamiz. Bu borada auditoriyaga tezkorlik, xolislik, aniqlik kabi tamoyillar birlamchi ahamiyatga ega.

Tayanch iboralar: Inson, evolyutsiya, ibtido, til, yozuv, yozuv turlari, muloqot turlari, axborot, maktub, noma, pergament, g'or, makon, ommaviy, munosabat, shakl, dunyoqarash, ong, hayot, zamon, davr, insoniyat, jamiyat, millat, muloqot, fikr almashish, yozuv, she'r, kitob, siyoh, maqol, topishmoq.

Nazorat savollari:

1. Ibtidoiy davrga oid yozuvlar va turli tasvirlar ma'lumotmi?
2. Qadimgi bitiklar va manbalarning mazmuni va mohiyati nimadan iborat?
3. Sharq va G'arb xalqlari hayotida yozuvning ahamiyati nimada?
4. Axborot tushunchasining mazmuni va mohiyati nimadan iborat?
5. Axborot va ma'lumotlarni uzatishning eng qadimgi usullari haqida gapirib bering.
6. Axborot manbalari sifatidagi ilmiy va badiiy adabiyotlar darajasini solishtiring.
7. Sharq va G'arb Uyg'onish davrida o'rta asrlarda axborotga munosabat qanday bo'lgan?
8. Yevropadagi zamonaviy OAV haqida nimalarni bilasiz?
9. Ilmiy va axborot vositalarining qiyosiy tahlilini o'tkazing.
10. Iqtisodiyot, siyosat, ma'naviyat va madaniyat haqidagi ma'lumotlar, bunday ma'lumotlarning uzviyligi va o'ziga xosligi.
11. Axloqiy tashviqot va axloqiy tahdidlarning ijobiy va salbiy xususiyatlari qanday?
12. Globallashuv davrida milliy axborot sohasining muammolari va echimlarini aniqlang.

II. BOB. AXBOROTNING JAMIYAT RIVOJIDAGI O‘RNIVA AHAMIYATI.

2.1. Axborot va ma’lumot tushunchalarining o‘zaro bog‘liqligi va o‘ziga xos jihatlari.

XXI-asr –axborot asri, deya e’tirof etildi. Bunga asosiy sabab–ushbu asrga kelib, misli ko‘rilmagan ulkan hajmdagi axborotni katta tezlikda uzatish texnologiyalari paydo bo‘ldi. Boshqacha aytganda, axborot texnologiyalari sohasida chinakam inqilob sodir bo‘ldi. 1986-yilda Internetning dunyoda barqaror o‘ringa ega bo‘lishi axborot va axborotlashtirish borasidagi, qolaversa, butun insoniyat hayotida olamshumul voqeaga aylandi. Garchi amerikalik olim R.Xartli «axborot» tushunchasini texnik aloqa kanallari bo‘ylab tarqatiluvchi ma’lumotlarning miqdoriy mezonini belgilash uchun 1928-yilda birinchi marta ilmiy muomalaga kiritgan bo‘lsa-da, bu atamaga jiddiy e’tibor 1948-yildangina qaratila boshlagan edi. XX-asrning 60-yillaridagi ko‘p tadqiqotlar axborotni qidirish muammolari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ayni shu davrda axborotni qidirish tizimi va usullari yaratildi. Kibernetikaning rivojlanishi va axborot nazariyasi fanining maydonga kelishi bu sohaning keng miqyosda taraqqiy etishiga olib keldi.

«Axborot» tushunchasi uzoq tarixi va ko‘p qirrali ma’nosiga ega. Ijtimoiy hayotda axborot – insonlar, faktlar, hodisalar va boshqa jarayonlar haqidagi ma’lumotni anglatadi. «Axborot» tushunchasiga oid tahlillardan kelib chiqib, axborot jamiyat uchun faqat muloqot predmeti emas, balki insonlar orasida muloqotda axborot almashinuviga ta’sir ko‘rsatadigan omil, deya xulosa qilish mumkin.

«Axborot almashinuvi» tushunchasi, uning «muloqot» va «kommunikatsiya» kabi kategoriyalar bilan aloqadorligining tahlilga ko‘ra axborot bu – xabar, ma’lumot. Ammo jamiyatda axborot almashinuvining butun mexanizmini ijtimoiy-falsafiy nuqtai-nazaridan tushunish uchun «axborot»ning bunday talqini yetarli emas. Shu bois, axborotning barcha umumiy xususiyatari, axborot almashinuvi jarayonining hodisa sifatidagi mohiyatini tadqiq etish maqsadida har qanday jarayon uchun tipik bo‘lgan jihatlarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq.

«Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to‘g‘risida» gi O‘zbekiston Respublikasining qonuning 3-moddasida axborot bu – manbalari va taqdim etilish

shaklidan qat'iy nazar shaxslar, predmetlar, faktlar, voqealar, hodisalar va jarayonlar to'g'risidagi ma'lumotlar deya ta'rif berilgan.

Bundan tashqari, axborotning mohiyati – xabar belgilarida emas, balki axborot almashinuvi ishtirokchilarining tashkiliy tayyorgarligi darajasiga ham bog'liq. Axborot almashinuvi esa ishtirokchilarning tashkiliy jihatdan hilma-hiligi, tuzilmalarning faoliyat turlari o'rtasidagi farqlardan kelib chiqadi. Albatta, bu hol axborot almashinuvi jarayoni ishtirokchilarini maksimal darajada uyg'unlashgan tizimlar sifatida qarash asosida yuzaga keladi. Matematika, kibernetika, falsafa sohasida o'tkazilgan tadqiqotlar axborot sig'imi bilan tizimning tartibga solinganlik holati o'rtasida muayyan bog'liqlik shakllanishini isbotlagan.

Axborotlashgan jamiyat to'g'risidagi zamonaviy nazariyalarda axborot va axborot almashinuvi jarayoni muhimligi ta'kidlanib, bu ijtimoiy o'zaro bog'liqlikning bir bo'laki sifatida talqin qilinadi. Axborot almashinuvi va uning boshqa fundamental jarayonlar bilan aloqalari modeli tizim yasovchi elementlarni o'zida mujassamlashtiradi. Shunday qilib, axborot almashinuvda ishtirok etuvchi tizimlardan har birining tartibi o'zgarishi o'zaro aloqadorlik asosida, ya'ni ularning birgalikda tashkil etilishi bilan o'ziga xos noyob jarayon sodir bo'ladi. Ushbu o'zaro ta'sir jarayonida tizimlarning har biri boshqa tizimlarning ichki mutanosibligi va intensivligiga bevosita bog'liq ravishda o'zgaradi. Natijada, bir axborot almashinuvi o'rniga materiya harakatlanishining (birinchi navbatda ijtimoiy) oliy shakllariga xos 4 ta fundamental komponent:

- 1) axborot almashish;
- 2) tashkil etish;
- 3) aks ettirish;
- 4) o'zaro ta'sir bilan ish tutishga to'g'ri keladi.

Axborot almashinuvi jarayonining xususiyatlari haqida belorusiyalik mutaxassislar: G.Bulaskiy va Yu.Prilyuklarning bu haqda bergan tasniflari o'zining qamrovi va teranligi bilan alohida ajralib turadi. Ular quyidagilardan iborat:

1. Axborot almashinuvi qanchalik muhim va o'zicha mustaqil hodisa bo'lib tuyulmasin, bari bir u hamisha o'zaro ta'sir ko'rsatish mexanizmi bo'lib qolaveradi.

Buni ijtimoiy o‘zaro ta’sirga nisbatan oladigan bo‘lsak, har qanday axborot almashinuvi kishilar, jamoalar yoki ijtimoiy guruhlarni ma’naviy va intellektual takomillashtirish mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi, xolos.

2. Axborot almashinuvi mexanizmi amal qilishining eng muhim natijasi sifatida shuni keltirish mumkinki, muloqotda ishtirok etuvchilarning tuzilmaviy hamda kontent (mazmuniy) parametrlari bir-biriga mos ravishda o‘zgaradi, ular o‘zaro muvofiqlashib turadi.

3. Axborot almashinuvining regulyativ (tartibga solish) funksiyasi mavjudligini uning asosiy xususiyatlaridan biri sifatida ko‘rsatish mumkin. Buning natijasida muloqotga kirishuvchilar o‘rtasida ma’rifiy funktsiya ishga tushsa, ong, bilim va dunyoqarashni maqsadga muvofiq tarzda shakllantirib borish jarayoni tartibga solinadi.

4. Axborot almashinuvining o‘zaro munosabatni dolzarblashtirish xususiyati ham mavjud. Ma’lumki, munosabat o‘zaro ta’sirning sharti, alomatidir. Muloqot vaqtida ishtirokchilar almashinayotgan axborot, ularning o‘ziga xos ifodalanishi oqibatida individlar va ijtimoiy guruhlar o‘rtasida munosabatlar o‘zgarishi, ya’ni rivojlanishi yoki susayishi mumkin.

5. Axborot almashinuvida indikativlik xususiyati ham bor. Bu degani o‘zaro ta’sirning, hech bo‘lmaganda, bir komponenti haqida ma’lumotlarga ega bo‘linsa, boshqalari haqida ham ishonch bilan fikr yuritish, ularni qaerda va qanday qilib izlash kerakligini hisoblab chiqishga imkon beradi. Jumladan, ijtimoiy tashkillashtirish va boshqarishning har qanday hodisasining shakli qanchalik noodatiy bo‘lishiga qaramay, axborot almashinuvi haqida fikr yuritishga asos bo‘ladi.

Amerikalik olim E. Toffler «Uchinchi to‘lqin» asarida: «Insoniyat ortda qoldirgan yo‘l uch bosqichdan iborat», degan fikrni ilgari suradi. Axborot jamiyati paydo bo‘lishi bilan odamlar hayotiga yangi atamalar va tushunchalar tezda kirib keldi. Axborot jamiyati aholining axborot ehtiyojlari to‘liq qondirilishi bilan tavsiflanadi. Y. Ocheret: «Jamiyatdagi birorta rivojlanishni axborot madaniyatisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Bundan tashqari, axborot vositalari texnik-ta’minot imkoniyatlarining kengayishi bilan hayotning har bir sohasida axborot madaniyatining roli va o‘rni oshdi», deb ta’kidlagan. Professor A. Umarovning yozishicha, axborotning jamiyat va inson hayotidagi o‘rni

oshgani sari axborot madaniyatini shakllantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Buning, uchun, eng avvalo, shaxsning axborot madaniyatini tarkib toptirish lozim. Shuningdek, axborotning jamiyat va inson hayotidagi o‘rni oshgani sari axborot madaniyatini shakllantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Buning, uchun, eng avvalo, shaxsning axborot madaniyatini tarkib toptirish lozim.

Mamlakatimizda qator yillardan beri axborotlashgan jamiyatning ijtimoiy-huquqiy asoslarini yaratish yuzasidan tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 1997-yil 24-aprelda O‘zbekiston Respublikasining «Axborot olish kafolatlari va erkinligi to‘g‘risida»gi Qonuni qabul qilinib, har kimning axborotni erkin va moneliksiz izlash, olish, tadqiq etish, uzatish hamda tarqatishga doir konstitutsiyaviy huquqini amalga oshirish kafolatlari ta‘minlandi. Axborotlashtirish, axborot resurslari va axborot tizimlaridan foydalanish sohasidagi munosabatlarni tartibga solish maqsadida 2003-yil 11-dekabrda O‘zbekiston Respublikasining «Axborotlashtirish to‘g‘risida»gi Qonuni qabul qilindi. Shuningdek, quyidagi farmon va qarorlar ham axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish va rivojlantirishga qaratildi.

Shaxsni axborot jamiyatida yashashga axborot orqali tayyorlash muammosi an’anaviy ravishda xalqaro hamjamiyat va eng avvalo, xalqaro tashkilotlar diqqat markazida turadi. YUNESKO media va axborot savodxonligining rivojlanishiga ko‘maklashadi va uni «inklyuziv, ochiq, ishtirokchi va plyuralistik bilimlar jamiyatini barpo etish uchun zamin», deb hisoblaydi. Mass-media va axborot texnologiyalarining insonlar hayotiga ta’sirining o‘sib borishi munosabati bilan xalqaro hamjamiyat oldida insonni axborot jamiyatida yashashga tayyorlash dolzarb muammo sifatida paydo bo‘ldi. Ushbu muammolar yechimi global darajada YUNESKO va IFLA (International Federation of Library Associations) hujjatlarida, jumladan, Mediata’lim bo‘yicha Gryunvald deklaratsiyasida (1982 y.), «Axborot savodxonligi va butun umr davomida ta’lim olish bo‘yicha Aleksandriya deklaratsiyasi»da (2005 y.), «Parij dasturi va mediata’lim bo‘yicha 12 tavsiya» (2007 y.) hujjatlarida o‘z ifodasini topgan¹⁰.

¹⁰ Судич Ю.В., Проказин В.В. Роль социальных сетей в жизни молодежи. М. 2019.

«Axborot savodxonligi» («Information literacy») iborasi, dastlab, 1974 yilda AQSH Dasturiy ta'minot va axborot sanoati assotsiatsiyasining Prezidenti Pol Zurkovskiy tomonidan kutubxonalar va informatika bo'yicha milliy komissiya nomidan yozilgan hisobotda qo'llanilgan. Zurkovski ushbu iborani axborot bo'yicha savodli, o'z muammolarini hal qilishda birlamchi manbalardan tashqari, keng ko'lamli axborot vositalaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lgan kishilarga nisbatan, ularning muayyan texnikasi va ko'nikmalariga nisbatan ishlatgan.

Keyingi o'n yilliklar davomida «axborot savodxonligi» AQSHning kundalik hayoti, maktablar, ish joylarida eng faol tushunchaga aylandi. Ushbu tushuncha evolyusiyasiga rasmiy asos AQSH Prezidenti ma'muriyatining axborot savodxonligi to'g'risidagi hisoboti bo'ldi. Unga ko'ra, axborot savodxonligi: «Axborotga bo'lgan ehtiyojni his qilish, uni topish, unga baho berish va undan samarali foydalanish uchun kerak bo'ladigan malakalar to'plamidir». AQSH Kutubxonalar uyushmasida axborot savodxonligi masalasiga 1989 yildan buyon jiddiy e'tibor qaratib kelinadi. Bu yo'lda AQSH Prezidenti huzurida maxsus ishchi guruhi tuzilgan bo'lib, «Axborot savodxonligi» atamasi aynan mana shu ishchi guruh faoliyati natijasida ommalashgan.

“Axborot jamiyati” tushunchasi 1940-yillarda vujudga kelgan. Kibernetikaning paydo bo'lishi bilan, garchi bu atamaning o'zi keyinchalik, keng tarqalgan kompyuterlashtirish boshlangan va axborot va raqamli texnologiyalar faol rivojlana boshlagan paytda qo'llanila boshlandi. Bu tushuncha C. Shennon, N. Viener, D. fon Neymann, ingliz mantiqi va kriptografi A. Tyuring, A. N.Kolmogorov maktabining sovet matematiklari va amerikalik olimlarning nomlari bilan bog'liq.

XX-asr oxirida “Axborot jamiyati” va “axborotlashtirish” atamalari nafaqat axborot sohasi mutaxassisleri, balki siyosatchilar, iqtisodchilar, o'qituvchilar va olimlar leksikonidan ham mustahkam o'rin egalladi. Aksariyat hollarda ushbu kontseptsiya fuqarolik jamiyati platformasida (yoki hech bo'lmaganda uning e'lon qilingan tamoyillari) yangi evolyutsion sakrashni amalga oshirish va keyingi bosqichga munosib kirish imkonini beradigan axborot texnologiyalari va telekommunikatsiya vositalarini rivojlantirish bilan bog'liq edi. XXI-asr allaqachon axborot jamiyati yoki uning boshlang'ich bosqichida amalga oshirilgan.

Media manbalaridan va boshqa yetkazib beruvchilardan olingan axborotdan mos ravishda foydalanish insonning kasb nuqtai nazaridan axborot ehtiyojlarini tahlil qilishi, shuningdek, axborotni izlashi va uni baholashiga bog‘liq. «Axborot» atamasi ko‘plab tavsifga ega. U ma’lumotlar, tadqiqot jarayonida olingan bilimlar, tajriba yoki tahsil olish, shuningdek, signal yoki belgilarni anglatishi mumkin. Oddiy qilib aytganda, axborot – bu to‘plangan, qayta ishlangan va izohlangan, foydalanish uchun qulay bo‘lgan ko‘rinishda taqdim etiladigan ma’lumotlardir.

Axborotni yana bir boshqacha tavsifi - «tushunishga oson shaklda berilgan bilimlar»dir. Lotin tilida “informatio” – tushuntirish, bayon qilish demakdir. O‘tmishda mazkur tushuncha ortida odamlar tomonidan bir biriga og‘zaki, yozma va boshqa usulda beriladigan ma’lumotlar tushunilgan.

Keng ma’noda axborot ta’rifi kibernetika fanida keltirilgan. Uning asoschisi Norbert Vinerning yozishicha, “axborot – bu biz unga va uning bizning hissiyotlarimizga moslashuvchi, tashqi dunyodan olingan mazmun tavsifidir”. Boshqa tomondan, “axborot” istilohi shuningdek “axborot berish”, axborotni uzatish va uni tarqatish ma’nosida ham qo‘llaniladi. Ayrim tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, axborot deb oldindan ma’lum bo‘lmagan biror narsa haqidagi xabar yoki ma’lumotlar tushuniladi. Nima bo‘lgan taqdirda ham axborot muhim unsur bo‘lib, usiz nafaqat alohida insonni, balki jamiyatni ham tasavvur qilib bo‘lmaydi. Masala, uning sifati, mazmuni, ohangi va yo‘naltirilganligidadir. Shu bois axborot chegaralangan, qalbakilashtirilgan, tezkor, dolzarb va h.k. bo‘lishi mumkin.

Inson va jamiyat doimiy ravishda ma’lum bir axborot muhitida bo‘ladi. Buni hattoki “axborotning yo‘qligi ham, baribir axborot” degan ibora tasdiqlaydi. Axborotdan mahrum bo‘lish, dezinformatsiya har qanday jarayonni turg‘unlashuvga, shaxs va jamiyatni esa degradatsiya holatiga olib keladi. Sotsiologlarning ta’kidlashicha, axborot qanchalik ko‘p to‘plansa, jamiyat shuncha tez rivojlanar ekan. Albatta, bu fikr to‘g‘ri, ammo u izoh talab etadi. Bu yerda axborot mazmuni aniqlashtirilmaganligi bois, uning “mohiyati” - siyosiy, mafkuraviy, iqtisodiy holatlarda namoyon bo‘ladi.

Demokratiya sari taraqqiyotga yuz tutgan mamlakatlarga esa fuqarolarning turfa manfaatlarini qondirishga yo‘naltirilgan keng miqyosdagi va mazmundagi axborot

xosdir. Axborot hokimiyat demakdir. Axborotga egalik holatga egalik qilish demakdir. Shuning uchun ham qadimdan u qabila yetakchilari va kohinlar, shamanlar va siyosiy elita quroli bo'lib kelgan. Omma esa hokimiyat vakillari qo'lida to'plangan mazkur bilimlarning juda ham oz hajmiga ega bo'lgan. Faqatgina xalqlarning ma'rifatga va demokratiya sari intilishlari natijasida yuqoridagilar axborotga bo'lgan monopoliyadan chekinishga majbur bo'ldi. Ammo hozirgi kungacha ham axborot erkinligi ajralmas qismi bo'lgan fuqarolik erkinliklari va ularga davlat hokimiyatining munosabati o'z dolzarbligini yo'qotganicha yo'q.

Zero, ochiq jamiyatlarda ham fuqaro erkinliklari, ularning fikr va axborot erkinliklarini chegaralash holatlari kuzatilmoqda. Demak, axborotga u yoki bu tarzda egalik qilish uchun kurash davom etmoqda. Axborot - bu pul, aniqrog'i, xarid qilinadigan va sotiladigan mahsulot bo'lib, u orqali ba'zi bir insonlar katta kapitalga ega bo'ladi. Bugungi kunda insoniyat axborot sohasidagi "inqilob"ga tayanib, o'z evolyutsiyasining yangi bosqichiga ko'tarildi. Bugungi kunda media, turli axborot va kommunikatsion texnologiyalari turli xil shakllarining tez ommalashishi, ularning shaxsiy, iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy hayotga bo'lgan ta'siri, insonning yashashi uchun axborot muhitining "elektron kottej" nomini olgan sifat jihatidan yangi ko'rinishini taqozo etdi. Shu bois insonlarning axborot jamiyati hayotida faol va samarali ishtirok etishi uchun yangi bilim, ko'nikma va ko'rsatmalar zarur. Axborot taqdim etayotganlar unga bo'lgan egalikni rag'batlantiradi, ba'zi holatlarda esa insonlarga muayyan axborotni saqlab berish imkonini ham ta'minlaydi.

OAVdan tashqari boshqa axborot manbalari ham (masalan, tibbiy sharhlar, hukumat byulletenlari, hisobotlari va og'zaki xabarlari) mavjud. Axborot texnologiyalari yordamida yoki shaxsiy muloqot natijasida uzatilishi mumkin. Uni media va insonlar vositasida ham tarqatish mumkin. Bugungi kunda misli ko'rinmagan miqyosda axborot, kontent va resurlar, shu jumladan, Internet zahiralari mavjud bo'lib, ularning barchasi aniqligi, ishonchliligi va muhimligi jihatidan farqlanadi. Axborot turli shakl(masalan, statistika ma'lumotlari, elektron yoki qog'oz ko'rinishda) mavjud bo'lib, u onlayn fayl va portallarda, virtual va real kutubxonalarda, hujjatlar jamlanmasida, turli

ma'lumotlar bazasida, arxivlar, muzeylarda saqlanadi. Lekin bundan qat'iy nazar turli axborot manbalari taqdim etgan axborot ishonchli yoki ishonchsiz bo'lishi mumkin.

Demak, jurnalist axborotni izlay boshlar ekan, unga, eng avvalo qanday mazmundagi ma'lumot zarurligini anglashi lozim. Axborotga bo'lgan ehtiyoj – aynan ma'lum bir ijtimoiy rol va vazifalarni bajarish uchun lozim bo'lgan axborotni olishga bo'lgan ehtiyojdir. Aksariyat hollarda iste'molchi u yoki bu maqsadga erishish uchun nimani bilishi zarurligini angelaydi va o'z qidiruv ishini ma'lum bir natijaga qaratadi. Masalan, inflyatsiya sharoitida har bir fuqaroni narx-navoning o'sishi qiziqtiradi. Abiturient oliy ta'lim muassasasiga kirish qoidalariga oid barcha ma'lumotni o'rganadi. Tadbirkor va moliyachini birinchi navbatda birjadagi narx kotirovkasi qiziqtiradi. Insonga u yoki bu axborot kanaliga murojaat qilish maqsadi tushunarli.

Tanlov xabarining to'laligi, manbaning ishonchliligi yoki qiziqarliligi asosida qilinadi. Ammo bu yerda ham manbaning ishonchligini chuqur o'rganish lozim. Masalan, o'zini adabiy tanqidchi deb tanishtirgan shaxsning yangi adabiyot bo'yicha tavsiyalari avvalo muayyan maqsadda berilgan bo'lishi mumkin. Demak, axborotni saralash asosida uning iste'molchiga hatto, o'zi tushunmagan holatda ham qadrililigi yotadi. Axborot manbasini baholashda avvalo inson undan axborotni nima maqsadda olayotganini aniqlash zarur. Mazkur jarayon ishonchli axborot manbalarini aniqlashga yordam beradi. Masalan, quyidagi savollarga javob topishga harakat qilish joiz: ushbu holatda qaysi manba axborot olish uchun eng ishonchlidir?

Qaysi manbalar haqqoniy, xolis bo'la oladi? Axborot manbalari. Axborot manbasi, odatda, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan (ya'ni, keng ommaga qiziq va kerak bo'lgan) axborotga ega bo'lgan shaxs yoki tashuvchidir. Jurnalistikada axborot manbalari an'anaviy (rasmiy manbalar, ya'ni hujjatlar, OAV materiallari, hukumat qarorlari, hayotning o'zi va h.k) va noan'anaviy ("ishonch telefonlari", ijtimoiy sog'lomlashtirish markazlari, axlatxonalar, makulatura, ikkilamchi xomashyo, shisha qabul qilish, mashina yuvish va yonilg'i quyish shahobchalariga ajratiladi.

Kontent (mazmun, tartib, shakl) sifatiga ko'ra manbalar uch toifaga bo'linadi. Birlamchi manbalar – bu original manbalar bo'lib, ular axborotni izohlamaydi. Bu tadqiqot hisobotlari, prays-varaqlar, nutq matnlari, elektron xabarlar, original san'at

asarlari, qo‘lyozmalar, fotosuratlar, kundaliklar, shaxsiy maktublar, og‘zaki hikoya intervyu yoki diplomatik hujjatlar bo‘lishi mumkin. Aksariyat holatlarda va muayyan vaziyatlarda imkon qadar birlamchi axborot manbalaridan foydalanish tavsiya etiladi. Ikkilamchi manbalar sifatida axborotni yetkazib beruvchilar maydonga chiqadi. Bu holatda axborot o‘zgarishi, tahlil qilinishi yoki umumlashtirilishi mumkin (masalan, ilmiy kitoblar, jurnallar, tanqidiy tahlil yoki ma’lumotlar talqini).

Foydalanishga tavsiya etiladigan birlamchi manbalar ikkilamchi manbalarga nisbatan har doim ham o‘zida nufuzli yoki xolis axborotni mujassam etmaydi. Axborotni sub’yektiv baholash holatlarini tekshirilgan ikkilamchi manbalardan foydalanib bartaraf etish mumkin. Ikkilamchi manba muayyan soha yoki muayyan vaziyatdan kelib chiqqan holda belgilanishi mumkin. Uchlamchi manbalar – bu tashkil etilgan va o‘zida birlamchi hamda ikkilamchi manbalardagi axborotni qayta ishlab, o‘zida mujassamlagan (masalan, referatlar, bibliografiya, turli qo‘llanmalar, ensiklopediyalar, ko‘rsatkichlar, xronologik jadvallar, ma’lumotlar bazasi manbalardir.

Jurnalistning axborot savodxonligi qaror qabul qilish va borliqning dolzarb muammolarini tahlil qilish maqsadida ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan axborotni olish, tushunish, baholash, moslash, generatsiya qilish, saqlash va namoyish qilish uchun kerak bo‘lgan bilimlar, ko‘nikmalar va mahorat majmuasini bildiradi. Bunday bilimga ega bo‘lgan jurnalist quyidagi bazaviy ko‘nikmalarga ega bo‘ladi: – tanqidiy tafakkur, – axborotni tahlil qila bilish va undan keyingi bosqichda materialda ko‘tarilgan muammoni hal etishda foydalanish, – mustaqil ta’lim olish qobiliyati, – davlat faoliyati va demokratik jarayonlarda ishtirok etishga imkon beruvchi shaxsiy mediaresurslarni yaratish. Biz “Media savodxonlikning asosiy jihati sifatida mediamuhitga tahliliy yondashuv, ya’ni uni tanqidiy qabul qilish va media vositasida o‘zini ifoda etish”, degan ta’rifga tayanamiz. Bu ma’noda media savodxonlik o‘z ichiga quyidagilarni oladi:

– utilitar, funksional va pragmatik ko‘nikmalar u yoki bu axborotning amaliy foydaliligini ko‘rish, eshitish, tasavvur etish, tushunish va namoyish etishni bildiradi;

– tanqidiy tahlil ko‘nikmalari turli tahliliy vositalardan foydalangan holda turfa mediakontentni adekvat tarzda talqin eta olish, mediamatni baholashni

bildiradi. Ushbu ko‘nikmalar rang-barang mediakontent va janrlar vositasida yaxshiroq rivojlanadi;

– estetik va kreativ ko‘nikmalar mediamatnni ijodiy jihatdan anglash, yaratish va talqin qilish qobiliyatini bildiradi. Talaba mazkur ko‘nikmalarni o‘zida media-resurslar yaratish orqali shakllantirishi mumkin.

– interfaollik ko‘nikmalari media orqali muloqot qilish va turli mediarollarni bajarib ko‘rish qobiliyatini ko‘rsatadi. Mazkur ko‘nikmalarni ta’lim va amaliyot doirasida rivojlantirish mumkin. Interfaollik ko‘nikmalari o‘z fikri va ko‘rsatmalarini ifoda etishga tayyorligini ko‘rsatadi.

– xavfsizlik ko‘nikmalari murakkab vaziyatlardan chiqish va ularga duch kelmaslik qobiliyatini namoyon etadi. Virtual makonda xavfsizlikka rioya qilishning muhim ko‘nikmalaridan xususiy makonni himoyalash hamda kerak bo‘lmagan kontent va muloqotdan voz kechishni nazarda tutadi.

O‘zbekiston Respublikasida huquqiy davlat barpo etish zamonimizning konstitutsiyaviy oliy maqsadi qilib qo‘yilgan va bu mazkur yo‘nalishda jiddiy amaliy ishlar olib borilayotir. Ma’naviyat va huquqqa ham turli boshqa sohalar kabi dialektik xarakterga ega. Shu bois huquqiy davlat dialektikasini kichik bir jarayonlari haqida, so‘z yuritar ekanmiz, avvalo ma’naviyat va huquqqa dialektik yondashuvning xarakteri nima?

Dialektik yondashuvning xususiyati shundaki, u eski fikrlar, qarashlar, harakatlarni o‘zaro munosabatini aniqlab, ularga har tomonlama yondashuvni taqozo etadi deyish mumkin. Milliy g‘oyada mentalitet namoyon bo‘ladi. Mentalitetning fikrlash uslubi va qadriyatlar bilan bog‘liq elementlari mavjud. Mentalitet (lotincha “ichki tuyg‘u, aql-idrok”) gumanitar yo‘nalishdagi umumlashtiruvchi, xususan turli psixik va boshqa sifatlardan iborat alohidaliklar, o‘ziga xosliklar majmuasini va ularning ifodalanish holatlarini anglatuvchi ijtimoiy-siyosiy, publitsistik va metaforik tushuncha.

Asosan tafakkurdagi, o‘ylash va fikr yuritishdagi o‘ziga xoslikni aks ettirish uchun qo‘llanadi. Ilgarilari nisbatan kam ishlatilgan mentalitet keyingi paytlarda jamoaviy tafakkur shaklini, asosan milliy xarakterning jihatlarini anglatuvchi deyarli umumiste’mol so‘zlardan biriga aylangan. Birinchi marta 1691-yilda ingliz lug‘atlarida

paydo bo'lgan mentalitet so'zi XIX asr o'rtalariga kelib boshqa G'arbiy Yevropa tillarida ham tarqala boshladi.

O'sha asrning oxirlarida ilmiy adabiyotlarda ham qo'llana boshlaydi: fransuz sotsiologiya maktabining asoschisi Emil Dyurgheym uni individdan yuqori turuvchi (jamoaviy) ma'naviy o'ziga xosliklarni ifodalovchi sinonim sifatida ilmiy amaliyotga olib kiradi. Mentalitet o'z tabiyatiga ko'ra serqirra va bir-biriga zid voqe'liklardan xoli bo'lmagan o'ta murakkab ijtimoiy tushuncha. Ushbu tushunchaning mazmunida uning bir tomondan tafakkur, dunyoqarash va tasavvur, ikkinchi tomondan, xulq va harakatdan iborat ikki muhim jihati ko'zga tashlanadi.

2.2. Bosma shakldagi ommaviy axborot vositalari: gazeta va jurnallarning o'ziga xos xususiyatlari.

Zamonaviy jamiyat uchun sifatli va o'z vaqtida axborot asosiy qadriyatlardan biridir. Uni yaratish va tarqatish ommaviy axborot vositalarining vazifasi bo'lib, ular orasida eng qadimiylaridan biri davriy matbuotdir. Gazeta - doimiy nom ostida va kamida oyda bir marta nashr etiladigan bosma davriy nashr. Gazeta prototipi qadimiy qo'lyozma xabar byulletenlari hisoblanadi. Hatto Yuliy Sezar ham Senat aktlarini, so'ngra "Xalqning kundalik ommaviy aktlarini" nashr eta boshladi.

Dunyodagi birinchi bosma gazeta 8-asrda Xitoyda chiqa boshlagan Capital Bulletin edi. Unda imperatorning farmonlari va eng muhim voqealar haqidagi xabarlar bor edi. Germaniyadagi birinchi gazeta 1605-yildan Strasburgda (o'sha paytda hali ham nemis) ilgari qo'lyozma gazetalarni tuzgan Iogann Karolus tomonidan nashr etilgan "munosabatlar" edi. Uzoq vaqt davomida Germaniyada birinchi gazeta kim va qayerda chop etilganligi, umuman olganda, nima gazeta deb qarash kerakligi haqida bahslar bor edi. Zamonaviy nemis tilida "Zeitung" so'zi "gazeta" degan ma'noni anglatadi. Bosma nashrning yangi turi bo'lgan "gazeta" tushunchasi uchun o'sha paytda «Avisen» va «Relationen», so'zlari ishlatilgan, keyinchalik ular zamonaviy "Zeitung" so'zi bilan almashtirilgan.

1913-yilda M.Behbudiy “Samarqand” gazetasini chiqara boshladi. Shaxs o‘z asarlarida “turkiy til” atamasini o‘zbek tilining sinonimi sifatida ishlatgan. Behbudiy boshqa jadidlar singari milliy san’at va adabiyotni rivojlantirish, ayollarning teng huquqliligi, qayta tashkil etish tarafdori edi. Jurnal (fransuzcha Journal - kundalik, kunlik eslatma, fransuzcha Jour - kun) - doimiy sarlavhaga ega bo‘lgan va turli xil ijtimoiy-siyosiy, ilmiy, ishlab chiqarish va boshqa masalalar bo‘yicha maqolalar yoki tezislari, adabiy - asarlarni o‘z ichiga olgan bosma yoki elektron davriy nashr san’at Jurnal ham gazeta kabi asosiy ommaviy axborot vositalari va targ‘ibot vositalaridan biri bo‘lib, u jamoatchilik fikriga ta’sir ko‘rsatadi, uni ma’lum mafkuraviy guruhlar, ijtimoiy tabaqalar, siyosiy partiyalar, tashkilotlar manfaatlaridan kelib chiqqan holda shakllantiradi.

Jurnallarning eng dastlabki namunasi 1663-yilda Germaniyada nashr etilgan *Erbauliche Monaths Unterredungen* adabiy va falsafiy jurnal edi. Birinchi marta 1731-yilda Londonda nashr etilgan *Gentleman's journal* birinchi ommaviy jurnal edi. 1842-yilda Gerbert Ingram tomonidan asos solingan *Illustrated London News* birinchi illyustratlangan jurnal edi. Jurnallar gazetalarga qaraganda kamroq nashr etilishi sababli, ular ma'lumot berishda past samaradorligi bilan ajralib turadi, lekin ularda voqealarni batafsil tahlil qilish, fikr yuritish, xulosa qilish va hokazolar uchun ko'proq imkoniyatlar mavjud¹¹.

O‘rta Osiyodagi eng qadimiy jurnal 1932-yil sentabrda “O‘rta Osiyo xalqlari sovet adabiyoti” nomi bilan tashkil etilgan. 1934-yilda bo‘lib o‘tgan Sovet yozuvchilarining I-Butunittifoq qurultoyidan so‘ng u o‘zgartirilib, 1935-yildan “Adabiy O‘zbekiston” nomi bilan nashr etilmoqda. Barcha bosma ommaviy axborot vositalarini quyidagilarga bo‘lish mumkin:

1. Ommaviy - ijtimoiy-siyosiy nashrlar, ular panoramasi bilan ajralib turadi.
2. Maxsus - millatiga, kasbiy faoliyat sohasiga, ijtimoiy mavqeiga qarab, turli ijtimoiy guruhlarga bo‘linadi: yoshi, jinsi, dini kategoriyalari hisobga olinadi.

¹¹ Matibaev T. Matibaeva R. Jaholat xuruji. - Toshkent: Akademiya, 2013.

Bugungi kunda bosma ommaviy axborot vositalari o‘zining xilma-xilligi bilan o‘z o‘rnini elektron ommaviy axborot vositalariga bo‘shatib bermoqda va bosma OAVning vazifasi universallik, faktlar, axborotning mantiqiy ravshanligi va ishonchliligiga intilishdan iborat. Media manbalaridan va boshqa yetkazib beruvchilardan olingan axborotdan mos ravishda foydalanish insonning kasb nuqtai nazaridan axborot ehtiyojlarini tahlil qilishi, shuningdek, axborotni izlashi va uni baholashiga bog‘liq. «Axborot» atamasi ko‘plab tavsifga ega. U ma’lumotlar, tadqiqot jarayonida olingan bilimlar, tajriba yoki tahsil olish, shuningdek, signal yoki belgilarni anglatishi mumkin.

Oddiy qilib aytganda, axborot – bu to‘plangan, qayta ishlangan va izohlangan, foydalanish uchun qulay bo‘lgan ko‘rinishda taqdim etiladigan ma’lumotlardir. Axborotni yana bir boshqacha tavsifi - «tushunishga oson shaklda berilgan bilimlar»dir. Lotin tilida “informatio” – tushuntirish, bayon qilish demakdir. O‘tmishda mazkur tushuncha ortida odamlar tomonidan bir biriga og‘zaki, yozma va boshqa usulda beriladigan ma’lumotlar tushunilgan.

Keng ma’noda axborot ta’rifi kibernetika fanida keltirilgan. Uning asoschisi Norbert Vinerning yozishicha, “axborot – bu biz unga va uning bizning hissiyotlarimizga moslashuvchi, tashqi dunyodan olingan mazmun tavsifidir”. Boshqa tomondan, “axborot” istilohi shuningdek “axborot berish”, axborotni uzatish va uni tarqatish ma’nosida ham qo‘llaniladi. Ayrim tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, axborot deb oldindan ma’lum bo‘lmagan biror narsa haqidagi xabar yoki ma’lumotlar tushuniladi. Nima bo‘lgan taqdirda ham axborot muhim unsur bo‘lib, usiz nafaqat alohida insonni, balki jamiyatni ham tasavvur qilib bo‘lmaydi.

O‘zbekistonda 2018-yilga kelib ijtimoiy soha xodimlari, shifokorlar va o‘qituvchilarning gazeta va jurnallarga majburan obuna bo‘lishlariga chek qo‘yildi. Maqsad gazeta-jurnallardan voz kechish edimi, yoki aholi birovning topshirig‘isiz, majburlov isiz ham endi nima ziyon-u nima foyda ekanligini yaxshi biladi; matbuotdan uzilib qolmaydi, degan o‘y edimi? Biroq ayni shu sababli o‘z ustida ishlamay, dala yoki uy ishlaridan qo‘shimcha tayyorgarliksiz to‘g‘ri maktabga keladigan o‘qituvchi-yu, o‘zi haqidagi tanqid yoki yuborilgan murojaatni birovdan eshitmaguncha yillab bilmay yuradigan, buning ustiga to‘g‘ri yozishni ham uddalay olmaydigan chalasavod rahbarlar

ko‘payib ketdi. Forbes jurnali ma‘lumotlariga ko‘ra, jahondagi yirik nashrlarning hisob-kitobi bo‘yicha AQSH va Kanadada 10 kishidan 6 tasi kundalik gazetalarni, 7 nafari haftalik gazetalarni o‘qir ekan.

Hozirgi mavjud vaziyat, gazeta-jurnallarga yurtimiz va xorijiy mamlakatlardagi munosabat, gazeta-jurnallarning hayotimizdagi o‘rni haqida bir necha soha vakillaridan intervyu oldik. – Gazeta-jurnal, haqiqatan ham, bugungi kunning aktual mavzusi. Birgina yurtimizda emas, xorijiy mamlakatlarda ham matbuotdan biroz bo‘lsa-da uzoqlashish kuzatilmoqda. Biroq vaziyat O‘zbekistondagidek yomon emas. Masalan, Xitoydagi mahalliy gazetalardan birining bosh muharririga “50 yildan keyin ham Xitoyda gazeta bo‘ladimi?”, deb savol berganimda u: “Kechirasiz, – dedi, – Xitoyda 100 yildan keyin ham gazeta bo‘ladi”.

Xitoyda gazetaning kelajagi bor, bordirki, Xitoy aholisining gazetaga talabi hamon yuqoridirki, bosh muharriri bir asrdan keyingi davrni ham dadil taxmin qila olyapti, ko‘ra olyapti. Xuddi shu savolni Amerikaning Texas universiteti professoriga berganimda esa u aytdiki: “Real qarasa, faqat yirik nashrlar saqlanib qolsa kerak. Masalan, “New York Times”, “Wall Street journal” va hokazo. Ammo kichik gazetalari iqtisodiy inqiroz sababli yopilsa kerak”. 30 yil oldin o‘zim o‘qigan Hindiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universitetiga bordim. Ne ko‘z bilan qarayki, universitet kutubxonasida talabalar gazeta o‘qiyapti.

Yaponiyada gazeta-jurnallarga bo‘lgan munosabat havas qilarli darajada. Biz ko‘zimizni telefondan uzmaydigan jamoat transportlarida ular mobil qurilmalarini ovozsiz qilib gazeta-jurnal o‘qishadi. Mana nima uchun Yaponiya yuksalish bosqichlarida birinchilardan ekanligining sababi. Endi o‘zimizdagi holatni tahlil qiladigan bo‘lsak, biz sharq bilan g‘arb o‘rtasidagi davlatmiz. Shunga yarasha milliy jurnalistikamiz ham o‘ziga xos bo‘lishi; bor narsani saqlab qolishni bilishimiz zarur. Boisi, matbuot o‘z ustida qanchalik ishlamasin, tahliliy materiallarni qanchalik zo‘r berib tayyorlamasin, aholi undan uzoqlashib ketdi.

Oldimizda katta vazifa turibdi – 150 yildan buyon o‘zbek milliy matbuoti yashab kelyapti va uning yashab qolishiga harakat qilishimiz kerak. Gapning ochig‘ini

aytdigan bo'lsak, "Matbuot kerak emas", deb qo'limizni qo'ltigimizga suqib turaversak, milliy jurnalistikamiz tarixi bizni kechirmaydi.

– Matbuot mushtariylarini yana mutolaa va mushohadaga qaytarish uchun, avvalo, gazeta tahririyatlarining moddiy-texnik bazasini yaxshilash, jurnalistlarni moddiy qo'llab-quvvatlash zarur. Zamonaviy axborotlashgan jamiyatimizda matbuotning oqsashi sohalarga ham o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Matbuotsiz aholining savodi ham pasayib bormoqda. Hatto savodi juda past desak ham bo'ladi. Ba'zi jurnalistlar ham o'z savodi va malakasi ustida tinmay ishlashi kerak. Chunki yangi texnologiyalar shiddat bilan hayotimizga kirib kelar ekan, o'zi bilan yangidan-yangi yondashuvlar, yangi uslublar, yangi qarashlarni olib keladi. Jurnalist esa hamisha bir qadam oldinda bo'lishi zarur.

– Millatning ertasi, kelajagi, ravnaq topishi, ayni damda jamiyatda ro'y beradigan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-ma'naviy o'zgarishlar haqida ma'lumotga ega bo'lish, o'z fikrlarini bildirish, unda tomoshabin bo'lib emas, ishtirokchi bo'lib yashash – daxldorlik hissini uyg'otish uchun har bir jamiyat vakili uchun matbuot suv va havodek zarur. To'g'ri, tezkor zamon deymiz, texnika asri deymiz, internet rivojlangan davr deymiz, tan olish kerak, dunyoning bir burchagidagi axborotni yashin tezligida dunyoning ikkinchi bir burchagiga yetkaza olish mumkin bo'lgan bir davrda matbuotning o'rni, ko'lami, nufuzi, unga bo'lgan ehtiyoj biroz chekindi, afsus har tomonlama teran fikrlovchi, yetuk avlodni tarbiyalash uchun ham bosma nashrlar obunasiga qaytishimiz kerak. Chunki boshlang'ich maktab davrida bola u qadar mustaqil bo'lmaydi. Aksariyat hollarda o'qituvchi yoki ota-ona qaysi tomonga boshlasa, shu tomonga yo'naladi.

2.3. Ta'lim jarayonida axborot savodxonligining o'rni va ahamiyati.

O'quv jarayonining ma'nosi juda aniq - bilim, ko'nikma, malaka va usullarni o'zlashtirish. Asosan, bu axborot jarayoni va shuning uchun uni aniq fanlar, xususan, axborot nazariyasi nuqtai nazaridan rasmiylashtirish va tavsiflash mumkin. Ta'limning ob'ektiv haqiqati va shuning uchun uning kontsepsiyasi unchalik aniq emas, shuning uchun ularning mazmunini biroz noaniq va hatto o'zboshimchalik bilan talqin qilish

mumkin emas. Shu sababli, pedagogik faoliyatda va ta'lim haqiqatida ta'limning roli haqida amaliy noaniqlik mavjud bo'lib, u umuman ta'lim jarayonida o'ynaydi. O'zining ekstremal ifodasida, bu noaniqlik ta'limning faqat axborot komponentiga qisqarishiga olib keladi.

Ta'lim jarayonida axborot savodxonligi inson hayotida katta rol o'ynaydi. Ular "shaxsga o'zining ijtimoiy rollari - fuqaro va oila boshlig'i, butun jamiyat vakili va ma'lum bir hududda yashovchi shaxs sifatida murojaat qiladi. Ommaviy axborot vositalarining mazmuni shaxsning jamiyat va uning quyi tizimlari bilan munosabatlarning barcha tomonlarini, shaxs tarkibiga kiradigan ijtimoiy munosabatlarning barcha sohalarini qamrab oladi. Ommaviy axborot vositalari deganda, odatda, ommaviy miqyosda axborotni to'plash, qayta ishlash va tarqatishni ta'minlaydigan ijtimoiy institutlar tushuniladi. Ommaviy axborot son jihatidan katta, odatda geografik jihatdan tarqoq auditoriya uchun mo'ljallangan bo'lib, tarqalish tezligi va muntazamligi, deyarli bir vaqtning o'zida iste'mol qilinishi, vositachilik, ma'lum darajada stereotip xarakteri bilan ajralib turadi.

Amerikalik nazariyotchilar va matbuot tarixchilari ommaviy axborot vositalarini tavsiflovchi to'rtta nazariyani ajratib ko'rsatishadi, ularning har biri o'ziga xos maqsadga ega.

- Birinchidan, bu avtoritar nazariya bo'lib, uning maqsadi amaldagi hukumat siyosatini saqlab qolish va amalga oshirish, shuningdek, davlatga xizmat qilishdir.
- Ikkinchidan, libertar nazariya. Uning maqsadi - ma'lumot berish, ko'ngil ochish va sotish, lekin asosan haqiqatni topishga yordam berish va hukumatni nazorat qilish.
- Uchinchidan, bu ijtimoiy mas'uliyat nazariyasi bo'lib, uning maqsadi ma'lumot berish, ko'ngil ochish va sotish, lekin asosan konfliktni muhokama qilish darajasiga o'tkazishdir.
- To'rtinchi nazariya esa sotsialistikdir. Uning maqsadi sotsialistik tuzumning, xususan, diktaturaning muvaffaqiyati va saqlanishiga hissa qo'shishdir.

Axborot inqilobi sharoitida qadriyatlar tizimining tez o'zgarishi davrida ta'lim jarayonida ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy-madaniy roli va uning zamonaviy

jamiyatda rivojlanish istiqbollari to'liq tushunilmagan. Oila va maktabda ta'lim va tarbiyani tashkil etishning mavjud stereotiplari, zamonaviy ommaviy axborot vositalari mazmunining yo'nalishi va mazmuni o'sib kelayotgan avlodni o'smirlik jamiyati talablari bilan tanishtirishning dolzarb muammolarini hal etishda ularning imkoniyatlarini to'liq baholash va bashorat qilish imkonini bermayapti. zamonaviy jamiyat, zamonaviy madaniyat.

Bugungi kunda ta'lim va ommaviy axborot vositalarining o'zaro ta'siri muammolari faylasuflar, psixologlar, o'qituvchilar, jurnalistlar va sotsiologlar tomonidan olib boriladigan fanlararo tadqiqot sohasidir. Zamonaviy ommaviy axborot vositalarining auditoriyaning axborot madaniyatini shakllantirish jarayonlariga, yosh talabalarning ijtimoiylashuviga, yosh avlodning ijtimoiy moslashuviga hissa qo'shadigan bilimlarni oqilona tanlash ko'nikmalarini rivojlantirishga ta'sir qilish mexanizmlari. zamonaviy dunyoda doimiy o'zgarib turadigan hayot sharoitlari hali aniqlanmagan.

Ushbu tadqiqot doirasida o'quv jarayoni ishtirokchilarining (ota-onalar, o'qituvchilar, o'quvchilarning o'zlari) ommaviy axborot vositalariga bo'lgan munosabati o'zgarishini tahlil qilish va ularning ta'lim jarayonida ommaviy axborot vositalarining rolini baholashni ko'rib chiqishga harakat qilindi. Zamonaviy ommaviy axborot vositalarining sotsiologiyasi sohasida keng qamrovli, yaxlit, asosli tadqiqotlarning yo'qligi akademik tadqiqotchilarning ham, pedagogik amaliyotchilarning ham vaqti-vaqti bilan e'tiborini qaratadigan hodisa bo'lgan "parallel maktab" holatini tahlil qilishga urinishlarning tarqoqligini talab qiladi. Ta'lim va tarbiya uchun qimmatli ma'lumotlarni o'z ichiga olgan juda ko'p sonli ommaviy axborot vositalarining mavjudligi va ushbu ma'lumotlar bilan ishlash usullari va usullarining pedagogik arsenalining yo'qligi o'rtasidagi qarama-qarshilik tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Davr ruhini ifodalab, kun sayin barcha sohalar amaliyotiga jadal kirib borayotgan axborot texnologiyalarini umumta'lim maktablari ta'lim jarayoniga ham tatbiq etish dolzarb masalalardan biridir. Butun jahon miqyosidagi axborot tarmog'i har qanday sohada axborotning hajmi va tezligidan qat'iy nazar, uni istagan miqdorda qabul qilish uchun taqdim eta oladi. Multimediya va internet texnologiyalarining paydo bo'lishi axborot texnologiyalarining umumiy ta'lim maktablari ta'lim va tarbiya, muloqot

jarayonlarida samarali vosita sifatida foydalanishga keng yo'l ochib berdi. Axborot texnologiyalarining barkamol shaxsni rivojlantirish, uning mustaqil kasb tanlashi va kasbiy jihatdan o'z-o'zini shakllantirish, kasbiy mahoratini o'stirishda tutayotgan o'rni va ta'siri ortib borayotganligini inkor etib bo'lmaydi. Umumiy ta'lim maktablaridagi ta'lim jarayonida axborot texnologiyalari vositasida o'qituvchi va o'quvchilar oldida quyidagi imkoniyatlar ochiladi, xususan:

- axborot yig'ishning yangi usullarini va ularni qo'llashni bilib oladilar;
- bolalarning fikrlash doirasi kengayadi, bilim olishga qiziqishlari ortadi;
- mustaqil ishlashning roli ortadi, samaradorligi yaxshilanadi;
- bolani aqliy jihatdan rivojlantirishga, hissiy-estetik doirasini kengaytirishga, ijobiy qobiliyatlarini o'stirishga yordam beradi.

Kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanib, ta'lim sohasida, o'quv faoliyatida va o'quvchilar ijodiy tafakkurini rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratiladi. Axborot texnologiyalari ta'limni amalga oshirish jarayonida hayot bilan uyg'unlashtirishga imkon beradi. O'qitishni kelajakdagi kasbiy faoliyat bilan chambarchas bog'lash imkoniyati paydo bo'ladi. Axborot texnologiyalarini qo'llashda o'quvchi shaxsining butun imkoniyatlarini amalga oshirishga: kompyuter vositalari orqali bolaning bilishga oid, axloqiy, ijodiy, muloqot qilish va estetikaviy imkoniyatlarini, qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishga intilish lozim. Kompyuter va axborot texnologiyalarini o'quvchi shaxsini rivojlantirishning to'laqonli vositasiga aylantirish uchun o'qituvchining o'zi axborot texnologiyalari sohasida bilimdon (salohiyatli) bo'lishi kerak.

Jahon pedagogikasi amaliyotida qator olimlar, jumladan, M. V. Bulanova Toporkova va boshqalar o'qituvchining axborot texnologiyalari sohasidagi bilimdonligini quyidagi sifatlar bilan baholaydilar:

- 1) zamonaviy axborot muhitida faoliyat tajribasini baholash va integratsiyalashga qodirlik;
- 2) shaxsiy ijodiy sifatlarini rivojlantirishga intilish;
- 3) umumiy kommunikativ (o'zaro muloqot qilish) madaniyatining yuqori darajada bo'lishi;

4) axborot vositasida o‘zaro birlashib xatti-harakatlarni bajarish masalasida nazariy tushunchalarning va uni tashkillashtirish tajribasining bo‘lishi;

5) o‘zini refleksiylash (o‘z ruhiy holatini tahlil qilish) ehtiyojining bo‘lishi;

6) axborotni qabul qilish, tanlash, saqlash, qayta tiklash, taqdim etish usullarini, uni o‘zgartirish, uzatish va integratsiyalash madaniyatini o‘zlashtirish.

Pedagog-olim V. K. Selevko esa o‘qituvchining kompyuter savodxonligini kompyuterli texnologiya mazmunining muhim qismi deb hisoblaydi va uning tarkibiga quyidagilarni kiritadi:

- informatika va hisoblash texnikasining asosiy tushunchalarini bilish;
- kompyuterli texnikaning umumiy tuzilishi va funksional imkoniyatlarini bilish;
- zamonaviy operatsion tizimlarni bilish;
- umumiy vazifa bajaradigan zamonaviy dasturning qobiqlar va operatsion vositalarini (Norton Commander, Windows va boshqalarini) bilish hamda ularning vazifalarini o‘zlashtirish;
- hech bo‘lmaganda bir matn redaktorini o‘zlashtirganlik;
- dasturlashtirish algoritmlari, tillari va paketlari haqidagi boshlang‘ich tasavvurlarining bo‘lishi;
- utilitar (amaliy foyda beradigan) vazifalarini bajaradigan amaliy dasturlaridan foydalanishning boshlang‘ich tajribasi.

Axborot texnologiyalarining asbob-uskuna va dasturiy vositalarining juda jadallik bilan rivojlanib borishi, masalan, yangi avlod kompyuterlarining, yangi dasturlarining chiqishi, turli ta’limiy vazifalarni hal etish qulay texnikafiy imkoniyatlar ochib beradi. Biroq ilmiy izlanishlar o‘quv maqsadida foydalaniladigan axborot tizimlari o‘z didaktik sifatlariga ko‘ra hali ham qoniqarsiz darajada ekanligini ko‘rsatadi. Buning sababi shundaki, axborot texnologiyalarini o‘qitish maqsadlarida foydalanishning metodik (pedagogik) vositalari axborotlashtirishning texnikaviy vositalari rivojlanishidan ancha orqada qolib ketyapti. Kompyuterning imkoniyatlari juda katta, biroq pedagogik maqsadlarda u yetarli darajada foydalanilmayapti. O‘qitish maqsadidagi axborot uni loyihalashtirish bosqichida kiritiladi. Xususan, axborot — avtomatlashtirilgan o‘qitish

tizimlarining ma'lumotlar bazasini yaratishda, elektron darsliklarni tuzish uchun o'quv materialini tayyorlashda, modellashtiruvchi turdagi kompyuter tizimlari bilan o'quv ishlarining ssenariylarini, masalalar va mashqlar, test topshiriqlari tuzishda kiritiladi. Axborot texnologiyalari bir yo'la bir necha fan sohalariga informatika, matematika, kibernetika, psixologiya, pedagogika kabi fanlarga oid ma'lumotlarni birlashtiradi. Biroq bu uyg'unlikda psixologikpedagogik asos yetakchi o'rin tutadi. Axborot texnologiyalarini ishlab chiqish va o'qitish jarayoniga joriy qilish muhim o'rin egallaydi. Yangi axborot texnologiyalari o'quv jarayoni va ilmiy-tadqiqot ishlari uchun katta ahamiyatga ega. Odatdagi ta'limiy texnologiyalardan farqli ravishda, axborot texnologiyalarida mehnat predmeti va uning natijasi sifatida axborot, mehnat quroli bo'lib esa axborotlashtirishning texnikaviy vositalari xizmat qiladi.

Kompyuter vositalari o'quv-tarbiya jarayonining turli bosqichlarida:

- o'quvchilarga o'quv materiallarini taqdim etish bosqichida;
- kompyuter bilan interfaol o'zaro birgalashib, harakat qilish jarayonida o'quv materialini o'zlashtirishda;
- o'zlashtirilgan bilimlar, malakalar va ko'nikmalarni takrorlash va mustahkamlashda;
- o'qitishda erishilgan natijalarni oraliq va yakuniy nazorat qilish va o'zo'zini nazorat qilish bosqichida;
- o'quv materialini qismlarga bo'lish, uni klassifikatsiyalash va tizimlashtirishni takomillashtirish orqali o'qitish jarayoniga va uning natijalariga tuzatishlar kiritish bosqichida foydalanilishi mumkin.

Oqilona tuzilgan kompyuterli o'qitish dasturlari axborotni o'quvchi tomonidan o'zlashtirilishining psixologik va pedagogik qoidalari e'tiborga olingan taqdirda o'qitishni individuallashtirish va differensiyalashtirishga, bolalarning qiziqishlari va o'qishdagi mustaqil faoliyatini rag'batlantirishga imkon beradi. Maktab pedagogik jarayonida kompyuter o'qituvchi, ishchi qurol, o'qitish obyekt, hamkorlik qiluvchi jamoa, bo'sh vaqt (o'yin) muhiti xizmatlarini bajarishi mumkin (G. K. Selefko).

Kompyuter o'qituvchi sifatida o'qituvchini va kitobni qisman yoki to'liq o'rnini bosadigan o'quv axboroti manbai;

multimediya va telekommunikatsiya imkoniyatlari bilan tamoman yangi sifat darajasidagi ko'rgazmali vosita;

individual va axborot muhiti;

trenajyor;

o'quvchilar bilimni tashhislash va nazorat qilishning vositasi vazifalarini bajaradi.

Ishchi qurol sifatida kompyuter matnlarni tayyorlash va ularni saqlash matn redaktori; grafikaviy redaktor va katta imkoniyatlarga ega hisoblash mashinasi vazifalarini bajaradi.

O'qitish obyekti sifatidagi xizmatini kompyuter-dasturlashtirish;

dasturli mahsulotlarni tayyorlash;

har turli axborot muhitlarini qo'llash moboynda bajaradi.

Hamkorlik qiluvchi jamoa — keng auditoriya bilan muloqot qilish, Internetda bog'lanish orqali vujudga keltiriladi. Bo'sh vaqt (o'yin) muhiti o'yin dasturlari, tarmoq bo'yicha kompyuterli o'yinlar, kompyuterli video yordamida tashkil qilinadi. Axborot muhiti zamonaviy darajadagi axborot bazalari, gipermatn va multimediya, imitatsion o'qitish, elektron kommunikatsiyalar, ekspert tizimlarini kiritadi.

Hozirgi kunda axborot savodxonligi qudratli vositasiga aylangan. Kompyuterli texnologiyada o'qituvchinning ishi, V. K. Selefko ta'kidlaganidek, quyidagilardan iborat:

a) butun sinf o'quv predmeti darajasida o'quv jarayonini tashkillashtirish (o'quv jarayoni grafigi, sirtqi tashhis, yakuniy nazorat);

b) sinf ichida o'quvchilarni faollashtirish va ularning ishini muvofiqlashtirish, ish o'rinlarini joylashtirish, yo'riqnoma berish, sinf ichkarisidagi tarmoqni boshqarish kabilar;

v) o'quvchilarni individual kuzatish, individual yordam ko'rsatish, bolalar bilan individual «insoniy» munosabat. Kompyuter yordamida individual o'qitishning ko'rish va eshitish obrazlarini foydalanuvchi mukammal variantiga erishiladi;

g) axborot muhiti tarkibiy qismlarini tayyorlash, ularning ma'lum bir o'quv fani mazmuni bilan bog'liqligidan iborat. Xususan, multimediya texnologiyalaridan foydalanib interfaol darslarni o'tkazish yaxshi samara beradi.

Odatdagi darsda o'qituvchi dars mavzusi mazmunini bayon qiladi, o'quvchilar esa tinglab, ko'rib, eslab qoladilar, kerakli yozuvlarni daftarlariga yozadilar. Ular har qanday ma'lumotni tayyor holda qabul qiladilar. Aksincha, interfaollik o'quvchilarga o'qitish jarayoniga faol kirishishga imkon beradi. Bolalar shunchaki tinglamaydilar. Ular savollar berib, o'z fikrlarini bildiradilar, o'quv materialining tushunarsiz qismlarini batafsilroq anglab olishga intiladilar, baxslashadilar, o'zlari to'g'risida xulosalarga va yechimlarga keladilar. Mediavositallardan foydalanib o'tilgan darsda har ikki tomon: o'qituvchi ham, o'quvchilar ham faollik ko'rsatadi, birgalashib, hamkorlikda darsda qo'yilgan maqsadlarga erishadilar. Biron bir o'quvchi darsdagi asosiy ishdan chekkada qolmaydi. Hamma o'qiydi, hamma bir — birini o'qitadi.

Axborot savodxonligiga ega o'qituvchi boshchiligi bilan amalga oshiriladigan an'anaviy o'qitish usullarining va yakka tartibdagi kompyuterli o'qitishning yaxshi tomonlarini birlashtiradi. Kompyuter o'qituvchining faol yordamchisiga aylanadi. Kompyuter slaydlarini foydalanish evaziga interfaol darslar bilishga taqdim etiladigan axborot mazmuni bilan birga, ta'sirchanligi bilan ajralib turadi. Dars mavzusini bayon qilishda o'qituvchi illyustratsiya sifatida slaydlardagi axborotni kerak joylarda taqdim etib boradi. Rasmlar, grafiklar, jadvallar, diagrammalar, formulalar ovoz jo'rligida, multiplikatsiya elementlari hamkorligida taqdim etilib, o'qituvchining izohlari bilan beriladi.

2.4. Yangi O'zbekistonda ta'limni rivojlantirishda media vositalar va ularning ahamiyati.

Mamlakatimizda ommaviy axborot vositalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ularni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan jihozlash, zamonaviy jahon sifat standartlari darajasida faoliyat yuritishi uchun zarur sharoit va imkoniyatlar yaratishga alohida e'tibor qaratila boshlandi. Ommaviy

axborot vositalarini yanada rivojlantirish uchun qo‘shimcha soliq imtiyozlari va preferensiyalar berilishi barcha axborot tuzilmalari, matbaa korxonalari, bosma nashrlarni tarqatish korxonalari va boshqa turdosh korxonalarni rivojlantirishda muhim o‘rin tutadigan qo‘shimcha imkoniyatlar yaratish yo‘lidagi yana bir muhim qadam bo‘ldi. milliy ommaviy axborot vositalari.

Yangi O‘zbekistonda ta‘limni rivojlantirishda media vositalar va ularning ahamiyati strategik muhim instituti sifatida belgilanib, u ham butun jamiyat, ham har bir shaxsning individual rivojlanishining ko‘plab omillariga ta’sir ko‘rsatadi. Ommaviy axborot vositalarining rivojlanish darajasi, erkinlik darajasi, mustaqilligi fuqarolik jamiyati holatini baholash imkonini beradi. Ommaviy axborot vositalarini fuqarolik jamiyatining o‘ziga xos ko‘zgusi sifatida ko‘rish mumkin, lekin ayni paytda ochiq jamiyat uchun muhim vositadir. Binobarin, fuqarolik jamiyatining shakllanishi va rivojlanishi jarayonlari ommaviy axborot vositalari faoliyati bilan chambarchas bog‘liqdir.

Shunday qilib, milliy davlatchilik uchun keyingi yigirma besh yil huquqiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotning sezilarli rivojlanishi bilan ajralib turdi. Ushbu rivojlanish jarayonining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri keyingi rivojlanish va ommaviy axborot vositalariga bo‘lgan ehtiyoj bo‘lib qolmoqda. Ayni paytda mamlakatimiz va xorijiy ekspertlar tomonidan e’tirof etilganidek, O‘zbekistonda ommaviy axborot vositalarining erkin rivojlanishi uchun demokratik talab va standartlarga javob beradigan qonunchilik bazasi yaratilgan. Bu ularning jamiyat siyosiy va ma’naviy hayotida munosib o‘rin egallashini, axborot sohasi va yangi axborot texnologiyalarini jadal rivojlantirishni, jurnalistlar faoliyatini ijtimoiy-huquqiy himoya qilish kafolatlarini, kadrlar tayyorlashni, ommaviy axborot vositalari bozorini rivojlantirishni ta’minlaydi. adolatli raqobat muhitini shakllantirish, aholi, jamoat birlashmalari va ommaviy axborot vositalarining axborotdan keng foydalanishini ta’minlash.

Shu bilan birga, mustaqil ommaviy axborot vositalarining davlat organlari, jamiyatning barcha boshqa qatlamlari, masalan, siyosiy partiyalar va boshqa jamoat

tashkilotlari vakillari faoliyatini tanqidiy baholagan holda mustaqil pozitsiyasini egallashi uchun keng imkoniyatlar mavjudligi muhim ahamiyatga ega.

Yangi O'zbekistonda ta'limni rivojlantirishda media vositalar sohasining bosqichma-bosqich liberallasuvi kuzatilayotgani qayd etilmoqda. Bu jarayonni mustaqil bosma va elektron ommaviy axborot vositalari (birinchi navbatda, internet nashrlari) faoliyatida yaqqol kuzatish mumkin.

Yangi O'zbekistonda ta'limni rivojlantirishda media vositalardan foydalanishni rivojlantirishda masofali o'qitish alohida o'rin egallaydi. Masofadan turib o'qitish bu inson o'zining bilim darajasini oshirishni ishlab chiqarishdan ajralmagan holda xoxlovchilar, maktabga borish imkoniyati bo'lmagan, nogironlar, keksa yoshdagilar kabilar uchun katta yo'l ochib beradi. Masofali o'qitishda biz hech kimni majbur qila olmaymiz. Bunda xoxlovchi o'z imkoniyatiga qarab muloqot qilish, qo'shimcha axborot to'plash va fikr almashish imkoniyatiga ega bo'ladi. Masofali o'qitish hozirgi kunning barcha talablariga javob beradi, ayniqsa, yo'l xarajatlarini hisobga olmaganda, kunduzgi ta'limni barcha sistemalarini tashkil qilish mablag'lariga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Ma'lumki, ko'p yillar davomida sirtqi ta'lim asosan televedeniya, radio yoki matbuot orqali amalga oshirilib kelinmoqda. Lekin bularni amalga oshirish ko'pgina faktorlar hisobida qiyinchilik bilan amalga oshirilib kelindi. Yangi axborot texnologiyalari asosida masofali o'qitishni tashkil qilishning bir qator usullari mavjud: interfaol teoevedeniya, telekommunikatsiya, CD-ROM texnologiyasi asosida, o'quv radio va televedeniya, video lentalar va hokazo. So'ngi yillarda to'rt xil turdagi masofali o'qitish keng tarqalmoqda:

1. Interfaol televedeniya (two-way TV);
2. Axborot almashinuviga asoslangan kompyuterli telekommunikatsiya setlari (regional va global, internet);
3. Multimediali, interfaol rejimli, videokonferentsiyalar o'tkazish imkoniga ega kompyuterli telekommunikatsiya setlari;
4. Birinchi va ikkinchi turlar kesimida. Masofadan o'qitish bu Internet tarmog'i orqali sizga qulay bo'lgan vaqtda o'qishdir.

Masofadan o‘qitishning tarkibiy belgilari: o‘qituvchi, o‘quvchi, kommunikatsiyadir.

Masofadan o‘qitish uslubiy materiallari quyidagilardir:

- Darslik
- Audio va video darsliklar
- Onlayn darslar (Internet sahifa)
- Elektron kutubxonalar
- Testlar
- Mul’timedia elektron darsliklar

Yangi O‘zbekistonda ta‘limni rivojlantirishda media vositalar masofadan o‘qitishda virtual kutubxonalar, sputnik orqali videokonferentsiyalar, darslar, internet yordamida muloqot va informatsiya olish imkoniyatlari paydo bo‘ldi. Bu esa o‘quvchi uchun maxsus o‘qish doirasini berdi. O‘quvchining fanni o‘zlashtirish tezligi va sifati keskin yaxshilandi. Dunyo amaliyotida ochiq va masofali o‘qitish hozirgi kunda asosan oltita modelga asoslangan:

1-model. Eksternat tipida o‘qitish. Bunda o‘quvchi maktab yoki oliy o‘quv yurtida o‘qitishning kunduzgi ta‘lim tizimidan foydalanmaydi. Bunda o‘quvchi ta‘lim muassasasiga qatnamasdan atestat yoki diplomga ega bo‘ladi.

2-model. Oliy o‘quv yurtida o‘qish (kunduzgi ta‘lim). Bu butun bir sistema bo‘lib, ta‘lim kunduzgi, sirtqi yoki masofali o‘qitish yangi axborot texnologiyalari asoslangan holda amalga oshiriladi. Bu usuldan ko‘pgina xorijiy oliy o‘quv yurtlarida keng foydalanilmoqda.

3-model. Bir nechta oliy o‘quv yurtlarining o‘zaro hamkorligida o‘qitish. Bunda bir qator davlatlardagi oliy o‘quv yurtlari o‘zaro hamkorlikda sirtqi va masofali o‘qitish yo‘lga qo‘yilib talabalar xoxlagan davlatdagi oliy o‘quv yurti yoki kollejda o‘z davlatini yoki uyidan uzoqlashmasdan ta‘lim olish huquqiga ega bo‘ladi.

4-model. Avtonom ta‘lim berish muassasasi. Masofali o‘qitishga asoslangan multimediali kurslardan iborat maxsus ta‘lim berish muassasasi. Bunda shuningdek bilim darajasini baholash va atestatsiya qilish ham amalga oshiriladi. Bunday oliy

o‘quv yurtlaridan Londondagi ochiq universitetni, AQShdagi Milliy texnologiya universitetlarini misolida qarash mumkin.

5-model. Avtonom o‘qitish tizimi. Ushbu usulda o‘qitish asosan TV, radio aloqa vositalari orqali yoki qo‘shimcha chop etish vositalari orqali amalga oshiriladi. Bu usulda hozirda amerika-samoa televizion proekti faoliyat ko‘rsatmoqda.

6-model. Multimediali masofali o‘qitish. Bu asosan katta yoshdagi, to‘liq o‘rta ta’limga ega bo‘lmaganlar uchun qulay bo‘lib, ularni o‘rta maktabni tugatishlarida yordam ko‘rsatadi. Shunday qilib, axborot texnologiyalari yordamida masofali o‘qitishni joriy qilinishi ma’lum moddiy qiyinchiliklarga duch kelsada, o‘z samarasini berib kelmoqda.

Bugun O‘zbekiston jahon hamjamiyatiga integrallashtirish yo‘lida faol siyosat yuritib, iqtisodiy, ilm-fan, ta’lim sohasi va axborot almashish borasida dunyo xalqlari bilan o‘zaro hamkorlikni tabora mustahkamlamoqda. Bu borada yurtimizda bir qancha ishlar amalga oshirildi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturining sifat bosqichida mamlakatimizda axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, ta’lim tizimiga xorijiy o‘quv markazlarining yangi pedagogik texnologiyalarini ijobiy tajribalarini jalb etish va ulardan amalda foydalanish ta’lim sohasidagi muhim vazifalardan biridir.

Ma’lumki, fan va texnika jadal sur’atlar bilan rivojlanayotgan bugungi kunda ilmiy bilimlar, tushuncha va tasavvurlar hajmi keskin ortib bormoqda. Bu, bir tomondan, fantexnikaning yangi soha va bo‘limlarining taraqqiy etishi tufayli uning differensiallashuvini ta’minlayotgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, fanlar orasida integratsiya jarayonini vujudga keltirmoqda. Bunday sharoitda, yuqori malakali pedagog kadrlarga bo‘lgan talablar ortib borib, barkamol avlodni asrlar davomida shakllanib kelgan umuminsoniy va milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash layoqatiga ega, fanning fundamental asoslarini, pedagogika va psixologiya metodlarini mukammal egallagan, kasbiy tayyorgarligi yuksak darajada bo‘lgan hamda zamonaviy pedagogik va axborot – kommunikatsiya texnologiyalarini amaliyotda qo‘llash ko‘nikma va malakasini puxta o‘zlashtirgan ijodkor pedagoglarni tayyorlash talab etiladi.

Ilmiy texnikaviy taraqqiyot ishlab chiqarishning ko‘p sonli tarmoqlari bilan bir qatorda ta’lim sohasiga ham zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishni taqozo etmoqda. Chunki, pedagogning o‘quv jarayonini tashkilotchisi sifatida emas, balki bilimlarni egallash manbalaridan biriga aylanib qolayotganligi, ilmiy-texnik taraqqiyotning rivojlanayotgan bosqichida axborotlarning keskin ortib borayotganligi va ulardan o‘qitish jarayonida foydalanish uchun vaqtning chegaralanganligi ta’lim tizimiga zamonaviy texnologiyalarni joriy etishni taqozo etmoqda. Ta’lim islohotlari amalga oshirilayotgan hozirgi davrda har bir fanni o‘qitish mazmunini qayta tahlildan o‘tkazish va buni tubdan isloh qilish nuqtai nazardan yondashuv zarur bo‘ladi.

Bugungi kunda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal sur‘atlar bilan rivojlanishi va joriy etilishi jamiyat taraqqiyotining barcha yo‘nalishiga ulkan ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Har bir sohaga tegishli ko‘plab Web-portallar, internet saytlari, axborot tizimlarining yaratilishi va elektron axborot almashish, markazlashgan axborot resurslari, turli ko‘rinishdagi interaktiv xizmatlaridan foydalanishning keng y o‘lga qo‘yilishi esa keng qatlamdagi jamoatchilik orasida axborot tanqisligiga barham berilishiga, ma’lumot olish, qayta ishlov berish va uzatish imkoniyatining keskin oshuviga va boshqa ko‘pgina qulayliklarni keltirib chiqarmoqda. Jadal sur‘atlar bilan rivojlanayotgan texnologiyalar ta’lim-tarbiya jarayonining tez takomillashishini va yangi texnologik muhitga moslashishini taqozo etadi, ya’ni o‘qituvchi pedagogik va axborot vositalaridan to‘liq foydalana bilishi va ishlata olishi talab etiladi. AKTning eng ommalashgan vositalaridan biri bu – televideniye hisoblanadi.

Ta’limiy teledasturlardan butun dunyoda keng foydalaniladi, bu esa masofaviy ta’limning yorqin ko‘rinishidir. Televideniye orqali tayyorlangan turli ta’limiy vositalarni keng foydalanuvchilar auditoriyasi uchun namoyish qilishning imkoni mavjud. Bunda o‘quvchi va talabalar o‘z bilimlarini maxsus imtihon va testlar yordamida tekshirishlari mumkin. Demak, ta’lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, internet, elektron darsliklar va multimedia

resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish orqali ta'lim-tarbiya jarayoni sifatini oshirish kafolatlanadi.

Mamlakatimiz rivojlanishining muhim sharti zamonaviy iqtisodiyot fan, madaniyat, texnika va texnologiya rivoji asosida kadrlar tayyorlashning takomillashgan tizimining amal qilishiga erishishdir. Fan va texnikaning jadal rivojlanishi ta'lim jarayonida ham jiddiy o'zgarishlar yuz berishini taqozo etdi. Dars davomida o'quvchilarning faolligi va qiziquvchanligini muntazam ravishda rivojlantirib borish dolzarb mavzuga aylandi. Ta'lim jarayoni markazida o'quvchining turishi va sub'yekt sifatida faoliyat ko'rsatishi lozim bo'lib qoldi.

Agar dars jarayoni zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda mukammal rejalashtirilmasa, aniq qo'yilgan maqsadga erishib bo'lmaydi. Natijada zaif, yetarli darajada tashkil etilmagan dars samarasiz yakunlanadi. O'quvchi zerikib keraksiz hissiyotlarga beriladi, uning bilimiga chanqoqligi pasayadi va hatto o'qishga bo'lgan qiziqishi sinadi. O'quvchi bu fanga salbiy munosabatda bo'la boshlaydi. Shuning uchun o'qituvchi interfaol metodlarni dars jarayoniga tatbiq qilar ekan, o'quvchilarda fanga va mavzuga qiziqishni uyg'ota olishni o'z rejasidan chetda qoldirmaslik kerak. Didaktik adabiyotlarda, o'quv munozaralari va bahslarni tashkil etishda interfaol usullardan samarali foydalanish tavsiya etila boshladi¹².

Yangi O'zbekistonda ta'limni rivojlantirishda media vositalardan to'g'ri foydalangan o'qituvchi o'qitish va o'rgatish, shuningdek, mavjud imkoniyat va sharoitlardan unumli foydalanish uchun mas'ul shaxs hisoblanadi. Bu vazifani bajarish uchun o'qituvchi o'qitish jarayoni hamda o'qitiladigan fanlarning ilmiy va texnik jihatlarini to'liq bilishi lozim. Bundan maqsad shuki, o'qitish uslubi shunday yo'lga qo'yilsin-ki, bunda o'quvchilar o'qitilayotgan fanni to'liq o'zlashtira olishsin. O'qitish usullarining o'quvchilar talabiga mos kelishini aniqlashda o'qituvchi o'z dasturining quyidagi oltita asosiy tarkibiy qismini hisobga olishi zarur: rejalashtirish,

¹² Madarahimova F.R. Oliy ta'lim tashkilotlari talabalarida mediasavodxonlikni rivojlantirish. Dis ishi. Toshkent. 2024.

mavjud imkoniyat va sharoitlar, uslublar, faoliyatlar, teskari aloqa va nazoratdan iborat.

O‘qitishning zamonaviy metodlarining quyidagi xususiyatlari mavjud: Insonning muhim hayotiy ehtiyoji bo‘lgan muloqot – o‘qitish jarayonining barcha bosqichlarida qo‘llaniladi. O‘qitish jarayonida o‘quvchilarga o‘z kuchi, bilimi, iqtidorini namoyon etishga teng imkoniyatlar beriladi. O‘quvchilarning kichik guruhlarda hamkorlikda ishlashida ijtimoiy-psixologik jihatdan qulay muhit yaratilib, muloqotda bosqichma-bosqich va samarali ishtirok etishga zamin tayyorlanadi.

O‘quvchilar muloqotda faol ishtirok etishlari uchun faqat eshitishlari shart emas, balki eshitganlarini tahlil qilish, fikr yuritish, fikrlarning asosli va tushunarli bo‘lishiga erishish lozimligini anglaydilar. O‘quvchilar bilan hamkorlikda, kichik guruhlarda ishlashi orqali qo‘yilgan vazifalarni talab darajasida bajarish, olingan natijalarni tahlil qilish, ularning to‘g‘riligini tekshirib ko‘rish, taqdim etish va boshqa guruhlar tomonidan e’tirof etishlariga erishishlari lozim.

Yangi O‘zbekistonda ta‘limni rivojlantirishda media vositalardan foydalanib o‘quv munozaralari va bahslarni tashkil etish quyidagi bosqichlardan iborat bo‘ladi:

I. O‘quv munozaralari va bahslarni keltirib chiqaradigan o‘quv topshiriqlari bilan tanishish.

II. O‘quv topshiriqlaridagi muammolarni hal etish yo‘llarini belgilash;

III. Axborot manbai yoki darsliklardagi o‘quv materialini o‘rganish, tahlil qilish va undagi asosiy g‘oyani ajratish;

IV. Muammolarni hal etish bo‘yicha javoblarni tayyorlash. Bunda javoblarni ko‘rgazmali vositalar yordamida dalillash, javoblarning to‘g‘riligini tekshirib ko‘rish, o‘z-o‘zini nazorat qilish, o‘zaro nazoratni amalga oshirish.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish ham o‘rganilayotgan fanga bo‘lgan qiziqishni oshirish o‘quvchilarda mustaqil va ijodiy fikr yuritish ko‘nikmalarini rivojlantirishi mumkin ekan. Yuqorida aniqlangan me‘zonlar asosida mos keladigan o‘qitish va o‘rgatish dasturini ishlab chiqish uchun o‘qituvchi quyidagilarga qodir bo‘lishi lozim:

– haqiqatda mavjud o‘rgatish malakalariga ega bo‘lish;

– tinglovchilarning bilim darajasini baholash uchun o‘rnatilgan me‘yorlarni aniqlash mezonini tushuntirib berish;

– namunaviy mashg‘ulotlarni o‘qitishning maqsadlari qilib olish;

– tinglovchilarning o‘quv materiallarni yaxshi o‘zlashtirishlari uchun rejalashtirilgan loyiha va o‘qitish uslublarining mosligini aniqlash.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish bo‘yicha maxsus tuzilgan dastur joriy qilingandan keyin o‘qituvchi o‘quv faoliyatining mazmunini yoki uslublarni tekshirish, o‘quvchilar bilan teskari aloqa o‘rnatishga qodir bo‘lishi lozim. Zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish orqali o‘qitishga oid ko‘rsatmalar:

– shaxsiy o‘qitish uslubiga tanqidiy nuqtai nazardan qaramaslik.

– ba’zi bir o‘qituvchilar o‘z ustilarida ishlamay, eskicha uslubda o‘qitishda davom etishadi.

– nima uchun o‘qituvchilar o‘z o‘qitish uslublarini o‘zgartirishlari lozim?

– ular o‘z tinglovchilariga ega va bu tinglovchilar ularni hurmat qiladi.

– sinfda yoki boshqa bir o‘qitish bilan bog‘liq muhitda, haqiqatda, qanday hodisalar ro‘y berayotganligidan xabardor bo‘lish va o‘qitish jarayonining to‘g‘ri olib borilayotganligini tizimli ravishda aniqlab borish maqsadida o‘qituvchilar o‘z o‘qitish uslublarining talabga mos kelish yoki kelmasligini tekshirib borishlari ular uchun katta ahamiyat kasb etadi.

Yangi O‘zbekistonda ta‘limni rivojlantirishda media vositalar demokratik, huquqiy davlat va jamiyatni barpo etish, shuningdek ijtimoiy-iqtisodiy hamda madaniy rivojlanishining yuqori bosqichlariga ko‘tarish, mamlakatimizning jahon hamjamiyatidan munosib o‘rin egallashiga yo‘naltirilgan ezgu maqsadlarini amalga oshirishga xizmat qiladi. Ushbu maqsadlarning ijobiy natijalarga ega bo‘lishi, eng avvalo, yosh avlodga ilmiy bilimlar asoslarini puxta o‘rgatish, ularda keng dunyoqarash hamda tafakkur ko‘lamini hosil qilish, ma‘naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish borasidagi ta‘limiy-tarbiyaviy ishlarni samarali tashkil etishga

bog'liqdir. "Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz", deb ta'kidlab o'tgan davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev.

Yangi O'zbekistonda ta'limni rivojlantirishda media vositalar – ta'lim maqsadiga erishish muassasaining umumiy mazmuni, ya'ni, avvaldan loyihalashtirilgan ta'lim muassasaini yaxlit tizim asosida, bosqichma-bosqich amalga oshirish, aniq maqsadga erishi yo'lida muayyan metod, usul va vositalar tizimini ishlab chiqish, ulardan samarali, unumli foydalanish hamda ta'lim muassasaini yuqori darajada boshqarishni ifodalaydi. Yangi O'zbekistonda ta'limni rivojlantirishda media vositalarni singdirish muammosi – o'quvchi shaxsini rivojlantirish orqali ta'lim maqsadiga erishini ta'minlashdan iborat. Pedagogik texnologiya muayyan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqsadga yo'naltirilgan hamda ushbu maqsadning natijalanishini kafolatlovchi pedagogik faoliyat muassasaining mazmunidir.

Tayanch iboralar: globallasuv, mediamahsulot, media makon, mobil aloqa, vosita, Yangi O'zbekiston, ommaviy axborot vositalari, matn, tipologiya, fotografiya, raqamli texnologiyala, tarbiya, ta'lim, mantiqiy fikrlash, to'liqlik, texnologiya, erkinlik.

Nazorat savollari:

1. Media madaniyat axborot asri hodisasi sifatida.
2. Media madaniyatining ko'p funksiyaliligi.
3. Davlatning ommaviy axborot vositalari siyosati va O'zbekiston Respublikasi qonunchiligining rivojlanishi.
4. O'zbekiston Respublikasining OAV siyosati va OAV ijodi sohasidagi asosiy qonunlari.
5. Media madaniyati hukumat va jamiyat o'rtasidagi muloqotning katalizatori sifatida.
6. Global media muhiti va uning jamiyatga ta'siri.
7. Audiovizual kommunikatsiyalar va ularning jamoatchilik ongiga ta'siri.
8. Zamonaviy ekran madaniyatida kinoning o'rni.
9. Raqamli fotografiya ekran madaniyatidagi innovatsiya sifatida.

III. BOB. JAHON MEDIA VA AXBOROT MAKONIDA RAQOBAT MUHITI.

3.1. Dunyo aholisining axborotga bo'lgan ehtiyojini qondirish masalalari.

Bugungi kunda bosma ommaviy axborot vositalarini o'rab turgan muhitda ro'y berayotgan global o'zgarishlar ularning xarakteriga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu, birinchi navbatda, jamiyatning iqtisodiy, siyosiy, texnologik qatlamlaridagi o'zgarishlar bilan bog'liq. Ommaviy axborot vositalari tizimining jamiyat hayotining barcha sohalari bilan o'zaro ta'sirining integral natijasi sifatida oshkoralikni belgilab, publitsistikani rivojlantirish bilan bog'liq bo'lgan zamonaviy bosma ommaviy axborot vositalarini hisobga olish kerak. Ularni ochib berishda matbuot faoliyati bilan bog'liq jarayonlarni chuqur tahlil qilishni talab etadi. Ular orasida ommaviy axborot makonining transformatsiyasi bor. Tabiat va jamiyatdagi har bir evolyutsion jarayon insoniyat tarixining muhim qismi sifatida insoniyatni o'zi haqidagi tarixiy haqiqatni oydinlashtirishga yaqinlashtiradi. Shu ma'noda u yerning yaratilish tarixi, hayvonot olami va o'simlik dunyosining o'zaro bog'liqligidan dunyoning yaratilishi bilan dunyoning yaratilishi bilan bog'liq muhim yangilikni tadqiq qiladi.

Dunyo aholisining axborotga bo'lgan ehtiyojini qondirish masalalari global jarayonda jurnalistika ommaviy demokratik muloqotning eng yaxshi kafolati hisoblanadi. Muloqotning bu turi inson huquqlarini amalga oshirishning asosiy omili hisoblanadi. Yangi ijtimoiy mehnat taqsimoti axborot munosabatlarining yangi subyektlarini vujudga keltirdi, turli ijtimoiy subyektlarning kommunikativ funksiyalari tarkibini qayta tashkil etdi va kengaytirdi, ularni amalga oshirishga ommaviy axborot vositalarini jalb qildi. Bu, birinchi navbatda, sof iqtisodiy faoliyatning kommunikativ funksiyalariga taalluqlidir. Ammo siyosiy sohada, madaniyat va fan sohasidagi sub'ektlararo o'zaro munosabatlar ham sezilarli darajada o'zgardi. Internet ushbu o'zaro ta'sirning yangi texnologik imkoniyatlarini qo'shdi.

Natijada, rivojlanayotgan bozor ehtiyojlari bilan kuchaygan axborot makonida segmentatsiya yuzaga keldi: uning ishtirokchilari ishlab chiqarish va tijorat faoliyati samaradorligini oshirish uchun o'zlarining tovar va xizmatlarini sotish uchun maqsadli auditoriyaga muhtoj edilar. Bularning barchasi birgalikda ommaviy axborot tizimidagi siljishlarni oldindan belgilab berdi: o'zgarishlar ularning tipologik tuzilishiga ta'sir qildi. Ommaviy axborot vositalari turlarini raqobat muhitida muloqotning o'ziga xos sharoitlariga moslashtirish boshlandi. Tipologik xususiyatlarni qisman o'zgartirish yordamida katta tijoriy muvaffaqiyatga erishish imkoniyati yaratildi. Ushbu jarayonni media turini formatlash sifatida aniqlash mumkin.

XX-asrning 90-yillarida istiqbolga erishgan davlatlar mustaqil taraqqiyot yo'lini yaratish bilan bir vaqtda tobora avj nuqtasiga ko'tarilayotgan globallashuv jarayonlari talablariga moslashishga majbur edilar. Globallashuv hodisasiga shu qadar ko'p ta'rif berilganki, ular qanchalik xilma-xil bo'lmasin, barchasida bir katta haqiqat – globallashuv – umumlashuv, yaxlitlashuv, o'zaro aloqadorlik va hamkorlik ekanligi u yoki bu ko'rinishda, shakl-shamoyilda ta'kidlanadi, takrorlanadi. Yana bir haqiqat – globallashuv, keng ma'noda olib qaralganda, ko'proq axborot globallashuvida o'z ifodasini topmoqda.

Bunday holat jahon media makonida axborot va umuman ommaviy axborot vositalari tushunchasini o'zgartirib yubordi. Vujudga kelgan “yangi jahon axborot tartibi” har qanday davlat oldiga yangidan-yangi vazifalarni ko'ndalang qo'ydi. Qolaversa, ushbu holatga moslashish mustaqil davlatning xalqaro imiji shakllanishida hal etuvchi ahamiyat kasb eta boshladi.

Axborot globallashayotgan hozirgi zamonda dunyo mamlakatlaridagi matbuot va ommaviy axborot vositalari faoliyati bir tizim sifatida tasavvur qilib bo'lmas, aql bovar qilmas oqimga aylanib bormoqda. Inson aql-idrokining, sivilizatsiyasining bemisl ixtirolaridan bo'lgan mazkur oqim “jahon jurnalistikasi”, “xalqaro jurnalistika” deb atalmoqda. Insoniyat “globallashuv” deb atalgan yangicha hamkorlik aloqalari yo'lga qo'yilgan va bu aloqalar jadal sur'atlarda kengayib, chuqurlashib borayotgan yangi taraqqiyot bosqichiga chiqdi. Buning natijasida “globallashuv” so'zi iqtisodiygina emas,

ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy va boshqa qariyb barcha sohalardagi umuminsoniy jarayonlarni qamrab oluvchi tushunchaga aylanib ulgurdi.

Axborot globallashuvi dunyo mamlakatlaridagi shart-sharoit va ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy hayotimizdagi umumiylikni, o'xshashliklarni keltirib chiqardi. Buning oqibati o'laroq:

✓ birinchidan, dunyoda oliy darajadagi ilg'or jamiyat barpo etishning birdan-bir oqilona yo'li demokratik-huquqiy davlat qurish ekanligini e'tirof etish kuchaydi;

✓ ikkinchidan, demokratik-huquqiy jamiyatning bosh belgisi va shartlaridan biri – ommaviy axborot vositalarining erkinligi ekanligini inkor etish mumkin bo'lmay qoldi;

✓ uchinchidan, biror taraqqiy etgan mamlakat matbuotini erkinlashtirish sohasida erishilgan ilg'or tajribalarni uzoq-yaqin davlatlarga tarqatish imkoniyatlari ko'paydi; to'rtinchidan, xalqaro jurnalistika maktablarini qamrab olishga qodir ko'plab muhim xalqaro hujjatlar yaratildi va hayotga tatbiq etildi;

✓ beshinchidan, dunyo mamlakatlaridagi matbuot erkinligi ahvolini xalqaro miqyoslarda kuzatish, ular haqida fikr-mulohaza yuritish, bahosini berish va shu asosda muayyan mamlakatdagi ahvol haqida dunyo jamoatchiligi fikrini shakllantirish odati birmuncha ommalashdi.

Sanab o'tilgan holatlar, tabiiyki, dunyoni yaxlit axborot maydoniga aylantirib ulgurmoqda. E'tirof etish kerak, endilikda davlatlarning qudrati, salohiyati nechog'li ko'p axborotga egaligi bilan o'lchanmoqda. Eng muhimi, axborotga egalik qilish tevaragida raqobat har qachongidan kuchayib bormoqda. Mazkur jarayonning o'zi xalqaro jurnalistikaning qaror topishini, rivojlanishini, pirovard natijada butunjahon jurnalistikasi xususiyatlarining umumiylashuvini jadallashtirmoqda. Filologiya fanlari doktori X.Do'stmuhamedovning fikriga ko'ra, bu hol milliy jurnalistikani jahon jurnalistikasi nuqtai nazaridan, ayni chog'da jahon jurnalistikasini milliy jurnalistika nuqtai nazaridan o'rganish, tahlil qilish zaruratini kun tartibiga qo'yimoqda.

Darhaqiqat, demokratiya va inson huquqlari, urush va tinchlik, giyohvandlik, terrorizm, ekologik muammolar, shuningdek Yevropa davlatlarining dunyo hamjamiyatiga

integratsiyasi masalalarini jahondagi deyarli barcha yirik OAV sahifalarida ko‘rish, kuzatish mumkin.

Dunyo mamlakatlaridagi milliy jurnalistika maktablariga xos bo‘lgan umumiy o‘xshashliklar haqida so‘z yuritganda, ayni vaqtda har bir davlat jurnalistikasida muayyan tafovutlar ham mavjudligini e‘tibordan soqit qilmaslik kerak. Qayd etish joiz, jurnalistika sohasi jadal o‘zgarib borayotgan hamda OAV murakkab jarayonlarni boshidan kechirayotgan mamlakatlarning asosiy guruhini sobiq sotsialistik davlatlar tashkil etadi. Zero, jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy o‘zgarishlar davriy matbuot, radio va televideniening faoliyat yo‘nalishini belgilab bermoqda. Shu sababdan yosh mustaqil mamlakatlardagi rivojlanish tendensiyalari milliy jurnalistikadagi tub o‘zgarishlarga sabab bo‘lmoqda¹³.

Aslida ham madaniy kelib chiqishi bir-biriga o‘xshash – “G‘arb”ga mansubligidan qat’i nazar, Yevropa va Amerika mamlakatlari jurnalistikasi bir-biridan ko‘p jihatlari bilan farq qiladi. Umuman, Yevropa qit’asi jurnalistikasida muallif nuqtai nazarini ifodalovchi “fikr”ni berish (ya’ni, “Fikrlar jurnalistikasi”) ustun mavqeni egallagan bo‘lsa, Amerika va Britaniya jurnalistikasida aniq dalil va faktlarga ko‘proq tayanilgan, boshqacha aytganda, matbuot vakillari tomonidan ijtimoiy ahamiyatli yangilik sifatida baholanib tarqatilgan xabarlar tobora ko‘proq qadrlana boshlagan.

AQSh va Buyuk Britaniyadagi hayot va turmush tarzining tezkorligi, shiddati fakt va dalillarni qanday bo‘lmasin, zudlik bilan qo‘lga kiritishni zarur shart darajasiga ko‘tardi. Pirovardida axborot materiallarini yozishning o‘ziga xos “to‘nkarilgan ehrom” usuli vujudga keldi va bu odat aksariyat gazetalarda reportyorlar nomini anonim saqlash an’anasini shakllantirdi. O‘zbekiston jurnalistikasi, ma’lumki, rus jurnalistikasi ta’sirida paydo bo‘lgan va rivojlangan. Shu bilan birga biz uchun Yevropa qit’asi jurnalistikasining taraqqiyot modeli ham begona emas. XX asrda xalqaro jurnalistika, asosan, “ikki qutb” o‘rtasidagi o‘ziga xos qurol vazifasini o‘tadi. Jurnalistikaning g‘oyaviy, tarafkash, qizg‘in siyosiy

¹³ Axmetova L.C. Mediaobrazovaniya i mediagramotnost: teoriya, metodologiya, praktika. Uchebnoe posobie. KazGU. 2016 g.

xarakteri yigirmanchi yuz yillikning 90-yillariga qadar saqlanib turdi. SSSRning parchalanishi hamda “sovuq urush” munosabatlarining barham topishi xalqaro jurnalistikaning ham mohiyatini butunlay o‘zgartirib yubordi.

Ammo, nazdimizda, yana bir muammodan ko‘z yumib bo‘lmaydi. “Rivojlanmagan davlatlarning etakchi siyosatchilari, – deb yozadi “YUNESKONing matbuot erkinligi ishlari bo‘yicha maslahatchilar guruhi” raisi Mia Dornert, – ko‘pincha xalqaro axborot oqimi ichida notenglik mavjudligidan, unda badavlat g‘arb mamlakatlari etakchilik qilishidan nolishadi. Ularning fikricha, teng huquqlilik ta‘minlanmagan erkin axborot oqimida ishtirok etishga murosa qilib bo‘lmaydi. Shundan kelib chiqib, YUNESKO axborot borasida “badavlat” va “nochor” davlatlar o‘rtasidagi jarlikni yo‘qotish masalasi bilan shug‘ullanmog‘i kerak degan talablarni qo‘yishmoqda”.

1978 -yilda ilk bor “Yangi jahon axborot tartibi” tushunchasi huquqiy jihatdan xalqaro miqyosda e‘tirof etilgan. Hujjat BMT Bosh Assambleyasi va YUNESKO Bosh konferensiyasi tomonidan rasman qabul qilingan. YUNESKONing ommaviy axborot kommunikatsiyalarining xalqlar o‘rtasidagi tinchlik va o‘zaro tushunishni mustahkamlashga qo‘shadigan hissasi bilan bog‘liq asosiy prinsiplar haqida qabul qilingan deklaratsiyasida xususan, shunday deyiladi: “rivojlanayotgan mamlakatlar uchun va ulardan chiqayotgan xabarlar tarqatilishida tengsizlikka yo‘l qo‘yilmasligi kerak. Shu o‘rinda O‘zbekistondan tarqatilayotgan xabarlarga keng yo‘l ochilishini ta‘minlamoq zarur”. 1980-yilda YUNESKO tomonidan xalqaro maydonda yangiliklar hamda turli madaniy mahsulotlar oqimini nazorat qilish (yoki litsenziyalash) bo‘yicha alohida rezolyusiya qabul qilingan. Shu yili YUNESKO tashabbusi bilan “Kommunikatsiyalarni rivojlantirish xalqaro dasturi” nomini olgan yangi tashkilot faoliyat yurita boshladi.

Nufuzli xalqaro tashkilot tomonidan amalga kiritilayotgan bu kabi yangiliklar bir qator rivojlangan davlatlarga ma‘qul kelmadi. Ushbu mamlakatlar vakillarining fikriga ko‘ra, go‘yoki, YuNESKO joriy etayotgan tizim bu boradagi faoliyat turlarining nazorat etilishi, G‘arb matbuotining demokratik an‘analariga zid va umuman dunyoda axborotning erkin tarqatilishiga halaqit berar ekan. Sir emaski, ayni davrda Internetdan faqat o‘z manfaatlari

yo'lida foydalanish G'arb mamlakatlarining asosiy maqsadlaridan biriga aylanmoqda. Rivojlangan mamlakatlarda kiber xavfsizlikni mustahkamlash masalasiga, shuningdek, Internetdan harbiy-psixologik ta'sir o'tkazish maqsadida foydalanishga jiddiy e'tibor berilmoqda. Ba'zi bir davlatlar Internetni o'z maqsad-rejalariga to'g'ridan-to'g'ri bo'ysundirishni ma'qul ko'rsalar, ayrimlari uni cheklash, chegaralash orqali himoyalash chorasini ishlab chiqmoqdalar.

Bunga juda ko'p misollar keltirish mumkin. Chunonchi, Eron Islom Respublikasida mamlakatni tashqi Internetdan uzib, mutlaqo milliy ichki "o'rgimchak to'ri"ni yaratish ustida ish olib borilmoqda. Xitoy esa xorijiy ijtimoiy tarmoqlarni batamom yopib tashlash hamda matnni filtrlash borasida texnik choralarni ko'rmoqda.

AQSh ma'muriyati 2012-yilda dunyoda birinchi bo'lib Kibermakon uchun xalqaro strategiyani e'lon qildi. Ushbu hujjat asosida kiber texnologiyalardan samarali foydalanish orqali mamlakat ichkarisida xayrixoh media muhitini yaratish ko'zda tutilmoqda. Ta'kidlash joizki, mutaxassislar buni AQSh tomonidan global miqyosda odamlarning ongiga bevosita ta'sir ko'rsatishga bo'lgan urinish sifatida baholamoqdalar. "Rossiyskaya gazeta"da "AQSh davlat departamenti Rossiya bilan yangi urush boshlash ishlarini yakunlamoqda, – degan sensatsion xabar bosildi. – Bu urushda asosiy bosqinchilik quroli siftida kompyuter, jang maydoni uchun esa Internet tanlandi". Belgilangan rejaga ko'ra, rus tilida faoliyat yuritadigan barcha saytlar, blog va chatlar qattiq taz'iyiq va bosim ostida qoldiriladi. Mazkur vazifa yuklangan xizmat ("Tashqi raqamli aloqalar jamoasi" deb ataladi – B.A.) mutasaddilaridan biri tarqatgan ma'lumotga ko'ra, Internet to'lqinlaridagi bunday axborot jangi arab, fors va urdu tillarida ham olib boriladi.

Axborot jangida tug'ilayotgan jiddiy muammolardan biri hamkorlik aloqalarini yo'lga qo'ygan davlatlarning rivojlanganlik darajasiga borib taqalmoqda. Deylik, qudratli davlat hali rivojlanmagan yosh mustaqil davlat bilan hamkorlik borasida ahdlashuvga kelishdi. Va qudratli davlat yosh mustaqil hamkor davlatni istalgan tarzda nazorat qilishdan toymaydi, hali bunday imkoniyati bo'lmagan davlat esa passiv holatda qolaveradi. Xo'sh, bu holda hamkorlikdagi teng huquqlilik saqlanishi mumkinmi? "AQShda yaratilgan o'ta qudratli

AKT-imkoniyati shu kabi xavotirni keltirib chiqaradi, – deb yozadi Rossiya Federatsiyasi tashqi ishlar vazirligining maxsus xodimi, professor A.Krutskiy. – Hamkor tomonlardan biri ikkinchi tomon maqsadlarini nazorat ostiga olish imkoni bo‘lsa, ikkinchi tomon bunday imkoniyatdan mahrum bo‘lsa, bunday hamkorlikni teng huquqli deya olamizmi?”. Bir so‘z bilan aytganda, kibermakondagi AQShning xalqaro strategiyasi tobora mukammallashmoqda. Bu bahonada, go‘yoki so‘z va uyushish erkinligini ta’minlash uchun “ishonchli, xavfsiz hamda himoyalangan platformalar” yaratish bo‘yicha AQSh zimmasiga majburiyat olishini ko‘pchilik, ayniqsa, AQSh gegemonligiga qarshi chiqadigan davlatlar mutaxassisleri shubha ostiga oladilar.

Azal-azaldan dunyo sahnida bir-birlariga turli ko‘rinishda – goh oshkora, goh pinhona qarama-qarshi kayfiyatida bo‘lib kelgan davlatlar Internet va axborot mo‘jizasi bilan mutlaqo yangi jang maydonlarini bunyod etmoqdalar. Eng achinarlisi, ezgulik uchun xizmat qiladigan jurnalistikani, ommaviy axborot vositalarini o‘sha jang maydonlarining jangchilariga aylantirmoqdalar. Ko‘plab davlatlar axborot urushiga hozirlikni boshlab yuborishgan. Shu maqsadda behisob mablag‘lar safarbar etilmoqda. Axborot urushi uchun an’anaviy chegaralarni buzib o‘tish shart emas, qolaversa, bu urushda odamlarga qirg‘in keltirilmaydi, balki telekommunikatsiya, OAV tizimlari “hamkorligi”da keng ommaning dunyoqarashlariga zug‘um o‘tkaziladi. E’tiborli tomoni shundaki, bu singari tizimlarni qudratli davlatlardan tashqari hech bir davlat yoki markazlar cheklash yoki nazorat qilish imkoniga ega bo‘lmaydi. “Aslida, – deb yozadi o‘zbek publitsisti J.Meliqulov, – buning ortida G‘arb qadriyatlari va qoliplariga moslangan g‘oyalarni butun dunyoga joriy etish va shu orqali o‘z ta’sir doirasini kengaytirish istagi yotadi. Maqsad esa ongni eksport qilish”.

Jahon media makoni – xalqaro jurnalistikaning hozirgi tarixiy palladagi insoniyat, jumladan, davlatlar, xalqlar, millatlar taqdiridagi o‘rni, ahamiyati shu qadar ulkanki, bir so‘z bilan aytganda, “Shuni alohida ta’kidlash joizki, butun dunyo yagona axborot makoniga aylangan bugungi kunda insonni kamolotga chorlaydigan ezgu ta’limotlar bilan yovuz g‘oyalar o‘rtasidagi kurash tobora keskinlashmoqda”.

Globalashuv va hozirgi turmush jarayonining keskin sur'ati, ilmiy-texnika taraqqiyoti, yangi axborot texnologiyalari hayotimizni, umuman jamiyatni jadal ravishda o'zgartirmoqda. Bunday sharoitda kishilik jamiyatining jurnalistlar oldiga qo'yadigan talablari ham o'zgarmoqda. Darhaqiqat, bugungi rivojlangan davrda barcha sohalar singari OAV sohasida ham tub burilishlar yasaldi. Yadro poligonlaridan ham qudratli bo'lgan axboriy xurujlarga, yangi tamaddun – globalashuv jarayonining “xurmacha qiliq”lariga dosh berish uchun esa professional jangchilar – jurnalistlar tarbiyalanmoqliklari darkor. Global axboriy makonda esa jurnalistlar ham siyosatchi, ham davlat arbobi, ham millat himoyachisi sifatida faoliyat yuritmoq'i joiz.

Matbuotda, mutaxassislar tomonidan e'lon qilinayotgan suhbatlar, tadqiqot va tahlillarda takror-takror ta'kidlanayotganidek, “Bugun axborot texnologiyalari orqali boshqa bir mamlakatdagi haqqoniy vaziyatni ongli ravishda buzib ko'rsatish, u erdagi siyosiy rahbariyat va fuqarolar kayfiyatiga maqsadli ta'sir qilish amaliyoti borgan sari keng ko'lam kasb etmoqda. Bu esa jahon hamjamiyati uchun katta muammo bo'lib qolayotir”.

3.2. Ijtimoiy tarmoqlarda faoliyat yuritayotgan bloger va vaynerlarda kasbiy etiket qoidalarining ahamiyati.

Bugungi kunda blogerlar, ijtimoiy tarmoq faollari va inflyuenserlar faoliyati jamiyatimiz axborot maydonida katta ahamiyatga ega. Ular axborot tarqatish orqali yuz minglab, millionlab kuzatuvchilarga ma'lumot yetkazadilar va u yoki bu holat to'g'risida jamoatchilik fikrining shakllanishiga hissa qo'shadilar. Pirovardida, jamiyatda ochiqlik, shaffoflikni ta'minlash, jamoatchilik nazoratini amalga oshirishda blogerlikning va xalq jurnalistikasining o'rni muhim.

Shu o'rinda bir savol tug'iladi. Bloger kim? Blog nima? Ijtimoiy tarmoqdagi sahifalar ham blog o'rniga o'tadimi? Ta'kidlash joiz, blog yuritishni tartibga solish bo'yicha alohida qonun hujjati mavjud emas. Faqatgina “Axborotlashtirish to'g'risida”gi qonunda bloger tushunchasi yoritilgan, ayrim normalar keltirilgan. Bloger Internetda o'z veb-sayti, veb-sayt

sahifasiga hamma erkin foydalanishi mumkin bo'lgan axborotni joylashtiruvchi, shu jumladan foydalanuvchilar tomonidan ushbu axborotni muhokama qilish uchun joylashtiruvchi jismoniy shaxs hisoblanadi¹⁴.

Ijtimoiy tarmoq foydalanuvchisiga tegishli bo'lgan, ma'lum bir mavzu doirasida yangilik yoki sharh chop etiladigan, shaxsiy onlayn kundalik sifatida foydalaniladigan har bir sahifa blog o'rniga o'tadi. Misol uchun, Telegram messengerida ochilgan kanal, guruh yoki Feysbuk, Instagram, Odnoklassniki, Ttwitter, Vkontakte va h.k. ijtimoiy tarmoqlarida ochilgan shaxsiy sahifa, guruhlar ham blog hisoblanadi. Chunki u yerga joylashtirilgan ma'lumotlarni ko'pchilik ko'radi, eshitadi. Demak, ushbu sahifalar axborot tarqatuvchi manba hisoblanadi. Bunday sahifani yurituvchi odam blog egasi deyiladi. Unga nisbatan qonunchilikda ma'lum huquqlar va mas'uliyatlar belgilangan. Har bir fuqaro internet tarmog'iga ma'lumot joylash, ulashish yo tarqatishda mazkur huquq va majburiyatlarni yaxshilab bilib olgani foydalidir.

So'z erkinligi Konstitutsiya darajasida belgilangan bo'lib, barcha fuqarolar kabi blogerlar ham axborotlarni qidirishi va tarqatishi mumkin. Ya'ni ular uchun alohida huquq yoki cheklovlar yo'q. Biroq axborot tarqatishning o'ziga yarasha talablari hamda qonunchilikda belgilangan qoidalari ham mavjud. Bloger o'z veb-sayti va (yoki) veb-sayt sahifasida yoxud boshqa axborot resursidan qonunda taqiqlangan ma'lumotlarni tarqatish maqsadlarida foydalanishi mumkin emas. O'zbekistonning mavjud konstitutsiyaviy tuzumini, hududiy yaxlitligini zo'rlik bilan o'zgartirishga da'vat etish, urush, zo'ravonlik, terrorizmni, diniy ekstremizm, separatizm va fundamentalizm g'oyalarini targ'ib qilish, milliy, irqiy, etnik yoki diniy adovat qo'zg'atuvchi, fuqarolarning sha'ni va qadr-qimmatiga yoki ishchanlik obro'siga putur yetkazuvchi, ularning shaxsiy hayotiga aralashishga yo'l qo'yuvchi va boshqa axborotni tarqatish mumkin emas.

Umuman olganda, tuhmat va haqorat uchun javobgarlik bizning internet texnologiyalari asrimizga kelib yoki faqat O'zbekiston hududida joriy qilingan tartib emas.

¹⁴ Amirov D.M. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug'ati. 2010.

Ijtimoiy tarmoqlar paydo bo'lishidan avval ham tuhmat yoki haqorat uchun javobgarlik mavjud bo'lgan. Misol uchun, XX-asr mobaynida amalda bo'lgan milliy qonunchiligimizda o'zganing og'zaki yoki yozma ravishda haqorat qilish, tuhmat, ya'ni qasddan yolg'on, boshqa shaxsning sha'nini kamsituvchi, uydirmalarni tarqatganlik uchun to'g'ridan-to'g'ri javobgarlik mavjud bo'lgan.

Xorij tajribasiga murojaat qilsak, Germaniyada "Ijtimoiy tarmoqlarda huquqni qo'llashni takomillashtirish to'g'risida"gi Qonun ("Facebook to'g'risida"gi Qonun deb ham ataladi) amal qiladi. Qonunda konstitutsiyaviy tuzumga, millatlar o'rtasidagi ahillikka zid bo'lgan, natsizm g'oyalarini targ'ib etuvchi, shaxs, uning sha'ni, qadr-qimmatini kamsituvchi, shaxsiy hayot daxlsizligiga daxl qiluvchi, bolalar pornografiyasi bilan bog'liq ma'lumotlarni targ'ib qilish, ijtimoiy tarmoqlarda tarqatish taqiqlanadi. Shveysariyada ham tuhmat va haqorat (Defamation) uchun jinoiy javobgarlik belgilangan. Albatta, xatodan hech kim kafolatlanmagan. Axborotlar va ularga sabab bo'lgan vaziyatlar o'zgarishi, yangi tafsilotlar oydinlashishi mumkin. Shunday sharoitda xatoni tuzatish, to'g'ri ma'lumotni berish, hatto o'z-o'ziga raddiya berish ham mumkin. Xato tuzatilsa va qilingan xato ustidan hech kim da'vo qilmasa, blogerga javobgarlik kelib chiqmaydi.

Shu o'rinda blogger va vaynerlarning huquqlari bo'lganidek ularni majburiyatlari haqida to'xtalsak. "Jurnalistlik faoliyatini himoya qilish to'g'risida"gi Qonunning 9-moddasi jurnalist tekshiruvini deb ataladi. Unga ko'ra, jurnalist axborot to'plash va tekshiruv o'tkazish huquqiga ega. Milliy qonunchiligimizda blogerlar ham xuddi jurnalistlar kabi tekshiruv olib bora olishini yoki blogerlar jurnalistlarga oid huquqlardan foydalana olishini nazarda tutuvchi qoida mavjud emas. Shunday bo'lsa-da, Konstitutsiyamizning 29-moddasiga muvofiq, har kim o'zi istagan axborotni izlash, olish va uni tarqatish huquqiga ega. Demak, bloger ham o'zi istagan axborotni izlashi, olishi, chuqur o'rganishi va o'rganish natijalarini ommaga e'lon qilishi mumkin.

Qonunchilikka ko'ra, tarqatilgan har qanday noqonuniy axborot/ma'lumotlar, da'vat, haqorat va tuhmat yuzasidan tegishli javobgarlik belgilangan. Bunda noqonuniy ma'lumotlar blogerlar tomonidan tarqatilganida, ular boshqa barcha uchun belgilangan

umumiy normalar asosida javobgarlikka tortilishi mumkinligini bilishlari lozim. Javobgarlik miqdori BHMning 50 baravari (15 mln so‘m)dan 400 baravarigacha (120 mln so‘mgacha) yoki 3 yilgacha ozodlikni cheklash bo‘lishi mumkin.

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlarning hayotimizga faol kirib kelishi natijasida fuqarolar tomonidan o‘z fikr-mulohazalarini erkin bildirish imkoniyati kengaydi. Ayni paytda ushbu mulohazalarni ko‘pchilik ko‘rishini ham hisobga olish kerak. Shunga ko‘ra, shaxsiy fikr ham ko‘pchilik ko‘radigan manbalarda yozilganida, qonunchilik talablariga muvofiq, shaxsning sha‘ni va qadr-qimmatiga daxl qilmaydigan, tuhmat va yolg‘ondan xoli tarzda ifodalanishi lozim. Qonunchilik talablarida shaxs qadr-qimmatini kamsitilishiga yoki uning obro‘sizlantirilishiga olib keladigan, jamoat tartibiga yoki xavfsizligiga tahdid soluvchi yolg‘on axborotni tarqatish, shu jumladan OAVda, telekommunikatsiya tarmoqlarida yoki Internetda tarqatish mumkin emasligi belgilangan. Axborot tarqatilayotganda axborot tarqatuvchiga uning haqqoniyligini tekshirib ko‘rish majburiyati qonun bilan yuklangan. Bu butun dunyoda tan olingan standartdir.

Ko‘p hollarda ijtimoiy tarmoqlarda anonim profillar orqali noqonuniy axborot tarqatilishi kuzatiladi. Bunda profil egalari topish imkoni bo‘lmasligi mumkin. Lekin ushbu axborotni tarqatgan yoki ulashgan (“repost”) egasi aniq sahifalar va profillar egalari yoki guruh ma‘murlari javobgarlikka tortilishi mumkin. Shuning uchun, shaxsi noaniq, anonim yoki shubhali profillar orqali tarqatilayotgan axborotlarga blogerlar, sahifa (guruh)lar egalari hamda ma‘murlari alohida ahamiyat berishlari zarur, chunki axborot mazmuni bo‘yicha mas‘uliyat ularga ham qonun bilan yuklangan.

Albatta, yuqoridagilardan o‘qib umuman fikr bildirishdan cho‘chish yoki hech bir ma‘lumotni ulashmay o‘tirish kerak degan xulosa chiqmasligi lozim. Shunchaki, bloglarni ulashayotganda uning mazmun-mohiyati to‘g‘riligi va haqqoniyligini tekshirib ko‘rish, ma‘lumotlar ishonchli manbalar bilan tasdiqlanmagan hollarda postni tarqatmaslik lozim.

Ba‘zan tekshirilmagan ma‘lumot tarqatib, post yakunida “bu bo‘yicha tegishli shaxsning munosabatini kutamiz” degan mazmundagi jumlaning qistirib o‘tish hollari uchraydi. Tarqatilgan ma‘lumot, axborotga raddiya berilishini talab etish jismoniy yoki

yuridik shaxsning majburiyati emas, balki huquqi hisoblanadi. Shuning uchun tashkilot yoki qaysidir shaxs raddiya bermasdan turib, to‘g‘ridan to‘g‘ri sud yoki boshqa huquqni muhofaza qilish organlariga murojaat qilib, axborot tarqatuvchining javobgarlik masalasini ko‘rib chiqishni so‘rashi mumkin. Fuqarolik kodeksiga ko‘ra, fuqaro o‘zining sha’ni, qadr-qimmatini yoki ishchanlik obro‘sigacha putur yetkazuvchi ma’lumotlar yuzasidan basharti bunday ma’lumotlarni tarqatgan shaxs ularning haqiqatga to‘g‘ri kelishini isbotlay o‘lmasa, raddiya berishni hamda ularni tarqatish oqibatida yetkazilgan zararlar va ma’naviy ziyonning o‘rnini qoplashni sud orqali talab qilishga ham haqli. Ya’ni, ma’lumotning to‘g‘riligini isbotlash majburiyati axborot tarqatuvchi zimmasiga yuklangan.

Shuningdek bloger va vaynerlar bir jihat Konstitutsiyamizning 26-moddasiga ko‘ra, “Jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan har bir shaxsning ishi sud qonuniy tartibda, oshkora ko‘rib chiqilib, uning aybi aniqlanmaguncha u aybdor hisoblanmaydi”. Aybsizlik prezumpsiyasi o‘zida 3 ta asosiy qoidani mujassamlashtirgan.

Birinchi, shaxsning aybdorligi qonunda nazarda tutilgan tartibda isbotlangunga va sud hukmi bilan aniqlangunga qadar aybsiz hisoblanadi.

Ikkinchi, shaxs o‘zining aybsizligini isbotlab berishi shart emas. Shaxsning aybsiz yoki aybdor ekanligini isbotlash masalasi huquqni muhofaza qiluvchi organlarga yuklatilgan.

Uchinchi, aybdorlikka oid barcha shubhalar, basharti ularni bartaraf etish imkoniyatlari tugagan bo‘lsa, gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchining foydasiga hal qilinishi lozim.

Axborot tarqatuvchi anglashi zarurki, inson huquqlari oliy qadriyat deb topilgan hech bir davlatda hatto odam o‘ldirgan shaxs ham sudning hukmi qonuniy kuchga kirguniga qadar aybsiz hisoblanib, unga nisbatan “jinoyatchi”, “aybdor”, “firibgar” “o‘g‘ri”, “poraxo‘r”, “ekstremist” kabi so‘zlarni qo‘llash mumkin emas. Oddiy qilib aytadigan bo‘lsak, sudning qarori qonuniy kuchga kirmaguncha hech kimning biron bir shaxsni aybdor deb malakalashga, hukm o‘qishga mutlaqo haqqi yo‘q.

Bugungi kun bloger va vaynerlarni asosiy daromadlari reklamadan iboratdir. Reklama tarqatuvchi jismoniy yoki yuridik shaxs bo'lishi mumkin. Reklama ishlab chiqarish va joylashtirish litsenziyalanadigan faoliyat turi hisoblanmaydi, shu sababli ushbu xizmatlarni ko'rsatish uchun litsenziya talab etilmaydi. Demak, bloger ham reklama faoliyati bilan shug'ullanish huquqiga ega. Reklama faoliyati shartnoma asosida amalga oshiriladi. Taraflar shartnomada reklama bo'yicha barcha shartlarni kelishib olishlari, qonunchilikda taqiqlangan narsalarni reklama qilishdan tiyilishlari lozim.

O'zbekistonda daromad topuvchi har qanday shaxs soliq to'lovchi hisoblanadi. Xususan, reklama qilib daromad topgan jismoniy shaxslar daromadlaridan 12 foiz miqdorida daromad solig'i to'laydi. To'langan soliqlar to'laligicha davlat byudjetiga tushadi. Shu bilan birga, ayrim faoliyat turlari Soliq kodeksiga muvofiq daromad solig'idan ozod qilingan. "Tadbirkorlik faoliyati va o'zini o'zi band qilishni davlat tomonidan tartibga solishni soddalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Prezident qaroriga asosan, o'zini-o'zi band qiladigan shaxslar axborot kommunikatsiya sohasida xizmat ko'rsatish – ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyat (PR-menejer, internet-marketolog, ijtimoiy tarmoqlarda tovarlar (ishlar, xizmatlar)ni ilgari surish va reklama qilish (SMM), ijtimoiy tarmoq sahifalari administratori, akkaunt-menejer, marketolog, link-menejer, targetolog, kontekst-reklama bo'yicha mutaxassis, direktolog, media rejalashtiruvchi, SMO mutaxassisi) turi bo'yicha ro'yxatdan o'tgan bo'lsa, daromadlari jami daromadlari tarkibiga kiritilmasligi uchun daromad solig'idan ozod qilinadi.

Bloger sahifasida joylashtirilgan axborotga foydalanuvchilar tomonidan qoldirilgan sharhlar matnida, shuningdek ijtimoiy tarmoqlar yoki messenjerlarda noqonuniy ma'lumotlar aniqlansa, Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA) tomonidan blogerga taqiqlangan axborotlarni olib tashlash to'g'risida xabarnoma yuboriladi. Axborot resursi egasi, shuningdek bloger xabarnomani olgan vaqtdan boshlab 24 soatdan kechiktirmasdan taqiqlangan axborotni olib tashlashi, shuningdek, bu to'g'rida AOKAni xabardor qilishi lozim. Agar tarqatilishi taqiqlangan axborot 24 soatdan kechiktirmasdan bloger tomonidan olib tashlanmasa, Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi

(AOKA) tomonidan ushbu axborotni olib tashlash bo'yicha ijtimoiy tarmoq yoki messenjer ma'muriga yoki da'vo arizasi bilan sudga murojaat qilinishi mumkin.

Shuningdek, manfaatdor jismoniy va yuridik shaxslar ham o'zlarining huquqlarini himoya qilish maqsadida blogpost egasidan o'zlariga oid postlarga qoldirilgan tuhmat, haqorat yoki qonunchilikda taqiqlangan boshqa holatlarga oid sharhlarni olib tashlashni talab qilish huquqiga egadirlar. Chunki O'zbekiston Konstitutsiyasining 27-moddasida har kim o'z sha'ni va obro'siga qilingan tajovuzlardan, shaxsiy hayotiga aralashishdan himoyalani va turar joyi daxlsizligi huquqiga ega ekanligi belgilangan.

Shaxsning tasvirga bo'lgan huquqi ajralmas va daxlsizdir. Tasvirga bo'lgan huquqi buzilgan deb hisoblagan shaxs Fuqarolik protsessual kodeksida belgilangan tartibda sudga da'vo arizasi bilan murojaat qilishi mumkin. Qonunga ko'ra, shaxsga doir ma'lumotlar — muayyan jismoniy shaxsga taalluqli bo'lgan yoki uni identifikatsiya qilish imkonini beradigan, elektron tarzda, qog'ozda va (yoki) boshqa moddiy jismda qayd etilgan axborot. Shaxsning tasvirga bo'lgan huquqi qonunchilik bilan himoyalani. Bloggerlar o'z faoliyatida duch kelayotgan aniq huquqiy muammolar yuzasidan qo'shimcha huquqiy yordam olish tavsiya etiladi.

3.3. Axborotdan daromad topish yo'llari va insonga ta'sir etuvchi salbiy tomonlari.

O'zbekistonda internetga ulash xizmatini ko'rsatish bo'yicha raqobatbardosh muhit mavjud emasligi hamda shimoliy, ya'ni Qozog'iston-Rossiya internet-kanaliga bog'liq bo'lgan vaziyat yuzaga kelganligi sabab internetga ulanish boshqa MDH davlatlarinikiga nisbatan ancha sekin va qimmat hisoblanadi. Bu muammoni O'zbekiston yangi tashqi kanallar ochish evaziga hal qilmoqchi: Turkmaniston, Eron, Qirg'iziston va Xitoy orqali internetga ulanish tezligi oshiriladi va barqaror ishlashi ta'minlanadi. Shu yilning oxirigacha ushbu davlatlarning milliy operatorlari bilan kanallarni ijaraga olish va sotib olish to'g'risidagi kelishuvlar imzolanadi. Internetga buzg'unchi va yot g'oyalarni targ'ib qiluvchi hamda jinoyat olamiga yetaklovchi «balo»ga qaraganday, bolalarimizga internetga kirishga

taqiq qo'yavermasdan, avval biz ota-onalar undagi foydali va zararli tomonlarni farqlashni, ajrata olishni o'rganishimiz zarur va muhim.

Qanday qilib internetda biznes ochish, pul topish mumkin — internet shunga o'xshash ko'plab foydali resurslarga to'lib-toshib yotibdi. Bir so'z bilan aytganda, internet pul topishning bepoyon imkoniyatlari manbaidir. Agar shularning hammasini yotig'i bilan farzandlarimizga tushuntirib bera olsak, internet resurslaridan to'g'ri foydalanib, o'z kuchi bilan daromad topa olishini ularning ongiga singdirib borsak, bolalarimizning o'zlarida vaqtini bekor o'tkazmasdan, oila budjetiga hissa qo'shish istagi paydo bo'ladi va shu yo'lda izlana boshlaydilar.

Endi kompaniyaning internet foydalanuvchilari «ZiyoNET» tarif rejasi xizmatlariga ulanib, farzandlariga hozircha 3 mingga yaqin saytni o'z ichiga olgan Yagona axborot resurslaridan foydalanish imkoniyatini berishadi. Mazkur ro'yxatdan ilmiy-ta'limiy, ma'naviy-ma'rifiy va bolaning yetuk va sog'lom bo'lib voyaga yetishiga xizmat qiladigan boshqa milliy va xalqaro internet sahifalari o'rin olgan. Bu orqali bolalar global tarmoqdagi xavflardan, turli buzg'unchi va g'oyaviy nobop saytlarga kirishdan himoyalana. Shuningdek, ota-onalar ro'yxatga o'zlari ma'qul topgan, bolalar uchun qiziqarli saytlarni kiritish bo'yicha taklif ham berishlari mumkin. Endi esa nafaqat yoshlarni, balki kattalarni ham qiziqtirib qo'yishi mumkin bo'lgan, tayyor daromad manbai sanalgan ayrim internet resurslari yo'nalishlariga e'tiboringizni tortamiz.

Hozirda internet makonida ko'p uchraydigan «onlayn so'rovlar» talabalar bo'sh vaqtida pul ishlashlari uchun kundan-kunga tanilib borayotgan usul hisoblanadi. Turli tadqiqotlarni o'tkazayotgan kompaniyalar har doim har xil so'rovlarga javob berish va yangidan-yangi mahsulotlarni sinovdan o'tkazish uchun yangi a'zolarini qabul qilib boradi. Internetda bajarayotgan ishingiz uchun oldindan pul olishdan manfaatdormisiz? «Qmee.com» innovatsion g'oyasi sizni «Google», «Bing» yoki «Yahoo» qidirish resurslaridan foydalanganingiz uchun mukofotlaydi. Siz shunchaki o'z brauzeringizga oddiy qo'shimcha qurilmani o'rnatasiz va qidiruvni amalga oshirayotganingizda oddiy qidiruv qatorida bir nechta homiylik qilinadigan natijalar ham bo'lishi mumkin. «Qmee»dagi har bir

natija pullik mukofotga ega, agar u sizni qiziqtirib qolgan bo'lsa, tugmani bosing va mukofotingizni qo'lga kiriting.

Bundan tashqari internetdan daromad topishda sizdan dastlabki qo'yilmalarni talab etadi, biroq ko'p o'tmay o'zini oqlay boshlaydi. Sayt ishi yaxshi yo'lga qo'yilsa undan har oyda 10 ming dollar miqdorida foyda olish mumkin. Asosiy foydani reklama (kontekstli, bannerli, tizerli) olib keladi, bunda sherikli dasturlarda ishtirok etish yoki havolalarni sotish mumkin bo'ladi. Agar siz yanada ildamlab ketmoqchi, nafaqat saytni rivojlantirish, balki o'z infobiznesingizni qurmoqchi bo'lsangiz, u holda foyda yanayam ko'p bo'ladi. Bu eng foydali variant, shunday ekan «Internetda pul ishlab topish haqiqatmi?» deb so'ramang, chunki saytlar egalarining baralla javobi «Ha» bo'lib turibdi.

Xo'sh, axborot sayti va infobiznes orasida qanday farq bor? Dastlab foydali axboroti bo'lgan kontentli sayt ham axborot evaziga pul ishlaydigandek tuyuladi. Biroq birinchi holatda pul tashqaridan (reklama, sherikli dasturlar) kirib keladi, infobiznesda esa siz muayyan bir axborot mahsulotini sotasiz va uning uchun mijozlaringizdan pul olasiz. Quyidagilar axborot mahsulotlari bo'lishi mumkin:

- Vebinarlar
- Treninglar
- Onlayn o'quv kurslari
- Elektron kitoblar.

Ushbu pul ishlash usulining xususiyati shundaki, siz mahsulotni bir marta yaratasiz, undan foydani esa doimiy ravishda olib turasiz. Shunchaki passiv daromad turi. Shu bilan birga, parallel ravishda yangidan-yangi mahsulotlar yaratish, yangi yo'nalishlarda rivojlanib, kattadan-katta daromadlar topish mumkin bo'ladi. Bunday holatda daromad bir necha martaga ko'payadi. Agar siz veb-brauzeringizdan mohirona foydalana olsangiz, unda veb-saytlarni ko'rib chiqish vaqtingizni to'lovli va qiziqarli ishga aylantirish vaqti keldi. «UserTesting.com» kabi yangi platformalar xohlovchilarga barcha turdagi veb-saytlarni

ko‘rib chiqishlari uchun pul to‘laydi. Har bir ko‘rib chiqish uchun 20 daqiqa vaqt sarflanadi va \$10 pul to‘lanadi. Ro‘yxatdan o‘tib, ko‘rib chiqish testini to‘ldiring va «kirish» papkangizda ko‘rib chiqilishi zarur bo‘lgan veb-saytlar ro‘yxatini qabul qilib oling.

Bunday ishni frilans birjalarida ham topsa bo‘ladi, bu ish alohida ko‘nikmalarni talab qilmaydi. Odatda bu ish layk qo‘yish, repost qilish yoki guruhga qo‘shilish kabilarni o‘z ichiga oladi. To‘g‘ri, odatda minimal darajada haq to‘lanadi, biroq barchasi sizning akkauntingizga bog‘liq. Do‘stlaringiz qancha ko‘p, profilingiz qanchalik faol bo‘lsa, buyurtmachilar shunchalik ko‘p pul to‘lashga tayyordirlar. Qiymati kattaroq ishlar turiga guruhlar bo‘yicha posting qilish, kataloglar bo‘yicha ma’lumotlarni taqsimlash kabilar kiradi. Bunday ishlarni «Advego», «Socialtools», «Smmka» va «Forumok»da topish mumkin. Ushbu tarmoqlarda faol ishlasangiz bir oyda \$100ga yaqin mablag‘ ishlashingiz mumkin.

Ko‘rsatib o‘tilgan imkoniyatlar — xamir uchidan patir, xolos. Bunday resurslar juda ko‘p. Yoshlarimiz internet imkoniyatlaridan, o‘z vaqtlaridan unumli foydalanishsa, ana o‘shanda yurtimiz yanada ravnaq topadi.

Tayanch iboralar: media, axborot, makon, raqobat, muhit, bosma, nashr, ommaviy, vosita, bloger, vainer, kasb, etiket, daromad, manba.

Nazorat savollari:

1. Media madaniyatining qanday funksiyalari bor?
2. Global media muhiti va uning jamiyatga ta'siri qanday?
3. Audiovizual kommunikatsiyalar va ularning jamoatchilik ongiga ta'sirini ko‘rsating?
4. Jahon media makoni nima?
5. Jahon axborot makoni?
6. Jahon media va axborot makonida raqobat muhiti qanday?
7. Aholining axborotga bo‘lgan ehtiyoji.
8. Davlat va xususiy bosma nashr va ommaviy axborot vositalarida raqobat muxiti.
9. Bloger va vaynerda kasbiy etiket.

IV. BOB. XORIJIY OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING MEDIA MAKONIDAGI O‘RNI.

4.1. Xorijiy media axborot vositalari: The Times, The New Times, Bloomberg va Sabah, “Exa Moskvi”, “TRT” va “Amerika ovozi” teleradiokompaniyalarining qiyosiy tahlili.

Bugun sayyoramizdagi butun aholi yangiliklar kuzatish ko'p sarflaydi. Axir, butun xabardor bo'lish uchun - bu eng yaxshi odam bo'lish, degan ma'noni anglatadi. Izolyatsiya umumiy, shuningdek, ishlab chiqarish haqida ma'lumot. shaxslar ma'lum bir guruh tomonidan ishonch va tan shakllantirish uchun tez-tez bo'lib zarur. Media ma'lum shartlarga ko'ra, turli toifalarga bo'linadi, soni qat'iyani sobit emas. turlari jalb viloyatlar, shuningdek, turlari va ommaviy axborot vositalari vazifalari quyidagicha turiga ko'ra ajratish mumkin: Ijtimoiy va siyosiy. Infotainment. Biznes va boshqalar. Hududlar, ommaviy axborot vositalari ishtirok radioeshittirish maydoni ta'sir qiladi. Bunday media hokazo Moskva, chet el, mintaqaviy va o'z ichiga oladi. kabi bir narsa ham bor "ommaviy axborot vositalari shakllari." Bu o'ziga xos ommaga ma'lumot berish uchun bir usul taqdim etadi.

Bugungi kunda dunyo kabi ommaviy axborot vositalari bu turdagi foydalanadi: muddatli (turli jurnallar, broshyuralar, varaqalar, gazetalar, va hokazo). Bugungi kunda yoshlar mediadan juda keng va faol foydalanmoqda. Ular ijtimoiy tarmoqlarga uyali telefon orqali suratlar yuboradi, turli yangiliklarga munosabat bildiradi, doimiy ravishda virtual makonda muloqotga kirishadi. Agar kattalar ish vaqtini dam olish vaqtidan ajratishga majbur bo'lsa, yoshlar onlayn va offlayn tartibdagi faoliyat o'rtasiga chegara tortish zaruratini his etmaydi. Global tarmoqdan yosh avlod vakillari dunyoning turli mintaqalarida yashaydigan insonlar bilan muloqotga kirishish uchun foydalanadi. Ular vizual va kommunikativ madaniyatning yangi toifasi vakillaridir.

Hozirgi kunda jahonda yuz berayotgan voqealar qisqa fursat ichida zamonaviy ommaviy axborot vositalari ta'sirida boshqa davlatlarga tarqalmoqda. OAV orqali amalga oshiriladigan va katta mablag' talab qilmaydigan g'oyaviy ta'sir va tazyiqning o'ziga xosligi shundaki u o'quvchi, tinglovchi yoki tomoshabinga sezdirmasdan amalga oshiriladi va

bevosita qurbonlarni keltirib chiqarmaydi. Axborot dushmanni yo‘q qilmagan, katta xarajatni talab qilmagan holda yuqori samara beradi. Bunda g‘oyaviy ta‘sir yo‘naltirilgan mamlakatlar aholisining xohish-istaklari, mentaliteti, mavjud muammolari jiddiy o‘rganilgan holda asosiy diqqat kishilar ongi va dunyoqarashiga ta‘sir ko‘rsatishga, shakllangan qadriyatlarni o‘zgartirishga, ularning regulyatorlik rolini kamaytirishga yoki butunlay yo‘qqa chiqarishga qaratiladi. Bunday ta‘sir o‘tkazishda davriy nashrlar tadrijiylik, radio va televideniye fragmentli uzatish usullaridan ustalik bilan foydalanishmoqda. Internet bugungi axborot makonining muhim bo‘g‘iniga aylandi. Hozirda internetdan nafaqat kompyuter tarmog‘i, balki kosmik aloqa yo‘ldoshlari, radiosignal, kabel televideniyesi, telefon, uyali aloqa orqali ham foydalanish mumkin.

Yoshlar uchun mediadan foydalanish yaqqol ijtimoiy ma‘noga egaligi bilan ajralib turadi. Ijtimoiy tarmoqlar orqali yoshlar ayni damda o‘zidan olisda bo‘lgan yaqinlari bilan muloqotda bo‘lib turadi, yangi do‘stlar orttiradi. Ular internetda turli ijtimoiy rollarda o‘zlarini sinab ko‘rish imkoniyatiga ega. Uyatchan va kamgap inson tarmoqda ochiq va sergap bo‘lib ketishi ham mumkin. Ammo interfaol muloqot orqali barcha ijtimoiy ko‘nikmalarga ega bo‘la olish mumkin emas. Ommaviy axborot vositalari axborotni bir lahzada tarqatish kanali va jamoatchilik fikriga umuminsoniy miqyosda ta‘sir ko‘rsatish vositasiga aylandi. Yangi axborot texnologiyalari inson faoliyatining deyarli barcha sohalariga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi.

Global dunyoda ommaviy axborot vositalarining o‘z faoliyati monopolizatsiya, ommaviy axborot vositalarining birlashishi, ommaviy axborot vositalarining faoliyatini birlashtirish (axborotni taqdim etish va tarqatish shakllari), fan va texnika yutuqlari va Internet texnologiyalarini joriy etish, va konvergentsiya.

The Times (ing. The Times; tarjimasida “Times”) — Buyuk Britaniyadagi kundalik gazeta, dunyodagi eng mashhur gazetalardan biri. U 1785 yildan beri chop etilgan. The Times hozirda Times Newspapers Limited tomonidan nashr etiladi va to‘liq News korporatsiyasiga tegishli. Ko‘pgina gazetalarda o‘z nomlarini Amerikaning The New York

Times, Hindistonning The Times of India va Janubiy Koreyaning The Korea Times kabi The Times gazetasidan olgan.

Ijtimoiy-siyosiy ommaviy axborot vositalarida boshqaruv signallari, masalan, hodisa yoki jarayonning ijobiy bahosini o'z ichiga olgan materiallarda yumshoq, yashirin ko'rinishi mumkin. Ommaviy axborot vositalari insonning, tashkilotning, butun mamlakatning harakatlarini qo'llab-quvvatlashga qodir. Masalan, har qanday davlatning milliy ommaviy axborot vositalari odatda o'z davlatining tashqi siyosatini qo'llab-quvvatlaydi. Amerika Qo'shma Shtatlarining tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlarini 20-21-asrlar bo'yida milliy Amerika sifatli matbuotida yoritilishi monitoringi natijalari ushbu tezisning misoli bo'lishi mumkin.

The Times va The Sunday Times 1999-yil mart oyidan beri Internetda mavjud bo'lib, dastlab the-times.co.uk va sunday-times.co.uk veb-saytlarida joylashtirilgan. Nyu-York Tayms — 1851-yil 18-sentabrda Nyu-York shahrida nashr etilgan Amerika kundalik gazetasi. 1970-yillarning o'rtalaridan boshlab gazeta o'z mavzusini sezilarli darajada kengaytirdi va axborotini qayta tuzdi, muntazam yangiliklar, tahririyatlar va sport yangiliklarini to'ldiruvchi turli mavzulardagi maxsus haftalik bo'limlarni qo'shdi. Keyinchalik u: “Yangiliklar”, “Sharhlar”, “Biznes”, “Sport”, “Fan”, “San'at”, “Uslub”, “Uy”, “Nyu-York yangiliklari” va boshqa bo'limlarga bo'lingan. Bundan tashqari, The New York Times, ayniqsa, birinchi sahifada rangli fotosuratlardan foydalangan oxirgi gazetalardan biri edi. The New York Times onlayn nashri 1996-yilda paydo bo'lgan bo'lib, yetakchi o'rinlardan birini egallaydi va eng yaxshi veb-sayt hisoblanadi.

So'nggi paytlarda u yoki bu siyosiy sub'ektlar tomonidan boshqariladigan global ommaviy axborot vositalari tizimini rivojlantirish amalga oshirildi, axborot-tashviqot, PR tadbirlari va boshqalar majmui amalga oshirildi. Zamonaviy tarixda xalqaro maydonda eng faol pozitsiyani egallaydi. Amerika Qo'shma Shtatlari tomonidan. Ularning muvaffaqiyati ko'p jihatdan to'g'ri yo'lga qo'yilgan axborot faoliyati va davlat va ommaviy axborot vositalari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning yo'lga qo'yilganligi tufaylidir.

Turkiya ommaviy axborot vositalarining tarixi Usmonlilar imperiyasining soʻnggi oʻn yilliklariga borib taqaladi. Birinchi turk gazetasi “Taqqim-i Vakayi” (Takvim-i Vakayi) 1831-yilda nashr etilgan. Ushbu tub islohotlar davrida ommaviy axborot vositalari (gazeta va boshqa davriy nashrlar) amalga oshirilayotgan islohotlarning mazmun-mohiyatini keng ommaga yetkazish, alohida ahamiyat kasb etdi. 1831-yil 25-iyulda turk, arab va frantsuz tillarida birinchi Usmonli gazetasi nashr etildi.

Sabah (gastrol. "Morning", tong gazetasi) - Turkiyaning kundalik gazetasi, 1985-yil 22-aprelda Izmirda turk tadbirkori Dinch Bilgin tomonidan asos solingan. Shiori "Türkiye'nin en iyi gazetesi", 1997-yil yanvar oyida Internetda veb-sayt ochildi. Amerikaning The New York Times gazetasi, The New York Times International Weekly gazetasidan turkchaga tarjima qilingan maqolalarni chop etish uchun Sabah gazetasini tanladi. Sabah gazetasi Germaniyada Sabah Deutsch nomi bilan nemis tilida, Turkiyada Sabah Europe nomi bilan, Yevropa Ittifoqida ingliz, nemis va arab tillarida Daily Sabah nomi bilan nashr etiladi. 21 ta umumrespublika gazetalarining oʻrtacha umumiy tiraji 4 million nusxaga yetdi. Aksariyat nashriyotlar oʻz faoliyatida jahonning eng zamonaviy texnika va texnologiyalaridan foydalana boshladi.

4.2. Rossiya, AQSH va Yevropa teleradiokompaniyalari faoliyatini tahlil qilish.

Har bir davlatning axborot siyosatini amalga oshirish mamlakatning oʻzida xorijiy jurnalistlar bilan ishlash uchun matbuot markazlarining ishlashini, davlat rahbarlariga, ommaviy axborot vositalariga va ilmiy-tadqiqot institutlariga tezkorlik bilan maʼlumot yetkazib berish uchun xorijda axborot markazlarining mavjudligini nazarda tutadi. Jumladan AQSHning “Amerika Ovozi”, “Freedom” va “Free Europe” radiostansiyalarining xorijiy mamlakatlarga eshittirishlari qoʻllab-quvvatlanadi.

1990-yil 10-dekabrda Rossiya radiosi Butunittifoq radiosining birinchi dasturi bilan bir qatorda, ikkinchi radiokanalda Mayak radiosi bilan va uchinchi radiokanalda

Butunittifoq radiosining uchinchi dasturi bilan eshittirishni boshladi. Dunyoning yetakchi davlatlari tashqi siyosatni axborot bilan ta'minlash masalalariga doimo jiddiy e'tibor berib kelgan. Biroq, so'nggi o'n yilliklarda bu muammo davlat tuzilmalari uchun yanada dolzarb bo'lib qoldi va bu bir qator omillar bilan bog'liq. Axborot globallashtirishning rivojlanishi butun sayyora aholisining turmush tarzi uchun muhim oqibatlarga olib keladi: yaxshi xabardorlik, ma'lumotni dunyoning istalgan nuqtasiga bir zumda uzatish qobiliyati, respondentlaringiz bilan doimo aloqada bo'lish. Bu jarayonlar odatiy turmush tarzini tubdan o'zgartirishga olib keladi. Axborot oldinga chiqadi, ishlab chiqarishning asosiy mahsulotiga aylanadi. Iqtisodiy va siyosiy hayot axborot sohasiga o'tmoqda, jamoatchilik bilan aloqalarni vositalashtirish deb ataladigan narsa amalga oshirilmoqda.

Amerika Ovozi (Amerika Ovozi) - Amerika xalqaro jamoat radiosi va unga tegishli radiostansiya. "Amerika Ovozi"ning faoliyatini Radioeshittirishlar Boshqaruv Kengashi muvofiqlashtiradi. "Amerika Ovozi" radiostansiyasi birinchi marta 1942-yil 24-fevralda efirga chiqdi. "Biz Amerika va urush haqida gaplashamiz, yangiliklar yaxshi yoki yomon bo'lishi mumkin - biz sizga haqiqatni aytamiz", dedi radiostantsiya shu so'zlar bilan eshittirishni boshladi. "Amerika Ovozi" Gebbels targ'ibot mashinasiga qarshi og'irlik sifatida yaratilgan. 2008-yil 27-iyulda "Amerika Ovozi"ning rus xizmati efirini to'xtatdi va butunlay internetga o'tdi.

Ommaviy axborot vositalari axborot globallashtirish jarayonlarida bevosita ishtirok etmoqda. Ular shaharlar, mamlakatlar, qit'alar, butun dunyo aholisining ijtimoiy ongini nazorat qiluvchi ommaviy axborot vositalariga aylanadi. Ammo ommaviy axborot vositalarining o'zi ham global tendentsiyalarga ta'sir qiladi. "Ozod Yevropa" radiosi AQSH hukumati tomonidan moliyalashtiriladigan xalqaro notijorat teleradiokompaniyasidir. Ishonchli boshqaruvchi AQShning Global Media agentligidir. O'z missiyasini "matbuot erkinligi hokimiyat tomonidan cheklangan yoki hali jamoat hayotining normasiga aylanmagan mamlakatlar auditoriyasiga murojaat qilish orqali demokratik qadriyatlar va institutlarni targ'ib qilish" deb e'lon qiladi. 2018-

yil oktabr holatiga ko‘ra Sharqiy Yevropa, Markaziy Osiyo, Yaqin va O‘rta Sharqning 23 davlatiga 26 tilda efirga uzatiladi.

Yagona axborot makonining kontsepsiyasi til o‘zgarishlari dinamikasini tushunish uchun muhim ahamiyatga ega, chunki u jahon va milliy ommaviy axborot vositalarining ko‘p qirrali faoliyatini yagona, yaxlit tizim shaklida taqdim etish imkonini beradi, uning faoliyati lingvistik va madaniy jarayonlarning borishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy ilm-fanda ushbu yangi virtual hududni davlat chegaralari va moddiy to'siqlarsiz belgilash uchun bir xil semantik qatorga tegishli, ammo ommaviy kommunikatsiya jarayonlarining u yoki bu tomonini ta'kidlaydigan atamalar va tushunchalarning butun majmuasi, masalan: axborot maydoni, axborot muhiti, axborot maydoni, media muhiti, media landshafti, infosferaning shakllanishiga xizmat qildi. Respublikamizning Mustaqillikka erishishi jahonda globallashtirish jarayonlarining rivojlanish davriga to‘g‘ri keldi. Bu jarayon o'zgarimas deb hisoblangan tizimlarni tubdan o'zgartirdi. Rivojlangan davlatlar ham bu yangilanish jarayonlaridan dovdorab qolishdi. Yosh mustaqil davlatlar oldida esa ancha katta muammolarni hal qilish masalalari turardi. Vaqt mamlakat ichki axborot muhitini isloh qilish, uni jahon axborot muhitining ajralmas qismiga aylantirish masalalarini kun tartibiga qo‘ydi.

Har bir davlatning tashqi qiyofasini shakllantirishda milliy jurnalistika va milliy ommaviy axborot vositalarining ishtirokini yangi sifat bosqichiga ko‘tarish ko‘zda tutilgan. Bu yangiliklar milliy media tizimining tubdan yangilanishiga, mamlakatimizda axborot muhitining shakllanishiga va jahon axborot makonining ajralmas qismiga aylanishiga olib keldi. Milliy ommaviy axborot vositalaridan davlat manfaatlari yo‘lida foydalanish bo‘yicha xorijiy tajribaning keng joriy etilgani o‘zining afzalliklariga ega. Globallashtirish sharoitida davlatning ijobiy imidjining yuqori darajasi mamlakat fuqarolarini axborot bilan ta'minlash va ularning bilim olish funksiyasini ham bajaradi. Mamlakat qiyofasi uning iqtisodiy qudrati, qudrati, boyligi, madaniy taraqqiyot darajasidan dalolat beradi. Rasm obro'-e'tibor, mamlakatning xorijiy jamoatchilik ko'z o'ngidagi obro'-e'tibori, xalqaro siyosati muvaffaqiyati ramzidir.

4.3. Zamonaviy globallashuv integratsiya, axborotlashtirish tarmog'idagi fitna va axloqiy hujumlar va ularning oqibatlari.

Globallashuvning eng muhim omili sifatida zamonaviy madaniy-axborot makonining shakllanishi va uning insoniyatning sivilizatsiyaviy taraqqiyotiga ta'siri madaniyatshunoslar, faylasuflar, sotsiologlar, siyosatshunoslar va boshqa olimlarning e'tiborini tortmoqda. Ijtimoiy muhitning axborotlashuvi globallashuvning zamonaviy shakli, jumladan, "madaniy globallashuv"ning paydo bo'lishiga olib keldi, deb hisoblashadi. Global madaniy makon madaniyatlar va sivilizatsiyalarning o'zaro ta'sirida zamonaviy integratsiya jarayonining natijasi bo'ldi. Bu insoniyat va jamiyat taraqqiyotining alohida bosqichi bo'lib, iqtisodiy, savdo va siyosiy aloqalar asosida AKT yordamida insoniyatni global butunlikka integratsiya qiluvchi semiotik kodlar va mexanizmlar paydo bo'ldi. Insoniyatning bu yangi semantik birligi zamonaviy texnik vositalar tufayli o'zining global ifodasini topgan madaniy universallarning mavjudligi tufayli yuzaga keldi. Insoniyat madaniyatining yangi fazo-vaqt uzluksizligi shakllandi.

Zamonaviy nazariyalarda axborot jamiyati madaniyati asosan postmodernlikni tavsiflashda ham qo'llaniladigan atamalar bilan tavsiflanadi. Unga markazsizlashtirish, polistilistika, marginal madaniy shakllarning aktuallashuvi va turli xil rivojlanish vektorlari kabi fazilatlar kiradi. Axborot jamiyati, bir tomondan, bilimlar jamiyati bo'lsa, ikkinchi tomondan, uning madaniyati ma'rifatning tugashini anglatadi; bu, bir tomondan, maksimal ratsionallik va samaradorlik, lekin boshqa tomondan, irratsionalizm, ba'zan tasavvufga aylanadi.

Urushlar, terrorizm, siyosiy kurashning zo'ravonlik usullari o'z dolzarbligini yo'qotmayapti. Bugungi kunda zo'ravonlikning ijtimoiy-madaniy va antropologik manbalari va oqibatlariga qiziqish ortib bormoqda, biroq, V.Yarskayaning fikricha, bugungi kunda ijtimoiy kamsitish, har kungi irqchilik, zo'ravonlik genezisidagi madaniy omillar, ayniqsa, zo'ravonlik haqida fundamental tadqiqotlar mavjud emas. ekstremistik shakl.

Terrorizm, garovga olish, genotsid, aparteid, qul savdosi - bu kamsitish amaliyotlari va zo'ravonlik harakatlarining to'liq ro'yxati emas. Kuch tuzilmalari va harbiy organlar, xalqaro korporatsiyalar, shifokorlar, ota-onalar va o'qituvchilar ko'pincha kambag'allar, ayollar, bolalar, etnik, madaniy va diniy ozchiliklar, dissidentlar va uysizlar, ishsizlar, qariyalarga qarshi noqonuniy harakatlarga yo'l qo'yadilar. Olimlar ham, jurnalistlar ham, jamoat arboblari ham, siyosatchilar ham fuqarolik maqomi yo'lida juda sekin ketayotgan jamiyatning harakatsizligi haqida tobora ko'proq gapirmoqda.

Zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish o'z-o'zidan jamiyatning samarali ijtimoiy o'zgarishining kafolati emas, balki sanoat-ierarxik tizimdan axborot-tarmoq tizimiga o'tishning kafolati ham emas. Axborot jamiyatining milliy miqyosda samarali rivojlanishi uchun axborotni o'zgartirishning uchta sub'ekti - davlat, biznes va jamiyat o'rtasida konstruktiv hamkorlik zarur. Shubhasiz, jamiyatga tahdid soluvchi asosiy xavflar aynan xomashyo ishlab chiqaruvchisi sifatida mamlakatning "tor ixtisoslashuvi" tomon harakatdadir. Texnik-iqtisodiy jarayon sifatida AKTni joriy etish ushbu traektoriyani o'zgartirishga yordam bera olmaydi. Kompyuterlar va boshqa aloqa vositalari faqat tabiiy resurslardan foydalanishni optimallashtirish va tezlashtirishi mumkin¹⁵.

Davlat strategiyasi mamlakatning "yuqori qiymat" deb atalmish yangi texnologiyalar, dasturiy ta'minot, intellektual mahsulot ishlab chiqarishga o'tishidan iborat bo'lishi kerak. Bunday strategiya doirasida axborot texnologiyalari, albatta, muhim, ammo baribir ikkinchi darajali rol o'ynaydi. Asosiy vazifa - ijtimoiy-madaniy sharoitda, ta'lim, fan va madaniyatni rivojlantirish. Bu yuksak madaniyat degani emas, balki ommaviy madaniyat – mehnat, boshqaruv, iqtisodiy munosabatlar va boshqaruv madaniyatini bildiradi.

¹⁵ Burxanov X. M. Internet xavfsizligini ta'minlashda milliy segment faoliyatining sotsiologik jihatlari. Diss. Avtoreferat. T.: 2012.

Xorijiy mamlakatlarda O‘zbekiston haqida ijobiy fikrlarni shakllantirish, turli davlatlar bilan o‘zaro hurmatga asoslangan do‘stona munosabatlarni yo‘lga qo‘yish bugungi kunda asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Xorijiy mamlakatlarda davlatimiz ichki siyosatining mazmun-mohiyatini oydinlashtirish, yurt nufuzini yuksaltirishga xizmat qiluvchi chora-tadbirlarni izchil amalga oshirish, dunyo hamjamiyatiga haqqoniy axborotni yetkazish bu boradagi faoliyatning uzviy qismiga aylanishi kerak. Axborot urushi nafaqat haqiqiy urushga hamroh bo‘ladi. To‘g‘ri taqdim etilgan ma‘lumotlar savdo janglarida samarali qurolga aylanadi. Mamlakatning global savdo ustunligiga erishish imkoniyatlarini kamaytirish uchun diqqatni qarama-qarshilikdan xalqaro bitimlar bilan bevosita bog‘liq bo‘lmagan raqibning ichki muammolariga qaratish kifoyadir.

Bu esa liberal paradigmaning butun dunyoga tarqala boshlaganiga, hatto bu mafkurani biron joyga majburan singdirishga olib keldi, bu nafaqat odamlar hayotining ko‘p sohalarida, balki xalqaro munosabatlar tuzilmasida ham o‘zgarishlarga olib keldi, ya‘ni bozor g‘alabasi. iqtisodiyot va unga yakuniy o‘tish, xalqaro omillar sonining o‘zgarishi, demokratiyaning keng tarqalishi, jahon ommaviy axborot vositalarining paydo bo‘lishi, ilmiy-texnikaviy sohaning uzluksiz rivojlanishi. Ushbu global o‘zgarishlar natijasida tashqi siyosat, suverenitet, davlat, global, mintaqaviy va mahalliy mojarolar kabi asosiy va buzilmaydigan tushunchalarning ahamiyati va ahamiyatini qayta ko‘rib chiqish masalasi paydo bo‘ldi. Bu omillarning barchasi dunyoning yagona global miqyosda birlashishi jarayonlarini rivojlantirishga xizmat qildi.

Globalashuv milliy va tashqi dunyoning “aralashmasi”ni anglatuvchi ikki tushunchaning xususiyatlarini o‘zida mujassam etgan. Globalashuv - bu axborot texnologiyalarining rivojlanishi tufayli mumkin bo‘lgan vaqtning siqilishi. O‘z navbatida, globalashuv jarayoni o‘z-o‘zidan sodir bo‘la olmaydi, demak, buning obyektiv sabablari bor. Ko‘pgina olimlar zamonaviy dunyoda globalashuv jarayonining turli sabablarini ham aniqlaydilar. Zamonaviy dunyoda har bir inson u yoki bu tarzda globalashuvning ishtirokchisi bo‘lib, o‘z navbatida unga ma‘lum bir

tarzda ta'sir qiladi. Globallashgan dunyoda terrorizm avj oldi. Bu bir necha sabablarga ko'ra:

1. Rivojlangan mamlakatlarning boshqa xalqlarning ishiga o'z nafsini qondirish uchun aralashish tendentsiyasi ayrim qo'zg'olonchi kuchlarning qo'zg'olon ko'tarishiga olib keladi va ular keyinchalik terroristik guruhga aylanadi.

2. Axborot oqimini osonlashtirgan, shuningdek, odamlar o'rtasidagi aloqalarni yo'lga qo'ygan ijtimoiy tarmoqlar butun dunyoda radikallasuv jarayonini osonlashtirgani uchun terrorchilik faoliyatida vositachiga aylandi.

3. Kiberjinoyatlar ortib bormoqda, bu mamlakat xavfsizligiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi.

Globallasuv global texnologik taraqqiyotga yordam beradi. Ammo bu avans chiqindilarning ko'payishi va iqlim o'zgarishi tufayli atrof-muhit uchun salbiy oqibatlarga olib keladi. Bundan tashqari, texnologik taraqqiyot qo'l mehnatiga bog'liqlikni kamaytiradi, bu esa qashshoqlik va jinoyatchilikka olib keladigan bandlik imkoniyatlarini kamaytiradi. Kundalik narsalar uchun texnologiyaga qarab, sog'liq muammolari ortib bormoqda. Bu urbanizatsiyaning kuchayishiga olib keladi, natijada qishloqlardan shaharlarga migratsiya kuchaydi. Globallasuv - bu davlatlar o'rtasidagi tez o'sib borayotgan o'zaro bog'liqlik jarayoni bo'lib, u odamlar hayotining barcha sohalariga, shu jumladan siyosiy, iqtisodiy va madaniy tarkibiy qismlarga ta'sir qiladi, bunda transmilliy kapitalning gegemonligiga urg'u beriladi, bu davlat chegaralarining xiralashishi bilan tavsiflanadi¹⁶.

Globallasuv jarayonida jadal texnologik rivojlanish bilan bog'liq bo'lgan barcha aloqa tarmoqlari to'plamining ishlashini faollashtirish muhim rol o'ynaydi, xoh biz tovarlarni tashish yoki axborotni tashish, odamlarning harakatlanishi yoki transport vositalari haqida gapiramiz. g'oyalar va qadriyatlar harakati. Shuning uchun

¹⁶ Raximova Sh.A. Ijtimoiy tizimni modernizatsiyalashtirish jarayonida axborot almashinuvi madaniyati. Diss.Avtoreferat. T.: 2021.

kommunikativ jarayon madaniyatlararo muloqot nomini oladi - sotsial-madaniy organizmlarning har xil, ba'zan taqqoslanmaydigan turlarini ifodalovchi madaniy shakllarning intensiv ko'p qirrali o'zaro ta'siri.

Jamiyat hayotining umumiy standartlarini shakllantirish didlar, tamoyillar, qadriyatlar va xulq-atvor normalarini birlashtirish natijasidir, ya'ni madaniyatni universallashtirishni amalga oshirish zamonaviy dunyoda odatiy hodisadir. Globallashuv jarayonining O'zbekiston OAVga ko'rsatayotgan ta'siri Globallashuv jarayonining O'zbekiston OAVga ko'rsatayotgan eng jiddiy salbiy ta'sirlaridan biri bu respublika OAVning faqatgina iste'molchiga aylanib qolayotganidadir.

O'zbekiston milliy teleradiokampaniyasining barcha kanallaridagi dunyo yangiliklarining deyarli 99% chet el agentliklari va teleradiokompaniyalarning dasturlaridan noqonuniy tarzda ko'chirib olingan axborotlaridan iboratdir. Buning ustiga, o'zbek OAVning ta'sir doirasi cheklangan. O'zbekiston telekanallari va radio stansiyalarini faqatgina mamlakat bilan chegaradosh bo'lgan Markaziy Osiyo respublikalari aholisigina ko'rishi va eshitishi mumkin. Albatta, O'zbekiston radiosining chet ellarga turli tillarda uzatayotgan eshittirishlari mavjud, ammo ularning tinglovchilari ham ma'lum bir doirada. Bu esa O'zbekistondagi axborot makoni va aholining ijtimoiy ongi to'g'ridan-to'g'ri Rossiya va G'arb OAV ta'siri ostida qolishiga sabab bo'lmoqda hamda O'zbekiston OAVning xalqaro miqyosdagi o'z o'rniga ega bo'lishini tobora qiyinlashtirib qo'ymoqda.

Axborot asri sifatida talqin etilayotgan yangi yuz yillikda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, xususan Internetning shiddat bilan rivojlanib borayotganligi insoniyat taraqqiyotiga yangicha ko'rinish va mohiyat ato qildi. Davlat va jamiyat rivojlanishining mazkur yangicha shakli "elektron" borliq ko'rinishida xarakterlanib, uning kelajagini aloqa tarmoqlari orqali butun dunyoni yagona axborot makoniga aylantirayotgan millionlab "baytlar va bitlar" hal qilmoqda. Internet davlat va xalqlar o'rtasidagi axborot almashishni misli ko'rilmagan darajada tezlashtirdi, dunyoni insoniyat uchun tom ma'nodagi "yagona global makonga aylantirdi".

Ta'kidlash joizki, O'zbekiston Vazirlar Mahkamasining aloqa va axborot kommunikatsiya texnologiyalari masalalari bo'yicha 2023-yilning 10-aprelida bo'lib o'tgan yig'ilishi natijalariga ko'ra, 2023-yilning boshiga kelib Internetdagi Uz. Milliy hududida qayd qilingan saytlar soni 72,5 foizga o'sib, 4650 taga yetgan. Internetdan tez-tez foydalanuvchilar soni 25 million kishi atrofida bo'lib, ulardan 10 million kishi jahon axborot tarmog'idan muttasil foydalanishadi

Tayanch iboralar: xorijiy, ommaviy, axborot, vosita, media, makon, tushuncha, tasnif, sayt, domen, elektron, global, kiberjinoyat, axborot, oqimi, reklama.

Nazorat savollari:

1. Ibtidoiy davrga oid yozuvlar va turli tasvirlar ma'lumotmi?
2. Qadimgi bitiklar va manbalarning mazmuni va mohiyati nimadan iborat?
3. Sharq va G'arb xalqlari hayotida yozuvning ahamiyati nimada?
4. Axborot tushunchasining mazmuni va mohiyati nimadan iborat?
5. Axborot va ma'lumotlarni uzatishning eng qadimgi usullari haqida gapirib bering.
6. Axborot manbalari sifatidagi ilmiy va badiiy adabiyotlar darajasini solishtiring.
7. Sharq va G'arb Uyg'onish davrida O'rta asrlarda axborotga munosabat qanday bo'lgan?
8. Yevropadagi zamonaviy OAV haqida nimalarni bilasiz?
9. Ilmiy va axborot vositalarining qiyosiy tahlilini o'tkazing.
10. Iqtisodiyot, siyosat, ma'naviyat va madaniyat, bu sohalarning aloqadorligi va o'ziga xosligi haqida ma'lumot bering

V. BOB. MEDIA MAYDON TUZILISHI VA UNING JAMIYAT RIVOJIGA TA`SIRI.

5.1. Axborotlashgan jamiyatda media maydon tushunchasining uzviyligi va uning o'ziga xos xususiyatlari.

Zamonaviy jamiyatning bosma ommaviy axborot vositalariga bo'lgan talabi ular jamiyatda ommaviy muloqot vositasi sifatida qanchalik muvaffaqiyatli ishlayotgani, shaxslar, guruhlar va boshqa ijtimoiy sub'yektlarning kognitiv, ta'lim, aksiologik, tashkiliy, ijtimoiy va ijtimoiy faol ishtirok etishga yordam beradigan bunday axborot munosabatlarini shakllantirish bilan belgilanadi. Bugungi kunda bosma ommaviy axborot vositalarini o'rab turgan muhitda ro'y berayotgan global o'zgarishlar ularning xarakteriga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu, birinchi navbatda, jamiyatning iqtisodiy, siyosiy, texnologik qatlamlaridagi o'zgarishlar bilan bog'liq.

Mamlakatda boshlangan jamiyat hayotining eng muhim sohalarini modernizatsiya qilish amaldagi aloqa tizimlarini, birinchi navbatda, ommaviy axborot vositalari tizimini tubdan qayta qurishni taqozo etadi. Ommaviy axborot vositalari orqali ijtimoiy o'zaro aloqalar yangi kommunikatsiya texnologiyalari taraqqiyoti tufayli tobora kengayib borayotgan imkoniyatlarga ega bo'lsa-da, O'zbekiston media tizimi ulardan jamiyatni modernizatsiyalash muammolarini hal etishda yetarlicha foydalanmayapti. Axborotga bo'lgan ehtiyojning mohiyati. Biz darslik falsafiy kategoriyalariga amal qilamiz.

Ko'rinib turibdiki, zamonaviy bozorda raqobat muhiti o'ziga xos tarmoq xususiyatlariga ega va raqobatbardosh ustunliklarni shakllantirish va rivojlantirishning strategik jarayoni, shuning uchun ham sanoatning o'ziga xos xususiyatlariga ega. Bu umuman ommaviy axborot vositalari bozorining xo'jalik yurituvchi sub'ektlari uchun ham, Internet tarmog'ida faoliyat yurituvchi media-korxonalar uchun ham, xususan, ularning mahsulotining o'ziga xosligi, foydalanuvchi auditoriyasining xususiyatlari, globallasuv va axborotning mintaqaviylashuvining hozirgi tendentsiyalari tufayli xarakterlidir. reklama bozorlari. Bularning barchasi birgalikda ommaviy axborot tizimidagi siljishlarni oldindan belgilab berdi: o'zgarishlar ularning tipologik tuzilishiga ta'sir qildi.

Ommaviy axborot vositalari turlarini raqobat muhitida muloqotning o'ziga xos sharoitlariga moslashtirish boshlandi. Tipologik xususiyatlarni qisman o'zgartirish yordamida katta tijoriy muvaffaqiyatga erishish imkoniyati yaratildi. Ushbu jarayonni media turini formatlash sifatida aniqlash mumkin. Bosma nashrning formati o'ziga xos "tipologik yangi shakllanish" bo'lib, uning paydo bo'lishi ommaviy axborot vositalarining iqtisodiy barqarorligini izlash bilan bog'liq bo'lib, yuqori ixtisoslashgan, yuqori darajadagi nashrlarni yaratish orqali ularning tipologik tuzilishini differentsiatsiyasini oshirishga olib keladi. ixtisoslashtirilgan ommaviy axborot vositalari. Bosma ommaviy axborot vositalari formatlari media muhitining zamonaviy voqeliklariga moslashtirilgan va zamonaviy kommunikatsiya strategiyalari va texnologiyalari bilan boyitilgan ularning tipologik modellari majmuidir.

Media turi uning tarkibiy qismlarining o'zaro ta'sirining integral natijasi bilan tavsiflanadi. Bunday natija ijtimoiy faoliyatning ma'lum bir turi ishtirokchilari o'rtasida yaratadigan aloqa va u tomonidan yaratilgan tegishli ijtimoiy munosabatlar: mafkuraviy, siyosiy, axloqiy, tashkiliy va boshqalar. Bu aloqa va tegishli ijtimoiy munosabatlar birgalikdagi harakatlarni tashkil etishga yordam beradi. ushbu ijtimoiy guruh - bu guruhning real hayotiy sharoitlariga mos keladigan xatti-harakatlar. Uning ishtirokchilari va ma'naviy ishlab chiqarishning boshqa sohalari ishtirokchilarining kuchlari orqali bunday aloqa ushbu ijtimoiy guruhning ham, butun jamiyatning ham ma'naviy salohiyatini boyitishni ta'minlaydi.

Jamiyat taraqqiyotining turli murakkablikdagi ziddiyatli ko'rinishlari xorijlik olimlar D.Bell, T.Parsons, J.Gelbreyt, P.Draker, M.Kastels, U.Rostou, A.Toffler, F.Uebsterlar tomonidan ilmiy jihatdan o'rganilgan bo'lib, ularning asarlarida axborot, axborotlashgan jamiyat va axborot almashinuvi jarayonlariga oid muammolarini tadqiq etishga qaratilgan. Axborotning yuzaga kelishi, qimmat, axborot va axborotlashtirish masalalarining ijtimoiy tizimdagi murakkab o'zgarishlar strategiyasidagi o'rni kabi muammolar R.Abdeev, V.Inozemsev, I.Melyuxin, N.Moiseev, I.Novik, V.Styopin, V.Goroxov, M.Rozov, D.Chernavskiy, A.Chernov, kabi MDH olimlari tomonidan o'rganilgan.

Axborot hamda axborotlashtirish jarayonining alohida falsafiy va iqtisodiy jihatlarini bo'yicha J. Abdullaev, M. Yoqubova, O. Kostrina, O. Lanseva, M. Usmonova, Sh. Qo'shoqovkabi ilmiy izlanishlarida o'z ifodasini topgan. «Mohiyat - bu ob'yektning barcha xilma-xil va qarama-qarshi shakllarining barqaror birligida ifodalangan ichki mazmuni; ob'ektning u yoki bu kashfiyoti hodisasi, uning mavjudligining tashqi shakllari. Tafakkurda bu kategoriyalar ob'yektning turli xil o'zgaruvchan shakllaridan uning ichki mazmuni va birligiga - tushunchaga o'tishni ifodalaydi. O'quvchilar sonining jadal o'sishi, raqamli texnologiyalarning faol rivojlanishi, tarmoqqa kirishning kengayishi, Internet segmentida ichki reklama bozorining rivojlanishi va jahon reklama bozori bilan integratsiyalashuvi tufayli onlayn medianing jadal rivojlanishi. onlayn media segmenti sanoatida xorijiy kapitalning ortib borayotgan roli media korxonalarini o'rtasida raqobatning kuchayishiga olib keldi¹⁷.

Hozirda foydalanuvchilarining soni bo'yicha Facebook ijtimoiy tarmog'i 500 000 000 foydalanuvchisi bilan etakchilik qilmoqda. Undan keyingi o'rinlarda MySpace (255 000 000 foydalanuvchi), Twitter (200 000 000 foydalanuvchi), Windows Live Spaces (120 000 000 foydalanuvchi), Habbo Hotel (120 000 000 foydalanuvchi), V Kontakte (110 000 000 foydalanuvchi), Friendster (90 000 000 foydalanuvchi), Hi5 (80 000 000 foydalanuvchi), Tagged.com (70 000 000).

Odnoklassniki tarmog'i maqsad va vazifalari. Bunday veb saytlarda odatda o'zingiz (Tug'ilgan kun, maktab, sevimli mashg'ulot va boshqalar). O'z navbatida siz ham qidirayotgan qatnashchingizni shu turdagi ma'lumotlarini olishingiz mumkin. Ijtimoiy tarmoqlarning internetdagi g'alabali yurishi 1995-yilda amerikaliklarning classmate.com (Odnoklassniki uning ruscha analogi xisoblanadi) ijtimoiy tarmog'i yaratilishi bilan boshlandi. Bu ijtimoiy tarmoqning maqsadi sinfdoshlarni internet tarmog'i orqali qidirish, topish va muloqat o'rnatish hisoblanadi. Vazifalari esa o'zaro qiziqish to'rlarini hosil qilish va

¹⁷ Shermuxamedova A.U. O'zbekistonda ijtimoiy tarmoqlarning shakllanishi tendensiyalari va xususiyatlari. Diss. Avtoreferat. T.: 2021.

muloqatni saqlab qolishdan iboratdir. Albatta, bu veb sahifalarni yaratishdan asosiy ko‘zlangan maqsad bir tomondan mablag‘ ishlash bo‘lsa, ikkinchi tomondan sahifani ommalashtirish hamda bir xil dunyoqarashga ega bo‘lganlar shaxslar guruhlarini shakllantirish hisoblanadi.

O‘zbekistondagi ijtimoiy tarmoq saytlarini tiliga qarab quyidagilarga ajratish mumkin. O‘zbek tilini ham qo‘llay oladigan ijtimoiy tarmoqlar. www.sinfdosh.uz www.vsetut.uz Facebook (facebook.com) ijtimoiy tarmog‘i maqsad va vazifalari. 2004-yili Garvard universiteti talabasi Mark Suckerberk mashhur Facebook sayтини ishga tushurishga muvaffaq bo‘ldi. Avvaliga facebook shunchaki talabalar uchun xabar almashuv sayti bo‘lishi rejalashtirilgan edi. Lekin atiga 1 oy ichida ushbu saytga 200 000 dan ortiq inson buyurdi. Shundan so‘ng Mark saytning kelajagi porloq ekanligini tushundi va uni ommalashtirish ishlarini boshlab yubordi. Ayni vaqtda esa sayddan 2 mltdan ortiq inson ro‘yxatdan o‘tgan bo‘lib u dunyodagi eng ko‘p foydalanuvchisiga ega saytdir.

Ushb veb sahifa ham Odnoklassniki (odnoklasniki.ru), www.sinfdosh.uz ijtimoiy tarmog‘lari yaratilishi maqsad va vazifalari bilan bir xil bo‘lib, ingliz tilida so‘zlashuvchilar uchun yaratilgan va moslashtirilgan Bundan tashqari qiziquvchilar quyidagi veb sahifalarni ham ko‘rishlari mumkin: Last.fm, Linjedln, MySpace. E‘tibor berib, keltirilgan veb sahifalar tahlil qilinsa quyidagi salbiy holatlar va kamchiliklar uchrab turadi:

1. Foydalanuvchilarning ayrimlari o‘z nomlari bilan ro‘yxatdan o‘tishmaydi;
2. Nomaqbul foto sur‘atlar qo‘yishadi;
3. O‘zaro muloqatlarda hurmatsizlik qilishadi;
4. Bema‘ni gaplar yozadilar, ba‘zan noto‘g‘ri ma‘lumotlardan foydalanadi;
5. Sahifalar ijtimoiy bo‘lishiga qaramasdan siyosiy muloqatlar o‘rnatadilar.

5.2. Media maydonda shaxs tomonidan axborot yaratish va uning jamiyatdagi o‘rni va ahamiyati.

Media maydonda ma’lumotlardan, shu jumladan shaxsiy ma’lumotlardan foydalanish madaniyati deganda, yuqorida keltirilgan salbiy holatlar va kamchiliklarga yo‘l qo‘ymaslik tushuniladi. Unutmazlik kerakki, ma’lum bir shaxs tomonidan Internet tizimiga qo‘yiladigan ma’lumotlar boshqa shaxslar yoki ijtimoiy guruhlar tomonidan turli maqsadlarda ham foydalaniilishi mumkin. Shu jumladan ma’naviyat va ma’rifatga zid ham bo‘lishi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlardan foydalanilganda u erdagi ma’lumotlarning haqqoniyligiga, sizni aldashmayotganligiga iqror bo‘lib, so‘ngra ma’lum bir qarorga kelish kerak. Twitter (talaffuzi: Tvitler) — onlayn ijtimoiy-axborot xizmati.

Twitter dunyodagi eng muhim ijtimoiy-axborot tarmog‘iga aylanib ulgurgan. Twitter ma’lumot almashishda eng operativ qurollardan biri bo‘lganligi uchun bu sohada u katta inqilobga sabab bo‘ldi. Shu bois ham bugungi kunda dunyoda yuz berayotgan siyosiy va ijtimoiy o‘zgarishlarga Twitter katta rol o‘ynamoqda Twitter 2006-yil mart oyida Jek Dorsey tarafidan yaratilgan. Jek Dorsey ushbu mikroblog orqali o‘zining ilk xabarini yo‘llagan edi. Dorseyning 2006-yilning 21-martida San Fransiskodagi hamkasblariga jo‘natgan ushbu xabari qisqagina,, Hamkasblarga taklif‘ jumlasidan tashkil topgan edi.

Keyingi uch yil ichida Twitter orqali jo‘natilgan tvitlar — 140 belgigacha bo‘lgan xabarlar soni 1 milliardga yetdi.

1) ochiq turdagi (ochiq T.) yoki cheklangan sondagi ishtirokchilar uchun yopiq turdagi raqobatli savdosotiq; buyurtmani joylashtirishning tanlov shakli;

2) qimmatli qog‘ozlarga obuna bo‘lish, muddatli shartnoma bo‘yicha tovarlar yetkazib berish, shartnomalar tuzish to‘g‘risidagi ariza, yozma taklif;

3) xalqaro bozorda mashinauskunalar xarid etish, qurilish-montaj ishlarini bajarish, injiniring xizmatlari ko‘rsatish uchun tanlov asosida buyurtmalar berish. O‘zbekiston iqtisodiyotida bozor munosabatlarini shakllantirishda va rivojlantirishda keng qo‘llaniladi.

Davlat tasarrufidan chiqarilgan korxonalar aksiyalarining yirik paketlarini sotishda, katta qurilish ishlarini olib borishda, xalqaro loyihalarini amalga oshirishda e'lon qilinadi. Savdoni tashkil etish uchun vaqtinchalik organ bo'lgan qo'mitasi tuziladi.

Windows Live Spaces edi Microsoft "s blog yuritish platforma va ijtimoiy tarmoq xizmati. Sayt dastlab 2004-yil boshida chiqarilgan MSN bo'shliqlari boshqalar bilan raqobatlashmoq ijtimoiy tarmoq xizmatlari, va 2006-yilda qayta tiklanib, maishiy xizmatlardan uzoqlashish qismi sifatida MSN tovar belgisi. Windows Live Spaces 2007-yil avgust oyiga qadar haroyda taxminan 27-million (27 000 000) noyob mehmonlarni qabul qildi. Foydali xabar almashish va aloqa vositasi deb hisoblanganiga qaramay, Windows Live Spaces ba'zi alter nativalar kabi kuchli emasligi tanqid qilindi. Tomoshabin kamligi sababli 2011-yilda yopilgan edi. Windows Live Spaces MSN Spaces sifatida boshlangan va 2004-yil dekabr oyining boshida o'z foydalanuvchilariga o'zlarining fikrlari, fotosuratlari va qiziqishlarini oson va majburiy tarzda nashr etish orqali boshqalar bilan bog'lanishiga imkon berish maqsadida ishga tushirilgan.

Ushbumaqсад bilan MSN Spaces shu kabi xizmatlar bilan raqobatlashadi MySpace va Yahoo!" MSN Spaces foydalanuvchilariga o'zlarining fikrlari, fotosuratlari va qiziqishlari bilan o'rtoqlashishlariga imkon berish bilan bir qatorda 100 dan ortiq turli mavzular va MSN Space-ni loyihalashda tanlash uchun bir nechta turli xil sahifalar joylashtirildi. Shuningdek, foydalanuvchilar o'zlarining MSN Space-ga tashrif buyuruvchilar uchun o'zaro munosabatlar asosida (masalan, do'stlar, oila va boshqalar) kirish huquqlarini belgilash imkoniyatiga ega edilar. Shuningdek, tashrif buyuruvchilar MSN Space-ni yangilab bo'lgach, ularga ruxsat berildi. 2006 yil 1 avgustda MSN Spaces Windows Live Windows Live Spaces deb nomlangan MSN Spaces va Windows Live Spaces o'rtasida turli xil aniq farqlar mavjud edi, bu eng zudlik bilan qayta ishlangan dizayn mexanizmi.

Bu foydalanuvchilarga o'zlarining makonlari joylashuvi jihatidan yanada moslashuvchan bo'lishiga imkon berdi, masalan, "Sarlavha va Tagline"

modulini ko'chirishga imkon berdi, u erda yangilanishdan oldin u sahifaning yuqori qismiga doimiy ravishda o'rnatilgandi. O'zgarish MSN Spaces-ning ba'zi bir tanqidiy xususiyatlarini, masalan, kompyuter ekranidagi tarkibni moslashtirishni hal qildi. Odnoklassniki (OK.ru) Sayt yaratuvchisi Popkov Albert Mixaylovich, veb-dasturchi.

2006-yil martdan noyabrgacha loyiha sevimli mashg'ulot sifatida mavjud edi, dastlabki bosqichda barcha xarajatlar ijtimoiy tarmoq asoschisi tomonidan to'langan. - VKga tegishli rus ijtimoiy tarmog'i. 2022-yil may holatiga ko'ra, dunyodagi eng mashhur saytlar ro'yxatida. Loyiha 2006-yil 26-martda boshlangan. Saytning o'z statistik ma'lumotlariga ko'ra, 2011-yil iyul holatiga ko'ra, 100 milliondan ortiq foydalanuvchi, 2012-yil mart holatiga ko'ra 156 milliondan ortiq foydalanuvchi, 2013-yil 1-yanvar holatiga ko'ra 205 milliondan ortiq foydalanuvchi, 2016-yilda 290 milliondan ortiq foydalanuvchi, 2017 yilda esa 330 milliondan ortiq foydalanuvchi. Mediascope Web Index ma'lumotlariga ko'ra, 2020-yil dekabr holatiga ko'ra birgina Rossiyadan oylik tashrif 45,9 million kishini tashkil etadi.

2017-yil dekabr oyida o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra. VTsIOM, Rossiya Internet foydalanuvchilarining 19% Odnoklassniki akkauntlaridan har kuni/deyarli har kuni foydalanadi. Telegram 2013-yilda aka-uka Nikolay va Pavel Durovlar tomonidan ishlab chiqilgan. 2013- yilning oktabr oyida Telegramda kunlik 100,000 foydalanuvchi bor edi. 2014-yil 24-martda esa Telegram o'zida 35 million oylik va 15 million kunlik foydalanuvchisi borligini e'lon qildi. 2014-yil dekabr oyida Telegram kunlik 1 milliard xabar yuboradigan 50 million foydalanuvchisi borligini va auditoriyasi haftasiga bir millionga ko'payayotganini e'lon qildi. 2018-yil martida Telegram 200 millionlik oylik faol foydalanuvchiga erishdi.

O'tgan yili, 2020-yil aprel oyida 400 million faol foydalanuvchiga erishganligini ma'lum qildi. 2021-yil yanvar oyi esa bu ko'rsatkich 500 milliondan oshdi. Ushbu foydalanuvchilar o'sishi sababli esa Telegram sentabr oyida ma'lumotlar saqlash formatini int32'dan int64'ga o'tkazdi. Bu esa eski versiyalarni qo'llab-quvvatlashni to'xtatish majburiyatini hosil qildi va Dekabr

oyida eski versiyalar ishlashdan to'xtadi. 2013-yil 14-avgustda iOS kompaniyasi Apple foydalanuvchilariga „Telegram“ dasturini taqdim qildi. Shu yili 22-avgustda esa Android foydalanuvchilari bu dasturda foydalana boshlashdi. Telegram dasturi MTPROTO protokoli asosida ishlaydi. Telegram messenjeri obligasiyalar sotish orqali 1 milliard dollarlik sarmoya jalb qildi. Durovning ma'lum qilishicha, Telegram'ning asosiy maqsadi kelajakda o'nlab yillar yoki asrlar davomida insoniyatga xizmat qilishi mumkin bo'lgan moliyaviy barqaror loyihaga aylanish bo'lib, 1 milliard dollar sarmoyaning jalb qilingani ushbu maqsadga erishish yo'lidagi yana bir qadam bo'lgan. Investorlar orasida BAAning „Mubadala Investment Company“ hamda „Abu Dhabi Catalyst Partners“ kompaniyasi bor.

Telegram dasturi 2021-yil mart oyida cheksiz foydalanuvchilarni qo'shgan holda muloqot qilish imkonini beruvchi ovozli chatni taqdim etdi. Iyul oyida esa 30 kishi videokonferensiyasida har bir ishtirokchi o'z ekranidan skrin ko'rsata olish imkoniyatiga ega bo'ldi. Avgust oyi oxirida esa Telegram Ovozli va Video chatlarni Jonli efirlar deya nomladi. Sentabr oyidagi yangilanishda esa Jonli efirlarni yozib olish imkoniyatini ham taqdim etdi. 2022 -yil mart oyida telegram yana bir yangilanishni e'lon qildi. Bunda ko'ra telegram botlarini yaratishda yangi dasturlash tili (JavaScript) qo'shildi. Endi telegram botlar saytlardan deyarli farq qilmaydi deb xabar qiladi telegram o'r rasmiy saytida.

Bundan tashqari telegram yangi emojilar, stikerlar va to'g'ridan to'g'ri kanallar va guruhlardagi postlarni telegramdan chiqmagan xolatda boshqa tillarga tarjim qilish imkoniyati ham yaratdi. 2022-yil 21-iyun kuni Telegram foydalanuvchilari soni 700 milliondan oshganini e'lon qildi va shu munosabat bilan *Telegram Premium* obunasini e'lon qildi. Telegram Premium obunasi o'z ichiga bir qancha qulayliklarni jamlaydi. Shu jumladan, o'zaro har birining hajmi 4 GB gacha fayl(video, audio, tasvir va boshqa) lar almashinish imkoniyati, katta tezlikda fayllar yuklanishi, xabarlar tarkibidagi bejirim animatsion emojilar, 1000 ta gacha (oddiy versiyasida 500 ta gacha) kanallarga va katta guruhlarga a'zo bo'la olish, 20 ta gacha chatlar jildlari, 10 ta gacha (oddiy versiyasida 5 ta gacha) qadalgan chatlar, 400 ta gacha (oddiy

versiyasida 200 ta gacha) saqlangan animatsiya (gif) lar, "O'zingiz haqingizda" bo'limida uzunroq tavsif, ovozli habarlarni matn shaklida qabul qilish, noyob stikerlar va reaksiyalar jamlanmalari, nikneym oxiridagi premium belgisi va boshqa ko'plab funksiyalar.

29-avgust 2022-yil holatiga ko'ra Telegram rasmiy saytidan yuklab olingan ilovasi uchun premium obuna narxi bir oyga 3.99 AQSH Dollarini tashkil qiladi. Bunday tarmoq alohida ajratilgan aloqa kanallari asosida quriladi. Global kompyuter tarmog'i. Bu yerda Internetning paydo bo'lish tarixiga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

1838 – birinchi telegraf yaratildi.

1943 – birinchi kompyuter yaratildi.

1957 – birinchi sun'iy yo'ldosh uchirildi.

1958 – ARPA – (Advanced Research Projects Agency) ilg'or izlanishlar agentligi tuzildi.

1962 – Intergalactic Network – Galaktikalararo tarmoq loyihasi boshlandi. Maqsad dunyoning ixtiyoriy nuqtasidan ma'lumotlarni o'la bilish.

1969 – ARPA net – 4 ta kompyuterni birlashtiruvchi tarmoq ishga tushdi.

1971 – tarmoqda 14 ta kompyuter. FTP – File Transmission Protocol (fayl uzatish protokoli) qabul qilindi.

1972 – Larry Roberts tomonidan elektron pochta uchun birinchi dastur yaratildi.

70 yillar – ko'plab kompyuter tarmoqlari paydo bo'ldi.

1974 – Tarmoqdagi kompyuterlarni bir-biri bilan bog'lash uchun TCP – Transmission Control Protocol taklif qilindi. Bu protokolni taklif qilgan Vint Cerf va Bob Kahnlar keyinchalik internet otalari deb nom oldilar.

1978 – IPv4 protokoli qabul qilindi.

1982 – ARPA net ikkiga bo'lindi. Milnet (Military net – harbiy tarmoq) va Internet (tarmoqlararo tarmoq).

1983 – TCP/IP – Transmission Control Protocol/Internet Protocol tarmoqlar orasida ma'lumotlarni almashish protokoli Internet uchun asos qilib olindi.

1984 – Internetda domenlarni nomlash tizimi (Domain Name System) joriy qilindi.

1986 – Tezligi 56 kbG` s bo`lgan birinchi internet magistrali ishga tushdi.

1988 – finlyandiyalik talaba Yarko Oykariinen internet orqali chat sug`batlari g`oyasini taklif qildi.

1990 – Birinchi xususiy Internet provayderi ish boshladi.

1991– Tim Berners-Lee tomonidan World Wide Web (butun olam to`ri)ga asos solindi.

Internet hozirgi ko`rinishga ega bo`ldi.

1994 – Yahoo kompaniyasiga asos solindi.

1995 – eBay ish boshladi.

1995 – birinchi veb brauzer Netscape Navigator sotuvga chiqarildi.

1996 – Google loyihasi ish boshladi.

1999 – yirik shaharlarda DSL liniyalari orqali internetga ulanish ommaviylasha boshladi.

2000 – Internet, IPv6 ish boshladi.

2001 – Fayl almashish xizmati ommaviylashib ketdi.

2004 – on line o`yinlar ommaviylashib ketdi. World of Warcraft ga obuna bo`lganlar soni 12 mlndan oshdi.

2005 – Web 2.0 texnologiyalari ommaviy tarzda qo`llana boshlandi. Butun olam to`rining qiyofasi o`zgardi. You Tube va Wikipedia saytlari mashhur bo`lib ketdi.

2007 – Mobil internet ommaviylashdi. Apple iPhone ommaviy ravishda sotila boshladi.

2008 – Facebook portali o`zining egasi: 20 yoshli talabaga 6 milliard daromad keltirdi.

2010 – IPv4 resurslari tugadi va Internet, IPv6 uning o`rnini egallab, Internetning rasmiy protokoli deb e`lon qilindi. 1969-yilda AQSh mudofaa vazirligining istiqbolli tadqiqotlar agentligiga mamlakatdagi barcha harbiy muassasalardagi kompyuterlarni birlashtiruvchi yagona tarmoq yaratish topshirilgan

edi. Bu tarmoq harbiy mutaxassislariga axborot almashishga yordam ko`rsatishga mo`ljallangan edi. Uni yaratishda foydalanuvchilarning tizimga kirish imkoniyati, boshqa kompyuterlardagi dasturlarni ishlatish (ulardan foydalanish), fayl va xabarlarni elektron aloqa orqali uzatish va boshqalar nazarda tutilgan. Eng asosiysi, tizimni ishlab chiqaruvchilar oldiga ishonchli ayrim kompyuter yoki aloqa kanallari ishlab chiqqanda ham o`shish qobiliyatini saqlab qoluvchi, «o`ta chidamli» tarmoqni yaratish masalasi qo`yilgan edi.

Internet bu XX-asrda kashf etilgan telekommunikatsion va kompyuter tarmoqlar majmuidir. Uning tarixi 1960-yillaridagi Karib majorasidan sung, AQShning ilmiy markazlaridan biri bo`lgan rand corporation korxonasi birinchi marta butun mamlakatni qamrab oladigan markazlashmagan kompyuter tarmog`ini yaratishni taklif qilgandan boshlanadi.

Bu loyihani amalga oshirishdan maqsad harbiy muassasalar, ilmiy va uquv markazlari kompyuterlarni bir tarmoqqa birlashtirib, boshqarishni markazlashtirish edi. Maqsad yadro quroli xujumiga ham, tarmoqning bir necha qismi ishdan chiqqan holda ham ishlash faoliyatini saqlab qoladigan sistemani yaratish edi. Bunday sistemani tarmoqlar soni ko`p bo`lgandagina amalga oshirsa bular edi. Shunday qilib Internetga asos solindi. 1964- yili 4 tarmoqdan iborat AQSh ning eng nufuzli tekshirish institutlarida joylashgan ARPANET tarmog`i yaratildi.

Boshida olimlarning tadqiqot ishlarida foydalanilgan tarmoq, keyinchalik ularning safsata sotishning kompyuterlashgan zanjiriga aylanadi. Ammo shunday tarmoq yaratishning uzi katta muvaffaqiyat edi. 70-yillarda tarmoq ancha usdi. Endi tarmoqning tuzilishi unga xohlagan kompyuterlarni ulash imkoniyatini berdi. Keyinchalik 1974-yilda tarmoqlarni birlashtiruvchi TCP/IP protokoli tuzildi va tarmoqning rivojlanishiga turtki bo`ldi. Chunki tarmoqqa ixtiyoriy kompyuterni ulash imkoniyati paydo bo`ldi. 1983-yilda ARPANET-INTERNET deb atala boshlandi va juda kuchli, bir-biri bilan bog`langan kompyuterlar va tarmoqlar to`plamidan iborat sistemasiga aylandi. 1980-yillarda internetning keskin o`shish davri bo`ldi. Kompyuterlarning markazlashmagan boshqarish tarmog`i bilan bog`lanish sxemasi butun dunyoga tarqaldi va chet el

tarmoqlari tashkilotchilari AQSH tarmog`iga ulanishga rozi bo`lishdi. Internetning butun dunyoni qamrab olishi quyidagi tarmoqlarning qo`shilishi hisobiga bo`ldi. NSFNET - AQShning ilmiy-tadqiqot institutlarini, korporatsiya va hukumat idoralarini birlashtiruvchi tarmoq. (1980-yil) EUNET (Europe Union Network) - Evropaning UNIX operatsion sistemasida va UUCP hamda TCP/IP da ishlaydigan mashinalari tarmog`i. Markazi Amsterdam shahrida.

(1982-yil) EARN (European Academic Research Network)- Yevropaning o`quv, ilmiy-tekshirish va tadqiqot muassasalarining tarmog`i (1983-yil) JUNET - Yaponiyaning UNIX mashinalari tarmog`i (1984-yil) JANET - Buyuk Britaniyaning birlashgan akademik tarmog`i (1984-yil). Shulardan NSFNETni - Internet Backbone yoki "internetning asosi" deb atashadi. Tashkil etilgan vaqtda 1980-yilda u 56 Kbit-s tezligida axborot uzata olish qobiliyatiga ega edi. 1988-yilda esa uning tezligi 1,544 Mbit-s oshdi. 1991-yili NSFNET tarmog`i takomillashtirildi va uzatish tezligi 44.736 Mbit-s ga etdi. Internetga ulangan kompyuterlar soni 1987-yilda 10-000 bo`lsa, 1989-yilda 100 000 taga etdi, 1995 -yilda esa 6,5 million deb hisoblangan.

Hozirgi kunda esa dunyoning 150 dan ortiq mamlakatida 100 millionlab kompyuterlar internetga ulangan bo`lib, har oyda tarmoq abonentlar mikdori 7-10% ortib bormoqda. Internet dagi kompyuterlar aksariyati AQSHda joylashgan. 90-yillar internetda xizmat tarmoqlari tashkil qilingan davr bo`ldi. 1990-yili Bill Xilan, Elan Emtidj va Piter Deych ARCHIE programmasini ishlab chiqishdi. 1991-yili Bryuster Kaale WAIS programmasini tuzdi, Minnesota universitetida Pol Lindner va Mark Mak-Kayl tomonidan Gopher programmasi tuzildi.

1992-yilda Nevada shtati universitetida yaratilgan Veronica sistemasi ishga tushirildi va shu sababli tarmoqdagi kompyuterlar soni milliondan oshib ketadi. Ammo Internetning 90-yillardagi rivojlanishiga asosiy sabab World Wide Web (Butun Dunyo Tarmog`i) ning tuzilishi bo`ldi. Uni birinchi nusxasini 1990-yilining noyabrida CERN (Yevropa atomni tekshirish markazi) xodimi Tim Berns-Li yaratdi, lekin 1992-yilgacha ishga tushirilmadi. 1993-yilda NCSA (National Center for Supercomputer Applications, Superkompyuterli Hisoblash Milliy Markazi)

tomonidan Mosaic programmasi ishlab chiqarildi va shu yil oxiriga 200 ta www server ishga tushirilib www bo'yicha axborot oqimi 1% ni tashkil qilgan.

Internet bu yagona standart asosida faoliyat ko'rsatuvchi jahon global kompyuter tarmog'idir. Uning nomi ikki xil talqin qilinadi, ya'ni "International Network" – xalqaro tarmoq va "Interconnected networks" «tarmoqlararo» degan ma'noni anglatadi. U mahalliy (lokal) kompyuter tarmoqlarni birlashtiruvchi axborot tizimi bo'lib, o'zining alohida axborot maydoniga ega bo'lgan virtual to'plamdan tashkil topadi. Internet tarmoqg'i, unga ulangan barcha kompyuterlarning o'zaro ma'lumotlar almashish imkoniyatini yaratib beradi. Internet tarmog'ining har bir mijozi o'zining shaxsiy kompyuteri orqali boshqa shahar yoki mamlakatga axborot uzatishi mumkin.

Masalan, Vashingtondagi Kongress kutubxonasi katalogini ko'rib chiqish, Nyu-Yorkdagi Metropolitan muzeyining oxirgi ko'rgazmasiga qo'yilgan suratlar bilan tanishish, xalqaro anjumanlarda ishtirok etish, bank muomalalarini amalga oshirishi va hatto boshqa mamlakatlarda istiqomat qiluvchi Internet tarmog'i mijozlari bilan shaxmat o'ynash mumkin. Global tarmoq tushunchasi. Internet tarmog'ining asosiy yacheykalari (qismlari) bu shaxsiy kompyuterlar va ularni o'zaro bog'lovchi lokal tarmoqlardir. Internet tarmog'i – bu global tarmoq vakili hisoblanadi.

Internet alohida kompyuterlar o'rtasida aloqa o'rnatibgina qolmay, balki kompyuterlar guruhini o'zaro birlashtirish imkonini ham beradi. Agar bironbir mahalliy tarmoq bevosita internetga ulangan bo'lsa, u holda mazkur tarmoqning har bir ishchi stantsiyasi (kompyuteri) Internet xizmatlaridan foydalanish mumkin. Shuningdek, Internet tarmog'iga mustaqil ravishda ulangan kompyuterlar ham mavjud bo'lib, ularni xost kompyuterlar (host – asosiy hisoblash mashinasi) deb atashadi.

Tarmoqqa ulangan har bir kompyuter o'z manziliga ega va u yordamida dunyoning istalgan nuqtasidagi istalgan foydalanuvchi bilan muloqot qila olishi mumkin. Internet alohida kompyuterlar o'rtasida aloqa o'rnatibgina qolmay, balki kompyuterlar guruhini o'zaro birlashtirish imkonini ham beradi. Agar bironbir

mahalliy tarmoq bevosita internetga ulangan bo`lsa, u holda mazkur tarmoqning har bir ishchi stantsiyasi (kompyuteri) Internet xizmatlaridan foydalanish mumkin. Shuningdek, Internet tarmog`iga mustaqil ravishda ulangan kompyuterlar ham mavjud bo`lib, ularni xost kompyuterlar (host – asosiy hisoblash mashinasi) deb atashadi.

Tarmoqqa ulangan har bir kompyuter o`z manziliga ega va u yordamida dunyoning istalgan nuqtasidagi istalgan foydalanuvchi bilan muloqot qila olishi mumkin. Bu sahifalarning egasi kim? Ular yirik korporatsiyalar yoki kichik korxonalar, universitet va maktablar, tashkilotlar, jurnal va ruznomalar yoki oddiy shaxslardir. Bu sahifalarda turli-tuman ma'lumotlar joylanadi. Hozirgi kunda WWW axborot olishning va tarqalishning eng qulay usulidir. U unga kiruvchi va ulangan barcha kompyuterlarning o`zaro ma'lumotlar almashish imkoniyatini yaratib beradi.

Internet va Intranet Internet - bu yagona standart asosida faoliyat ko`rsatuvchi jahon global kompyuter tarmog`idir. Uning nomi «tarmoqlararo» degan ma'noni anglatadi. U mahalliy (lokal) kompyuter tarmoqlarni birlashtiruvchi axborotlashgan tizim bo`lib, o`zining alohida axborot maydoniga ega bo`lgan virtual to`plamdan tashkil topadi. Internet, unga ulangan tarmoqqa kiruvchi barcha kompyuterlarning o`zaro ma'lumotlar almashish imkoniyatini yaratib beradi.

O`zining kompyuteri orqali internetning har bir mijozi boshqa shahar yoki mamlakatga axborot uzatishi mumkin. Masalan, Vashingtongdagi Kongress kutubxonasi katalogini ko`rib chiqishi, Nyu-Yorkdagi Metropolitan muzeyining oxirgi ko`rgazmasiga qo`yilgan suratlar bilan tanishishi, xalqaro anjumanlarda ishtirok etishi, bank muammolarini amalga oshirishi va hatto boshqa mamlakatlarda istiqomat qiluvchi tarmoq mijozlari bilan kompyuter o`yinlarini o`ynashi mumkin. Internet XX asrning eng buyuk kashfiyotlaridan biri hisoblanadi. Ushbu kashfiyot tufayli butun jahon bo`ylab yoyilib ketgan yuz millionlab kompyuterlarni yagona axborotlashgan muhitga biriktirish imkoniyati tug`ildi. Foydalanuvchi nuqtai nazaridan tahlil qiladigan bo`lsak, internet birinchi navbatda tarmoq mijozlariga o`zaro ma'lumotlar almashish, virtual muloqot qilish imkonini yaratib beruvchi "axborotlashgan magistral" vazifasini o`taydi, ikkinchidan esa

unda mavjud bo`lgan ma'lumotlar bazasi majmuasi dunyo bilimlar omborini tashkil etadi.

Bundan tashqari internet bugungi kunda dunyo bozorini o`rganishda, marketing ishlarini tashkil etishda zamonaviy biznesning eng muhim vositalaridan biriga aylanib bormoqda. Unga asosan internetga bog`lanish va undan foydalanishning asosiy texnik vositasini shaxsiy kompyuterlar tashkil etadi. Uning imkoniyatlarini kengaytirish uchun unga mikrofon, videokamera, ovoz chiqargich (audiokolonka) va boshqa qo`shimcha qurilmalar ulanishi mumkin. Internet xizmati "internet provayderlari" yordamida aloqa kanallari orqali amalga oshiriladi.

Aloqa kanallari sifatida telefon tarmog`i, kabelli kanallar, radio va kosmos aloqa tizimlaridan foydalanish mumkin. Internet tarmog`ining asosiy yacheykalari bu shaxsiy kompyuterlar va ularni o`zaro bog`lovchi lokal tarmoqlardir. Internet alohida kompyuterlar o`rtasida aloqa o`rnatibgina qolmay, balki kompyuterlar guruhini o`zaro birlashtirish imkonini ham beradi. Agar biron-bir mahalliy tarmoq bevosita internetga ulangan bo`lsa, u holda mazkur tarmoqning har bir ishchi stantsiyasi internetga ulanishi mumkin.

Shuningdek, internetga mustaqil ravishda ulangan kompyuterlar ham mavjud. Ularni xost- kompyuterlar (host - rahbar) deb atashadi. Tarmoqqa ulangan har bir kompyuter takrorlanmaydigan raqamli o`z adresiga ega va uning yordamida jahonning istalgan nuqtasidagi istalgan mijoz uni topa olishi mumkin. *Intranet* - bu internet texnologiyasi, programma ta'minoti va protokollari asosida tashkil etilgan, hamda ma'lumotlar bazasi va elektron xujjatlar bilan kollektiv ravishda ishlash imkonini beruvchi korxonalar yoki konsern miqyosidagi yagona informatsion muhitni tashkil etuvchi kompyuter tarmog`idir. Intranet boshqa kompyuter tarmoqlaridan quyidagi bilan farqlanadi. Bir yoki bir necha serverlardan tashkil etilgan tarmoq mijozlari undagi elektron ma'lumot, ma'lumotlar bazasi va fayllardan foydalanish uchun, ularning qaysi serverda, qaysi direktoriyada qanday nom bilan saqlanganligini, ularga kirish usul hamda shartlarini bilishi zarur bo`ladi.

Server - bu boshqa kompyuter va programmalarga xizmat ko`rsatadigan kompyuter yoki programmadir. Yani boshqa kompyuterlarga o`zining fayllaridan

foydalanishga ruxsat beruvchi kompyuter Server hisoblanadi. Bitta kompyuterda bir necha Server ishlashi mumkin. Internetda esa bunday noqulayliklarni oldi olingan bo`lib, uning foydalanuvchisi bunday ma'lumotlarni bilishi shart emas. Bundan tashqari internet tarmog`ida mavjud bo`lgan barcha elektron hujjat va ma'lumotlar bazasini giperbog`lanishlar yordamida o`zaro bog`lab yagona informatsion muxit qurish, unda qulay informatsion qidiruv tizimlarini tashkil etish mumkin bo`ladi.

Internet tarmog`ining texnik ta'minoti har xil turdagi kompyuterlar, aloqa kanallari (telefon, sun'iy yo`ldosh, shisha tolali va boshqa turdagi tarmoq kanallari) hamda tarmoqning texnik vositalari majmuidan tashkil topgan. Internet tarmog`ining dasturiy ta'minoti (tarkibiy qismi) tarmoqqa ulangan xilma-xil kompyuterlar va tarmoq vositalarini yagona standart asosida (yagona tilda) ishlashni ta'minlovchi dasturlar.

Internetning axborot funksiyasi birinchi navbatda tarmoq foydalanuvchilariga talab etilayotgan axborotlarni tezkorlik bilan yetkazib berish bo`lsa, ikkinchidan u axborotlarni keng ommaga, jahon miqyosida nihoyatda tez sur'atda e'lon qilish (nashr qilish) imkoniyati mavjudligi bilan ifodalanadi. Internetning yuqori suratlar bilan rivojlanishi ommaviy axborot faoliyatida va nashrchilikda keng imkoniyatlar ochib berdi. Masalan, internet yordamida Nyu-Yorkdagi yoki Fransiyadagi eng so`nggi xabarlarini Toshkentga yetkazib berish, gazeta va o`quv darsliklarni tayyorlash, nashr qilish hamda ularni keng o`quvchilar ommasiga tarqatish, hozirgi mavjud usullardan bir necha o`n barobar arzon, tez va samaraliroq bo`ladi.

Ma'lumot uchun: Hozirgi kunda 240 sahifali tayyor o`quv qo`llanmani tipografik usulda 1000 nusxada chop etish va uni tarqatish 9-10 million so`m mablag` talab qilsa, uning elektron nusxasini tayyorlash va internet sahifasiga joylashtirish uchun esa 7-8 yuz ming so`m mablag` zarur bo`ladi, binobarin undan foydalanuvchilar sonining chegarasi bo`lmaydi.

Internetning kommunikatsion funksiyasi foydalanuvchilarning masofadan turib o`zaro muloqot qilish imkoniyatini yaratib berilishi bilan ifodalanadi. Bunga

misol tariqasida internet elektron pochta, internet-telefon va real vaqt oralig`idagi bevosita xabar almashish, chat-konferentsiya yordamida amalga oshirilayotgan muloqotlarni keltirishimiz mumkin.

5.3. Axborotni daromad manbaiga aylantirishning o‘ziga xos jihatlari.

“Ayni vaqtda barchamiz bir haqiqatni unutmasligimiz zarur: axborot maydonidagi turli bahs va tortishuvlar, avvalo, haqqoniylik va xolislik tamoyillariga asoslanishi, qonun va odob qoidalari doirasida bo‘lishi, shaxsiy g‘araz va xusumatga, soxta obro‘ orttirish usuliga aylanib ketmasligi, inson shaxsi va sha‘nini tahqirlashdan yiroq bo‘lishi, bunday salbiy holatlarga bizning media maydonimizda mutlaqo o‘rin bo‘lmasligi kerak” deydi mamlakatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev.

Axborot atamasi lotincha information axborot so‘zidan olingan bo‘lib, tushuntirish, xabardorlik, taqdim etish degan ma‘noni anglatadi. Keng ma‘noda axborot - bu odamlar o‘rtasida axborot almashish, jonli va jonsiz tabiat, odamlar va qurilmalar o‘rtasidagi signal almashishni o‘z ichiga olgan umumiy ilmiy tushuncha. Axborot - bu atrof-muhit ob‘ektlari va hodisalari, ularning parametrlari, xususiyatlari va holati to‘g‘risidagi ma‘lumotlar, ular haqidagi bilimlarning noaniqligi va to‘liq emasligi darajasini kamaytiradi. Informatika fanida axborot bilan bir qatorda ma‘lumotlar tushunchasi ham tez-tez ishlatiladi. Ma‘lumotlar qandaydir sabablarga ko‘ra ishlatilmaydigan, faqat saqlanadigan belgilar yoki qayd etilgan kuzatuvlar sifatida qaralishi mumkin. Agar biror narsaga nisbatan noaniqlikni kamaytirish uchun ushbu ma‘lumotlardan foydalanish mumkin bo‘lsa, ma‘lumotlar ma‘lumotga aylanadi. Shu sababli, ma‘lumot foydalanilgan ma‘lumotlar deb ta‘kidlash mumkin. Bugungi kunda bloggerlik butun bir professional yo‘nalishdir, garchi bu kasb hali universitetda o‘rgatilmagan.

O‘zbekiston Respublikasining 2003-yil 11-dekabrda qabul qilingan “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi 560—II-sonli Qonuniga bir qator o‘zgartirishlar kiritildi. Ushbu o‘zgartirishlar bloggerlarning faoliyatini tartibga solish maqsadida kiritildi. Bu haqda “Xalq so‘zi” gazetasining rasmiy sayti xabar beradi. Unga ko‘ra:

Bloger — Internet jahon axborot tarmogʻidagi oʻz veb-saytiga va (yoki) veb-sayt sahifasiga hamma erkin foydalanishi mumkin boʻlgan, ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa xususiyatga ega axborotni joylashtiruvchi, shu jumladan axborotdan foydalanuvchilar tomonidan ushbu axborotni muhokama qilish uchun joylashtiruvchi jismoniy shaxs.

Oʻzbekistonda blogerlik faoliyati "Axborotlashtirish toʻgʻrisida"gi qonun doirasida tartibga solinadi. Qonunga "blogerlik" iborasi ilk bor 2014-yilda kiritilgan. Unda ochiq manbalardan qoʻlga kiritilgan axborotni tarqatayotgan shaxsning masʼuliyati belgilab berilgan. «Axborotlashtirish toʻgʻrisida»gi Qonunda «bloger» tushunchasini quyidagi tarzda kengaytirilgan: xabar va materiallarni toʻplash, tahlil qilish, tahrirlash, tayyorlash va tarqatish bilan shugʻullanuvchi hamda ularni axborotdan foydalanuvchilar tomonidan, shu jumladan, muhokama qilishi uchun Internet jahon axborot tarmogʻidagi oʻz veb-saytiga va (yoki) veb-sayt sahifasiga joylashtiruvchi jismoniy shaxs. Hozirda bloger – jamoatchilik-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa tushdagi axborotlarni ulardan foydalanuvchilar tomonidan, shu jumladan, muhokama qilishi uchun Internet jahon axborot tarmogʻidagi oʻz veb-saytiga va (yoki) veb-sayt sahifasiga joylashtiruvchi jismoniy shaxs.

Oʻzbekiston Respublikasining 2021-yil 30-martdagi OʻRQ-679-son yangi tahrirdagi Qonunida bilogerlik faoliyatiga quyidagicha oʻzgartirishlar kiritilgan. «121-modda. Hamma erkin foydalanishi mumkin boʻlgan axborotni Internet jahon axborot tarmogʻida tarqatish. Veb-saytning va (yoki) veb-sayt sahifasining yoxud boshqa axborot resursining egasi, shu jumladan bloger hamma erkin foydalanishi mumkin boʻlgan axborot joylashtiriladigan Internet jahon axborot tarmogʻidagi oʻz veb-saytidan va (yoki) veb-sayt sahifasidan yohud boshqa axborot resursidan:

Oʻzbekiston Respublikasining mavjud konstitutsiyaviy tuzumini, hududiy yaxlitligini zoʻrlik bilan oʻzgartirishga daʼvat etish;

ommaviy tartibsizliklarga, fuqarolarga nisbatan zoʻravonlik qilishga, shuningdek belgilangan tartibni buzgan holda oʻtkaziladigan yigʻilishlar, mitinglarda, koʻcha yurishlarida va namoyishlarda ishtirok etishga daʼvat qilish, shuningdek mazkur noqonuniy harakatlarni muvofiqlashtirish;

jamoat tartibiga yoki xavfsizligiga tahdid soluvchi yolgʻon axborot tarqatish; urush, zoʻravonlik va terrorizmni, shuningdek diniy ekstremizm, separatizm va fundamentalizm gʻoyalarini targʻib qilish;

davlat sirlarini yoki qonun bilan qoʻriqlanadigan boshqa sirni tashkil etuvchi maʼlumotlarni oshkor etish;

milliy, irqiy, etnik yoki diniy adovat qoʻzgʻatuvchi, shuningdek fuqarolarning shaʼni va qadr-qimmatiga yoki ishchanlik obroʻsiga putur yetkazuvchi, ularning shaxsiy hayotiga aralashishga yoʻl qoʻyuvchi axborotni tarqatish;

jamiyatga, davlatga, davlat ramzlariga hurmatsizlikni namoyon etuvchi, shu jumladan beodoblik bilan ifodalangan axborotni tarqatish;

giyohvandlik vositalarini, psixotrop moddalarni va prekursorlarni targʻib qilish;

pornografiyani, zoʻravonlikni va shafqatsizlikni targʻib qilish, shuningdek oʻz joniga qasd qilishga daʼvat etish;

fuqarolarni, shu jumladan voyaga yetmagan shaxslarni ularning hayotiga va (yoki) sogʻligʻiga yoxud oʻzga shaxslarning hayotiga va (yoki) sogʻligʻiga tahdid soluvchi gʻayrihuquqiy harakatlarni sodir etishga undashga yoki boshqa tarzda jalb qilishga qaratilgan axborotni tarqatish;

qonunga muvofiq jinoiy va boshqa javobgarlikka sabab boʻladigan oʻzga harakatlarni sodir etish maqsadlarida foydalanilishiga yoʻl qoʻymasligi shart.

Veb-saytning va (yoki) veb-sayt sahifasining yohud boshqa axborot resursining egasi, shu jumladan bloger:

hamma erkin foydalanishi mumkin boʻlgan axborot joylashtiriladigan internet jahon axborot tarmogʻidagi oʻz veb-saytiga va (yoki) veb-sayt sahifasiga yohud boshqa axborot resursiga hamma erkin foydalanishi mumkin boʻlgan axborot joylashtirilguniga qadar uning toʻgʻriligini tekshirishi, shuningdek joylashtirilgan axborotning notoʻgʻriligi aniqlangan taqdirda, uni darhol oʻchirib tashlashi;

hamma erkin foydalanishi mumkin boʻlgan axborot joylashtiriladigan Internet jahon axborot tarmogʻidagi oʻz veb-sayti va (yoki) veb-sayt sahifalari yoxud boshqa axborot resursining, shu jumladan tezkor xabarlar almashish tizimlarining

monitoringini ushbu moddaning birinchi qismida ko'rsatilgan axborot va materiallarni aniqlash maqsadida amalga oshirishi;

Shuningdek ushbu moddaning birinchi qismida ko'rsatilgan axborot aniqlangan taqdirda, darhol mazkur axborotni o'chirib tashlash choralari ko'rishi shart. Hamda o'sha moddaning birinchi va ikkinchi qismlarida belgilangan majburiyatlar veb-saytning va (yoki) veb-sayt sahifasining yoxud boshqa axborot resursining egasi, shu jumladan bloger tomonidan bajarilmagan taqdirda, mazkur veb-saytdan va (yoki) veb-sayt sahifasidan yohud boshqa axborot resursidan foydalanish O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilagan tartibda maxsus vakolatli organ tomonidan cheklanishi mumkin.

Har bir bloger faqat o'z manfaatini, shon-shuxratini yoki daromadini o'ylab emas, ularni muntazam kuzatayotgan xalq oldidagi mas'uliyatini ham te'rang anglagan xolda faoliyat yuritishlari shart. 2019-yildan boshlab har yili 14-iyun kuni butun jahon bo'ylab Xalqaro blogerlar kuni nishonlanadi. Bu kunni bayram qilish g'oyasi ilk bor 2004-yilda tug'ilgan edi. Bir kunning o'zida 40 mamlakatda faoliyat olib boruvchi 500 bloger o'z bayramlarini, o'z kunlarini nishonlashga qaror qilishgan va aynan shu kunni blogerlar kuni, deya e'lon qilingan. Bu kun turli tillarda blog yurituvchi kishilarni o'zaro birlashtiradi, ular o'rtasida do'stona munosabat shakllantiradi, butun Internet foydalanuvchilari bilan aloqalarini mustahkamlaydi.

O'zbekistonda ham har yili mana shu kun Xalqaro blogerlar kuni sifatida nishonlanadi. Shu bilan bir qatorda, mamlakatda blogerlar o'rtasida chempionatlar ham o'tkazib kelinadi. Xalqaro bogerlar kunidan tashqari 31-avgust Blog kuni (original atalishi — Blog Day) ham o'tkaziladi. Aynan shu kuni har bir bloger o'z sahifasida turli mavzularga oid beshta kundalik e'lon qiladi. Blog kuni nega aynan 31-avgust kuni o'tkaziladi? Bu g'oya 2005-yilda tashkil etilgan. O'shanda «blog» so'zi raqamlashtirilganda 3108 raqamlari kelib chiqqan¹⁸.

Keyingi daromad keltiruvchi manba Vine haqida gaplashsak. Vine o'zi nima? O'z tarixini 2012-yil iyun oyida boshlagan Vine 2012-yil oktyabr oyida Twitter

¹⁸ Судич Ю.В., Проказин В.В. Рол сотсиал сетей в жизн! молодежи. М. 2019.

tomonidan 30 million dollarga sotib olindi. Ilovaning rasmiy ishga tushirilishi 2013-yil yanvarida bo'lib o'tdi, bir necha oy o'tib Vine eng mashhur video almashish ilovasiga aylandi va 2015-yil oxiriga kelib dasturning 200 milliondan ortiq faol foydalanuvchilari bo'lgan. Vayner Media - Nyu-York, Los-Anjeles, London, Singapur va Mexikoda ofislari bo'lgan global ijodiy va media agentlik.

"Vine" so'zining o'zi ingliz Vine so'zidan kelib chiqqan bo'lib, u o'z navbatida qisqa videolarni joylashtirish xizmatining nomi bo'lib, u Twitter tomonidan sotib olingan. Oddiy qilib aytganda, tok - bu odamlar baham ko'radigan video turitning bir turi. Aslida, hamma narsa oddiy. Tvitlar singari, uzumlarning davomiyligi cheklangan va masalan, u erda YouTube kabi uzoq videolarni yuklay olmaydi. Ularning ma'nosi shundan iboratki, uzum uzunligi ikki soniyadan yigirma soniyagacha bo'lgan, kulgili yoki kulgili narsa sodir bo'ladigan va boshqa uzun yozuvlardan farqli o'laroq darhol tushunarli bo'lgan hazil xarakteriga ega qisqa videodir. Ko'p odamlar bog'langan Instagram misolida bo'lgani kabi, tok qahramonlari ko'pincha mualliflarning o'zlari bo'lib, bunday videolarning harakatlari sahnalashtirilgan. Biroq, hech kim ulardan haqiqatni talab qilmaydi, asosiysi, bu kulgili va kulgili bo'lishidir

Endi daromad topuvchi kasb egalaridan biri Vaynerlar haqida to'xtalib o'tsak. Vayner o'zi kim? Xuddi shu nomdagi ilovada qisqa videolarni suratga olgan odam vainer (viner) deb ataladi. Har kim bitta bo'lishi mumkin. Buning uchun smartfon yoki boshqa mos qurilmaga dastur o'rnatiladi va kulgili stsenariy o'ylab topiladi. Videodagi aktyor prodyuser rejissiyorning o'zi yoki boshqa odamlar, hayvonlar, narsalar ishlatiladi. Hikoyalar qiziq va qiziqarli bo'lishi kerak.

Vayner ijtimoiy tarmoqlardan qanday foydalanishni biladigan har bir kishi uzum muallifi bo'lishi mumkin. Suratga olish professional uskunalar va yoritishni talab qilmaydi. Vaynerlar videoni o'zlari suratga oladi va tahrirlaydi va boshqalar bilan baham ko'radi. Ular motivatsion, reklama, ta'lim va boshqa videolarni suratga olishi mumkin. Video formatining vazifasi eng qisqa vaqt ichida fikrni etkazish va tomoshabinni qiziqtirishdan iborat. Mashhurlik, ular turli yoshdagi va ijtimoiy guruhlarni qiziqtirganligi bilan izohlanadi. Vaynerlar videoni o'zlari suratga oladi va

tahrirlaydi va boshqalar bilan baham ko'radi. Ular tomonidan tayyorlangan mavzular hayotiy dolzarb va kulgili bo'lishi mumkin. Video mualliflari vaziyatga o'z qarashlarini bildirishdan qo'rqmaydilar va mashhur filmlar va dasturlarga parodiya qilishlari mumkin. Vaynnerlar har bir mavzuga oson va hazil bilan munosabatda bo'lishadi.

Masofaviy ta'lim tobora ommalashib bormoqda. Onlayn darslarni qulay vaqtda ko'rish mumkin, yo'lda vaqtni behuda sarflashning hojati yo'q, yozuvda mavjud bo'lgan kurslarni qayta-qayta ko'rib chiqish mumkin. Media-biznesning asosi - odamlardan ma'lumot etishmasligi va reklama beruvchilardan auditoriyaga kirish imkoniyati yo'qolganligi sababli, kontentni ham, auditoriyani ham sotish qiyinlashdi. Kontent va auditoriyadan tashqari, boshqa savdo mahsulotlarini qidirishingiz kerak. Shu sababli, ommaviy axborot vositalari hozirda saytda ba'zi tovarlarni sotishni rivojlantirmoqda. Jahon amaliyotida bosma nashrlar (yoki onlayn-do'konlar - ommaviy axborot vositalari tomonidan ishga tushirilgan mustaqil saytlar) saytlarida onlayn-do'konlar yaratish bo'yicha ko'plab misollar mavjud.

Ommaviy axborot vositalari auditoriyasiga sotish uchun yangi tovarlar va xizmatlarni izlashning yuqoridagi misollari gazeta biznesi uchun yangi biznes modellarini topish masalasi dolzarbligicha qolmoqda degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Bosma ommaviy axborot vositalarining tiraj va reklama ko'rinishidagi hozirgi modeli hali ham yo'qolib borayotgani yo'q, ammo bu gazeta biznesi uchun endi aksioma emasligi aniq.

5.4. Axborotning inson ongiga ta'sir etish muammolari.

Ommaviy kommunikatsiya va ommaviy axborot vositalarining rivojlanishi odamlarning atrofidagi dunyo haqida xabardorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, lekin ayni paytda, ularning rivojlanishi ortida ommaning ongini manipulyatsiya qiluvchi omil mavjud. Aynan ommaviy axborot vositalari va ommaviy kommunikatsiyalar birinchilardan bo'lib shaxsning ommaviylashishini qo'zg'atadi, odamlarning

qarashlarini, xatti-harakatlarini standartlashtiradi va ularning reaksiyalarining bir xilligini rivojlantiradi.

Yunesko hujjatlarida mediata'lim "pedagogik nazariya va amaliyotda o'ziga xos va avtonom sohaning bir qismi sifatida qaraladigan zamonaviy ommaviy axborot vositalarini o'zlashtirish nazariyasi va amaliy ko'nikmalarini o'rgatish; Matematika, fizika yoki geografiya kabi boshqa ta'lim sohalarini o'qitishda yordam sifatida ommaviy axborot vositalari va aloqa vositalaridan foydalanishdan farqlanishi kerak".

Ilm-fanning fundamental yo'nalishlari bilan bog'liq holda "media ta'lim" va "media pedagogikasi" tushunchalari so'nggi paytlarda rivojlandi. A. A. Novikova o'z maqolasida ta'kidlaganidek, 60-yillarda. 20-asrda dunyoning yetakchi mamlakatlari (Buyuk Britaniya, AQSH, Avstraliya, Kanada, Fransiya, Germaniya) pedagogika fanida o'ziga xos yo'nalish – mediata'lim maktab o'quvchilari va talabalariga yaxshi moslashishga ko'maklashishga qaratilgan. media madaniyat olami, ommaviy axborot vositalari tilini puxta egallash, media matnlarni tahlil qilishni o'rganish va boshqalar.

A.V. Sharikov media-ta'limni ommaviy kommunikatsiya sohasidagi ta'lim, "bu o'ta muhim hodisaning sirlari va qonuniyatlari" bilan tanishish deb tushunishni taklif qiladi. S. N. Penzinning ta'kidlashicha, media ta'lim auditoriyaga savodxonlikni o'rgatish bilan cheklanib qolmaydi, "estetik va axloqiy sintez" zarur. Rivojlanayotgan jamiyat ommaviy axborot vositalaridan (ommaviy axborot vositalaridan) keng foydalanish bilan barcha axborot jarayonlarini faollashtirishni talab qiladi. Ommaviy axborot vositalarining o'sib borayotgan imkoniyatlari tufayli axborot iste'molchiga yuqori tezlikda etib boradi, ko'p marta takrorlanadi va omma ongiga faol kiritiladi.

Axborotning o'sishi urbanizatsiyalashgan hududlarga xos bo'lgan yangi aloqa shaklini - ommaviy kommunikatsiyani keltirib chiqardi. Ommaviy kommunikatsiya deganda ommaviy axborotni ishlab chiqarish va uni to'g'ridan-to'g'ri muloqot orqali yoki ommaviy axborot vositalari orqali raqamli va tarqoq auditoriyaga tarqatish jarayoni tushuniladi. Bir xil ma'lumotlarni katta maydonlarga o'tkazish va uni takroriy va deyarli bir vaqtning o'zida ko'paytirish imkoniyati ommaviy axborot vositalarining ommaviy ongning ommaviy sub'ektiga ta'sirini tartibga solish imkonini beradi. Ommaviy axborot vositalarining ommaviy ongga sezilarli ta'sir ko'rsatish qobiliyati

uzoq vaqt oldin sezilgan. Ommaviy axborot vositalarining texnik imkoniyatlarini takomillashtirish ishonuvchan va oson ta'sirlanadigan ommaviy ongini manipulyatsiya qilish ko'lamini sezilarli darajada kengaytirdi. Ommaning o'z fikri yo'q, chunki u nazariy fikrlashga moslashtirilmagan, shuning uchun har qanday fikrni unga tashqaridan va bosim ostida siqib chiqarishga to'g'ri keladi va ma'lumotni mohirona manipulyatsiya qilish taklif qilish imkoniyatlarini yaratadi. ommaviy axborot vositalari tomonidan amalda cheklanmagan.

Axborot asrida ijtimoiy qadriyatlar, yo'nalish va qarashlarni shakllantirishda ommaviy axborot vositalarining roli sezilarli darajada oshib bormoqda. Ommaviy axborot vositalari odamlar hayotiga chuqurroq kirib, ommaviy ongga dinamik va maqsadli ta'sir ko'rsata boshladi. Bu ommani tashkil etuvchi shaxslar ommaviy axborot vositalari tomonidan joylashtirilgan "axborot fantomlari" dunyosida yashay boshlaganiga olib keldi.

Axborot asrida ijtimoiy qadriyatlar, yo'nalish va qarashlarni shakllantirishda ommaviy axborot vositalarining roli sezilarli darajada oshib bormoqda. Ommaviy axborot vositalari odamlar hayotiga chuqurroq kirib, ommaviy ongga dinamik va maqsadli ta'sir ko'rsata boshladi. Bu ommani tashkil etuvchi shaxslar ommaviy axborot vositalari tomonidan joylashtirilgan "axborot fantomlari" dunyosida yashay boshlaganiga olib keldi.

Ommaviy axborot vositalarining (televideniye, matbuot, radio, Internet) keng doirasi, ko'rinishidan, insonning xarakterini, faoliyati va ongini individuallashtirishga olib kelishi, unga tanlash imkoniyatini berishi kerak: televizor ko'rish yoki ko'rmaslik, va agar ko'rsangiz, unda qaysi kanal yoki dastur, matbuotni o'qiysiz yoki o'qimaysiz, radio eshittirishlarini tinglaysiz yoki eshitmaysiz. Ammo, bizning fikrimizcha, bu faqat illyuziya, odamning tanlovi yo'q. Odamlarning katta qismi televizorni, xuddi shu kanallar, dasturlarni va dastur qo'llanmasi qoidalari bilan tasdiqlangan tartibda tomosha qiladi. Ular boshqa ko'pchilik o'qigan jurnal va gazetalardagi xuddi shu maqolalarni o'qiydilar, o'z ishlari bilan shug'ullanayotganda yoki uyda dam olayotganda bir xil radio spektakllari va yangiliklar eshittirishlarini tinglashadi.

Mavjud vaziyat OAVga baho berishda noaniqlikni keltirib chiqarmoqda. Bir tomondan, ommaviy kommunikatsiya va ommaviy axborot vositalarining rivojlanishi odamlarning atrofidagi dunyo haqida xabardorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, lekin ayni paytda, ularning rivojlanishi ortida ommaning ongini manipulyatsiya qiluvchi omil mavjud. Aynan ommaviy axborot vositalari va ommaviy kommunikatsiyalar birinchilardan bo'lib shaxsning ommaviylashishini qo'zg'atadi, odamlarning qarashlarini, xatti-harakatlarini standartlashtiradi va ularning reaksiyalarining bir xilligini rivojlantiradi.

Uinston Cherchill ma'lumotga ega bo'lgan odam dunyoga egalik qiladi, degan edi. Bugun biz ishonch bilan aytishimiz mumkinki, ommaviy axborot vositalarini boshqarayotgan kishi odamlarning qarashlariga, ularning xulq-atvoriga, umuman, jamiyatdagi ommaviy ongga faol ta'sir ko'rsatishga qodir. Yoshlarda axborot madaniyatini shakllantirish turli «axborot bosimi» tarkibidan milliy taraqqiyot manfaatlariga moslarini to'g'ri tanlab olishni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan yoshlarda axborot madaniyatini shakllantirish masalasiga oydinlik kiritib olish lozim. Bu esa quyidagilarda o'z ifodasini topadi:

- axborot olish, uni tasarruf etishda axborotning mazmun-mohiyatiga, uning haqiqiy ekanligi, qaysi omillarga asoslanganligi va qanday maqsadda tarqatilayotganiga e'tibor qaratish;
- axborotning qanday natija berishi haqida aniq tasavvurga ega bo'lish, uni tahlil qilish, ijobiy va salbiy tomonlarini aniqlab, so'ngra muayyan bir xulosaga kelish;
- axborotga ongli, yuksak tafakkur bilan yondashish va uni kerak hollarda sintez qilish, salbiy fikrlarga qarshi, axloqiy-ruhiy sharoitlar yaratish;
- axborotda ijobiy fikrlarni jonlantirish, targ'ib etishda milliy qadriyatlarga asoslanish. Bu ishni aniq tarixiy vaziyat bilan rivojlantirish uchun davom etayotgan ichki va tashqi sharoitlar bilan muttasil bog'lab olib borish;
- mavjud axborotda jamiyatdagi plyuralistik ilmiy g'oyalarni saqlagan holda, individning o'z fikrini erkin ifoda etishi va uni himoya qilishiga qarshilik qilmaslik;

- yoshlarda axborot madaniyatining shakllanganligini hisobga olib, undan samarali foydalanish, bajariladigan ishlarning ta'sirchanligini puxta nazorat qilib turish orqali jamiyatda mustahkam barqarorlikni ta'minlashga erishish zarur.

Axborot madaniyatiga erishish sari intilayotgan yoshlarga «axborot tahdidi», «axborot xavfsizligi», «axborot xavfi»ni tushuntirish zarur. Zero, hozirgi davrda insonning har bir faoliyati axborot bilan, ya'ni axborot yig'ish, qayta ishlash, saqlash va uni yetkazish bilan bog'liq. Binobarin, global axborot almashinuvi jarayonida ijobiy axborot bilan birga salbiy axborot ham mavjud. Zamonaviy yangi texnologiyalar jamiyat, insonlar va ularning guruhlari o'rtasidagi munosabatlarning yangi shakllarini yuzaga keltirdi. Masalan, ijtimoiy tarmoqlar va ularda axborot almashinuvining yangi shakllari tobora ommaviylashib bormoqda. Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarda o'sib kelayotgan yosh avlod vakillarining ijtimoiylashuvi ham ro'y bermoqda. Har bir ijtimoiy tarmoq shakli jamiyat a'zolarining sotsial mansubligi, kasbi, gender va yosh xususiyatlaridan qat'i nazar, ularni o'z auditoriyasiga jalb qilish imkoniyatiga ega. Bu hol, hatto, siyosiy ishtirok jarayoniga ham ta'sir etib, uni mutaxassislar «raqamli demokratiya» deb nomlashgan.

Tayanch iboralar: Jamiyatlar, axborot, so'z erkinligi, bosma nashrlar, kitoblar, gazetalar, jurnallar, almanaxlar, to'plamlar, byulletenlar, matbuot, davriy nashrlar, mobillik, radio, televidenie, blogger, weiner, daromad manbai, odob-axloq qoidalari. ommaviylik, tur, format, tipologiya, formatlash, transformatsiya, bosma ommaviy axborot vositalari, internet.

Nazorat savollari:

1. Global media makonida madaniy xilma-xillik bo'yicha YuNESKO Umumjahon deklaratsiyasi.
2. Internetning tarbiyaviy vazifalari.
3. Media ta'lim murakkab tizim sifatida.
4. Shaxsning mediamadaniyatini shakllantirishda media-ta'limning o'rni.
5. "Media ta'lim" va "mediasavodxonlik". Ushbu tushunchalarning o'xshashliklari va farqlari.
6. Ibtidoiy davrga oid yozuvlar va turli tasvirlar ma'lumotmi?
7. Qadimgi bitiklar va manbalarning mazmuni va mohiyati nimadan iborat?
8. Sharq va G'arb xalqlari hayotida yozuvning ahamiyati nimada?
9. Axborot tushunchasining mazmuni va mohiyati nimadan iborat?

VI. BOB. IJTIMOIIY TARMOQLARDAGI AXBOROT XURUJLARI VA TAHDIDLAR.

6.1. Ijtimoiy tarmoqni axborot maydoniga aylantirish zaruriyati.

Jamiyatning barqaror taraqqiyoti sharoitida, jamiyatda ommani zararli axborotlardan himoya qilish va milliy saytlarni rivojlantirish maqsadida mamlakatimizda ilmiy asoslangan tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu borada rivojlangan davlatlarning internet tarmoqlariga mansub bo'lgan, innovatsion texnologiyalarga asoslangan xorij tajribasini o'rganish maqsadga muvofiq. Ta'kidlash lozimki, jahonda global internet tarmog'idan foydalanuvchilarning soni muntazam oshib bormoqda, global internet xizmatidan 20 yil avval 4,1% kishilar foydalangan bo'lsa, ushbu ko'rsatkich 2019-yilda 4,5 milliardni tashkil qildi, ya'ni bugungi kunda yer sharida yashovchi 58,8% aholi ushbu axborot tarmog'idan foydalanadi.

Jahonda axborotning ijtimoiy fikrni shakllantirishi va texnologik taraqqiyotga ta'siri tobora faollashayotgan hozirgi davrda ijtimoiy tarmoqlarning bu jarayondagi o'rni va roli kuchayib bormoqda. Hozirgi vaqtda «dunyo aholisining 58,8%i Internet tarmog'idan foydalanadi, u o'zaro bog'langan axborot dunyosini tubdan o'zgartirdi, mamlakatlar, mintaqalar, xalqlar va avlodlar o'rtasidagi chegaralarni yo'q qildi va u yoshlar hayotida juda katta ahamiyat kasb etadigan jarayon sifatida namoyon bo'lmoqda»¹⁸. Shu bois, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish, axborotni muhofaza qilish va xavfsizligini ta'minlash, ma'lumotlarni kiritish, saqlash, qayta ishlash masalalariga alohida e'tibor qaratish hozirgi davrning dolzarb vazifalaridan biridir. Dunyoda axborot texnologiyalari va ommaviy kommunikatsiya vositalari jadal sur'atda insoniyatning iqtisodiy, ijtimoiy va ma'naviy intellektual hayotida muhim ahamiyat kasbetmoqda¹⁹.

Fanlar tizimida "ijtimoiy tarmoq" iborasi birinchi bor Jon Berns¹⁹ (Jn A. Barnes) tomonidan 1954-yilda kiritilgan. Uning fikricha, bir individning atrofidagi ijtimoiy tarmoqning kattaligi taxminan 150 kishidan iborat bo'lishi mumkin. Keyinchalik u gumanitar fanlarning turli sohalari, jumladan sotsiologiyada ham

¹⁹ Matibaev T. Matibaeva R. Jaholat xuruji. - Toshkent: Akademiya, 2013.

muntazam qo‘llanila boshlandi. Bu sohada Ya. Moreno tomonidan eksperiment olib borilgan va u “Ijtimoiy tarmoqlar tahlili” fan tarmog‘ining asoschisi hisoblanadi. Shuningdek, algoritmik axborot nazariyasini sun’iy intellekt yaratish ustida ijtimoiy tarmoqlar nazariyasining yetakchilari sifatida g‘arb olimlari R. Solomonoff va A. Rapoportlarning bir qator tadqiqotlar o‘tkazilgan. 1959-1968-yillarda venger matematiklari P. Erdyosh va A. Reni ijtimoiy tarmoqlar shakllanishining prinsiplarini ta’riflovchi maqolalar nashr etdilar. D. Uotts va S. Strogach ijtimoiy tarmoqlar nazariyasini rivojlantirib, klasterlashtirish koeffitsientini ilmiy muomalaga kiritdilar.

XX-asrning 70-yillarida sotsial tarmoqlarga oid tadqiqotlarning sotsiologik va matematik usullari majmuasi shakllandi va ular ijtimoiy tarmoqlarning hozirgi zamon tahliliga ilmiy asos bo‘ldi. Keyingi chorak asr davomida shu sohada ish olib borgan olimlar tasnifiga ko‘ra, bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlarning tahliliga asosiy 4 ta yondashuv mavjud.

Bular: 1) Tuzilmali yondashuv (asosan tarmoqning geometrik shakliga e’tibor beriladi);

2) Resursli yondashuv (aktorlar imkoniyatlari ularning resurlariga qarab tasniflanadi, bunda individual resurslar sifatida bilimlar, boylik, nufuz v.h. ko‘rib chiqiladi);

3) Normativ yondashuv (aktorlar orasidagi ishonch darajasi hamda ijtimoiy tarmoqlarda aktorlarning hulq-atvori va o‘zaro hamkorligiga ta’sir qiladigan norma, qoida va sanksiyalar o‘rganiladi);

4) Dinamik yondashuv (vaqt o‘tishi davomida tarmoqlardagi o‘zgarishlarga alohida e’tibor qaratiladi).

Ijtimoiy tarmoq fenomenining global virtual muloqot tizimidagi o‘rni, jamiyat rivojlanishi va unga axborot texnologiyalarining jadallik bilan kirib kelishi ijtimoiy tarmoqlar tushunchasini yanada kengaytirdi va ulardan foydalanish shaklini o‘zgartirdi. Sotsial tarmoqlar yangi fenomen bo‘lib, uning tashuvchilari nafaqat so‘zlar, balki rasm, surat, kino, video, tovush, veb-sahifa kabi, axborot yoki matn tashuvchisi sifatida namoyon bo‘la oluvchi har qanday ob’jekt bo‘lishi mumkin. Zamonaviy postindustrial-axborotlashgan jamiyatlar rivojlanishi natijasida sotsial

tarmokdagi axborotga bo'lgan talab ortib borib, an'anaviy ommaviy axborot vositalariga bo'lganidan ham qolishmaydigan darajaga yetdi. Dunyodagi eng katta sotsial tarmoq bo'lmish Facebook 2012-yil yakuniga ko'ra 1 mlr.dan ortiq faol foydalanuvchiga ega.

Shu bois, milliardlab odamlar uchun axborot manbai sifatida xizmat qiluvchi sotsial tarmoqlarning bir shakli, ob'ektiv shart-sharoitlar va sub'ektiv omillar uyg'unligi ta'minlash muhim ahamiyat kasb etishini taqozo qilmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar transformatsiyasini madaniy omillar ta'siri kontekstida tahlil qilish ularning regulyativ funksiyasi va intellektual salohiyatini e'tiborga olgan holda, jamoatchilik nazoratini samarali institutsional mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat. Muammoni tahlil etish asosida quyidagi xulosa qilindi:

birinchidan, mental'-xususiyatlar, ijtimoiy tarmoqlarda universal madaniy munosabatlar tizimi va uning strukturaviy institutsional va noinstitutsonal jihatlarini ijtimoiy makonda integratsiyalashtirish hamda prognozlashtirish imkoniyatlarini yaratadi;

ikkinchidan, ijtimoiy tarmoqlar umuminsoniyat sivilizatsiyasi inson manfaatlarini oshishiga, demokratik-gumanistik tamoyillarni institutsional boshqarish faoliyatini professional sifat darajasini, sotsial holati, mavqeini, dunyoqarashi xarakterini belgilovchi va baholovchi faktologik omillarni konkretlashtiradi;

uchinchidan, global ijtimoiy tarmoqlar iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy o'zgarishlarga, inson kapitaliga "distansion" ta'sir o'tkazib, ularni transformatsiyalashuvida davlatlar madaniy qadriyatlar integratsiyasiga differensiallashgan yondashuvni taqozo etadi;

to'rtinchidan, xalqaro ijtimoiy munosabatlar integratsiyalashuvida ijtimoiy tarmoqlarni tashkillashtirish, boshqarish va nazorat qilishning geografik global institutsional strukturasi kompleks-tizimli nazariy-metodologik asoslarini hamda uning samaradorligini ta'minlaydi.

Mamlakatimizda internet tarmoqlarining shakllanishi va rivojlanishi uning mustaqilligining mustahkamlanishi bilan bevosita bog'liq. O'zbekiston iqtisodiyotining turli sohalariga yangi texnologiyalarining kirib kelishi, ishlab

chiqarish, agrar xo'jaligi, sanoatning rivojlanishi ijtimoiy tarmoqlarning keng va shiddat bilan tarqalishining muhim omili bo'ldi.

➤ Birinchidan ijtimoiy tarmoqlar asta-sekin yoshlar ijtimoiylashuvida kiber-qaramlikni rivojlantirishi oqibatlariga olib kelishi mumkin.

➤ Ikkinchidan sotsial mobilligini rivojlantirishga ijtimoiy institutlarning vazifasini bosqichma-bosqich amalga oshira boshladi.

Virtual hayot haqiqiy qadriyatlarni chetda qoldirib internet madaniyatining ta'siri kuchayadi. Internet tarmoq infratuzilmasi sifatida ochiq protokollar va standartlar asosida yaratilgan va rivojlangan. Shuning uchun ma'lumotlar aniq yoki shifrlanmagan shaklda tashiladi, bu esa ularni ushlab turish va o'qish uchun mavjud qiladi. Shuningdek, jo'natuvchining tashabbusi bilan ma'lumotlarni tarqatuvchi va elektron pochta foydalanuvchilarining pochta qutilarini varaqalar va broshyuralarni tarqatuvchilar haqiqiy pochta qutilarini to'ldirganidek spam bilan to'ldiruvchi spam-serverlar va "zombi tarmoqlar" mavjud.

Mutlaqo har qanday foydalanuvchi noto'g'ri ma'lumot yoki nomaqbul tarkibdagi materiallarni nashr etishi mumkin: pornografik, nafratga sabab bo'lgan materiallar, o'z joniga qasd qilish materiallari, sektaviy materiallar, behayo so'zlar doimiy yo'zilib boraveradi. Kiberjinoyat - bu zararli dasturlarni tarqatish, parollarni buzish, kredit karta raqamlari va boshqa bank rekvizitlarini o'g'irlash, internetdan foydalangan holda noqonuniy ma'lumotlarni tarqatish kabi jinoyiy maqsadlarda odamlar tomonidan sodir etilgan harakatlar. Zararli dastur viruslarni o'z ichiga oladi, ular kompyuterga va unda saqlangan ma'lumotlarga zarar etkazishi mumkin. Shuningdek, ular internet ulanishingizni sekinlashtirishi va hatto kompyuterda o'zlarining nusxalarini global tarmoq bo'ylab do'stlaringiz, oilangiz, hamkasblaringiz va boshqalarning kompyuterlariga tarqatish uchun foydalanishi mumkin.

Shu o'rinda ishtimoiy tarmoqlarda faoliyat olib boruvchi salbiy faoliyat yurituvchi kasblar haqida to'xtalsak.

Trolling - bu foydalanuvchilar o'rtasida o'zaro haqorat va hokazolar bilan birga nizolarni rivojlantirish uchun internetda provokatsion maqolalar yoki xabarlarni joylashtirish.

Kiberbulling - bu ijtimoiy tarmoqdagi postlar, tezkor xabarlar, elektron pochta xabarlar va SMS ko'rinishida foydalanuvchilarga bildirilgan haqorat, haqorat yoki tahdid.

Hozirgi kunda yoshlarni o'ziga butunlay qaramlik botqog'iga botirgan tarmoq haqida to'xtalsak. Ijtimoiy tarmoq - bu o'zingiz haqingizda ma'lumot joylashtirishingiz va boshqa foydalanuvchilar bilan ma'lumot, fotosuratlar, xabarlar va turli xil fayllarni almashishingiz mumkin bo'lgan internet platformasi. Do'stlar bilan uzoqdan mu loqot qilish qobiliyati. Yo'qolgan aloqalarni va yangi tanishlarni qidirish imkonini beradi. Ijtimoiy tarmoqlardan o'z-o'zini rivojlantirish, chet tillarini o'rganish, qiziqarli kitoblarni o'qish, musiqa tinglash uchun vosita sifatida foydalanish mumkin. Ijtimoiy tarmoqlarda sizni qiziqtirgan ma'lumotlarni topishingiz mumkin bo'lgan qiziqish guruhlari mavjud, masalan, fitnes mashg'ulotlari yoki gitara darslari videolari to'lib toshgan.

Ijtimoiy tarmoqlar o'quv jarayonida yordam berishi mumkin. Ularning yordami bilan ma'ruza matnlari, laboratoriya ishlari uchun topshiriqlar va boshqa foydali ma'lumotlar bilan almashishingiz mumkin. Shuningdek, ma'lum bir mavzu bo'yicha hamjamiyatga qo'shilish va tarix bo'yicha batafsil savollarni o'rganish yoki chet tilini bilishni yaxshilash mumkin. Buning uchun kerakli adabiyotlar, foto va video materiallarga havolalar mavjud, siz guruhning boshqa a'zolari bilan muammoli masalalarni muhokama qilishingiz mumkin.

Xavflar, ijtimoiy tarmoqlarda nafaqat do'stlar, balki begonalar bilan ham muloqot qilish mumkin. Lekin ko'pchilik internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishda muammolarga duch kelmaydi. Shunday bo'lsada Virtual dunyoda bizni qanday tahdidlar kutmoqda? Ular aldashlari, xafa qilishlari, qo'rqitishlari yoki hatto taxdid qilishlari mumkin. Shuningdek ijtimoiy tarmoqda giyohvand moddalarni iste'mol qilishga, o'z joniga qasd qilishga chaqiruvchi zararli ma'lumotlar, soxta diniy va mistik harakatlar, sektalar va boshqalar haqida ma'lumotlarga duch kelish xavfi doimo mavjud. Tarmoqda qisqa raqamga SMS to'laganingizdan so'ng taklif qilinadigan turli xizmatlarni uchratishimiz mumkin. Ko'pincha bu firibgarlikdir. Shuning uchun,

begonalardan fayllarni qabul qilmasligimiz kerak, shubhali havolalarni oching, chunki buning natijasida kompyuterlar viruslar bilan zararlanishi mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlarda befoyda ma'lumotlar yetarli bo'lgani uchun internetda o'tkaziladigan vaqt bir necha barobar ortadi. Bularning barchasi farovonlikka, jismoniy va ruhiy salomatlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. Axborot hajmi asab tizimiga salbiy ta'sir qiladi, asabiylashish va tajovuzkorlik paydo bo'ladi. Internet va ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik insonning gormonal fonini o'zgartirishi mumkin. Vaqt o'tishi bilan haqiqiy muloqot qobiliyatlari yo'qoladi. Barcha muammolarni onlayn hal qilish odamni asotsial shaxsga aylantiradi. Ijtimoiy tarmoqlar nutq va imloga salbiy ta'sir qiladi. So'z boyligi, nutq va grammatik xatolar - bularning barchasi internetdagi muloqotning natijasidir. Profilni tez-tez turishdan kelib chiqadigan qaramlik xatolar yana bir kamchilikdir. Statistika ko'ra, o'smirlar orasida tez-tez uchraydi va psixologiyasiga ta'sir ko'rsatadi.

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlarda zo'ravonlik, taqiqlangan g'oyalar, pornografiya targ'iboti olib borilmoqda. Bunday sahifalarni kuzatish va blokirovka qilishga qaramay, ular yana paydo bo'ladi va har qanday tarzda diqqatini tortishga xarakat qiladi. Virtual suhbatdoshbizning yonimizda bo'lmaydi, lekin u "fikrlarga kirib borish" va dunyo qarashlariga ta'sir o'tkazishga qodir bo'ladi. Ekstremistik oqim vakillari o'z saflariga yangi kelganlarni jalb qilish uchun internetning barcha keng imkoniyatlaridan faol foydalanmoqdalar. Shu o'rinda internetni qamrab olgan jinoyat turlari keng tarqalgan?

Firibgarlik - bu fuqarolarning ishonchiga asoslangan pul yoki boshqa qimmatbaho narsalarni olishning yolg'on yo'li. Internetdagi noto'g'ri ma'lumotlarning muammolari haqida nimalarni bilishingiz kerak? Internet katta hajmdagi ma'lumotlardan foydalanish, o'zini rivojlantirish, takomillashtirish va hatto axborot mahsulotlarini yaratish imkoniyatini beradi. Ammo tarmoqdagi ma'lumotlarning haqiqiylikini kim tekshiradi? Siz bilan bir xil foydalanuvchilar. Shunga ko'ra, siz olgan ma'lumotlarning noto'g'ri yoki zararli bo'lish ehtimolini kamaytirish uchun o'z hissangizni qo'shing. Ushbu amaliyot ma'lumotni ishonchli va ishonchsizga bo'lish mahoratingizni oshirishga yordam beradi.

Internet-resursning ishonchlilik darajasini aniqlash orqali biz natijalarga erishamiz. Resurs ishonchli ma'lumot manbai bo'lib, unda ishonchlilikning barcha 7 belgisi mavjud bo'lsa. Istisno hollarda, Internet-resurs shaxsiy ma'lumotlarga va bosma manbalarda nashrlarga ega bo'lgan jismoniy shaxs tomonidan yuritilishi mumkin. Agar uchta asosiy xususiyat mavjud bo'lsa, internet-resurs ishonchli manba hisoblanadi: Resurs manzili yoki resurs muallifligi, mualliflarning aloqalari, ma'lumot manbalari, manbaning to'g'riligi, resurs maqsadi, ma'lumotlarning to'g'riligi asosiy jihatlardan biridir.

6.2. An'anaviy ommaviy axborot vositalari o'rnini ijtimoiy tarmoqlar egallashining salbiy va ijobiy jihatlari.

Keyingi yillarda ko'plab namoyish axborot texnologiyalari jadal sur'atlar bilan rivojlanyapti. Bunda, ayniqsa, yoshlarni har xil axloqliz narsalarni tomosha qilishga moyil bo'ladi, chunki odamzot tabiatan mana shunday to'polonlarni tomosha qilishga moyil... Afsus bilan ta'kidlashimiz lozim: tarix tajribasi shundan dalolat beradiki, inson tabiatidagi insoniylikdan ko'ra vahshiylik, ur-yiqit instinktlari, ya'ni xatti-harakatlarini qo'zg'atib yuborish osonroq. Ongi shakllanib ulgurmagan aksariyat yoshlar ko'pincha turli yovuzlik, yirtqichlik, shafqatsizliklarni o'rganadi, xolos. Natijada ularning diydasi qotadi, qalbidan toshbag'irlik, zo'ravonlik, axloqsizlik kabi illatlar joy olganini o'zi ham sezmay qoladi.

So'nggi 15-20 yil ichida internet hayotimizning barcha sohalariga kirib bordi. Unda paydo bo'lgan ijtimoiy tarmoqlar odamlar o'rtasidagi oddiy aloqa vositasidan farq qilib yangi ommaviy axborot vositalariga juda tez o'zgardi. Yangiliklarni yoritish jurnalistlar tomonidan olib boriladigan klassik ommaviy axborot vositalaridan farqli o'laroq, ijtimoiy tarmoqda har kim o'zining jurnalisti, operatori va muharriri bo'lib, nimani va qanday efirga uzatishni belgilaydi. Biroq, bu holat uzoq davom etmadi. Bir tomondan, axborot agentliklari ijtimoiy tarmoqlarga kira boshladi, ikkinchi tomondan, bloggerlarning o'zlari ham xuddi shu yo'nalishda rivojlana boshladilar, aslida, professional ma'lumotga ega va akkreditatsiyaga ega bo'lgan jurnalistlarga aylanishdi. Hali ham yolg'iz ishqibozlar bor, ammo mashhur ijtimoiy media kanallarining kelajagi

mini-nashrlardir, umuman olganda, an'anaviy ommaviy axborot vositalariga mutlaqo o'xshash. Ijtimoiy tarmoqlar va an'anaviy ommaviy axborot vositalari o'rtasidagi sezilarli farq - bu mashhurlikka erishishning nisbatan qulayligi va ayni paytda kamroq auditoriya qamrovi. Birinchisi kelajakda saqlanib qolishi kerak, ammo tomoshabinlarning siljishi aynan ijtimoiy tarmoqlar yo'nalishi bo'yicha sodir bo'ladi. Ikkalasining ham sababi texnologik taraqqiyotdir. Aloqa vositalari yaxshilanmoqda, shuning uchun kontentni yaratish va iste'mol qilish osonlashadi, bu uning o'zgaruvchanligi o'sib borishini va dinamik ravishda o'zgarishini anglatadi. Kattaroq va shuning uchun ham sekinroq ishlaydigan yirik nashrlar talabning o'zgarishini qondirish uchun raqobatda yutqazadi.

Biroq bugungi jahon hamjamiyatini ijtimoiy tarmoqlar ta'sirisiz tasavvur qilish qiyin. Bundan tashqari, bu ta'sir har doim ham foydali emas va ba'zi tadqiqotchilar hatto yangi ommaviy axborot vositalarining umumiy tarqalishi biz o'rganib qolgan ommaviy axborot vositalariga tahdid solishi mumkinligidan qo'rqishadi. "Ijtimoiy tarmoqlarning tez o'sishi va ularning jamoat sohasiga ta'siri bilan media institutining "to'rtinchi hokimiyat" sifatidagi ahamiyati ham rus, ham xorijiy tadqiqotlarda so'roq qilina boshladi."

O'tgan asrning ikkinchi yarmida tom ma'noda jurnalistika to'rtinchi hokimiyat hisoblanar edi, biroq axborot texnologiyalari paydo bo'lishi bilan bu kuch o'z vakolatlarini yo'qota boshlaydi. Ijtimoiy tarmoqlar, ular ichida turli jamoalarning tarqalishi, fuqarolik jurnalistikasining paydo bo'lishi - bularning barchasi ma'lumotlarning ommaga tezroq uzatilishi natijasidir, ba'zida hatto Internet-OAVlar ham, an'anaviylardan ham pastroqdir. tarmoq nashrlari samaradorligida.

Vaqt o'tishi bilan fuqarolik jurnalistikasi jahon hamjamiyatida ancha muhim o'rin egalladi va bugungi kunda blogosferani media tizimining bir qismi sifatida ta'kidlash masalasida turli nuqtai nazarlar mavjud. Bir tomondan, "juda ommabop nuqtai nazar shundaki, ijtimoiy tarmoqlarda joylashtirilgan ma'lumotlarning sifati pastligi sababli ularni ommaviy axborot vositalari deb hisoblash mumkin emas". Tezkor bo'lishiga qaramay, ular har doim ham ishonchlilik va xolislik, tahliliy tarkibiy qism, jamoatchilik fikrining xilma-xilligi va rasmiy sharhlardan mahrum emas. Va ba'zi tadqiqotchilar

hatto fuqarolik jurnalisti shunchaki guvoh bo'lib, tomoshabinlar tezda ma'lumot olishlarini ta'kidlashadi. Shunga ko'ra, bunday "jurnalistika" hech qanday qiymatga ega emas.

Boshqa tomondan, ijtimoiy tarmoqlarni "yangi avlod ommaviy axborot vositalari" deb ataydigan nuqtai nazar mavjud. Dalil sifatida ijtimoiy tarmoq ommaviy axborot vositasi bo'la olmasligining bir qancha sabablari keltiriladi va sabablarning har biri qarshi dalillar bilan birga keladi. Buning sabablari orasida:

- 1) kichikroq blog auditoriyasi;
- 2) mualliflarning javobgarligi yo'qligi;
- 3) mualliflarning noprofessionalligi;
- 4) dunyoning butun axborot manzarasini qamrab olmaslik.

“Birinchii qarshi argument sifatida muallifning ta'kidlashicha, hozirda ba'zi bloglar auditoriyasi ayrim gazetalarnikidan ko'ra ko'proq va bundan tashqari, u maqsadli. Muallif bloggerlarning javobgarligi haqidagi savolga ijobiy javob berib, Livandagi portlashning retushlangan suratlari bilan yuz bergan janjalni eslatib o'tadi, bu vaqtda vijdotsiz fotografni fosh qilgan bloggerlar edi. Muallif ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilarining noprofessionalligini ikki sababga ko'ra afzallik deb biladi.

Birinchidan, ijtimoiy tarmoq foydalanuvchilari xolis emas, e'tiqodlari samimiy. Ikkinchidan, professional jurnalistga mavzuga “kirish” uchun vaqt kerak bo'lsa, ijtimoiy tarmoqdagi voqealarni ko'rgan guvoh o'zi yozgan vaziyatda yashaydi. Dunyoning butun axborot manzarasini qamrab olishning iloji yo'qligiga kelsak, muallifning eslatishicha, hech bir nashr dunyo yangiliklarini hech qachon yoritib bo'lmaydi, chunki u ko'pchilik auditoriya manfaatlariga bo'ysunadi. Aksincha, ijtimoiy tarmoqlar axborot tarqatishning tarmoq xususiyatidan kelib chiqib, o'quvchiga eng to'liq axborot manzarasini, qarama-qarshi nuqtai nazarlarni tortish va o'z nuqtai nazarini shakllantirish imkoniyatini berishi mumkin.

Demak, ijtimoiy tarmoqlarni alohida ommaviy axborot vositalariga ajratish masalasida ikki qarama-qarshi nuqtai nazar borligini ko'ramiz. Biroq, ushbu mavzuni muhokama qilganda, ijtimoiy tarmoqlar dastlab muloqot, odamlar o'rtasida do'stona, ishbilarmonlik aloqalarini saqlash, manfaatlar guruhlariga birlashish va boshqalar

uchun platforma sifatida yaratilganligini e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. ijtimoiy tarmoqlarda ommaviy axborot vositalarining yangi turini ko'rish va ularning integratsiyalashuvini kuzatish.

Yuqoridagi jarayonlar jarayonida zamonaviy ommaviy axborot vositalari ijtimoiy tarmoqlar bilan o'zaro aloqada bo'lishga harakat qilishdi: jamoalar va guruhlarining yaratilishi nafaqat ommaviy axborot vositalarining keyingi faoliyatida ajralmas qadam bo'libgina qolmay, balki yangi aloqa shaklini ham yaratdi. tomoshabinlar. Sharhlar nafaqat ommaviy axborot vositalariga qiziqish darajasini aniqlash, fuqarolik faolligini ko'rish, balki jamiyatni eng ko'p tashvishga soladigan og'riqli nuqtalarni aniqlash usulidir. Hatto aytish mumkinki, ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy tarmoqlarda paydo bo'lishi inson va hokimiyat o'rtasidagi aloqani biroz oson va qulayroq qildi. Zamonaviy tendentsiyalar ommaviy axborot vositalarini nafaqat telekanal / radiostansiya / gazeta uchun guruhlar va jamoalar, balki individual dasturlar uchun ham yaratishga undaydi. Bunday dasturlardan biri - "Vesti FM-Chelyabinsk" radiostansiyasida "Aktivlashtirish". Radioning paydo bo'lishi bilan gazetalar, televideniya rivojlanishi bilan radio yo'qolmaganidek, ijtimoiy tarmoqlarning ham ommaviy axborot vositalari sifatidagi mavqei ularning avvalgi shakllarining yo'qolishiga olib kelmaydi. Muvozanat aholining ortib borayotgan ulushi internet saytlari uchun xos bo'lgan ma'lumotlarni taqdim etishning yanada moslashuvchan va xilma-xil usullariga moslashishi natijasida o'rnatiladi. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlardagi kanallarning o'zlari an'anaviy media shaklini oladi.

6.3. Ijtimoiy tarmoqlarning jozibadorligi va yoshlarning jalb etilishi.

Internet tizimining ijtimoiy tarmog'idan olingan narsa to'g'ri, ishonchli va zararsiz ekanini bilish kerak. Yaxshi-yomonning farqiga bormagan yoshlar ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqatilgan har qanday ma'lumot-xabarlarini haqiqat deb qabul qilayotgani jiddiy xavotirga solmoqda. Ular g'arazli maqsadlari yo'lida yoshlarda buzg'unchilik, begunoh odamlar qonini nohaq to'kish kabi jinoyatlarni avj oldirib, fuqarolar tinchligini buzib, xalq orasida nizo chiqarishga harakat qilishmoqda. Sarhadsiz internet dunyosiga kirgan yoshlar vaqt, umr g'animat ekanini doimo yodda saqlamog'i lozim. Zero, bu global

tarmoq bepoyon hududlarga ega bo'lib, unda inson adashib soatlab, kunlarini samarasiz o'tkazib yuborish bilan birga yoshlarimiz o'jar va qaysar, keksalarning aytganini nazarpisandga olmaydi, ajdodlar qadriyatlarini inkor etadi".

Darhaqiqat, bugun axborot ko'p va tez kirib kelayaptiki ularni "hazm" qilish uchun teran tafakkur va keng dunyoqarash talab etiladi. Ayniqsa internet tizimining ijtimoiy tarmoq olami farzandlarimiz e'tibori va qiziqishini tortib borayotgan bugungi davrda ayrim kompyuter o'yinlari haqida ham shunday misollarni ketirish mumkin. Bugun dunyo aholisining 90 % dan ortig'ida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish imkoniyati mavjud. Foydalanayotganlar soni ham yildan-yilga ortib bormoqda. Mutaxassislarning hisob-kitoblariga ko'ra insonlarning ijtimoiy tarmoqda sarflaydigan minimal vaqti 3 soatni tashkil etadi. Bir qarashda kishini xavotirga soladigan hech narsa yo'qdek. Inson bu 3 soat mobaynida turli hududlarda yashaydigan yaqinlari, tanishlari, qarindoshlari bilan muloqot qilmoqda, bunda nima notabiylik bor deb o'ylash mumkin. Albatta, ushbu muloqot jarayonlarining ijobiy tomonlarini inkor etib bo'lmaydi. Biroq, ijtimoiy tarmoqlarda faqat ezgu niyatni ko'zlagan insonlar o'tirmasligini o'nlab misollar bilan asoslash mumkin. Ayniqsa, yoshlarda bunday holat ko'proq yolg'iz qolish istagining kuchayishida namoyon bo'ladi.

Manbalarda ijtimoiy tarmoq - odamlarning muloqot qilish, o'xshash qiziqishlari yuzasidan boshqa odamlar bilan ijtimoiy munosabatlarni yaratish uchun foydalanadigan onlayn platforma deb ta'rif berilgan. Ilk bor odamlar o'rtasidagi muloqot vositasi sifatida ijtimoiy tarmoqning elektron pochta ko'rinishi paydo bo'ldi. Bu kompyuter tarmoqlari orqali bog'lanishning ilk ko'rinishi edi. Dastlab ikki kishi o'rtasida ma'lumot almashish uchun yaratilgan elektron ma'lumot almashuv keyinchalik guruhlar o'rtasidagi muloqot vositasiga aylandi. Ijtimoiy tarmoqlar haqida ilk bora o'z tasavvurlarini bayon qilgan olimlar R.Solomonoff va A.Rapoport o'tgan asr o'rtalarida muloqotning virtual ko'rinishi haqida o'z fikrlarini bayon qilishgan. Vengriyalik mutaxassislar P.Erdos va A.Renilar ijtimoiy tarmoqlarni shakllantirish borasidagi tasavvurlarini aytib o'tishgan.

Ijtimoiy tarmoq atamasini alohida tushuncha sifatida 1954-yil Manchester maktabi namoyondalaridan biri J.Barns ilmiy manbalarga kiritgan. Internet tarmog'ida

insonlar o'rtasidagi muloqotning avj olishi, rivojlanib ketishini olimlar ijtimoiy tarmoqlarning tezkor faoliyati bilash bog'lashadi. Aslida ham shunday. Siz virtual olamda tez va qulay muloqotni kunning yoki tunning istalgan vaqtida o'rnatishingiz mumkin. Suhbatdoshingiz bilan yozishib, gaplashib, uni ko'rishingiz ham mumkin. Buning uchun kompyuter yoki telefon va internet bo'lsa kifoya.

Bugungi kunda mashhur bo'lgan ijtimoiy tarmoqlarda o'z sahifasiga ega bo'lmagan insonni topish qiyin. Ayniqsa, bu holatning yuqori darajasini yoshlar orasida ko'rish mumkin. Ma'lumotlarga qaraganda, dunyo yoshlari, jumladan mamlakatimizda o'sib kelayotgan yosh avlod asosiy vaqtining taxminan 50% foizi virtual muloqotga sarflanmoqda. Gap shundaki, ko'pchilik yoshlar o'z hayotlarini ijtimoiy tarmoqlarsiz tasavvur qila olmaydilar.

Tanishlar, sinfdoshlar, do'stlar qidirish, vaqt va masofadan qat'iy nazar muloqotni davom ettirish uchun birinchi ijtimoiy tarmoqlar 20 yildan ko'proq vaqt oldin paydo bo'lgan. Vaqt o'tishi bilan ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning maqsadlari va tabiati sezilarli o'zgarishlarga duch keldi va bugungi kunda alohida tuzilma - Internet madaniyati haqida gapirish mumkin.

Hozirgi vaqtda ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy inson va ayniqsa, yoshlar hayotining muhim qismini egallaydi. Ko'plab so'rovlar, kuzatishlar va tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yoshlarning aksariyati ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadi. Bundan tashqari, kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich maktab yoshidagi (7-11 yoshli) bolalar ham ijtimoiy tarmoqlarda ro'yxatdan o'tgan, 17-25 yoshli yoshlar esa kunlik vaqtining uchdan bir qismini virtual dunyoda o'tkazishadi, aksariyat hollarda ularning mavjudligini ijtimoiy tarmoqlarsiz tasavvur qilmaslik.

Ijtimoiy tarmoqlar odamlar o'rtasidagi shaxsiy muloqotni anglatmaydi, shuning uchun o'z-o'zidan shubhalanish hissi, aloqa o'rnatishda qiyinchiliklar va o'zini past baholaydigan o'smirlar va yigitlar ko'pincha virtual muloqotni "yashashdan" afzal ko'radilar. Ijtimoiy tarmoq odamlarni o'z akkauntlari tasvirini tanlashda cheklamaydi, lekin bu o'zlari uchun har qanday ma'lumotni tarqatadigan sahifa yaratish imkoniyatidir, buning natijasida foydalanuvchining ma'lum bir imidji shakllanadi, ko'pincha haqiqatga to'g'ri kelmaydi.

Internetga kirishning tezligi va qulayligi va kerakli hajmdagi turli xil sifat va yo'nalishdagi ma'lumotlarning mavjudligi. Tan olish imkoniyati: ba'zi fotosuratlar, rasmlar, matnlar, hujjatlar, audio va video yozuvlarni efirga uzatish orqali yoshlar "layk" va "retvitlar" ("repostlar") olishga intilishadi, bu esa o'z ahamiyatini, qiziqish va ifodasini beradi. boshqalar uchun jozibadorlik. Ijtimoiy tarmoqda muloqot qilish qulayligi ko'pincha sizning fikringizni tez va aniq shakllantirishni talab qiladigan telefon qo'ng'iroqlarini almashtiradi. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqdagi sahifada joylashtirilgan ma'lumotlar ko'pincha etarli bo'ladi, bu esa telefon suhbatiga ehtiyojni yo'q qiladi.

Ijtimoiy tarmoq sizni qiziqtirgan sohadagi (adabiyot, san'at, musiqa, tarix va boshqalar) qiziqarli faktlarni o'rganish, o'quv materiallarini almashish, xaridlar qilish, ish qidirish yoki taklif qilish, tashkiliy masalalarni hal qilish, hamfikrlarni topish imkonini beradi. Odamlar va yangi do'stlar umumiy manfaatlar, fikr va tajriba almashish uchun jamoalar yaratish va h.k. Ushbu sabablarning ba'zilarini ijtimoiy tarmoqlarning afzalliklari deb hisoblash mumkin, ammo shuni esda tutish kerakki, ma'lumotlardan noto'g'ri foydalanish, shaxsiy sahifani yuritishning ma'lum bir uslubi, taklif qilingan materiallarni, Internet va ijtimoiy tarmoqlarni filtrlash inkonsizligi ayniqsa, yoshlar uchun xavfli bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlardan nazoratsiz, cheklanmagan foydalanish nimaga olib kelishi mumkin? Vaqtning katta qismi virtual dunyoda bo'lishga sarflanadi, real hayotda aloqasi yo'qolgan ko'plab qiziqarli va foydali narsalar e'tiborsiz qoladi. Virtual dunyoga sho'ng'ish bilan bog'liq holda, haqiqatga qaytish qiyinlashadi, shuning uchun odam noqulaylikni boshdan kechirishi mumkin, vaziyatga moslashishda qiyinchiliklar, ijtimoiy tarmoq dunyosiga qaytish istagi, qayerda va kim bilan bo'lishini tanlashi mumkin. Muloqot qilish, nima o'qish va tinglash va hokazo. Vaqt tuyg'usini yo'qotish - ijtimoiy tarmoqqa bir necha daqiqa "kirish", talaba bir soat qanday o'tganini, hatto vaqtni ham sezmasligi mumkin.

Xuddi shu narsa, odam o'z sahifasini har bir necha daqiqada yangilash zarurligini his qilganda sodir bo'ladi, aksariyat hollarda hech qanday maqsad yo'q, odat tusiga

kiradi. Va har qanday sababga ko'ra Internetni o'chirish juda og'riqli qabul qilinishi va depressiyaga olib kelishi mumkin. Bu qaramlikning aniq dalilidir.

Vaqt o'tishi bilan ijtimoiy tarmoqdagi muloqot nutqda iz qoldiradi: u juda soddalashtirilgan va ko'pincha "nra", "xor", "thx", "ok", "DR bilan", "hech narsa" kabi so'zlarga tushadi. Shubhasiz, bunday muloqot lug'atning kambag'allashishi, kamayishiga va nutqning uyg'unligi va obrazlilikini yo'qotishiga, so'z boyligini parazit so'zlar bilan to'ldirishga olib keladi. Internetda uzoq vaqt bo'lish jarayonida yoshlar o'zlarining muloqot qobiliyatlarini yo'qotadilar, bu esa savolni to'g'ri tuza olmaslik, suhbatni boshlamaslik, juftlik, guruhda ishlashni istamaslik, o'z-o'zini his qilish kabi oqibatlariga olib keladi. o'qituvchining savoliga javob berishda qo'rquv, guruh oldida gapirishda qiyinchiliklarga sabab bo'ladi. Ijtimoiy tarmoqlar tomonidan taqdim etilayotgan ma'lumotlarning hajmi va tabiati nazorat qilinmaydi va cheklanmagan, shuning uchun tarmoqda ijtimoiy va axloqiy me'yorlarni mensimaslik va inkor etish, nafrat, shafqatsizlik, zo'ravonlik, noqonuniy targ'ibot namoyishini topish mumkin. Bu xatti-harakatlar, g'ayriijtimoiy xatti-harakatlar va boshqalar.

Ma'lumotlar miqdoridan foydalanuvchi asosiy, xavfsizni ajratib ko'rsatish juda qiyin va hamma narsani ketma-ket o'qib chiqqach, u fotosuratlar, videokliplar va matnlar ta'siriga tushib qolishi mumkin. Bundan tashqari, potentsial xavfli sahifalar va guruhlar mavjud, ularning maqsadi foydalanuvchilarning ongiga ta'sir qilish va aslida ularni "zombilash". Shuni qo'shimcha qilish kerakki, ko'pincha bunday guruhlar va sahifalarning asl maqsadi "an'anaviy", yoqimsiz "postlar" bilan yashirinadi.

6.4. Ijtimoiy tarmoqlarni ommalashtirishning o'ziga xos jihatlari.

Jahonda globallashtirish jarayoni va inson tafakkuriga axborot bosimining kuchayishi natijasida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tez sur'atlarda rivojlanishi tufayli insoniyatning global internet tarmog'iga qaramlik darajasi ortib bormoqda. Shu sababli, global internet tarmog'i jamiyatdagi ijtimoiy, iqtisodiy qarashlarni shakllantirish, rivojlanish jarayoniga bevosita ta'sir etish va o'zgartirishda asosiy vositalardan biri bo'lib qolmoqda. Ayni vaqtda, milliy segment saytlarini OAV sifatida rivojlanib borishi «transformatsiyalashgan matbuot

nazariyasi»ga asosan shakllanmoqda. Bugungi kunda «transformatsiyalashgan matbuot nazariyasi» («transformatio» lotincha, «o‘zgartirish», «qayta tuzish») termini orqali jurnalistikani demokratik institut sifatida qayta tuzish, OAV faoliyatini tubdan o‘zgartirish va takomillashtirish orqali yangi davr – axborotlashgan jamiyatga xizmat qiluvchi «transformatsiyalashgan matbuot» tushunilmoqda.

Internet tarmog‘ida joylashtirilgan ma’lumotlarning asosiy foydalanuvchilari yoshlar ekanligi, internet tizimi tomonidan taqdim etilayotgan mo‘ljallangan saytlarni jadallik bilan rivojlanishiga olib kelmoqda. Bunday kommunikativ imkoniyatlar yoshlarning internet imkoniyatlariga ishonchini oshirdi, ularning xorijiy mamlakatlarda istiqomat qilayotgan hamkorlari, do‘stlari, hamkasblari, qarindoshlari va izdoshlari bilan sifatli aloqa vositasi rolini bajardi. Shu bilan birga yoshlarning muayyan qismi internet tarmog‘ida bo‘sh vaqtlarini o‘tkazish salbiy mazmundagi axborotlar majmuasi, demokratik jamiyat rivojlanish tendensiyalariga zid bo‘lgan, buzg‘unchi g‘oyalarni tarqatayotgan saytlar ta’siriga tushishiga sabab bo‘lmoqda. Globallashtirish va axborot bosimi muttasil oshib borayotgan davrda ayrim xorij davlatlar hududida zararli ta’sirga tushib qolgan yoshlar faoliyatini tasvirlovchi, ularning tajovuzkorlik, bosqinchilik, jinoyatchilik, giyohvandlik, buzg‘unchilik faoliyatini tashviqot qiluvchi ma’lumotlarga ega bo‘lgan internet saytlarining soni ortib bormoqda. Internet tarmog‘ida ma’naviy buzuvchi va turli g‘arazli maqsadlarni, konstitutsion tizimga qarshi, demokratik jamiyat qurish talablarini inkor etishni targ‘ib qiluvchi, tinch o‘soyishta ijtimoiy, iqtisodiy turmushni buzishga undovchi ishlar bilan shug‘ullanayotgan internet saytlar soni oshib bormoqda.

Bugungi kunda internet xavfsizligini ta’minlash va uning salbiy ta’sirini kamaytirishda «tanaziyalashgan matbuot nazariyasi»dan kelib chiqib yondashish lozim. Ushbu «tanaziyalashgan matbuot nazariyasi» termini orqali iste’molchilar jamiyatini tirik organizm sifatida idrok etib, real hayotni siyosiy, madaniy, ijtimoiy, huquqiy, diniy, tibbiy, iqtisodiy, axborot xavfsizligi omillari orqali ichdan yemiruvchi, axborotlashgan jamiyatning salbiy holatidagi «o‘lik matbuot» prognozi tushuniladi. Barqaror rivojlanish jarayonida mobil aloqa vositalaridan ijtimoiy, iqtisodiy zaruriyat uchun foydalanish jarayoni muttasil ortib bormoqda. Jumladan, O‘zbekiston

aholisining 29 millionga yaqini mobil qurilmalardan foydalanadi. Jamiyatda mobil aloqa vositalari rivojlanib borishi natijasida global Internet saytlarini mobil versiyalari ko'paymoqda va ijtimoiy tarmoqlar messenjer ko'rinishiga o'tmoqda. Shuningdek, hozirgi davrda mobil messenjerlar yaratilishi yoshlarning xorijiy ijtimoiy tarmoqlarga qiziqishini oshirmoqda. Yuqoridagi fikrlar istiqbolda milliy segment saytlar mobil sahifalari rivojlanib borishidan dalolat bermoqda. Shuning natijasida, O'zbekiston milliy segmentidagi saytlarga foydalanuvchilarning 72,4 foizi aynan mobil dasturlar orqali kirgan.

Ta'kidlash lozimki, yangi taraqqiyot bosqichi davrida global kompyuter tarmog'ining jadal rivojlanishi uning auditoriyasida tobora kengayish jarayoni kuzatilmoqda. 1995-yilda jahonda internetdan foydalanuvchilar soni 10 million bo'lgan bo'lsa, 2005-yilga kelib ular soni 1 mlrd.dan oshib ketgan. Bunday jadal o'sish natijasida global internet inson faoliyatida universal ijtimoiy kommunikatsiya rolini bajarmoqda. Global internet tarmog'idan foydalanuvchilar soni 2010-yilga kelib 1 mlrd. 966 mln. kishini tashkil qildi.³⁵ Hozirgi davrda internet 4,5 mlrd. kishining shaxslararo munosabatlardagi innovatsion axborot vositasi bo'lib, turli ijtimoiy guruhlar, jamoatchilik vakillari munosabatlari, o'zaro aloqasida muhim kommunikativ vosita vazifasini bajaradi. Ushbu jarayon global tarmoqning innovatsion kommunikativ potentsiali bilan, ya'ni internet auditorining faol qismi tomonidan bildirilgan fikrlar, ikkinchi tomondan, internet tarmog'ini ijtimoiy boshqaruv monitoringi amaliyoti mexanizmlaridagi kamchiliklarda namoyon bo'ladi. saytlarda salbiy mazmundagi axborotlar hajmining ko'payishi, axborotlarni nazorat qilish imkonining yo'qligi internetga nisbatan axborot xavfsizligiga qarshi manba sifatidagi ijtimoiy fikrni shakllantirdi. Ta'kidlash lozimki, internet tarmog'ida turfa axborotlar, jumladan, ma'naviy qashshoqlik, axloqiy tubanlikni targ'ib qiladigan, pornografiya, «ommaviy madaniyat» kabi salbiy materiallar ham mavjud.

«Yoshlarning O'zbekiston internet milliy segmentidagi ishtirokining sotsiologik jihatlari» mavzusida anketa-so'rovnomasi o'tkazildi. Tadqiqotda respondentlardan o'zbek milliy saytlaridagi kamchiliklar so'ralganda ular tahliliy ma'lumotlarning kamligini ko'rsatdi (59,9 foiz). Shu bilan birga, saytlar yangilanishi

sustligi (49,1 foiz), dizaynning innovatsion talablariga javob bermasligi (28,7 foiz), foydalanuvchilar auditoriyasining kamligi (23,8 foiz), jozibador reklama va roliklarning yetishmasligi (16,7 foiz) kabilar o'zbek tilidagi saytlardagi asosiy kamchiliklardir.

Hozirgi taraqqiyot bosqichida shaxsning raqamli texnologiyalardan foydalanish zaruriyati kundalik, ijtimoiy ehtiyojga aylanganligi sababli, uning inson faoliyatiga, hulqiga ta'siri, shaxsiy qadriyatlari tizimini belgilashdagi o'rniga e'tibor berish lozim. Muallif tomonidan internet resurslari tarkibiy (kontent) tahlili natijasida quyidagilar aniqlandi: O'zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlariga xavf solayotgan axborot xurujida xakerlar va kiberjinoyatchilar faol ishtirok etmoqda. Kontent tahlil natijalari tasdiqlaydiki, xakerlar tomonidan mavjud bo'lgan salbiy axborotlar (15,0%) tashkil qiladi, aholi ongini buzib, unga ta'sir o'tkazishga bo'lgan urinishlar (16,3%), turli mish-mishlarni tarqatish (14,8 %), ijtimoiy islohotlar jarayoni tanqidi (10,5%) ni tashkil qiladi.

Veb (inglizcha Web) so'zi aslida o'rgimchak to'ri degan ma'noni bildiradi, internet tarmog'i hozirda xuddi o'rgimchak to'ri kabi bir biriga ulanib ketgan millionlab kompyuterlardan iboratdir. Sayt esa ana shu tarmoqda joylashgan va o'zida biror ma'lumotni jamlagan sahifalardir. Bu sahifalarda asosan matnlar (tekst), rasm, audio, video kabi ma'lumotlar joylangan bo'ladi. Dunyoning istagan yeridan bularni ochish va ko'rish imkoni mavjud bo'ladi.

Bugungi kunda saytlarning turlarini aniq sanab aytish qiyin, chunki har sohada, har mavzuda saytlar ochilmoqda... Lekin asosiy turlarni sanab o'tamiz. Bular:

- Ijtimoiy tarmoqlar (facebook.com, ok.ru, vk.ru, muloqot.uz, twitter.com) o Korxonalar, tashkilot saytlari (apple.com, ucell.uz, gov.uz, bank.uz).
- Shaxsiy saytlar (Mashur shaxslar, qo'shiqchilar, shoirlar, davlat arboblari haqidagi saytlar).
- Fotogallereyalar (flickr.com, shutterstock.com).
- Yangiliklar sayti yoki portal (islom.uz, kun.uz, darakchi.uz, ziyonet.uz).
- Qidiruv tizimlari (Google.uz, yandex.ru).
- Forum va chat (tforum.uz, forum.ziyouz.com, forum.islom.uz).
- Media mahsulotlari – Audio, videolar (mytube.uz, mover.uz, mp3.uz).

E'lonlar, umumiy savdo, yoki kataloglar sayti (torg.uz, glotr.uz, zor.uz, kplus.uz) o internet do'konlar (Masalan: amazon.com, souq.com, esavdo.uz, korzinka.uz). Hozirgi kunda zaruriyati paydo bo'ladi. Saytlarni ochish turli sohadagi odamlarga har xil maqsadlar uchun kerak bo'aldi. Masalan, tadbirkorlar uchun o'z korxonasining veb sayti bo'lishi bu – mijozlarga qulaylik tug'diradi. Hatto yangi mijozlar orttirishga sabab bo'ladi. Chunki internetdan biror mahsulot yoki xizmat turini izlagan odam sizni veb saytingizga duch keladi va sizning korxonangiz bilan tanishadi. Agar siz ijodkor bo'lsangiz yoki ilm-fan bilan shug'ullansangiz, u holda o'z sohangiz haqida veb sayt ochib bilimlaringizni boshqalarga ulashasiz. Yoki ijodingizni namoyish qilasiz. O'zingiz bilan hamfikir odamlar bilan tanishasiz. Savdo bilan shg'ullansangiz, tovar va mahsulotlaringizni o'z saytingizga joylab buyurtmalar olishingiz mumkin. Mahsulotingizni odamlarga reklama qilasiz.

Eng mashhur Internet saytlari:

1. Instagram. Bu eng mashhur ijtimoiy tarmoqlardan biri bo'lib, uning asosiy maqsadi fotosuratlar, videolar va rasmlarni almashishdir. Mualliflar o'zlarining videolarini joylashtirish uchun ushbu Internet platformasini egallab olishdi. Bu erda siz qo'shimcha dasturlar yordamisiz joylashtirilgan fayllarni yuklashingiz va tahrirlashingiz, turli filtrlarni qo'llashingiz va hokazo.
2. Twitter. Twitter ijtimoiy tarmog'i xabar almashish uchun yaratilgan, ammo videoxabarlarni yuborish ham oson, ular aslida Vines.
3. YouTube. Bu eng mashhur videoxosting bo'lib, u erda turli uzunlikdagi videolarni, jumladan, uzumlarni yuklashingiz mumkin. Vinerlar uchun ushbu videoxosting mini ijodkorlarni joylashtirish uchun sevimli platformalardan biriga aylandi. Qiziqarli xususiyat: bitta videoda YouTube-da bir nechta uzumlarni joylashtirishingiz mumkin. Natijada tomoshabin to'liq serialni to'xtovsiz tomosha qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.
4. V Kontakte, Odnoklassniki, Facebook. Bu Internet imkoniyatlari bilan dunyoni zabt etgan uchta ijtimoiy tarmoq. Fotosuratlar, videolar, matnli xabarlar faol

almashinuvi mavjud. Ushbu saytlar martaba boshlash, guruhlar yaratish va vinerlar uchun obunachilarni topish uchun ideal.

5. SlickJump. Bu RuNet tarmog'i bo'lib, unda brendlar targ'ib qilinadi. O'z ishlaridan pul ishlashni xohlaydigan vinerlar uchun ajoyib boshlanish. Bu erda tovarlar va xizmatlarni reklama qilish uchun pul to'lashga tayyor bo'lgan mijozlar to'planadi. Ular o'z kompaniyasiga havolani o'z ichiga olgan qiziqarli videoni suratga oladigan mualliflarni qidirayotgani aniq.

Tayanch iboralar: Internet, axborot, server, sayt, telegramm, dastur, instagramm, virtual, to'plamlar, axborot urushi, xavfsizlik administratori, kreking, hack, youtube, avtomatlashtirilgan axborot tizimlari, ijtimoiy muhandislik, facebook, hujum, jismoniy kirish, kuzatuv kamerasi, moliyaviy javobgarlik, ehtimollik, vakillik, tarmoq xavfsizligi, sir.

Nazorat savollari:

1. Media makonining inson va jamiyat hayotidagi o'ri va ahamiyati.
2. Ommaviy axborot vositalari (matn)ni tahlil qilish madaniyati va uni baholash.
3. Media madaniyati va media ta'limi.
4. Global tarmoqlarning zamonaviy vositalari.
5. Internet tarmoqlarining paydo bo'lishi va maqsadini tahlil qilish.
6. "Odnoklassniki" ijtimoiy tarmog'i kontentining maqsadi.
7. "Telegram", "Facebook", "Instagram" tushunchalari va qiyosiy tahlili.
8. "Tik Tok", "YouTube" tushunchalari va qiyosiy tahlili.
9. "Whatsapp", "go-gulf.com" va "Linkedn" o'rtasidagi tushunchalar, o'xshashliklar.

VII. BOB. MEDIA MAYDONDA AXBOROT TARQATISH MADANIYATI.

7.1. Axborot maydonida ahloq va shaxs tushunchasi.

Bugungi kunda o‘zib kelayotgan yosh avlodning axborot madaniyatini shakllantirish kechiktirib bo‘lmaydigan masalalardan biri hisoblanadi. Jamiyatni axborotlashtirish jarayonining o‘zi, ko‘pincha, sof texnologik jarayon sifatida baholanishiga qaramay, mazmun-mohiyatiga ko‘ra chuqur ijtimoiy jarayon ham hisoblanadi. Chunki axborotlashtirish jamiyatning bir shakldan boshqa, ijtimoiy taraqqiyotning yanada yuqoriroq darajasiga ega bo‘lgan shakliga o‘tishni anglatadi hamda jamiyatning istiqboldagi xususiyatlarini belgilab beradi.

Tashviqot, feyk axboroti, pranking, raqamli tajovuz, trolling hodisalar oqibatidamediamakondagi buzilishlar tufayli jurnalistika sohasida hozirgi paytda inqiroz kuchayib bormoqda. “Ortiqcha axborot” “axborot mavhumligi”ni keltirib chiqarmoqda. Ushbu vositalar yordamida ong bilan manipulyatsiya qilish shunga olib keladiki, auditoriyaning “tanqidiy avtonomiyasi” mavjud emasligi tufayli dunyoda har qanday ma’lumotlarni “yutib yuborish” kuchaymoqda. 1982-yilda Yunesko Xalqaro Simpoziumida qabul qilingan Mediata’lim bo‘yicha Gryunvald Deklaratsiyasida 19 ta a’zo mamlakat vakillari shunday deb ta’kidladi: “Axborot vositalarining muqarrar kuchini muhokama qilish yoki ma’qullash o‘rniga biz uning hayotning barcha jabhalariga jiddiy ta’sir ko‘rsatishi va singib borishini mavjud fakt sifatida tan olishimiz, shuningdek, ularning zamonaviy madaniyatning ajralmas elementi sifatidagi ahamiyatini hisobga olishimiz zarur²⁰.

Siyosiy va ta’limiy dasturlar shuni tan olishi kerakki, fuqarolar tomonidan kommunikatsiya hodisasini tanqidiy anglashga ko‘maklashish ularning majburiyatini tashkil etadi... mediata’lim bo‘yicha dalillar ongli fuqarolikni tayyorlash vositsi sifatida hozir muayyan ikkilanishlarga sabab bo‘lsa, eng yaqin kelajakda, kommunikatsion texnologiyalarda sakrash ro‘y bergach, ushbu dalillar muqarrar bo‘lib qoladi”. Mediasavodxonlik konsepsiyalari rivojlanishi va zarurati munosabati bilan OAV

²⁰ Tolipov A.A. Yoshlar orasida jiioyatchilikning oldiii olishning ijtimoiy mexanizmlari. Diss.Avtoreferat. T.: 2021.

vajurnalistikaning mediata'lim funksiyasi faol rivojlanmoqda. Bu ommaviy auditoriyaning mediakompetentligini oshirish, uning OAVdagi ma'lumotlarni mos ravishda qabul qilish, uni tahlil etish hamda axborot madaniyati me'yorlari va tamoyillariga mos keladigan ijtimoiy ahamiyatga ega mediamatnlarni yaratish layoqatini rivojlantirishdan iborat. Shu narsa oydinki, faqat boshqalar tomonidan yaratilgan ma'lumotlar va axborotlarni topish, tahlil qilish, ushbu ma'lumotlar va axborotlardan voqealar yaratish ko'nikmalariga ega jurnalistlarga o'z funksiyalarini bajara oladi.

Ijtimoiy voqealar nimani anglatishini va o'quvchilar bunga tayyor bo'lish uchun nimalar qila olishini tahlil etadigan va bundan so'ng nimalar bo'lishini tushuntira oladigan jurnalistlarga auditoriyaga bilimli, hammaga tushunarli bo'lgan ma'lumotlarni yetkazishi mumkin. Har qanday jarayonning yaxshi va yomon tomonlari bo'lganidek, jamiyatni axborotlashtirishning ham ijobiy hamda salbiy jihatlari mavjud. Xususan, axborotlashtirish va istiqbolli axborot texnologiyalari ishlab chiqarish samaradorligini hamda mehnat tejamkorligini oshirishni, ilmiy bilimlar va ilg'or texnologiyalar jamiyatda jadal tarqalishini, jamiyat intellektuallashuvi umumiy darajasini oshirishni ta'minlashi kabi ijobiy tomonlar bilan bir qatorda axborot makoni uchun kurash va insonga axborot-psixologik ta'sir ko'rsatishning avj olishi kabi alohida xavfni ham yuzaga keltiradi.

Hozirgi kunda shaxs axborot psixologik xavfsizlikni ta'minlanganlik darajasini sotsiologi ko'rganish, yangi konsepsiyalar bilan boyitish bugungi kunda ijtimoiy taraqqiyot bosqichi uchun o'ta muhim vazifa hisoblanadi. Demak, hozirda har bir axborot chegara bilmaslik xususiyatiga ega ekan, ongi va dunyoqarashi shakllanayotgan yosh avlodning ma'naviy olami daxlsizligini asrash ko'pchilikni o'ylantirishi darkor. Internetni cheklab qo'yish yoki axborot olishni ta'qiqlash bilan muammo hal bo'lmaydi.

Ma'lumki, hozirgi zamon yoshlarining hayotiy tushuncha va tasavvurlarini, asosan, internet shakllantirmoqda. Bu esa ta'lim-tarbiya muassasalarining ish faoliyatini qiyinlashtirib qo'yimoqda. Axborotning katta oqimi sharoitida inson o'zini erkin his eta olishi uchun axborot madaniyatiga ega bo'lishi kerak. Bu o'rinda axborot madaniyati deyilganda ta'lim, ilmiy bilish va faoliyatning boshqa turlari davomida yuzaga

keladigan axborotga bo'lgan ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan bilimlar, o'quv va ko'nikmalarning tizimlashtirilgan yig'indisi tushuniladi.

Shuning uchun ham mazkur muammo faqatgina ma'lum bir davlat chegaralaridan chiqib, global xarakterga ega bo'ldi. Axborotni tanlash va undan unumli, to'g'ri foydalanish esa insonning ong darajasi bilan bog'liq.

Ong darajasi bilim darajasiga, bilim darajasi esa, o'z navbatida, borliqdagi voqeahodisalar mazmun-mohiyati bilan mutanosib bo'lishi darkor. Shuning uchun, birinchi navbatda, axborot olayotgan kishi uni mutlaqlashtirmasdan, o'z shuuri darajasida tahlil qilib, so'ng qabul qilishi lozim. Zamonaviy jamiyatning farqli belgilaridan biri – bu o'sib kelayotgan yosh avlodni tevarak atrofda bo'layotgan o'zgarishlarga doimiy moslashtirib borish hisoblanadi. Sivilizatsiyaning rivojlanishida uning asl mohiyatini oldin qanday bo'lganligi bilan taqqoslaymiz. Uning o'ziga xoslik belgilari uzluksizlik, shiddatlilik, global xarakterlilikdir. Axborotlashtirish asrida axborot xurujining avj olishi, ayniqsa, yoshlarda axborot olish madaniyati, o'qish madaniyatini shakllantirishni taqozo etadi.

Mutaxassislarining ta'kidlashicha, bugun axborot shiddat bilan yangilanib, hajmi oshib bormoqda. Natijada, bilimning o'sish sur'ati ilgarilab ketmoqda. Amerikalik muhandis, matematik va birinchilardan bo'lib axborot nazariyasini yaratgan olim Klod Shennon axborotni «oydinlashtirilgan mavhumlik», – deya ta'riflagan. Buning ma'nosi shundan iboratki, axborotni qabul qilib inson yangi bilimlar bilan tanishadi, ilgari mavhum bo'lgan narsalarni anglaydi, savollariga javob topadi.

Bu tugamas va doimiy jarayondir. Bugin kompyuterlar, kompyuter tarmoqlari, ulkan hajmdagi axborot resurislardan oqilona foydalanishda jamiyat va inson uchun axborot madaniyati fenomenining global ahamiyatini anglash talab etiladi. Axborot madaniyati fenomenining paydo bo'lishining asosiy faktorlari bu axborotlashtirish asriga o'tishning universal ijtimoiy muhim kategoriyalari, ya'ni axborot hajmining o'sishi, jamiyatni axborotlashtirish, texnika va texnologiyaning rivojlanishi, axborot jamiyatining shakllanishi kabilar.

Axborot olish madaniyatiga ega bo'lish – bu har bir inson o'zligini anglashda o'z o'rnini va vazifasini bilishida katta ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlarini keng ko'lamda

ochib berishdagi jarayondir. Axborotlashgan jamiyatda kishilarning, xususan, yoshlarning axborot madaniyatiga, demakki, axborot almashinuvi madaniyatiga erishuvda axborot savodxonligi bosqichi borligini ham nazardan qochirmaslik zarur. Axborot savodxonligi «Axborotga bo‘lgan ehtiyojni his qilish, uni topish, unga baho berish va undan samarali tarzda foydalanish» uchun kerak bo‘ladigan malakalar to‘plami sifatida ta’riflanadi.

«Axborot savodxonligi» tushunchasini birinchi marta P. Zurkovskiy XX - asrning 70-yillarida ish va kundalik hayotdagi muammolarni hal qilishda axborot-resurslaridan to‘g‘ri foydalana olgan insonga nisbatan ishlatgan. «Axborot resurslarini o‘z hayot faoliyatida to‘g‘ri tatbiq qila olgan odamlarni axborot savodxon deb atash mumkin» deydi. Keyingi o‘n yilliklar davomida axborot savodxonligi AQSHning kundalik hayotida, maktabda, ish joylarida eng faol tushunchaga aylandi. Ushbu tushuncha evolyutsiyasiga rasmiy asos AQSH Prezidenti ma’muriyatining axborot savodxonligi to‘g‘risidagi hisoboti bo‘ldi.

Unga ko‘ra «axborot savodxon inson deb axborotga talabni his qilgan, axborotni qidirish, baholash va to‘g‘ri qo‘llay olishni bilgan shaxsni atash mumkin. Hozirgi kunda optimal qaror qila oladigan va demokratik jamiyatda to‘liq qatnasha oladigan har qanday zamonaviy shaxs axborot savodxon inson bo‘lishi kerak» deyilgan. Axborot savodxonligi bo‘yicha xorij mamlakatlariga nazar solinsa, AQSH kutubxonalar uyushmasida axborot savodxonligi masalasiga 1989-yildan buyon jiddiy e’tibor qaratib kelinadi.

Bu yo‘lda AQSH prezidenti huzurida maxsus ishchi guruh tuzilgan bo‘lib, «Axborot savodxonligi» atamasi aynan mana shu ishchi guruh faoliyati natijasida paydo bo‘lgan. Bundan tashqari, guruh axborot savodxonligi bo‘yicha milliy forumning yaratilishiga sabab bo‘lib, u o‘z ichiga yigirma beshtadan ziyod turli tashkilot va muassasalarni birlashtirgan. Oxirgi bir necha yillar mobaynida umumiy axborot savodxonligini rivojlantirish lozimligi jamiyatimizda yoshlar bilan ishlashning asosiy tamoyillaridan biri bo‘lib kelmoqda. Fikr yuritish va axborotni baholash yangi mazmundagi axborot-savodxonligining markazidan o‘rin olgan. Axborot savodxonligi bo‘yicha xorijiy mamlakatlarda standartlar ishlab chiqilgan.

Ushbu standartlarni 1998-yili Amerika maktab kutubxonalari uyushmasi va ta'limiy kommunikatsiya vositalari va texnologiyalari uyushmasi joriy etilgan. Bular jumlasiga «Talabalarning ta'lim olishdagi axborot savodxonligi standartlari»ni kiritish mumkin. Unda 12 yillik ta'lim tizimida tahsil olayotgan o'quvchilar uchun o'rnatilgan axborot savodxonligi standartlari belgilab berilgan.

Mazkur standartlar o'rniga «O'quvchilarni qo'llab-quvvatlash: maktab kutubxonalari dasturlari uchun yo'riqnomalar» deb nomlangan hujjat amalga kiritilgan bo'lib, unda kutubxonaning texnologiyalar, amaliy o'rganish va bilim olish dargohi sifatidagi ahamiyatiga alohida urg'u berilgan. Amerika Qo'shma Shtatlarida qabul qilingan «XXI-asr talabasi uchun standartlar» deb nomlangan yo'riqnomada esa, talabalar malaka, manba va bilim olish vositalarini quyidagi maqsadlarga yo'naltirishi lozimligi belgilgan.

Bular: ma'lumot izlash, tanqidiy o'ylash, bilim olish, xulosalar yasash, tegishli ma'lumotga asoslangan holda qaror qabul qilish, bilimni yangi vaziyatlarga yo'naltirish, yangi bilimlarni yaratish, bilim almashish va shaxsiy kamolot hamda estetik jihatdan o'sishga intilishdir. Mazkur standartlar oliy ta'lim sohasidagi axborot savodxonligi masalalariga bag'ishlangan bahs-munozalarda hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan.

Mazkur standartlar axborot savodxonligiga ega bo'lgan insonni quyidagicha ta'riflaydi:

- kerak bo'lgan axborot ko'lamini belgilay oladigan;
- axborot va uning manbalarini tanqidiy baholay oladigan va saralangan axborotni o'z bilim bazasi bilan uyg'unlashtira oladigan;
- axborotdan foydalanish jarayoni bilan bog'liq bo'lgan iqtisodiy, huquqiy va ijtimoiy masalalarni tushunadigan, shuningdek axborotdan qonuniy tarzda hamda axloq me'yorlari doirasida foydalana biladigan;
- mahsulot va jarayonga baho bera oladigan kishidir.

Shunday qilib, «axborot savodxonligi» atamasi ishlatilganda ko'plab amerikalik tadqiqotchilar har qanday ziyoli kishi axborotlashgan jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun faqat bir yoki bir necha ko'nikmalar emas, Balki katta bilimlar kombinatsiyasi va mukammal qobiliyatga ega bo'lishni nazarda tutishadi. Axborot

savodxonligini murakkab tushuncha sifatida ta'riflagan holda, rus mutaxassislari uning tarkibiga axborotlarni qidirish (topish), tahlil qilish, an'anaviy muhit(kutubxona, kitob)da va yangi, elektron muhitda kerakli ma'lumotlarni olish imkoniyatini kiritganlar.

Ko'pgina rus mutaxassislari axborot savodxonligi tushunchasini kengroq, ya'ni shaxsning axborot madaniyatining bir qismi sifatida tavsiflashadi. Shaxsning axborot madaniyati, axborot savodxonligidan tashqari, o'ziga axborot dunyoqarashini, axborot bilimlari va ko'nikmalarini egallash zarurligiga ishonchni, axborotlashgan jamiyatda yashovchi shaxs tomonidan qanday maqsadlarga erishish lozimligini anglash; ma'lumotlardan to'g'ri foydalanish uchun mas'uliyatni his etish kabilarni ham qamrab oladi.

Axborot madaniyatini shakllantirishning bir nechta bosqichlari mavjud bo'lib, ular orasida yuqorida ko'rib o'tganimiz «axborot savodxonligi»dan keyin eng muhimi bu kishilarning kitobxonlik madaniyatini yuksaltirishdir. Bundan ko'rinib turibdiki, ushbu tarmoq vositasining o'z ichiga qamrab olgan axborotlar miqyosi shu qadar keng va ko'p ekanligi gohida o'zimizga kerakli bo'lgan ma'lumotlarni ajratib olishimizda ham qiyinchilik tug'dirmoqda.

Zamonaviy dunyoda axborotning ustuvor roli va axborot faoliyatining rivojlanish dinamikasini anglash bizga maxsus ilmiy yo'nalish - "axborot ekologiyasi" ni ta'kidlash zarurligi haqida gapirishga imkon beradi. Axborot ekologiyasining predmeti insonning axborot muhiti bilan o'zaro munosabatini o'rganadi. Axborot ekologiyasining asosiy vazifalaridan biri, bir qator olimlarning fikricha, kompyuter va axborot odob-axloq qoidalarini joriy etish orqali texnologiya rivojlanishining yuqori darajasi bilan insoniyat madaniyatining past darajasi o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishdan iborat.

Klassik madaniyatshunoslik axloqni axloq va axloqning yig'indisi deb hisoblaydi. "Axloq", "axloq", "axloq" so'zlari ma'no jihatdan yaqin. Ammo ular uch xil tilda paydo bo'lgan. "Etika" so'zi yunon tilidan olingan. axloq - fe'l-atvor, xarakter, odat. U bundan 2300 yil muqaddam Aristotel tomonidan qo'llanishga kiritilgan bo'lib, u "axloqiy" insonning fazilatlari yoki fazilatlari, uning xulq-atvorida namoyon bo'ladigan – mardlik, ehtiyotkorlik, halollik, "axloq" kabi fazilatlarni ana shu sifatlar haqidagi fan deb atagan. "Axloq" so'zi lotin tilidan olingan. U lat tilidan olingan. mos (pl. mores), bu yunoncha

ethos bilan taxminan bir xil ma'noni anglatadi - temper. odatiy. Tsitseron Aristoteldan o'rnak olib, undan moralis - axloq va moralitas - axloq so'zlarini shakllantirdi va bu so'z lotincha etika va etika so'zlarining ekvivalentiga aylandi. "Axloq" esa "tabiat" o'zagidan kelib chiqqan ruscha so'z bo'lib, rus tilining lug'atiga birinchi marta 18-asrda kirib, "axloq" va "axloq" so'zlari bilan sinonim sifatida ishlatila boshlandi. Shunday qilib, rus tilida taxminan bir xil ma'noga ega uchta so'z paydo bo'ldi. Vaqt o'tishi bilan ular ularni bir-biridan ajratib turadigan ba'zi semantik soyalarga ega bo'lishdi.

Axloq - bu shaxsning o'z vijdoni va iroda erkinligiga ko'ra harakat qilishning ichki holati - axloqdan farqli o'laroq, qonun bilan birga, shaxsning xatti-harakati uchun tashqi talab. Axloq o'zida mehr-oqibat, odob-axloq, halollik, rostgo'ylik, adolatparvarlik, mehnatsevarlik, intizomlilik, jamoaviylik kabi insoniy xulq-atvorni tartibga soluvchi sifat va xususiyatlarni o'zida mujassam etgan.

"Axborot axloqi" atamasi uning ilmiy ishlarida O.V. Krasnova (Moskva davlat mintaqaviy universiteti), V. A. Shaptsev, "axborot axloqi" kontseptsiyasini ishlab chiqish jamiyatning axborot ekologiyasi vazifalariga tegishli deb hisoblaydi. Garchi bu atamaning ta'rifi berilmagan bo'lsa-da. Axborot axloqi, mening fikrimcha, axborot texnologiyalarini rivojlantirish va ulardan foydalanish bilan bog'liq holda yuzaga keladigan masalalarda shaxsning o'z vijdoni va ixtiyoriga muvofiq harakat qilishning ichki holatidir. Axloqning tarkibiy sifatlariga asoslanib, axborot axloqi quyidagilarni o'z ichiga oladi, deb taxmin qilish mumkin:

- yaxlitlik – axborot yoki axborot muhiti yordamida boshqalarga zarar yetkazish niyatining yo'qligi.
- halollik – o'zining haqiqiy munosabatini bildira olish, boshqa odamlarning ma'lumotlarini o'zinikidek o'tkazib yubormaslik, mualliflik huquqlarini hurmat qilish, intellektual mehnatni hurmat qilish.
- adolat - bu harakat va jazoning muvofiqligi talabini o'z ichiga olgan, to'g'ri keladigan narsa tushunchasi: xususan, axborot jamiyati a'zosining huquq va majburiyatlarining muvofiqligi, axborot ishi va haq to'lash, yaratish sohasidagi xizmatlari. , axborotni qayta ishlash, saqlash yoki uzatish, ularni tan olish, IT sohasidagi

jinoyatlar va jazolash, turli ijtimoiy qatlamlar, guruhlar va shaxslarning axborot jamiyati hayotidagi roli va undagi mavqeini moslashtirish.

- mehnatsevarlik – ijtimoiy foydali axborot mahsulotini ishlab chiqarish uchun o‘z vaqtini, kuch va g‘ayratini berishga tayyorligi; uzoq vaqt davomida, ba'zan hatto ehtiyojlar bilan chalg‘itmasdan, ma'lumot bilan ishlashda zavq bilan shug‘ullanish qobiliyati.

- Tartib-intizom – odat tusiga kirgan shaxs xususiyati, axborot jamiyatida mehnat qoidalari va xulq-atvor me‘yorlariga rioya qilishga moyilligi.

Yana shuni ta’kidlash lozimki, internet vositalaridan o‘rin olgan jamiki axborot va ma’lumotlarning hammasi ham real haqqoniy emasligi ayni paytda ayon bo‘lmoqda. Bundan kelib chiqib aytish joizki, olinayotgan dalillarning qay darajada to‘g‘riligini ongli ravishda mushohada etish maqsadga muvofiqdir. Shundagina internet orqali egallayotgan bilimlarimiz hayotimizda ijobiy samara berishiga ishonch hosil qilish mumkin.

7.2. Internet, virtual va vizual olamning shaxsga ta’siri.

Internetning inson hayotidagi o'rni tobora kuchayib bormoqda, hayotning bir qismi virtual makonda - ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, veb-saytlar, o'yinlarda sodir bo'ladi. Hayot doimo rivojlanib bormoqda, yangi texnologiyalar va yutuqlar aloqani sezilarli darajada soddalashtiradi va ma'lumot olish uchun ko'proq imkoniyatlar yaratadi. Inson hayotidagi virtual va real olamlar hozir qutblanib, nomutanosiblik, voqelikdan uzoqlashish, internetga ko‘p kirishish kuzatilmoqda. Kimdir muvozanatni topish va maqsadlarga erishish, reklama qilish, biznesni targ‘ib qilish yoki do'stlar bilan muloqot qilish, yangi tanishlar topish uchun Internetdan foydalanishni o'rgandi, kimdir uchun bu hayot rejalarini amalga oshirish vositasi emas, balki haqiqiy hayotning o'rnini bosuvchi vositaga aylanadi.

Internetning inson hayotidagi o'rni ma'lum bir shaxsga, vaqt resurslarini taqsimlash qobiliyatiga, kerakli urg'ularni amalga oshirishga bog'liq. Virtual haqiqatning afzalliklari katta hajmdagi ma'lumotlardan foydalanish - virtual kutubxonalar, ilmiy maqolalar, hisobotlar, o'quv materiallari, treninglar. Har qanday mavzu bo'yicha ma'lumotni tezda topishga imkon beradi, yangi bilimlarni olishga yordam beradi;

- ✓ do'stlar bilan muloqot qilish, yangi tanishlarni qidirish - yillar o'tib odamlar bir-birlarini internetdan (sinfdoşlar, sinfdoshlar, uzoq qarindoshlar, bolalikdagi

do'stlar) topishlari hayratlanarli. Ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlar dunyoning turli burchaklarida joylashgan odamlar bilan muloqot qilish imkonini beradi;

✓ fayllar, ma'lumotlar almashinuvi - elektron pochta, virtual disklarning mavjudligi ma'lumotlar, xatlarni uzatishni ancha soddalashtirdi, endi bir necha soniya ichida siz xatlarni, kerakli fayllarni yuborishingiz mumkin. Zamonaviy dunyo yuqori tezlikda ishlaydi va o'tmishda pochta boshqa mamlakatlarga oylar davomida sayohat qilgan;

✓ virtual kinozal - kino ixlosmandlari istalgan filmni topishi va yuklab olishi, yangi mahsulotlar bilan tanishishi, onlayn tomosha qilishi, aql bovar qilmaydigan ma'lumotlar bazasi;

✓ virtual sevgi - yaqinda bu ertak kabi edi, endi tobora ko'proq odamlar tanishuv saytlari yoki ijtimoiy tarmoqlar orqali o'z turmush o'rtog'ini topmoqda. Sababi kamtarlik, ish bilan ta'minlanganlik, yigitlarimiz, qizlarimiz va xorijliklar bilan ko'proq muloqot qilish imkoniyati. Virtual dunyoda yuraklarni birlashtirishga yordam beradigan nikoh agentliklari ham mavjud. Internetning inson hayotida yangi o'rni bor;

✓ sport sharhlari, translyatsiyalar – sport ishqibozlari uchun o'yinlar statistikasini kuzatish, o'yinlarni yozuvlarda ko'rish osonroq va siz doimo xabardor bo'lishingiz mumkin. Televizor bunday imkoniyatlarni bermadi;

✓ yangi musiqa, mashhur xitlar - yangi musiqalar paydo bo'lishini kuzatish, treklarni yuklab olish, sevimli musiqangizni onlayn tinglash imkonini beruvchi musiqa saytlari, portallar mavjud;

✓ virtual do'konlar - onlayn - tovarlar mashhur bo'lib, xarid qilish vaqtini minimallashtirmoqda, hayotni soddalashtirmoqda. Odamlar to'lov kartalari yordamida ham bizning, ham xorijiy do'konlarimizdan narsalar, xizmatlar sotib olishlari, shuningdek, transport, kino yoki teatrga borish uchun chiptalarni bron qilishlari mumkin.

Virtual olamning kamchiliklari:

➤ Internetga qaramlik - odam doimiy ravishda ijtimoiy tarmoqlarda bo'lmasdan, pochmani tekshirmasdan yashay olmaydi, haqiqiy dunyo bilan aloqani yo'qotadi, dolzarb muammolardan uzoqlashadi, unutadi, bu ishonchsiz, kompleksli odamlarda va ko'pincha yosh avlod vakillarida uchraydi. shaxsiy muloqotdan qochadigan, virtualni afzal ko'rganlar.

➤ Internetning inson hayotidagi o'rni bu holatda o'z ma'nosini yo'qotadigan, kulrang va qiziq bo'lmagan oddiy dunyoning qiymatidan oshib ketadi. Virtual haqiqatda inson o'z imidjini, qiyofasini yaratishi, xohlaganicha boshqacha bo'lishi mumkin va bu ichki muvozanatga olib keladi. Xayollarni yaratishdan ko'ra, haqiqiy hayotni o'zgartirish va o'z-o'zini rivojlantirish bilan shug'ullanish yaxshiroqdir.

➤ Tibbiy muammolar - Internetdan tez-tez foydalanish harakatsiz turmush tarziga olib keladi, ko'z kasalliklari, immunitetning pasayishi, ishtahaning pasayishi, ko'pincha tayanch-harakat tizimidagi buzilishlar, bosh og'rig'i, yurak va qon tomirlarining buzilishi.

➤ Firibgarlar uchun yangi imkoniyatlar – ijtimoiy tarmoqlar tufayli begona odam juda ko'p shaxsiy ma'lumotlarga ega bo'lishi mumkin, ular o'zini bank xodimlari sifatida ko'rsatganda to'lov kartalari ma'lumotlarini aniqlash uchun qo'ng'iroqlar bo'ladi, bunday odamlarga ishonmaslik kerak, katta ehtimol bilan ular Internetda to'lovlarni amalga oshirish orqali kartadan pul mablag'larini yechib olishni xohlaysiz. Shuningdek, ishonchli saytlarda tovarlarni sotib olish, xizmatlar uchun to'lash yaxshiroqdir.

Virtual dunyo inson hayotida ajralmas bo'lib qoladi, u har qanday masalalar (tibbiy, maishiy, ilmiy) bo'yicha ma'lumot topishda katta yordam berishi mumkin, asosiysi undan maqsadli foydalanishni o'rganish, ijtimoiy tarmoqlar shakllarida maqsadsiz fermentatsiya, giyohvandlik va psixikaga salbiy ta'sir qiladi, shuningdek, kompyuter o'yinlariga bo'lgan ishtiyoq..

7.3.Vizual va virtual olamning ommaviyligi va jozibadorligi.Ommaviy axborot vositalari: ommaviy madaniyat, o'yin-kulgi va reklama.

Axborot sohasidagi globallashuv qanchalik yuqori cho'qqisiga chiqqaniga bugungi kunda millionlab yoshlarning internetdan internetdan foydalanishga o'tganligi va o'z kasbining ustalarini internet tarmog'i orqali mablag' ishlab topayotganidan ham anglash mumkin. Shunday chigal va murakkab sharoitda biz uchun galdagi yeng muhim vazifalardan biri - yosh avlodning ongi hamda qalbini yot g'oyalardan, mafkuraviy tahdidlardan asrab-avaylashdir.

Shuni hisobga olgan holda, internet tizimi orqali ma'naviy targ'ibot ishlarini, jumladan, elektron kitobxonlikni kuchaytirishi zarur. Nega deganda, biz

farzandlarimizning ongi, dunyoqarashi asrlar davomida sinovdan o'tgan, yuksak ma'naviyat xazinasi bo'lgan jahon va milliy adabiyotimiz asosida emas, balki qandaydir shubhali, zararli axborotlar asosida shakllanishiga beparvo qarab turolmaymiz.

Axborotlashgan jamiyatda aholini, ayniqsa yoshlarni kiberjinoyatchilikdan himoya qilish dolzarb vazifalardan biriga aylangan. Inson ma'naviy qiyofasini saqlab qolish, uning axloqiy ongini kiberhujumlardan saqlash dolzarbligicha qolmoqda. Shuni alohida ta'kidlash jozki, hozirgi davrda hech bir mamlakat bunday xavf-xatarga qarshi yolg'iz o'zi qarshilik ko'rsatishi juda qiyindir. Bunday sharoitda xalqaro hamkorlikni kengaytirish, globallasuv vositalaridan ayni damda foydalanish, kiberjinoyatchilikka qarshi birgalikda kurashish zaruratga aylandi. Hozirgi vaqtda axborot madaniyati uchta jihatni o'z ichiga oladi:

- 1) axborot (axborotni izlash, tanlash va tahlil qilish ko'nikmalari, bilim majmui);
- 2) madaniyat, bu holda shaxsning ajrata olish, bo'lish, taxlil qila olish usulini anglatadi;
- 3) shaxsning dunyoni o'zgartirishda faol ishtirok etish darajasini belgilovchi dunyoqarash.

Shunday qilib, "axborot portlashi" ni boshdan kechirayotgan jamiyatda axborot madaniyati nafaqat kutubxonalar, media kutubxonalar, kompyuter tarmoqlarida harakat qilish imkonini beradigan amaliy bilimlar to'plamiga, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirishning ma'lum bir mezoniga aylanadi.

Axborot madaniyatining yuqori darajasiga erishish media-matnlarni idrok etish, tahlil qilish va baholash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy uslub va usullardan foydalangan holda samarali tashkil etilgan media-ta'lim tizimini yaratishga imkon beradi. "Axborot jamiyatining shakllanishi ta'limni axborotlashtirish jarayonini ob'ektiv qiladi. Shu munosabat bilan talaba shaxsini rivojlantirish, uning ijodkorlik darajasini oshirish, muqobil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, strategiyani ishlab chiqish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun yangi info-kommunikativ texnologiyalar imkoniyatlaridan foydalanish yondashuvlarini ishlab chiqish qabul qilingan qarorlar ijrosi natijalarini bashorat qilish uchun ham o'quv, ham amaliy vazifalarni hal etish yo'llarini izlanmoqda.

Aloqa tarixi beshta asosiy bosqichni o'z ichiga oladi: nutq, o'qish va yozishning rivojlanishi, bosma, elektron va raqamli aloqalarning paydo bo'lishi. Ushbu ixtirolarning hech biri o'zidan oldingilarini butunlay siqib chiqara olmadi. Bugun bizni nutq va yozish, bosma, elektron va raqamli ommaviy axborot vositalaridan foydalanadigan madaniyat qurshab olgan. Elektron va raqamli aloqa o'rtasidagi chiziq; masalan, televidenie elektron sifatida paydo bo'lgan, ammo hozirda raqamli media hisoblanadi. Bugungi kunda, raqamlashtirish va tarmoqlardan foydalanish turli ommaviy axborot vositalari o'rtasidagi chegaralarni asta-sekin yo'q qilmoqda. Bosma ommaviy axborot vositalari, elektron ommaviy axborot vositalari (radio va televidenie), Internet, mobil telefonlar va boshqalarning birgalikda mavjudligi shuningdek, media-kontentning bir platformadan ikkinchisiga o'tishiga imkon beradi, axborotdan foydalanish imkoniyatini kengaytiradi va fuqarolar nafaqat axborotni iste'mol qiladigan, balki uni ishlab chiqarish va tarqatishda faol ishtirok etadigan ishtirokchilik madaniyatini ham yaratadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari global axborot va bilim almashinuvida kengroq auditoriyaning ishtiroki uchun imkoniyatlar beradi va demokratik jarayonlarda faol ishtirok etishni rag'batlantirib, jamiyat ochiqligini bildiradi.

Ommaviy axborot vositalari: ommaviy madaniyat, o'yin-kulgi va reklama XIX-asrning oxirida ishchilar sinfi ommaviy axborot vositalarining yangi ommaviy auditoriyasiga aylandi, ular "ommaviy madaniyat" deb nomlandi, chunki tarixdagi eng katta iste'molchilar guruhi ommaviy axborot vositalaridan foydalanish imkoniyatiga ega edi. Bugungi kunda bu hodisa juda katta xalqaro auditoriyani qamrab oladi va buning uchun ommaviy axborot vositalari odatda "ommaviy madaniyat" deb nomlanadi. Ommaviy pop-madaniyatning yuksalishi media-kontentning tobora ko'proq o'yin-kulgiga yo'naltirilgan bo'lishiga olib keldi. Agar ilgari ommaviy axborot vositalari, qoida tariqasida, jiddiy ma'lumotlarni o'z ichiga olgan va yangiliklarga yo'naltirilgan bo'lsa, endi ko'ngilochar materiallarning ulushi asta-sekin o'sib bormoqda.

"Infotainment" atamasi (inglizchadan. Information - information and entertainment-entertainment) axborot va o'yin-kulgining uyg'unligini anglatadi. Xalqaro formatda ko'ngilochar dasturlarning soni ortib bora boshladi. Turli viktorinalar va realiti-showlar xalqaro miqyosda, masalan, ko'plab iste'dodli showlarning dunyoning

turli mamlakatlarida milliy versiyalari mavjud. Virtual muhit milliy chegaralarni xiralashtiradi, chunki unga istalgan joydan kirish mumkin. Internet orqali turli madaniyatlar bilan tanishish an'anaviy ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshiriladigan shunga o'xshash jarayondan juda farq qiladi. Bundan tashqari, iqlim o'zgarishi, global ekologik ofatlar, epidemiyalar, biologik xilma-xillikka tahdid kabi butun sayyoraga ta'sir etuvchi hodisalar haqidagi ma'lumotlarni global ommaviy axborot vositalari orqali samarali yetkazish mumkin.

Reklama ommaviy axborot vositalarining mavjudligining asosiy manbai hisoblanadi. Bugungi kunda reklama barcha turdagi ommaviy axborot vositalariga kirib bordi va uning roli ham an'anaviy doiradan tashqariga chiqdi. Ommaviy axborot vositalarida reklama qilishning odatiy namunasi mahsulotni joylashtirishdir. Ko'pincha yoshlar uchun ommaviy axborot vositalarida tijorat komponentini va reklamani aniqlash qiyin; ammo mediasavodxonlik ularga buni qanday qilishni o'rganish imkonini beradi. Brendlash ham ommaviy axborot vositalarini tijoratlashtirishning tarkibiy qismidir. Bolalar va yoshlarga qaratilgan media-mahsulotlar ushbu yo'nalishdagi tendentsiyalarni belgilab berdi: masalan, 21-asrning boshlarida Disney franchayzalarini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi.

Ommaviy axborot vositalarining madaniy ahamiyati tobora ortib bormoqda. Ommaviy axborot vositalari jamiyatda vositachi vazifasini bajaradi: tobora ko'proq odamlar o'z tajribasi orqali emas, balki ommaviy axborot vositalari orqali bilim oladi. Ommaviy axborot vositalari ham professional madaniyatga ta'sir qiladi. Mediatsiyaning navbatdagi bosqichi "mediatizatsiya" deb ataladi va ommaviy axborot vositalarisiz mavjud bo'lolmaydigan hodisalarga - masalan, siyosat va fanga tegishli. Mediatizatsiyaning oqibati ommaviy axborot vositalarining jamiyatga ta'siri va uning ommaviy axborot vositalariga qaramligidir. Raqamli texnologiyalarning paydo bo'lishi bilan tomoshabinlar parchalanib ketdi (auditoriya atomizatsiyasi). Endi odamlar shaxsiy kompyuterlardan o'zlari xohlagan dasturni ko'rish uchun foydalanadilar. Shu bilan birga, milliy miqyosda to'plangan va bir necha avlodlar uchun mo'ljallangan OAV tajribasi hajmi kamayib bormoqda.

Matbaa ixtiroi bilimlarni kengroq auditoriya uchun ochiq qildi. Bosma nashrlar masofalarni engib o'tish va har kimni qiziqtirgan mavzularni yoritish, mahalliy urf-odatlar va odatlardan tashqariga chiqish va odamlarni yangi madaniy tajribalar bilan tanishtirish imkonini berdi. Gazetalar an'anaga ko'ra ishonchli va ob'ektiv axborot manbai hisoblangan. Bugungi kunda, ko'ngilochar komponent ulushining ortishiga qaramay, yangiliklar hali ham gazeta ma'lumotlarining eng keng tarqalgan turi hisoblanadi. Hozirda aksariyat gazetalarining onlayn versiyasi mavjud, ayrim gazetalar esa faqat elektron shaklda nashr etiladi. Gazetalar interaktivroq bo'lishi uchun o'zlarining onlayn versiyalarini nashr etadilar: o'quvchilarga gazeta hikoyalarini ishlab chiqarishda ishtirok etishlariga ruxsat berish o'quvchilarga real vaqt rejimida fikr-mulohazalarni taqdim etadi.

20-21-asrlar bo'yida boshlangan raqamli texnologiyalar davri global miqyosda turli xil ommaviy axborot vositalari va ommaviy axborot vositalarining rivojlanishiga olib keldi. Buning natijasida raqamli ko'rinishdagi radiostansiyalar va telekanallar soni ko'paydi, individual mobil aloqa xizmatlari va signallarni uzatish va qabul qilish uchun mobil qurilmalar ommalashdi. Raqamli texnologiyalar turli xil ommaviy axborot vositalari o'rtasidagi chegaralarni yo'q qilishga yordam berdi.

Kino sanoatini ommaviy madaniyatning yaratuvchisi, dvigateli va manbai deb hisoblash mumkin. 1980-yillarning boshlarida keng tarqalgan videokameralar va videomagnitofonlarning paydo bo'lishi kino tomoshabinlar sonini kamaytirdi. 1990-yillarda kinoning yangi raqobatchilari bor - yangi media, jumladan shaxsiy kompyuterlar va Internet xizmatlari, tasvirlar va audio yozuvlarning yangi shakllari. 2000-yillarda Internet orqali filmlarni ijaraga olish imkoniyati paydo bo'ldi. Biroq, yangi ixtirolar kinoni siqib chiqarmadi, ular faqat filmlarni ishlab chiqarish va tarqatish usullarini o'zgartirdi²¹.

1962-yilda uchirilgan birinchi telekommunikatsiya sun'iy yo'ldoshi Telstar butun dunyo bo'ylab jonli teleko'rsatuvlarni amalga oshirishga imkon berdi va natijada yangiliklarni uzatishni tezlashtirdi. Bugungi kunda televizorlar deyarli har bir uyda

²¹ Баженова Ж.М. Принципы обучения школьников основам экранной грамотности / Ж.М. Баженова // Специалист. 1993. № 5. -С. 68.

mavjud va ko'pchilik uchun ular eng ko'p ishlatiladigan vositadir. Raqamli texnologiyalar televidenie rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. Ko'p sonli telekanallar ham tomoshabinlarning atomizatsiyasiga hissa qo'shadi.

Elektron o'yinlar - bu o'ynash uchun kompyuter, konsol yoki mobil qurilmalar, interaktiv televizor yoki internetni talab qiladigan o'yinlar. Elektron o'yinlar interaktivdir - ular o'zaro ta'sirga asoslanadi: o'yinchining harakatlari o'yinning keyingi borishiga ta'sir qiladi. Shu sababli, masalan, adabiyotga qaraganda, o'yinlarga sho'ng'ish osonroq. Biroq, ba'zi o'yinchilar juda chuqur sho'ng'ishadi va o'yinga qaram bo'lishadi. Qiziqarli o'yinlardan tashqari, "intellektual o'yinlar" deb ataladigan o'yinlar mavjud. O'yin davomida fazoviy idrok, deduksiya qobiliyati, til va hamkorlik qobiliyatlari yaxshilanishi mumkin. Ijtimoiy-madaniy nuqtai nazardan, elektron o'yinlarni o'rganishni qo'llab-quvvatlash tizimi deb hisoblash mumkin, chunki ular o'yinchini harakatga, muammolarni hal qilishga va fikrlashga majbur qiladi.

Yakkama-yakka va ommaviy muloqotdan tashqari, Internet aloqaning gibrid shakllarini taqdim etadi. Ijtimoiy media foydalanuvchilarning to'g'ridan-to'g'ri muloqotini ta'minlaydi, foydalanuvchilar o'zlarining media-kontentlarini ommaga yuklashlari mumkin. Internetning an'anaviy ommaviy axborot vositalaridan ajralib turadigan asosiy xususiyati foydalanuvchilarning imkoniyatlarini kengaytirishdir. Kerakli dasturlar yordamida har kim keng auditoriya uchun o'z kontentini yaratishi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlarning eng keng tarqalgan shakllari:

- Hamjamiyat portallari, jumladan, foydalanuvchi profillari, tarmoq va sharhlar.
- Muhokama va sharhlarga asoslangan bloglar.

Vikilar – foydalanuvchilar tomonidan tahrirlangan veb-sahifalar bo'lib, ularning ma'lumotlari foydalanuvchilar hamjamiyatiga yangi bilimlarni yaratishda ishtirok etish imkoniyatini beradi, balki mavjud ma'lumotlarga sharh berish bilan cheklanmaydi; hamjamiyatning istalgan a'zosi ma'lumot qo'shishi yoki o'chirishi mumkin. Ishtirokchilarni bir-biridan ajratib turadigan masofadan qat'i nazar, interaktiv yakkama-yakka muloqotni ta'minlovchi suhbatli lahzali xabar almashish.

Aksariyat ijtimoiy media xizmatlari o'zlarining aloqa ma'lumotlarini taqdim etgan shaxslarga yuboriladigan reklamalarga asoslanadi. Internetdan foydalanish bilan bog'liq

ma'lum xavf va tahdidlar mavjud bo'lib, ular ko'pincha haqiqiy dunyoda bo'lganlarga o'xshaydi. Yoshlarni ushbu tahdidlardan himoya qilishning eng yaxshi yo'li ularga internetdan foydalanish bilan bog'liq xavflarni boshqarishni o'rgatishdir. Agar foydalanuvchilar media hamjamiyatining maxfiylik amaliyoti bilan tanish bo'lmasa, ular o'zlarining shaxsiy ma'lumotlarini beixtiyor ommaga oshkor qilishlari mumkin. Bolalar va o'smirlar shaxsiy ma'lumotlarni nashr etishning salbiy oqibatlarini oldindan ko'ra olmaydilar.

Virtual muhitda haqoratli xatti-harakatlar (bezorilik) Internet taqdim etayotgan aloqalarning anonimligini ta'minlaydi. Ijtimoiy tarmoqlarda zo'ravonlik ommaviy xususiyatga ega bo'ladi va shuning uchun zo'ravonlik ob'ektiga aylangan shaxs uchun uning oqibatlari jiddiyrroqdir. Internet anonimligi tufayli ayrim guruhlar yoki shaxslarga qarshi tashviqot va nafrat nutqi ham keng tarqalishi mumkin. Ko'pincha virtual olamdagi odamlarning xatti-harakati haqiqiy hayotdagi xatti-harakatlaridan farq qiladi, chunki ular o'z qurbonlarining reaksiyalarini ko'rmaydilar va xatti-harakatlarining oqibatlari haqida o'ylamaydilar. Shu bois, Internet inson huquqlarini poymol qilish va tuhmat qurboni bo'lish xavfidan ancha yuqori. Ko'pincha yoshlar o'z yoshiga mos kelmaydigan materiallar, masalan, pornografiya va tajovuzni targ'ib qilish imkoniyatiga ega. Ushbu ijtimoiy xavflar kattalar diqqatini va oldini olishni talab qiladi.

Ommaviy axborot vositalarida ko'nikmaga ega bo'lgan yoshlar internetdan foydalanishni tartibga soluvchi me'yorlar, qoidalar va qonunlarga rioya qilishlari shart. Netiket - bu onlayn muloqotni osonlashtiradigan ijtimoiy konventsiyalar to'plami. Haqiqiy dunyoda muloqot qilish qoidalari virtual muloqot uchun ham amal qiladi: boshqalarga qanday munosabatda bo'lishni istasangiz, shunday munosabatda bo'ling. Internet misli ko'rilmagan muloqot erkinligini ta'minlaydi, ammo undan foydalanishda ma'lum qoidalarni tan olish va ularga rioya qilish muhimdir. Aksariyat mamlakatlar mualliflik huquqi va shaxsiy daxlsizlik huquqlarining turli jihatlarini tartibga soluvchi qonunlar qabul qilgan. Quyidagi qoidalar tarmoqdagi umumiy e'tirof etilgan xatti-harakatlar normalari hisoblanadi:

- boshqa odamlar tomonidan yaratilgan ob'ektlarni (masalan, rasm, qo'shiq yoki film) ularning ruxsatisiz tarqatish yoki nusxalash orqali mualliflik huquqini buzmasligingiz kerak.

- siz internetda tuhmat, kamsituvchi yoki yolg'on ma'lumotlarni, masalan, rasm muharrirlari yordamida qayta ishlangan tasvirlarni yoki elektron pochta orqali yuborilgan.

- tuhmat mazmunidagi matnlarni tezkor xabarlar ko'rinishida yoki ijtimoiy tarmoqlarda e'lon qilishingiz mumkin emas.

Shaxsiy ma'lumotlar yoki tasvirlarni, shu jumladan ijtimoiy, siyosiy va diniy e'tiqodlar yoki jinsiy o'ziga xoslik bilan bog'liq bo'lganlarni tarqatish noqonuniy hisoblanadi. Voyaga etmagan shaxslarga shahvoniy tasvirlarni tarqatish qonun bilan taqiqlangan.

Dunyoning aksariyat qismlarida media kompaniyalari xususiy va tijoratdir. Ba'zilar xususiy mulkdir, lekin notijorat, masalan, nodavlat tashkilotlarga tegishli tashkilotlar, ba'zilar esa davlatga tegishli va nazorat qilinadi. Ommaviy eshittirish modeli ham tijorat, ham ommaviy axborot vositalari uchun muqobildir. Ko'pgina mamlakatlarda media bozori oligopoliya hisoblanadi, ya'ni bir nechta kompaniyalar bozorning katta qismini o'zaro bo'lishadi va aslida uni foydalanuvchilarga shakllantiradi va majburlaydi. Bugungi kunda media konglomeratlari ommaviy axborot vositalari va o'yin-kulgining barcha shakllari va janrlarini qamrab olgan ko'plab sohalarda gigantlardir. Dunyoning eng yirik konglomeratlari kitob va jurnallar nashr etadi, filmlar suratga oladi va tarqatadi, reklamalar tayyorlaydi, o'z radio va televideniye kanallarini yuritadi, musiqa va san'at biznesida ishtirok etadi.

Media konvergentsiyasi ommaviy axborot vositalarining ko'p turlari o'rtasidagi farqlarning xiralashishini anglatadi: bir xil tarkibga turli xil vositalar yordamida kirish mumkin. Zamonaviy media madaniyati yirik global media guruhlarini va kichik kompaniyalarni birlashtiradi. Bugungi mediamadaniyatda konsentratsiyaga moyil bo'lgan ommaviy axborot vositalari internet anarxiyasiga duch kelmoqda, unda har kim prodyuser yoki muallif bo'lishi mumkin, bunda an'anaviy mualliflik huquqlari hurmat qilinmaydi. Internet media-mahsulotlar ishlab chiqaruvchilari va

iste'molchilari o'rtasidagi chegarani xiralashtiradi, chunki har bir kishi unda "muallif" bo'lishi mumkin.

Tayanch iboralar: axloq, shaxsiyat, axborot, internet, virtual olam, vizual dunyo, ommaviy axborot vositalari, ommaviy madaniyat, reklama.

Nazorat savollari:

1. Axloq-odob nima?
2. Axborot axloqiga ta'rif bering.
3. Internet insonning virtual olamiga qanday ta'sir qiladi?
4. Internet insonning vizual dunyosiga qanday ta'sir qiladi?
5. Axborot madaniyatining qanday jihatlari bor?
6. "Axborot-ko'ngilochar" atamasi nimani anglatadi?

VIII. BOB. SHAXSGA YO'NALTIRILGAN AXBOROT: PSIXOLOGIK, DINIY VA MADANIY TAHDIDLAR.

8.1. Axborot-psixologik xavfsizlik tushunchasi va tasnifi.

Zamonaviy aloqa vositalari, jumladan internetdagi ijtimoiy tarmoqlar foydalanuvchilarining munosabatlari va taraqqiyotning bu mahsulidan foydalanish xususida ko'p gapirildi. Yangi virtual olamning rivojlanishi insonda ortiqcha, aqlga sig'mas, hech bir ahloq qoidalariga to'g'ri kelmaydigan xoxish-istaklarni keltirib chiqarmoqda. Virtual olamda tanishish, do'stlashish va xatto nikoh tuzilish holatlari kuzatilmoqda. Ayni damda ommalashib borayotgan holat virtual nikoh haqida to'xtalsak.

"Axborotlashgan jamiyat" deb nom olgan XXI asrda global tarmoqdagi xabarlar oqimi va sig'imi yaqin yaqin vaqtlar ichidagi zamonaviy odam bo'lgan Homo Sapiyensni, kommunikasion aloqalar ichidagi inson, ya'ni - Homo Virtusga o'zgartirib qo'yishi mumkinligi haqidagi farazlar tadqiqotchilar o'rtasida qizg'in muhokama qilinmoqda. Hattoki ba'zi tadqiqotlarda "homo virtus", "digital natives", "net generation", "the millenials" kabi tushunchalar virtual makonda yashovchi ijtimoiy subyekt va virtual borliqdagi axborotning asosiy iste'molchilari, deb ta'kidlanmoqda.

Millatimizda, oila tushunchasi muqaddas hisoblanadi. Shu sababdan oilaviy munosabatlarga jiddiy qaraladi. Urf-odatlarimizga ko'ra, kelin yoki kuyovlikka nomzodning nasl-nasabi, salomatligi, ijtimoiy ahvoli obdon so'rab-surishtiriladi. Sovchilik, Maslahat oshi, Unashtiruv, Fotiha to'y kabi urf-odatlarining zamirida baxtli nikoh, mustahkam oila barpo yetish muddaosi yotadi. Afsuski, davrimizga kelib, zamonaviy texnika va axborot vositalari milliy qadriyatlarimizga rahna solyapti. Virtual tanishuv, Virtual do'stlik, Virtual sevgi kabi ijtimoiy tarmoqlardagi munosabatlar sirasiga Virtual nikoh jumlasini ham kirdi.

Taassufki, muqaddas nikohmunosabatiga jiddiy qaramaydigan, ma'nan qashshoq bo'lgan kishilar ijtimoiy tarmoqlarda turmush qurib, ajrashishga ham ulgurishyapti. Nikoh insoniy aloqalar ichidagi eng muqaddas aloqadir. Chunki u Allohning amriga muvofiq, Payg'ambarimiz sollallohu alayhi vasallamning sunnatlariga amal qilaroq bir necha mo'min-musulmonlarning ishtiroki va guvohligida amalga oshiriladigan muqaddas aloqadir. Shuning uchun ham boshqa insoniy aloqalardan farqli o'laroq, nikoh aqdi

tuzishning o'ziga yarasha rukn va shartlari bor. Agar mazkur rukn va shartlar amalga oshmasa, nikoh sahih bo'lmaydi.

Internetda Virtual nikoh, Virtual oila qurishga ishonadiganlarning ruhiy muammosi borligi aniq. Ko'p hollarda real hayotdan qo'rqadigan, ruhan yolg'iz va o'ta irodasiz kishilar bunday soxta munosabatlarga chuv tushishadi. Tushkunlik paytda, ularni yolg'iz qoldirmagan ma'qul. Chunki shundoq ham ruhiy iskanja holatida bo'lgan insonni virtual munosabatlar real hayotdan uzoqlashtirib, jamiyatdan ajratadi. Muammolarni badtar chigallashtiradi. Tabiiyki, virtual hayotga berilganlarga, boshqalar telbaga qaraganday qarashadi. Oqibatda ruhiy tushkunlikdagi odam yonidagilardan uzoqlashib, virtual yaqinlarga osongina bog'lanadi. Virtual munosabatlar inson, ayniqsa, shaxsiy hayotdan omadi chopmagan kishiga ta'siri oson kechishi sababi shundaki, bu olamda inson o'zi xohlaganidek yashaydi. Albatta, aldanchi hayot shirin tuyuladi. Irodasi ojiz kishi virtual munosabatlarga mukkasidan ketadi.

Xavfsizlik tushunchasi bevosita shaxsning jamiyatdagi ijtimoiy, iqtisodiy, texnik, ekologik, biologik tizimlarida normal faoliyat yuritishini kafolatlovchi tushunchadir. Ijtimoiy tuzilmaning, ya'ni, yaxlit jamiyatning xavfsizligi odamlar hayot tarzining sifatini, uning davomiyligini belgilovchi muhim mezondir. Bu o'rinda fanda bevosita xavfsizlik tushunchasiga yaqin ishlatiladigan bir qator tushunchalarga izoh berish joizdir. Ijtimoiy xavfsizlik – jamiyatda mavjud bo'lgan turli ijtimoiy institutlar, jumladan, xavfsizlikni ta'minlash organlari, davlat muassalari, oila va mahalla tomonidan aholining turli ehtiyojlari, orzu-istaklari, maqsad-muddaolarini amalga oshirishlariga imkon berish bilan bog'liq vazifalarini o'z ichiga oladi. Bunda ayrim-alohida tabaqa yoki aholi qatlamining manfaatlari, ya'ni, ularning yaxshi yashashlari, uzoq umr ko'rishlari, bir xududdan ikkinchisiga ko'chib o'tishiga aloqador xavfsizlik nazarda tutilmaydi.

Milliy xavfsizlik – bu shaxs, jamiyat, iqtisodiyot va davlatchilikning barqaror taraqqiyot etishi uchun xavf solishi mumkin bo'lgan har qanday tahdidlarning oldini olish va ularni bartaraf etishga yo'naltirilgan chora-tadbirlar tizimini bildiradi. Milliy xavfsizlik tashqi va ichki xavflardan yaxlit jamiyatni muhofaza qilishni nazarda tutadi.

Tashqi xavfsizlik – ikki bosqichni nazarda tutadi: umuminsoniy yoki global xarakterli va davlatlararo xavfsizlik masalalari. Tashqi xavfsizlik tahlil etilganda avvalo ekologik, harbiy, radiatsion, epidimiologik, kriminal-jinoiy, biologik va madaniy-ahloqiy (ekspansiyalar) turdagi xavflarni oldini olish nazarda tutiladi.

Ichki xavfsizlik esa mamlakat doirasida inson konstitutsion xuquq va kafolatlariga aloqador bo‘lgan iqtisodiy diversiyalarning oldini olish va ularga yo‘l qo‘ymaslikka bog‘liq bo‘lgan maxsus choralarni, terroristik xurujlarning oldini olish va ularni vaqtida bartaraf etish, kelib chiqishi bo‘yicha ijtimoiy, tabiiy, biologik hamda texnik asosli tahdidlardan jamiyat a’zolarini himoya qilishni nazarda tutadi.

Oxirgi yillarda dunyo miqyosida axborot texnologiyalarining keskin rivojlanib ketayotganligi, Internet tizimning barcha davlatlar, madaniy xududlar, barcha yoshdagi insonlar uchun qulay axborot almashinuvi vositasiga aylanib borayotganligi munosabati bilan xavfsizlikning o‘ziga yana bir turi axborot xavfsizligi paydo bo‘ldi.

Axborot xavfsizligi – aslida jamiyatning ob’ektiv, xolis, haqqoniy axborot manbaiga ega bo‘lishi uchun yaratilayotgan shartsharoitlarni nazarda tutadi. Albatta, bunga mustaqil axborot vositalari orqali aholiga etib keladigan ma’lumotlar oqimi ham kiradi. Bu vositalar aynan mustaqil bo‘lganliklari uchun ham birinchi navbatda moliyaviy, qolaversa, siyosiy va boshqa tomonlardan hech bir siyosiy kuch, alohida davlat yoki ijtimoiy qatlamning manfaatlariga xizmat qilmasliklari kerak.. Chunki mustaqil OAV aslida odamlarda sodir bo‘layotgan turfa xil jarayonlarga nisbatan xolis fikrning shakllanishiga imkon berishi lozim. Lekin amaliyotda ming afsuski, har doim ham shunday bo‘lavermaydi va jamiyat o‘z a’zolarini, ayniqsa yosh avlodni turli axborot xurujlaridan himoya qilishga majbur bo‘ladi.

Axborot xavfsizligining vazifalari:

- 1) shaxs va jamiyatning axborot qabul qilish va undan foydalanishga bo‘lgan huquqini ta’minlash;
- 2) xolis axborotlar makonini ta’minlash (mustaqil OAV tizimini yaratish orqali);
- 3) informatsion va telekommunikatsion texnologiyalar sohasidagi jinoyatlarni bartaraf etish yo‘li bilan ushbu yo‘nalishda sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan terroristik tahdidlar, jumladan, telefon orqali, kompyuter tizimi orqali ro‘y beradigan xavflarni, shu

orqali noqonuniy mablag'larning bir manbadan ikkinchisiga oqim ketishiga yo'l qo'ymaslik;

4) shaxsni, tashkilot va yaxlit jamiyatni axborot-psixologik tahdidlardan himoya qilish;

5) imidjni shakllantirish, turli bo'hton, mish-mishlar va noo'rin xabarlariga qarshi kurashish.

Axborot xurujlari turlicha bo'lgani uchun unga nisbatan xavfsizlik choralarini ko'rish ham turli sohalarda (siyosat, iqtisodiyot, mudofaa) va turli jabhalarda (davlat miqyosida, xududiy, tashkilish, shaxsiy) amalga oshiriladi. Ya'ni, davlat miqyosida axborot xavfsizligini ta'minlashga aloqador bo'lgan ishlar muayyan bir tashkilot doirasida amalga oshiriladigan axborot xavfsizligidan farq qiladi. Birinchisiga gap milliy manfaatlarni himoya qilish to'g'risida ketsa, ikkinchi xolatda tashkilotdagi muayyan ijtimoiy guruhlararo axborot almashinuvida bo'hton, to'xmat, mish-mishlar tarqatishga bog'liq bo'lgan salbiy xolatlar nazarda tutiladi. Lekin ikkala xolat ham axborot xurujlariga odamlarning normal faoliyatlari uchun xalaqit beruvchi omil sifa tida qaraladi.

Axborot xurujlari – bu shaxsga, muayyan tashkilot va davlatga yo'naltirilgan ta'sir bo'lib, uning asl maqsadi o'sha shaxs, tashkilot va davlatning normal hayot tarzining buzilishini nazarda tutgan siyosiy va ijtimoiy guruhlarining g'arazli niyatlaridan kelib chiqadi.

Tezkor tapaqqiyot odatiy tamoyillar katori vaqt va makonmutanosibligiga xam o'z ta'sirini ko'rsatmokda. Barcha faoliyat jarayonlarida yangicha yondashuv va rivojlanish strategiyalarining shakllanishi insonlar va mintaqalarning yakkalikdan yaxlitlikka yuz burishiga olib keldi. Bu esa o'z navbatida "odamlarni ma'lum bir manfaatlarga xizmat qiladigan, olis-yaqin manbalardan tarqaladigan, turli ma'no-mazmundagi axborot bosimlarining doimiy ta'siri ostida yashashga majbur qilmoqda.

Bugungi kunda axborot juda keng tarqalgan bo'lib, har taraflama rang-barang ma'nolarda tushuniladi. U ishtirok etmagan bilim sohasini topish qiyin. XXI asr axborotning nazariy va amaliy ijodi eng cho'qqisiga yetgan asr hisoblanadi. Shuning uchun ham XXI-asrni axborot asri deb ta'kidlashmoqda.

Axborotga quyidagicha ta'rif berish mumkin - axborot manbalari va taqdim etilish shaklidan qat'iy nazar, shaxslar, predmetlar, faktlar, voqealar, hodisalar va jarayonlar to'g'risidagi ma'lumotlar majmuidir.

Jahon tajribasidan ma'lumki, davlat axborot infrastrukturasi rivojlanishi jamiyat va davlatning hamma jabhalarini, jumladan, odamlarning dunyoqarashini va ularning mehnat, ijtimoiy va siyosiy hayotda ishtirok etishi shartlarini o'zgartirib, jamiyat rivojlanishini tezlashtiradi.

Tig'iz axborotlashgan jamiyatda "shaxs-jamiyat-davlat" aloqadorligi, ularning o'zaro uzviyligi va yaxlitligini ta'minlash bir muncha qiyinlashadi. Chunki axborot oqimi tezlashgan va axborotlar girdobida yashash kabi murakkab, ziddiyatli vaziyatning yuzaga kelishi bevosita shaxs tafakkurining, inson dunyoqarashining keskin o'zgarishiga sabab bo'lmoqda. Bugungi kunda, rivojlangan texnika davrida turli xil ma'lumotlarni ommaviy axborot vositalari orqali tez va oson toppish mumkin. Jumladan, buzg'unchilik, tajovuzkorlik, noaxloqiy xulqni shakllantiruvchi ma'lumotlar ham anchagina. Ayniqsa, bunday manbalar o'sib kelayotgan yosh avlodlar ongiga ta'sir ko'rsatayotganligi juda achinarli holdir.

Axborot orqali yuzaga kelgan psixologik mojarolar sharoitida davlat axborot siyosatining vazifasi jamiyatni salbiy axborot, psixologik xurujdan ishonchli saqlash, qat'iy himoya qilish mexanizmini yaratish bilan belgilanadi. Har bir yangi axborot-psixologik mojaro himoya qilinayotgan jamiyat uchun yangi tahdidlarni keltirib chiqarishi ham mumkin. Demak, tahdid qancha ko'p bo'lsa, hadik va ishonchsizlik shuncha ko'payadi. Ana shunday ma'naviy, ruhiy, ijtimoiy vaziyatdan kelib chiqib, jamiyat kayfiyatini muvofiqlashtirib, yo'naltirib, boshqarib turishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Axborot-psixologik xavfsizlik bu bevosita siyosiy mojarolarning oldini olish, eng avvalo, insonning o'zini o'zi tushunishi va fuqarolararo munosabatlarni yuksak ma'naviy-ma'rifiy mezonlar asosida shakllantirish, axborot qurolidan zamonaviy insonparvar tafakkurni, ijodkorlik ruhini, yaratuvchilik qobiliyatini, bunyodkorlik imkoniyatlarini shakllantirishni taqozo qiladi.

Hozirgi kun jamiyatni boshqarish, zamon me'yorlari asosida kishilik taraqqiyotini ta'minlashning yangi usul va uslublarini qidirib topish zaruriyatini paydo qiladi. Jumladan, siyosiy-huquqiy, tashkiliy-iqtisodiy, ijtimoiy psixologik va axborot tizimini boshqarish kabi qator, bir-biriga uzviy bog'liq, bo'lgan yo'nalishlarda boshqaruvning eng maqbul uslubini topish, bevosita hokimiyat va unga ishonch, jamiyat va davlat taraqqiyotini ta'minlashda fuqarolar yakdilligi, ma'naviy va g'oyaviy jihatdan birligini ta'minlashni taqozo etadi.

Ommaviy axborot vositalari ta'siridagi buzg'unchi yoki ongni zararlovchi g'oyalarning oldini olish faqat yosh avlodning ta'lim tarbiyasiga e'tiborni kengaytirish va to'g'ri tashkil etish hamda sifatli ta'sirni kuchaytirishdan iborat. Bunda, albatta, pedagoglar, psixologlar, jamoatchilik, ota-ona kabi bolaga ma'sul shaxslarning bilim saviyasi va hayotiy tajribalari ayniqsa ahamiyatlidir.

Ommaviy axborot tizimi ayni paytda ochiq axborot tizimi hisoblanadi. Chunki dunyo miqyosida axborot tarqatishni ma'lum davlatdan yoki bir joydan turib, nazorat qilib, tartibga solib bo'lmaydi. Shuning uchun ham bu tizim ochiq ommaviy axborot tizimi deb nomlanadi. Ochiq axborot tizimi deganda axborot vositalari va unda berilayotgan axborotlarning oshkoraligi, dunyo axborot maydonida axborot almashinuv jarayonining jamiyat ehtiyoji sifatida namoyon bo'lishi va axborotlarning shaxs hayoti-faoliyatining ajralmas qismiga aylanib borish jarayoni tushuniladi.

Axborot olish kafolati bu bevosita shaxsiy manfaatdan ustun turadigan, umummilliy manfaatga daxldor bo'lgan qadriyatga aylanmog'i lozim. Ana shunday sharoitda qanday mazmundagi axborotni tarqatishni man etish, jamiyatning psixologik holatiga salbiy ta'sir etuvchi ijtimoiy, milliy, etnik, diniy tafovut va kelishmovchiliklarni kuchaytiruvchi, zo'ravonlik va urushni targ'ib etuvchi pornografiya, maishiy buzg'unlik, shaxslar mavqeyi, obro'si va sha'niga salbiy ta'sir etuvchi axborotlarni chegaralashning norasmiy, vijdon bilan bog'liq bo'lgan, sog'lom aql va yuksak tafakkurga tayangan ma'naviy-ruhiy me'yorlarni vujudga keltirish muhim ahamiyat kasb etadi. XX asrning ikkinchi yarmi tezkor, keng ko'lamdagi axborot tizimi va telekommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanish davri, hayotning deyarli barcha jabhalariga va inson faoliyatiga kirib borishi, shuningdek, axborot makonining globallashuvi, butun jahon

rivojiga ta'sir ko'rsatgan va ko'rsatayotgan omili sifatida e'tirof etilmoqda. E'tiborli jihati, mamlakat ichida va tashqi dunyoda faol axborot almashinuviga odamlar ehtiyoji juda ortib bormoqda. Axborot sohasining bunday tezlik bilan rivojlanishi, uning potentsiali va imkoniyatlarining o'sishi, jamoatchilik va davlat hayotidagi turli xil yo'nalishlarda keng tarzda ishlatilishi, yangi - XXI asrdagi odamzot taraqqiyotini aniqlab beruvchi muhim omillardan biri bo'lishiga asosdir.

Bugungi kunda kundalik xalqaro munosabatlarda "axborot urushi", "axborot qarama-qarshiligi", "axborot bosimi" kabi tushunchalar ko'p ishlatilayotganligi aholini axborot xurujidan himoyalash bo'yicha choralar ko'rish muhimligini yanada oshiradi. Ushbu muammoning dolzarbligi yana shundaki, hozirda odamlar (shaxs, ijtimoiy guruh, jamiyat) ongi shakllanishida ma'lum darajada ommaviy axborot voqealarining faoliyati va axborot resurslarining ta'siridadir. Shuning uchun, ayniqsa ochiq axborot tizimi sharoitida shaxs, jamiyat va davlatning axborot, axborot-psixologik xavfsizligi bilan bog'liq muammolarni hal qilishning ahamiyati yanada oshadi. Ayni vaqtda, axborot tizimi imkoniyatlarini milliy manfaatlarni himoyalash va rivojlantirish, shuningdek, global axborot makonida davlatning manfaatlarini amalga oshirish uchun qulay sharoit yaratish yo'lida foydalanish juda muhim hisoblanadi.

Axborot-psixologik xavfsizlik deb - individual, guruhiy psixologik va omma psixologiyasiga, jamiyatning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy, madaniy, ekologik va boshqa sohalariga qaratilgan turli darajalardagi salbiy ta'sir o'tkazishlardan himoyalanganlik holatini tushunish lozim.

Bunda axborot-psixologik tahdidlardan himoyalash asosiy maqsad qilib olinishi hamda maqsadga yo'naltirilganligi bo'yicha ularni tabaqalashtirish mumkin:

- ijtimoiy sohadagi axborot-psixologik tahdidlar;
- iqtisodiy sohadagi axborot-psixologik tahdidlar;
- siyosiy sohadagi axborot-psixologik tahdidlar;
- ma'naviy sohadagi axborot-psixologik tahdidlar;
- fan va texnika sohalaridagi axborot-psixologik tahdidlar;
- harbiy sohadagi axborot-psixologik tahdidlar;
- xavfsizlik sohasidagi axborot-psixologik tahdidlar;

- ekologiya sohadagi axborot-psixologik tahdidlar;
- ta'lim-tarbiya sohasidagi axborot-psixologik tahdidlar;
- tibbiyot sohasidagi axborot-psixologik tahdidlar;
- madaniyat sohasidagi axborot-psixologik tahdidlar;
- oziq-ovqat sohasidagi axborot-psixologik tahdidlar;
- boshqaruv sohasidagi axborot-psixologik tahdidlar va b.

Internet tizimi orqali insonlarning ongiga g'oyaviy "hujum" uyishtirish holatlari kuzatilmoqda. Bunday jarayonlarni amalga oshirishda yesa kibermakon qulay muhit manbaiga aylanib ulgurgan. Kibermakon dunyo kompyuter tarmoqlarining "virtual " umumiy majmui. Kibermakonda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan, insonni ham ma'nan, ham jismonan yo'q qilishi mumkin bo'lgan kuch kiberterrorizmdir.

Hukumatimiz tomonidan fuqarolarning vaqtini tejash, ularda chiqarilayotgan qonunlarga hurmat hissini uyg'otishga qaratilgan turli xildagi chora tadbirlar ko'rilmoqda. Bunda yaqindan internet tizimi ko'makchilik qilmoqda. Xususan, ijtimoiy tarmoqdagi kanallari, internet tarmog'idagi saytlar (lex.uz, my.gov.uz va boshqalar)ni misol keltirishimiz mumkin. "Elektron hukumat" tizimi internet tarmog'idan oqilona foydalanishning natijasi o'laroq yuzaga keldi. Bu tizimning ahamiyati va uni rivojlantirish to'g'risida davlatimiz rahbari shunday fikrni bildirdi: "elektron hukumat"ni tashkil etish dasturi doirasida biznes va aholiga elektron tizimlar, shuningdek, "yagona darcha" tizimi orqali barcha davlat xizmatlarini ko'rsatish yo'lga qo'yiladi.

8.2. Diniy tahdidlar va ularning kelib chiqish sabablari.

Hozirgi kunda ko'plab mamlakatlarda internetdan foydalanish konikmalari fakultativ dars sifatida maktab dasturiga kiritila boshladi. Buni ham grifingga qarshi kurashishning o'ziga xos usuli sifatida ko'rsatish mumkin. Negaki, fakultativ darslar orqali bolalar internetdan olinadigan ma'lumotlarning qanchalik haqqoniy va to'g'ri ekanini tekshirishga o'rgatiladi. Bunday darslar, ayniqsa, o'smirlar uchun zarur. Internetda grifingdan tashqari o' smir yoshlar uchun yana bir qancha xavflar ham bor. Ya'ni bolalar va internet muammosi tobora chuqurlashib borayotgan bir paytda,

ekstremistik xarakterdagi sekta va uyushmalar saytlarining foydalanishga ochiqqligi, virtual firibgarlikka keng yo'l qo'yilganini ham e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Bolalarning qiziquvchan tabiati ularni yuqorida tilga olingan turdagi saytlarga yetaklashi, bu veb sahifalarda ularning ruhiy yoki jismoniy sog'ligiga xavf soluvchi ma'lumotlarni ko'rishiga olib kelishi tabiiy. Din – jamiyatdagi shaxs munosabatlarini tartibga solib turuvchi, inson ichki dunyosini shakllantirishning eng ta'sirchan vositalaridan biri hisoblanadi.

Ammo, bugungi kunda ijtimoiy ong shakli hisoblangan bu tushunchadan turli maqsadlar yo'lida foydalanish ortib bormoqdaki, natijada inson omiliga qarshi kurashda din birlamchi vosita bo'lib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda diniy tahdid bu – diniy g'oya va mafkuralar bilan niqoblangan yovuz niyatli kuchlar o'rtasidagi manfaatlar to'qnashuvi demakdir. Bu jrayonda asosiy ob'yekt inson ongi hisoblanib, unga ta'sir etish yo'nalishlari turli tumandir. Bugungi kunda dunyoda mohiyati va udumlar shakliga ko'ra turli ko'rinishdagi diniy qarashlar mavjud bo'lib, ularning umumiy soni ikki yuzga yaqindir. Ular bir xudoli va ko'p xudoli, urug'-qabilaviy, milliy va jahon dinlari bo'lishi mumkin. Ammo asosiy masala, ularning sonida emas balki e'tiqodiy bo'linishida bo'lib qolmoqda. Aynan mana shu bo'linish sabab turli-xil ziddiyatlar, qarama-qarshiliklar yuzaga kelib, inson ruhiyatiga sokinlik, xotirjamlik, ma'naviy madad berish uchun asrlar osha shakllanib kelgan «din» – azob beruvchi, ma'naviy qashshoqlik sari harakatlantiruvchi vosita bo'lib qolmoqda.

Albatta javoblar turli tuman bo'lishi tabiiy, ammo quyida asosiy sabablarni keltirib o'tamiz:

Birinchidan, diniy qarashlar o'rtasidagi bo'linishning kelib chiqishi. Umuman, har qanday dinda bo'linish sabablari o'zaro bog'liq bo'lgan turli jarayonlar ta'sirida paydo bo'ladi. Masalan, diniy aqidalarning barqarorligi yoki kam o'zgaruvchanligi sababli diniy aqida va jamiyatdagi ijtimoiy taraqqiyot (inson dunyoqarashidagi o'zgarish) o'rtasidagi tafovut sabab bo'lmoqda. Bundan tashqari, diniy ta'limotning turli millatlar va elatlarning madaniyati, urf-odatlar va an'analariga moslashishi natijasida diniy ta'limotga bo'lgan munosabat jarayonida ham bo'linish yuzaga keladi. Natijada

turli-xil kuchlar o'rtasidagi manfaatlar tuqnashuvi yuzaga kelib, jamiyatning faol sub'yekti hisoblangan inson va uning qalbi zarar ko'radi.

Ikkinchidan, diniy e'tiqodning siyosiy lashuvi. O'rta Osiyo arxiyepiskopi Vladimir shunday degan edi: «Din – samoviy ishdir, siyosat – dunyoviy ishdir, din peshvolarining siyosatga aralashishlari kerak emas, ular ta'lim-tarbiya berishlari lozim» Afsuski o'z vakolati va darajasidan foydalanib, din sofligiga rahna solinishiga sababchi bo'layotgan «peshvolar» ham topilmoqdaki, ularning faoliyati jamiyat va inson tadrijiyligiga faqat va faqat zarar keltirmoqda. Natijada ular orasidan etishib chiqqan ayrim etakchilar fikricha dinning siyosat va siyosiy hayotga betarafligi butunlay nojoizdir, ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qiladigan diniy mafkurani ishlab chiqish, ijtimoiy hayotda din ustuvorligini ta'minlash eng to'g'ri yo'ldir. Ming afsuski bunday qarashlar tarafdorlari hozirgi davrda turli yo'nalishlardan inson ongiga ta'sir etib, nafaqat inson, balki jamiyat taraqqiyotiga ham jiddiy tahdid solmoqda²².

Uchinchidan, din bayrog'i ostida iqtisodiy imkoniyatlarni ochishga harakat qilish. Aslida dinning bo'linishi ham siyosiy lashuvi ham iqtisodiy imkoniyatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Masalan, jahon dini hisoblangan buddaviylik ta'limoti jamiyatning kastalarga bo'linishini inkor etadi. Ammo Hindistondagi ijtimoiy muhit (insonlar o'rtasidagi tabiiy tabaqalanish) kastalarga bo'linishni saqlab qoldi, buning natijasida buddaviylik davrida ham tabaqalanish o'z kuchida qoldi. Mantiqan o'ylab qarajak, bu jarayonda ham bitta asosiy sabab mavjud edi, ya'ni iqtisodiy manfaatning ustuvorligi. Hind mutafakkiri M. Gandi ham diniy qoida va an'analarga sodiq qolgan holda diniy aqidaparastlik va ekstremizmga qarshi kurash olib borgan. Jamiyatning kastalarga bo'linishini va ular o'rtasidagi tengsizlikni qoralagan. Xotin-qizlarning tengligi va ularning haq-huquqi uchun kurashgan, ammo jamiyatdagi tabaqalanishni tugata olmadi.

Xristianlik dini tarkibida katolik, pravoslav, protestantlik yo'nalishlarini paydo bo'lishida nima sabab bo'ldi! iqtisodiy manfaat va tafovutdan boshqa sabablar ikkinchi darajali hisoblanadi. Tarixiy fakt: o'rta asrlarda aholi daromadning o'ndan bir qismini

²² Баранов О.А. Медиаобразование в школе и вузе. Тверь: Изд-во Твер. гос. ун-та, 200. -С.87.

soliq shaklida cherkovga to‘lagan. Ruhoniylar tushumlarni ko‘paytirish maqsadida xizmat to‘lovlari miqdorini oshirib borish bilan birga mansabni suiste‘mol qilish, tamagirlik, poraxo‘rlik kabi vositalardan foydalanar edilar. Birgina misol, indulgenziyalar (lotincha ihduigehtia – rahm-shafqat degan ma’noni anglatadi) joriy qilib, uni sotishni keng yo‘lga qo‘yish asnosida katta iqtisod qilganlar.

Islom dinidagi ilk bo‘linish ham moddiy manfaatdorlikdan boshqa narsa emas. Xususan, VII-asrning o‘rtalarida turli guruhlarining siyosiy hokimiyat uchun o‘zaro kurashlari natijasida paydo bo‘lgan bo‘linish zamirida ma’naviy barkamollikni saqlab qolish emas balki, hukmronlikka erishish asnosida iqtisod qilish yotganligi oddiy haqiqat.

To‘rtinchidan, diniy e‘tiqoddagi uzilish va sun‘iy tarzda yondashuvning avj olishi. Tarixdan bizga ma‘lumki, Sharq mamlakatlarida so‘ngi ming yillik mustamlakachilik siyosati ta‘sirida o‘tdi. Buning natijasida insonlar e‘tiqodida tom ma‘nodagi emirilish yuzaga keldi. Xususan, XX-asrda dunyoning ikki tizimga bo‘linishi tufayli yuqoridagi muammolar (diniy e‘tiqoddagi bo‘linish, turli manfaatlarni siyosiy-iqtisodiy tus olishi) bir oz (vaqtinchalik) ortga surildi.

Ammo XX-asrning oxirida kommunistik tuzum va mafkuraning mag‘lubiyati sababli oldingi muammolar yana qalqib chiqa boshladi. Ya‘ni industrial davlatlar bilan rivojlanayotgan va qoloq davlatlar o‘rtasidagi ziddiyatlarning avj olishi natijasida mazkur muammolar turli ko‘rinishlarda, xususan din sohasida o‘ta keskin tus oldi. Buning oqibatida hech bir diniy qarashlarga to‘g‘ri kelmaydigan qarashlar (guruhlar)ni yuzaga kelishida zamin yaratildi. Bular qatoriga diniy ekstremizm, ekstremistik ruhdagi diniy oqimlar o‘ta jangarilik, murosasizlik g‘oyalari bilan qurollangan, dunyoviy g‘oyalar va dindagi modernistik yo‘nalish tarafdorlarini ta‘qib etuvchi, hatto terrorchilik vositasida jismonan yo‘q qilishgacha boruvchi ashaddiy kuchdir.

Din – jamiyatdagi shaxs munosabatlarini tartibga solib turuvchi, inson ichki dunyosini shakllantirishning eng ta‘sirchan vositalaridan biri hisoblanadi. Ammo, bugungi kunda ijtimoiy ong shakli hisoblangan bu tushunchadan turli maqsadlar yo‘lida foydalanish ortib bormoqdaki, natijada inson omiliga qarshi kurashda din birlamchi vosita bo‘lib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda diniy tahdid bu – diniy

g'oya va mafkuralar bilan niqoblangan yovuz niyatli kuchlar o'rtasidagi manfaatlar tuqnashuvi demakdir. Bu jarayonda asosiy ob'yekt inson ongi hisoblanib, unga ta'sir etish yo'nalishlari turli tumandir. Bugungi kunda dunyoda mohiyati va udumlar shakliga ko'ra turli ko'rinishdagi diniy qarashlar mavjud bo'lib, ularning umumiy soni ikki yuzga yaqindir. Ular bir xudoli va ko'p xudoli, urug'-qabilaviy, milliy va jahon dinlari bo'lishi mumkin. Ammo asosiy masala, ularning sonida emas balki e'tiqodiy bo'linishida bo'lib qolmoqda.

Aynan mana shu bo'linish sabab turli-xil ziddiyatlar, qarama-qarshiliklar yuzaga kelib, inson ruhiyatiga sokinlik, xotirjamlik, ma'naviy madad berish uchun asrlar osha shakllanib kelgan «din» – azob beruvchi, ma'naviy qashshoqlik sari harakatlantiruvchi vosita bo'lib qolmoqda. Savol: insonni ma'naviy kamolot sari etaklovchi, uning qalbida yaxshi va yomon (savob va gunoh, halol va harom) tushunchalarini uyg'otish uchun asrlar osha shakllanib kelgan bu fenomenga nisbatan bunday (salbiy) tamg'alarning bosilishiga kim yoki nima sabab bo'lmoqda? Albatta javoblar turli tuman bo'lishi tabiiy, ammo quyida asosiy sabablarni keltirib o'tamiz:

Birinchidan, diniy qarashlar o'rtasidagi bo'linishning kelib chiqishi. Umuman, har qanday dinda bo'linish sabablari o'zaro bog'liq bo'lgan turli jarayonlar ta'sirida paydo bo'ladi. Masalan, diniy aqidalarning barqarorligi yoki kam o'zgaruvchanligi sababli diniy aqida va jamiyatdagi ijtimoiy taraqqiyot (inson dunyoqarashidagi o'zgarish) o'rtasidagi tafovut sabab bo'lmoqda. Bundan tashqari, diniy ta'limotning turli millatlar va elatlarning madaniyati, urf-odatlar va an'analariga moslashishi natijasida diniy ta'limotga bo'lgan munosabat jarayonida ham bo'linish yuzaga keladi. Natijada turli-xil kuchlar o'rtasidagi manfaatlar tuqnashuvi yuzaga kelib, jamiyatning faol sub'yekti hisoblangan inson va uning qalbi zarar ko'radi.

Ikkinchidan, diniy e'tiqodning siyosiylashuvi. O'rta Osiyo arxiyepiskopi Vladimir shunday degan edi: «Din – samoviy ishdir, siyosat – dunyoviy ishdir, din peshvolarining siyosatga aralashishlari kerak emas, ular ta'lim-tarbiya berishlari lozim». Afsuski o'z vakolati va darajasidan foydalanib, din sofligiga rahna solinishiga sababchi bo'layotgan «peshvolar» ham topilmoqdaki, ularning faoliyati jamiyat va inson tadrijiyligiga faqat va faqat zarar keltirmoqda. Natijada ular orasidan etishib chiqqan

ayrim etakchilar fikricha dinning siyosat va siyosiy hayotga betarafligi butunlay nojoizdir, ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qiladigan diniy mafkurani ishlab chiqish, ijtimoiy hayotda din ustuvorligini ta'minlash eng to'g'ri yo'ldir. Ming afsuski bunday qarashlar tarafdorlari hozirgi davrda turli yo'nalishlardan inson ongiga ta'sir etib, nafaqat inson, balki jamiyat taraqqiyotiga ham jiddiy tahdid solmoqda.

Uchinchidan, din bayrog'i ostida iqtisodiy imkoniyatlarni ochishga harakat qilish. Aslida dinning bo'linishi ham siyosiy lashuvi ham iqtisodiy imkoniyatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Masalan, jahon dini hisoblangan buddaviylik ta'limoti jamiyatning kastalarga bo'linishini inkor etadi. Ammo Hindistondagi ijtimoiy muhit (insonlar o'rtasidagi tabiiy tabaqalanish) kastalarga bo'linishni saqlab qoldi, buning natijasida buddaviylik davrida ham tabaqalanish o'z kuchida qoldi. Mantiqan o'ylab qarajak, bu jarayonda ham bitta asosiy sabab mavjud edi, ya'ni iqtisodiy manfaatning ustuvorligi.

Hind mutafakkiri M. Gandi ham diniy qoida va an'analarga sodiq qolgan holda diniy aqidaparastlik va ekstremizmga qarshi kurash olib borgan. Jamiyatning kastalarga bo'linishini va ular o'rtasidagi tengsizlikni qoralagan. Xotin-qizlarning tengligi va ularning haq-huquqi uchun kurashgan, ammo jamiyatdagi tabaqalanishni tugata olmadi. Xristianlik dini tarkibida katolik, pravoslav, protestantlik yo'nalishlarini paydo bo'lishida nima sabab bo'ldi! iqtisodiy manfaat va tafovutdan boshqa sabablar ikkinchi darajali hisoblanadi. Tarixiy fakt: o'rta asrlarda aholi daromadning o'ndan bir qismini soliq shaklida cherkovga to'lagan. Ruhoniylar tushumlarni ko'paytirish maqsadida xizmat to'lovlari miqdorini oshirib borish bilan birga mansabni suiste'mol qilish, tamagirlik, poraxo'rlik kabi vositalardan foydalanar edilar. Birgina misol, indulgensiya (lotincha ihduigehtia – rahm-shafqat degan ma'noni anglatadi) joriy qilib, uni sotishni keng yo'lga qo'yish asnosida katta iqtisod qilganlar.

Islom dinidagi ilk bo'linish ham moddiy manfaatdorlikdan boshqa narsa emas. Xususan, VII asrning o'rtalarida turli guruhlarining siyosiy hokimiyat uchun o'zaro kurashlari natijasida paydo bo'lgan bo'linish zamirida ma'naviy barkamollikni saqlab qolish emas balki, hukmronlikka erishish asnosida iqtisod qilish yotganligi oddiy haqiqat.

To'rtinchidan, diniy e'tiqoddagi uzilish va sun'iy tarzda yondashuvning avj olishi. Tarixdan bizga ma'lumki, sharq mamlakatlarida so'ngi ming yillik mustamlakachilik siyosati ta'sirida o'tdi. Buning natijasida insonlar e'tiqodida tom ma'nodagi emirilish yuzaga keldi. Xususan, XX asrda dunyoning ikki tizimga bo'linishi tufayli yuqoridagi muammolar (diniy e'tiqoddagi bo'linish, turli manfaatlarni siyosiy-iqtisodiy tus olishi) bir oz (vaqtinchalik) ortga surildi. Ammo XX asrning oxirida kommunistik tuzum va mafkuraning mag'lubiyati sababli oldingi muammolar yana qalqib chiqq boshladi. Ya'ni industrial davlatlar bilan rivojlanayotgan va qoloq davlatlar o'rtasidagi ziddiyatlarning avj olishi natijasida mazkur muammolar turli ko'rinishlarda, xususan din sohasida o'ta keskin tus oldi. Buning oqibatida hech bir diniy qarashlarga to'g'ri kelmaydigan qarashlar (guruhlar)ni yuzaga kelishida zamin yaratildi.

Bugun dunyo taraqqiyoti shu darajaga etdiki, endi mafkuraviy kurash, ma'naviy salohiyat etakchi o'ringa chiqdi. Endi qurol-yaroqlar emas, balki «fikrga qarshi faqat fikr, g'oyaga qarshi faqat g'oya» bilan kurashib olg'a borish mumkin. Kimning mafkurasi, milliy g'oyasi kuchli bo'lsa, o'sha yengib chiqadi. Mafkuraviy kurash bir jamiyat, mamlakat ichida ham, xalqaro va davlatlararo miqyosda ham davom etmoqda.

Hozirgi vaqtda mafkuraviy vositalar orqali o'z ta'sir doirasini kengaytirishga intilayotgan siyosiy kuchlar va harakatlar tobora keskinlashib bormoqda. Muayyan millat, jamiyat, davlatning tinchligi va barqarorligiga qarshi qaratilgan, siyosiy va konstitutsion tizimni zaiflashtirish va buzishga yo'naltirilgan, fuqaro va jamiyat xavfsizligiga tahdid soluvchi mafkuraviy tajovuzlar keskinlashmoqda. Bunday tajovuzga qo'l urayotgan yovuz kuchlar o'z jirkanch maqsadlariga erishish uchun har qanday usullardan, odamlarning diniy, milliy hissiyotlari, hayotda mavjud bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklaridan, shuningdek, zamonaviy texnika, telekommunikatsiya vositalaridan ustalik bilan foydalanishga harakat qiladilar. Bugungi kunda ularning aholining ma'lum bir qatlamlari, ayniqsa, yoshlarning qalbi va ongini o'zlariga ma'qul bo'lgan g'oya bilan egallashlari ya'ni buzg'unchi g'oyalar, diniy ekstremizm, axloqsizlik g'oyalarini singdirish kabi g'arazli maqsadlari xalqqa ayon bo'lib bormoqda.

8.3. Ma'naviy tahdid tushunchasi: yondashuvlar va talqinlar. Milliy nizo turlari va tahdidlar.

Axborot asri bo'lgan XXI-asrda insoniyatning virtual olam bilan bog'langanlik darajasi oshib bormoqda. Virtual reallik orqali inson qabul qilayotgan informasiya miqdori oshib, ba'zi bir holatlarda inson ularni analiz qilishga qodir bolmay qolmoqda.

Axborot xurujlariga qarshi kurashishning samarali usuli, unga qarshi tura oluivchi kadrlar guruhini tashkil qilishdir. Davrimiz yoshlarining qiziquvchanligini hisobga olgan holda mamlaktimizda axborot-resurs markazlarining sonini oshirish va orqali ularning "feyk" xabarlar ta'siridan asrash nazarta tutiladi. Mafkuraviy tahdid – jamiyat, davlat, yoki xalq, millat, elat taqdiriga xavf solib turgan, fojiali oqibatlariga olib kelishi mumkin bo'lgan mafkuraviy xavf-xatarlar majmui. Mafkuraviy tahdid – ijtimoiy-siyosiy harakat, oqim yoki siyosiy kuch o'z manfaatini ifodalovchi mafkurasini qo'rqituv, zo'rlik yo'li bilan boshqalarga singdirishi.

Globalashuv jarayonining chuqurlashib borishi natijasida inson uchun xavfli bo'lgan turli-xil noan'anaviy tahdidlar yuzaga kelmoqda. Bulardan eng xavflilari insonlarning ruhiyatiga ta'sir o'tkazish orqali millatlarning qadriyatlari va turmush tarzini izdan chiqarishga qaratilgan axloq-odob, oila va jamiyat hayotida jiddiy ta'sir ko'rsatadigan ma'naviy tahdidlar hisoblanadi.

Masalan, keyingi yillarda ko'plab namoyish etilayotgan jangarilik filmlarini olaylik. Bu filmlarni ko'pchilik, ayniqsa, yoshlar maroq bilan ko'radi, chunki odamzod tabiatan mana shunday to'polonlarni tomosha qilishga moyil. Aslida, menining nazarimda, odamning qalbida ikkita kuch- bunyodkorlik va vayronkorlik hamisha o'zaro kurashadi. Afsus bilan ta'kidlashimiz lozim: tarix tajribasi shundan dalolat beradiki, inson tabiatidagi insoniylikdan ko'ra vahshiylik, ur-yiqit instinktlari, ya'ni hatti-harakatlarini qo'zg'atib yuborish osonroq.

Shuning uchun ongi shakllanib ulgurmagan aksariyat yosh tomoshabinlar bunday filmlardan ko'pincha turli yovuzlik, yirtqichlik, shafqatsizlikni o'rganadi, xolos. Natijada ularning diydasi qotadi, qalbidan toshbag'irlik, zo'ravonlik, axloqsizlik kabi illatlar joy olganini o'zi ham sezmay qoladi. Hatto shunday tomosha va filmlarning qahramonlariga ko'r-ko'rona taqlid qilishni istaydigan yigit-qizlar ham topiladi. Chunki

ular bunday uydirma talqinlar ta'sirida qo'l urayotgan ishi qanday ayanchli oqibatlariga olib kelishini tushunib etmaydi". Darhaqiqat, bugun olimlarimiz tomonidan bunday tahdidlarning millat va jamiyat taraqqiyoti uchun, ma'naviy parokandalikni keltirib chiqarishga qaratilgan zararlari ilmiy asosini topib bormoqda. Prezidentimizning fikri naqadar to'g'ri ekanligini olimlarimiz tomonidan o'rganilgan quyidagi ma'lumotlar ham tasdiqlaydi. Bundan etti –sakkiz yil ilgari AQShning Kolorado shtatiga qarashli shaharchada ikki nafar o'quvchi sinfdoshini otib o'ldirgani, oxiri o'zlarining joniga qasd qilgani haqidagi shov-shuv dunyoga tarqaladi. Kompyuterdagi mashhur "DOOM" o'yinidan ta'sirlangan bolalar ana shunday mudhish qotillik sodir etdilar.

Bugungi kunda "Ma'naviy tahdid" tushunchasi keng ishlatilmoqda. Ba'zida bu tushunchaning ma'nosini anglash qiyin kechmoqda. Ma'naviy tahdidlar shaxs axloqiy ongida salbiy tushunchalar, tuyg'ular, xususiyatlar va sifatlarni hosil qiluvchi illatlar majmuidir. Chunki "Tahdid" so'zi xavf-xatar, xuruj va buzish ma'nolarini anglatadi. Shu ma'noda ma'naviy tahdidlar shaxsni aqliy va axloqiy jihatdan buzishga qaratilgan maqsadli xurujlar hisoblanadi.

Yangi jamiyat barpo etish sharoitida ijtimoiy-iqtisodiy hayotda turli mazmunda, turli maqsadda, turli shaklda munosabatlar paydo bo'ladi.. O'zbekiston uchun ham shunday rang-barang munosabatlar davom etmoqda. Ayniqsa, chetdan turib ongli va maqsadli ravishda uyushtirilayotgan ma'naviy tahdidlar bunday munosabatlarning asosini tashkil qilmoqda. Bugungi kunda ma'naviy tahdidlar bir necha xil ko'rinishda namoyon bo'lmoqda. Shuni ta'kidlash lozimki, ma'naviy tahdidlar tili, dini va e'tiqodidan qat'iy nazar har bir insonga qaratilgan. Bundan maqsad:

- birinchidan, shaxsning ma'naviy-axloqiy olamini buzish;
- ikkinchidan, o'z vatani va jamiyatiga nisbatan yovuzlik fikrini uyg'otish;
- uchinchidan, milliy axloqiy qadriyatlarni aynitish;
- to'rtinchidan, o'z galar jamiyatini ideal deb bilish ko'nikmasini hosil qilish;
- beshinchidan, zararli odatlarga xuruj qo'yish.

Diqqat qilsak ma'naviy tahdidlarning barcha turi nosog'lom turmush tarzi bilan bog'liqligiga va u mafkuraviy nuqtai nazardan eng xavfli omil ekanligiga amin

bo‘lamiz. Chunki uning negizini shaxs tarbiyasini izdan chiqarishga qaratilgan zararli g‘oya tashkil etadi.

S.M. Yo‘ldosheva tadqiqotlariga ko‘ra, ma’naviy tahdidlar bir necha ko‘rinishdan iborat bo‘lib, birinchi ko‘rinish mafkuraviy xurujlarni o‘z ichiga qamrab oladi. Bunda asosiy e’tibor shaxs fikrini buzish, shaxs dunyoqarashini aynitish va shaxs pozitsiyasini o‘zgartirishga qaratiladi. Noto‘g‘ri fikrlash, mutaassibona dunyoqarash va zararli hayotiy pozitsiya shaxsning mafkuraviy nosog‘lomligini anglatadi.

Ma’naviy tahdidning ikkinchi ko‘rinish g‘oyaviy tahdididir. Bu xuruj ham uch ma’noga ega bo‘lib, bunda asosiy e’tibor shaxs xulq-atvorini aynitish, shaxs axloqiy munosabatlarini izdan chiqarish va shaxs muomalasini buzishga qaratiladi. Zararli xulq-atvor, nosog‘lom axloqiy munosabat va qo‘pol muomala shaxsning xulqi zaifligidan dalolat beradi.

Ma’naviy tahdidning uchinchi ko‘rinishi informatsion xujumdur. Bunda asosiy e’tibor shaxsga noto‘g‘ri ma’lumot berish, shaxs bilimni primitlashtirish va shaxs faoliyatini zaiflashtirishga qaratiladi. Noto‘g‘ri ma’lumotga ega bo‘lish, sayoz bilimlilik va samarasiz faoliyat shaxsning madaniy oqsoqligidan dalolatdir. Bir so‘z bilan aytganda, ma’naviy tahdidlar jamiyat kishilarini johil kimsalarga aylantiruvchi ma’naviy va axloqiy tubanlik illatlaridir. Ma’naviy tahdidlarni o‘ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

✓ birinchidan, ma’naviy tahdidlar nosog‘lom turmush tarzi asoratidir;

✓ ikkinchidan, ma’naviy tahdidlar ma’naviy va axloqiy tubanlik illatlarini ifodalaydigan sub’ektiv omillar majmuidir;

✓ uchinchidan, ma’naviy tahdidlar shaxs axloqiy ongini buzish vositasida jamiyat hayotini izdan chiqarishga, nosog‘lom turmush tarzini yoyishga yo‘naltirilgan.

Nosog‘lom turmush tarzi asoratlari natijasida ma’naviy tahdidlar quyidagi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi: Xudpisandlik - bu illat jamoatparvarlik fazilatlariga qarshi o‘laroq, shaxs axloqiy ongida noto‘g‘ri tushuncha va qarashlarni hosil qiladi. Shu sababli xudpisand kimsalarda burch va mas’uliyat tuyg‘usi bo‘lmaydi. Bundaylar faqat bugungi kunni o‘ylab yashaydi, ertangi kunni o‘ylash, ezgulik va haqiqat uchun kurashish fazilatlaridan xoli bo‘ladi. Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, bugungi kunda

ma'naviy tahdidlar quyidagi illatlarni targ'ib qilayotgani bilan namoyon bo'lmoqda: xudbinlik, nopoklik, nafs qutqusiga uchish, huzur-halovatga berilish, engil-yelpi umr kechirishga da'vat, giyohvandlik, mutaasiblik, tajovvuzkorlik, molu-dunyoga o'chlik, axloqiy buzuqlik, zo'ravonlik, axloqsizlikni madaniyat deb bilish, va aksincha asl ma'naviy qadiryatlarni eskilik sarqiti deb qarash, loqaydlik, mahalliychilik, hasadgo'ylik, baxllik, sotqinlik, irodasizlik, beparvolik.

Bunday ma'naviy axloqiy tubanlik illatlariga qarshi shaxs axloqida eng muhim insoniy sifat va fazilatlarni shakllantirishga diqqat qilinishi kerak. Bunday sifat va fazilatlarning asosiylari quyidagilar: insoniylik, mehr-oqibatlilik, ezgulik, vatanparvarlik, haqgo'ylik, adolatlilik, muruvatlilik, sahovatlik, vatanparvarlik, oilaparvarlik, hamkorlik, totuvlik, ahillik, inoqlik, tashabbuskorlik, birodarlik va faollik. Bular shaxsning ongi va qalbida sezgirlik, ogohlik va hushyorlik holatlarini hosil qiladi. Shu ma'noda ma'naviy tahdidlardan shaxs axloqini himoya qilish yo'lining eng samarali usuli shaxsda axloqiy immunitetni hosil qilishdir. Bunday immunitet shaxs axloqida ideal darajadagi sifat va fazilatlarni shakllantirishni taqazo etadi.

Xalqimiz ma'naviyatini asrash va uni yuksaltirish, ayniqsa, yosh avlodni turli zararli g'oya va mafkuralar ta'siridan, bir so'z bilan aytganda, ma'naviy tahdidlardan himoyalash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. Ilmiy leksikonimizda nisbatan yangi kirib kelgan "Ma'naviy tahdid" tushunchasiga turlicha yondoshuvlar mavjud. Falsafa fanlari doktori G.Tulenovning «O'zbekistonda ma'naviy xavfsizlikni ta'minlash muammolari» maqolasida mafkuraviy tahdidlar, jumladan terrorizm, aqidaparastlik va diniy ekstremizm ma'naviy tahdid sifatida qaralgan.

Rossiyalik tadqiqotchilarning "Rossiya ma'naviy xavfsizligi (ma'naviy xavfsizlikning dolzarb nazariy-metodologik va amaliy muammolari) nomli ilmiy – metodik qo'llanmasida ma'naviy tahdidlarga alohida to'xtalib o'tilgan. Mazkur qo'llanmada hozirgi vaqtda ma'naviy xavfsizlikka etarli darajada e'tibor qaratilmayotganligi ta'kidlangan va ma'naviy tahdidlar sifatida demografik va diniy ongga ta'sir etuvchi tahdidlar tahlil qilingan.

Y.A.Boksha ma'naviy tahdidlar sifatida Rossiya oilalari turmush tarziga qaratilgan destruktiv xarakterdagi, ma'naviy qarama-qarshiliklarni kelib chiqishiga sababchi bo'luvchi jarayonlarni rivojlantiruvchi omillarga e'tibor qaratgan. Shuningdek hozirda oilalarning hayotiga qarshi qaratilgan radikal femenizm mafkurasi, gey – madaniyati – g'oyasini tarqalishi (ommalashuvi), shahvatparastlikning (erotizm) targ'iboti, Rossiya oilasida egoistik (xudbinlik) qadriyatlarining majburan qabul qilinishi, bozor ideallarining o'z navbatida ma'naviy asoslarga salbiy ta'sirini ma'naviy tahdidlar sifatida baholagan. Ma'naviy tahdidlar keng qamrovli bo'lib, mazkur yondoshuvlarda ularning u yoki bu jihatlari hisobga olingan.

XXI asr bo'sag'asida tarixiy tajriba shundan dalolat beradiki, u yoki bu davlatning, millatning xavfsizligi, barqarorligi va taraqqiyoti, uning kelajagi mazkur millatga xavf solayotgan tahdidni angalab etish salohiyati va qobiliyati darajasiga ko'p jihatdan bog'liqdir.

“Tahdid” deganda inson hayotiy faoliyati, umuman, yashashini chigallashtiruvchi hamda aniq tarixiy davr davomida aniq maqsad uchun yo'naltirilgan ijtimoiy strukturani, to'g'rirog'i, davlatning siyosiy asosini zaiflashtiruvchi, qolaversa, emirishga qaratilgan mahalliy, hududiy, mintaqaviy va nihoyat, umumsayyoraviy salbiy omillarning “kirib kelishi” tufayli yuz beruvchi makon va zamonda muayyan salbiy siyosiy ijtimoiy va tarixiy vaziyatni tushunish lozim.

“Tahdid” fenomeni, uning siyosiy jihatlari sayyoramizning turli mamlakatlarida ijod qilayotgan zamondosh tahlilchilar hamda siyosiy va jamoat arboblarning e'tiborini ham o'ziga tortib kelmoqda. Shu jumladan, Reyshauer, Nibur, Xantington, Kissinjer (AQSh), Toynbi (Angliya), Turen (Fransiya), Moiseev (Rossiya), qolaversa “Rim klubi” va Paguosh tinchlik harakati kabi ilmiy-amaliy muassasalar rahbarlari va fidoiylari faoliyatini misol tariqasida keltirish mumkin.

Bugungi kunda bu mavzuga daxldor masalalar O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat va jamiyat qurilishi Akademiyasi hamda Strategik va mintaqalararo tadqiqotlar instituti jamoasi, mamlakatimiz jamiyatshunos olimlari tomonidan chuqur o'rganilmoqda. Uning mohiyati va funksional jihatlari barqarorlik, xavfsizlik, fuqaroviy hamjihatlik va taraqqiyot kabi global muammolar bilan uyg'un

holda tadqiq etilmoqda. Tahdidlar turli-tuman: ichki va tashqi, katta va kichik, makon nuqtai nazaridan esa uzoq va yaqin bo'lishi mumkin. Qanday bo'lishidan qat'iy nazar ularga nisbatan bamaylixotirlikka yo'l qo'yish yoki ularni "saralash" bilan ovora bo'lib vaqtni boy berish hollari uchrab turadi. XX asr voqealari shundan guvohlik berib turibdiki, tahdidlarni toifalashda ularni shartli ravishda iqtisodiy, sotsial, siyosiy, ekologik, demografik, mafkuraviy, harbiy, tabiiy – iqlimiy va ma'naviy tahdidlarga ajratib ko'rish va tahlil etish mumkin. Milliy nizo turlari:

- fuqarolik huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan nizolarga;
- tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq kelib chiqadigan nizolarga;
- yakka mehnat nizolariga;
- oilaviy huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan nizolarga.

Hozirda biz keng ko'lamda foydalanib kelayotgan internet ombori o'ziga barchani ohangrabodek tortmoqda. Bugun dunyoda o'z ta'sir doirasini kengaytirish, kishilar ongini boshqarishga urinayotgan g'arazli kuchlar ham borki, ular Internetdan qurol sifatida foydalanishmoqda. Hozirgi kunda axborot oqimining ko'pligi bois ma'lumotlarning hammasini tahlil qilishga, obdon fikr yuritishga ulgurilmaydi. Ijtimoiy tarmoqlar orqali uzatilayotgan ma'lumotlarning ta'sir yetishi turli kurinishlarda bo'lmoqda. Avvalo bunga yoshlarning yendigina kurtak yozayotgan tafakkur tarzi reaksiya tasirga uchramoqda. Bu yesa ma'lumotni qabul qilishdan avval uni analiz qilib olish funksiyalari yetarli darajada ishlamayotganidan dalolatdir. Buning oqibati o'laroq yoshlar orasida ahloqsizlikning kuchayishi, milliy mentalitetga umuman yod g'oyalarning yoshlar ongida rivojlanishi, oilalarning buzilishi kabi ayanchli holatlarni kuzatishimiz mumkin.

Tayanch iboralar: shaxs, axborot, psixolog, din, madaniy, tadbir, xavfsiz, tushuncha, tasnif, tahdid, yondashuv.

Nazorat savollari:

1. Milliy madaniyatlarga qanday tahdidlar bor?
2. Madaniy xavfsizlik nima?
3. Globallashuv insoniyat uchun qanday tahdidlarni keltirib chiqarmoqda?
4. Nima uchun milliy qadriyatlarni asrab-avaylash kerak?
5. Milliy xavfsizlikni qanday ta'minlash mumkin?

IX. BOB. AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING G'UYAVIY-NAZARIY ASOSLARI.

9.1. Axborot xavfsizligini ta'minlash masalalari.

Dunyo rivojlanib borgan sari uning biz payqamay qolgan, ammo o'ta dolzarb bo'lgan qirralari chiqib bormoqda. Virtuallik orqali ommaviy madaniyat globallashib bormoqda. Albatta bu juda yaxshi. Chunki jahonda bo'layotgan voqea hodisalar va yangiliklardan tez fursatlardan habardor bo'lish zamon talabidir. Respublikamizda olib borilayotgan tub iqtisodiy, ijtimoiy islohotlar negizida ham aynan mana shunday omillar turibdi desam mubolag'a bo'lmaydi. Professor Sh.S.Kushakov fikricha, kompyuter asri yangi dezinformasiyani vujudga keltirdi, ya'ni feykli dezinformasiya. Demak virtual olamda ko'proq yolg'on ma'ulomotlar tarqatish, kishilarni aldash, chalg'itish oson kechmoqda.

Axborot xavfsizligini ta'minlash – bu foydalanuvchining axborotlarini himoyalashga quyilgan me'yori va talablarni bajarishidir. Axborot xavfsizligi esa bu axborot foydalanuvchilariga va ko'plab axborot tizimlariga zarar keltiruvchi tabiiy yoki sun'iy xarakterga ega tasodifiy va uyushtirilgan ta'sirlardan axborotlarni va axborot kommunikatsiya tizim ob'ektlarining himoyalanganligidir.

Login tushunchasi. Login – shaxsning, o'zini axborot kommunikatsiya tizimiga tanishtirish jarayonida qo'llaniladigan belgilar ketma-ketligi bo'lib, axborot kommunikatsiya tizimidan foydalanish huquqiga ega bo'lish uchun foydalaniluvchining maxfiy bo'lmagan qayd yozuvi hisoblanadi.

Parol tushunchasi. Parol – uning egasi haqiqiylikni aniqlash jarayonida tekshiruv axboroti sifatida ishlatiladigan belgilar ketma-ketligi. U kompyuter bilan muloqot boshlashdan oldin, unga klaviatura yoki identifikatsiya kartasi yordamida kiritiladigan harfli, raqamli yoki harfli-raqamli kod shaklidagi mahfiy so'zdan iborat.

Avtorizatsiya tushunchasi. Avtorizatsiya – foydalanuvchining resursdan foydalanish huquqlari va ruxsatlarini tekshirish jarayoni. Bunda foydalanuvchiga hisoblash tizimida ba'zi ishlarni bajarish uchun muayyan huquqlar beriladi. Avtorizatsiya shaxs harakati doirasini va u foydalanadigan resurslarni belgilaydi.

Ro'yxatdan o'tish tartibi. Ro'yxatdan o'tish – foydalanuvchilarni ro'yxatga olish va ularga dasturlar va ma'lumotlarni ishlatishga huquq berish jarayoni. Ayrim veb-saytlar foydalanuvchilarga qo'shimcha xizmatlarni olish va pullik xizmatlarga obuna bo'lish uchun ro'yxatdan o'tishni, ya'ni o'zi haqida ayrim ma'lumotlarni kiritishni (anketa to'ldirishni) hamda login va parol olishni taklif qiladilar. Foydalanuvchi ro'yxatdan o'tgandan so'ng tizimda unga qayd yozuvi (account) yaratiladi va unda foydalanuvchiga tegishli axborotlar saqlanadi²³.

Login va parolga ega bo'lish shartlari. Biror shaxs o'zining login va paroliga ega bo'lishi uchun u birinchidan axborot kommunikatsiya tizimida ruyxatdan o'tgan bo'lishi kerak va shundan so'ng u o'z logini va parolini o'zi hosil qilishi yoki tizim tomonidan berilgan login parolga ega bo'lishi mumkin. Login va parollar ma'lum uzunlikdagi belgilar ketma-ketligidan tashkil topadi. Login va parollarning uzunligi va qiyinligi uning qanchalik xavfsizligini ya'ni buzib bo'lmasligini ta'minlaydi.

Login va parolni buzish. Login va parolni buzish – bu buzg'unchining biror bir maqsad yo'lida axborot kommunikatsiya tizimi ob'ektlaridan foydalanish uchun qonuniy tarzda foydalanuvchilarga tegishli login va parollarini buzishdir. Bunda maxsus dastur yordamida login va parollar generatsiya qilib topiladi. Login va parollarning uzunligi bu jarayonning uzoq vaqt davom etishiga yoki generatsiya qilaolmasligiga ishora bo'ladi.

Login va parolni o'g'irlash. Login va parolni o'g'irlash – bu foydalanuvchilarning mahfiy ma'lumotlari bo'lgan login va parollarga ega bo'lish maqsadida amalga oshiriladigan internet firibgarligining bir turidir. Bu mashhur brendlar, masalan, ijtimoiy tarmoqlar, banklar va boshqa servislar nomidan elektron xatlarni ommaviy jo'natish yo'li orqali amalga oshiriladi. Xatda odatda tashqi ko'rinishi asl saytdan farq qilmaydigan saytga to'g'ri ishorat mavjud bo'ladi. Bunday saytga tashrif buyurgan foydalanuvchi firibgarga akkauntlar va bank hisob raqamlariga kira olishga ega bo'lishga imkon beruvchi muhim ma'lumotlarni bildirishi mumkin. Fishing – ijtimoiy injeneriyaning bir turi bo'lib, foydalanuvchilarning tarmoq xavfsizligi asoslarini

²³ www.natlib.uz - Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Miliy kutubxonasi.

bilmasligiga asoslangan. Jumladan, ko'pchilik oddiy faktni bilishmaydi: servislar qayd yozuvingiz ma'lumotlari, parol va shu kabi ma'lumotlarni yuborishni so'rab hech qachon xat yubormaydi.

Resurslardan ruxsatsiz foydalanish va uning oqibatlari. Axborot-kommunikatsiya tizimining ixtiyoriy tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan hamda axborot tizimi taqdim etadigan imkoniyat mavjud bo'lgan resurslardan belgilangan qoidalarga muvofiq bo'lmagan holda foydalanishni cheklash qoidalariga rioya qilmasdan foydalanish – bu resurslardan ruxsatsiz foydalanish toifasiga kiradi. Bunday foydalanish natijasida quyidagi oqibatlar yuzaga kelishi mumkin:

axborotning o'g'irlanishi;

axborotni o'zgartirish;

axborotning yo'qotilishi;

yolg'on axborotni kiritish;

axborotni qalbakilashtirish va h.k.

Kompyuter virusi – bu o'z-o'zidan ko'payuvchi, kompyuter tarmoqlari va axborot tashuvchilari orqali erkin tarqaluvchi, hamda kompyuter va unda saqlanayotgan axborot va dasturlarga zarar etkazuvchi dastur kodi yoki komandalar ketma-ketligi hisoblanadi. Kompyuter viruslari quyidagi xossalarga ega: o'zidan nusxa ko'chirish, axborotdan ruxsatsiz foydalanishni amalga oshirish. U o'zining nusxalarini kompyuterlarda yoki kompyuter tarmoqlarida qayta ko'paytirib va tarqatib, hamda qonuniy foydalanuvchilar uchun nomaqbul harakatlarni bajaradi. Virus, aksariyat hollarda nosozlik va buzilishlarga sabab bo'ladi va biror hodisa yuz berishi bilan, masalan, aniq kunning kelishi bilan ishga tushirilishi mumkin.

Viruslarning turlari va vazifalari. Viruslarni quyidagi asosiy alomatlari bo'yicha turkumlash mumkin:

yashash makoni;

operatsion tizim;

ishlash algoritmi xususiyati.

Kompyuter viruslarini yashash makoni, boshqacha aytganda viruslar kiritiluvchi kompyuter tizimi ob'ektlarining xili bo'yicha turkumlash asosiy va keng tarqalgan turkumlash hisoblanadi. Fayl viruslar turli usullar bilan bajariluvchi fayllarga kiritiladi (eng ko'p tarqalgan viruslar xili), yoki fayl yo'ldoshlar (kompanion viruslar) yaratadi yoki faylli sistemalarni (link-viruslar) tashkil etish xususiyatidan foydalanadi. Yuklama viruslar o'zini diskning yuklama sektoriga (boot - sektoriga) yoki vinchesterning tizimli yuklovchisi (Master Boot Record) bo'lgan sektorga yozadi. Yuklama viruslar tizim yuklanishida boshqarishni oluvchi dastur kodi vazifasini bajaradi.

Makroviruslar axborotni ishlovchi zamonaviy tizimlarning makrodasturlarini va fayllarini, xususan MicroSoft Word, MicroSoft Excel va h. kabi ommaviy muharrirlarning fayl-xujjatlarini va elektron jadvallarini zaharlaydi. Tarmoq viruslari o'zini tarqatishda kompyuter tarmoqlari va elektron pochta protokollari va komandalaridan foydalanadi. Ba'zida tarmoq viruslarini "qurt" xilidagi dasturlar deb yuritishadi. Tarmoq viruslari Internet-qurtlarga (Internet bo'yicha tarqaladi), IRC-qurtlarga (chatlar, Internet Relay Chat) bo'linadi.

Kompyuter viruslarining vazifalari, odatda, to'rt bosqichni o'z ichiga oladi:

1. Virusni xotiraga yuklash;
2. Qurbonni qidirish;
3. Topilgan qurbonni zaharlash;
4. Destruktiv funksiyalarni bajarish.

Viruslarga qarshi kurashish usullari. Hozirgi kunda kompyuter viruslarini aniqlash va ulardan himoyalani uchun maxsus dasturlarning bir necha xillari ishlab chiqilgan bo'lib bu dasturlar kompyuter viruslarini aniqlash va yo'qotishga imkon beradi. Bunday dasturlar virusga qarshi dasturlar yoki antiviruslar deb yuritiladi. Antivirus dasturlariga AVP, Doctorweb, Nod32 dasturlarini kiritish mumkin. Umuman

barcha virusga qarshi dasturlar zaharlangan dasturlar va yuklama sektorlarning avtomatik tarzda tiklanishini ta'minlaydi. Viruslarga qarshi kurashishning asosan quyidagi usullari mavjud:

- ✚ Muntazam profilaktika ishlarini, ya'ni virusga tekshiruv ishlarini olib borish.
- ✚ Taniqli virusni zararsizlantirish.
- ✚ Taniqli bo'lmagan virusni zararsizlantirish.

Hujum tushunchasi – buzg'unchining biror bir maqsad yo'lida axborot kommunikatsiya tizimlarining mavjud himoyalash tizimlarini buzishga qaratilgan harakati. Axborot hujumlari va undan saqlanish qoidalari. Axborot hujumlari odatda 3 ga bo'linadi:

- 1.Ob'ekt haqida ma'lumotlar yig'ish (razvedkalash) hujumi.
- 2.Ob'ektdan foydalanishga ruxsat olish hujumi.
- 3.Xizmat ko'rsatishdan voz kechish hujumi.

Axborot xujumlaridan saqlanishda birinchi navbatda axborot kommunikatsiya tizimi ob'ektlariga qilinayotgan hujumlarni topib olishda qo'llaniladigan mexanizm va vositalarni qo'llash kerak. Bularga tarmoqlararo ekran (FIREWALL) va hujumlarni aniqlash (IDS) vositalarini misol tariqasida keltirish mumkin. Xalqaro axborot xavfsizligini ta'minlash sohasida hamkorlik to'g'risidagi bitimga muvofiq hamkorlikni amalga oshirish jarayonida tomonlar xalqaro axborot xavfsizligini ta'minlash sohasidagi mavjud quyidagi asosiy tahdidlardan kelib chiqadi:

- 1) informatsion urushga tayyorlanish va olib borish, informatsion qurolni ishlab chiqish va qo'llash;
- 2) axborotga oid terrorizm;
- 3) axborotga oid jinoyatchilik;
- 4) axborot makonida boshqa davlatlarning manfaatlari va xavfsizligiga zid ravishda ustunlik mavqedan foydalanish;

5) boshqa davlatlarning o'rtasida ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy, madaniy, axloqiy jabhalariga ziyon yetkazuvchi ma'lumotlarni tarqatish;

6) tabiiy va (yoki) texnogen xarakterga ega global va milliy informatsion infrastrukturallarning barqaror ishlashi, xavfsizligiga tahdidlar.

O'qimishli (ayniqsa, biror ishga mas'ul) kishilar aytmoqchi yoki yozmoqchi bo'lgan har bir fikrini avvalo ishonchli manbalardan o'qib, o'rganib, so'ng so'zlashi maqsadga muvofiqdir. Ma'lumki, har bir fanning (hatto, oddiy mavzu, ijtimoiy fikrning ham) quyidagi uchta muhim asosi bo'ladi:

1. Metodologik asosi (O'zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari, nutqlari, intervyularida bayon etilgan fikrlar);

2. Huquqiy asosi (O'zbekiston Respublikasi qonunlari, Prezident farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasi qarorlari hamda boshqa me'yoriy hujjatlar);

3. Nazariy asosi (ilmiy asoslangan kitoblar, darsliklar, qo'llanmalar, maqolalar va boshqa yozma manbalar).

Bugun oliy ta'lim muassasalarida fan sifatida o'rganilayotgan "Axborot-psixologik xavfsizlik" kursi metodologik asoslari Prezidentimizning qator asarlari va nutqlarida o'z aksini topgan. Ushbu fanning huquqiy asoslari O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi, "Ommaviy axborot vositalari to'g'risida"gi, "Axborotlashtirish to'g'risida"gi va boshqa qonunlarida, Kadrlar tayyorlash milliy Dasturi, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2006-yil 7-avgustdagi "Ommaviy axborot vositalari sohasida kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash Davlat dasturi to'g'risida"gi 163-qarorida o'z aksini topgan.

Mamlakatimizda ushbu kursning nazariy asoslarini yaratish borasida mutaxassislar izchillik bilan izlanmoqdalar. Chunonchi, "Ochiq axborot tizimlarida axborot-psixologik xavfsizlik" darsligi va o'quv qo'llanmalar nashrga tayyorlangan. Oliy ta'lim muassasalari o'quv rejalariga kiritilgan "Ochiq axborot tizimlarida axborot-

psixologik xavfsizlik” kursida asosan yurtimizga chetdan amalga oshirilayotgan mafkuraviy tahdidlar, inson ruhiyatiga salbiy ta’sir etadigan buzg‘unchi g‘oyalar, “ommaviy madaniyat” niqobi ostidagi “axborot xurujlari”ning salbiy oqibatlarini hamda ularga qarshi kurash, yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni oshirish usullari nazariy va amaliy jihatdan o‘rganiladi. Axborot texnologiyalari beqiyos darajada rivojlanib, dunyo yagona axborot makoniga aylanishi barobarida “axborot xuruji”, “axborot-psixologik xavfsizlik”, “mafkuraviy immunitet”, “globallashuv” degan so‘z va atamalar kirib keldi. “Ochiq axborot tizimlarida axborot-psixologik xavfsizlik” kursida o‘rganiladigan ana shu so‘z va atamalar ma’nosi tegishli qonunlarda, qomusiy lug‘atlarda va boshqa adabiyotlarda aniq bayon etilgan.

So‘nggi yillarda “mafkuraviy immunitet” atamasi siyosat va mafkuraga oid adabiyotlarda keng qo‘llanilmoqda. Unda shaxs, millat, jamiyat, davlatni turli zararli g‘oyaviy ta’sirlardan himoya qiluvchi g‘oyaviy-nazariy qadriyatlar o‘z ifodasini topgan. Shu o‘rinda bir mulohaza. Har bir fanni o‘rganishda avvalo uning qisqacha tarixi va mazmun-mohiyatiga e’tibor qaratiladi. Ma’lumki, ko‘p fanlar ibtidosi oilada o‘rgatiladi. Eshitgan ertaklarimiz – adabiyot fani ibtidosi bo‘lsa, sanashni o‘rganish – matematikaning ilk sabog‘idir. O‘simliklar dunyosi – botanika, jonivorlar – zoologiya, quyosh va oyning chiqib-botishi – astronomiya, chaqmoq chaqib, yomg‘ir yog‘ishi – tabiat va fizika fanlari haqida tasavvur uyg‘otgan. Ota-onamiz ruhiyatimizga singdirishgan odob-axloq va tarbiya zamirida milliy g‘oya, sharqona falsafa, etika-estetika fanlari ilk saboqlari mujassamligini anglash qiyinmas. Oilada hatto tarix, diniy qadriyatlardan ham saboq berishgan. Huquqbuzar qanday jazoga tortilishini ham qulog‘imizga quyishgan: “o‘g‘irlik yo bezorilik qilsang, melisa qamab qo‘yadi...” Demak, qonunchilik qirralari ham go‘daklikdayoq qalbimizga jo bo‘lgan...

Shular qatorida turli xil “axborot xurujlari”dan himoyalaniş uchun mafkuraviy immunitetni oshirish muammosi ham oila tarbiyasidan chetda qolmagan. Onalarimiz ilk bora nima yaxshi-yu nima yomonligini o‘rgatishgan. Mana bu yaxshi, bunisi – yomon, uni og‘zingga solma!.. Yomon bolalarga qo‘shilma, mana bu gapdan ehtiyot bo‘l, unga ishonma va hokazo. Shu tariqa murg‘ak qalbimizda yomon narsalarga, bo‘lmag‘ur gap-so‘zlarga salbiy hodisalarga qarshi immunitet paydo qilishgan! Yana bir qiziq hol;

go‘dakligimizda ayrim qo‘ni-qo‘shnilarning oilamizga nisbatan “axborot xurujlari”ga qarshi kurash usullarini ham o‘rgatishgan. Endigina tili va oyog‘i chiqib, ko‘chaga o‘ynagani otlangan bolasining qulog‘iga ayrim onalar “kerakli” gaplarni quyib qo‘yadi...

Shu tariqa “axborot xurujlari”ga qarshi immuniteti yuqori darajada bo‘lgan ayrim bolakaylarning ko‘cha-ko‘ylarda oilalari, qolaversa, qishlog‘i, mahallasi, shahri sha‘nini qanchalik himoya qilayotganini kuzatgan bo‘lsangiz kerak. Oila – hayot beshigi. “Bola tug‘ilgan kundan boshlab oila muhitida yashaydi. Oilaga xos an‘analar, qadriyatlar urf-odatlar bola zuvalasini shakllantiradi. Eng muhimi, farzandlar oilaviy hayot maktabi orqali jamiyat talablarini anglaydi, his etadi, – deb ta’kidlagan davlatimiz rahbari.– O‘zbek oilasi mustabidlik zamonida ham o‘zining tarixan shakllangan qiyofasini yo‘qotmadi”. Ko‘rinib turibdiki, farzandlarida ilk mafkuraviy immunitet hosil qilinishi oila tarbiyasining tabiiy jarayoniga aylangan. Yaxshi va yomonni farqlash, yomon gaplardan ehtiyot bo‘lish mavzusi quyidagi maqolu naqlarimizda ham o‘z ifodasini topgan: “Yaxshiga ergashding – etding murodga, yomonga ergashding – qolding uyatga”, “Qozonga yaqin yursang – qorasi yuqadi, yomonga yaqin yursang balosi uradi”, “Yaxshi gap ham, yomon gap ham bir og‘izdan chiqadi”, “Mish-mishga ishongan – harom o‘larmish”, “Yaxshi gap – jon ozig‘i”, “Yaxshi gapdan ilon inidan, yomon gapdan qilich qinidan chiqar”, “O‘ynab gapirsang ham o‘ylab gapir”, “Gapni gapir uqqanga – jonni jonga suqqanga”, “Bir yomonni ko‘rmay yaxshining qadriga etmaysan” va hokazo. Bu maqolu naqlar zamirida odamning ongi zaharlanib qolishidan saqlanish g‘oyalari ham mujassam.

Oila tarbiyasi maktab ta’limiga payvasta bo‘ladi. Ya’ni, oiladagi ilk tasavvurlar maktabda fan sifatida tushuntiriladi. Sobiq mustabid tuzum davrida qardosh respublikalarda, jumladan, bizda ham tarix, falsafa kabi ijtimoiy fanlar butunlay o‘zgacha tushuntirilar edi. Milliy ma’naviyat haqida gapirish ham mumkin emasdi. Xudo yo‘q, din – afyun, degan soxta “nazariyalar” majburan yosh avlod ongiga singdirilardi. Shunday og‘ir sharoitda mafkuraviy immunitet haqida gap bo‘lishi mumkinmidi? Yurtboshimiz juda to‘g‘ri ta’kidlaganlaridek, “noinsoniy g‘oya hukmron bo‘lgan mustabid tuzum o‘zining bor mafkuraviy kuchini, ommaviy axborot

vositalarini, butun maorif tizimini ishga solib odamlar ongini keng miqyosda zaharlar edi. Ularning milliy va diniy tuyg'ularini qo'pol ravishda kamsitar, tarixiy haqiqatni buzib ko'rsatar edi. O'z ona tilini, milliy an'ana va madaniyatini, o'z tarixini bilmaslik ko'plab odamlarning shaxsiy fojiasiga aylanib qolgan edi”.

O'sha davrda millatimizga, milliy g'ururimizga nisbatan mehr uyg'otish o'rniga aksincha unga qarshi davlat siyosati darajasida dahshatli “axborot xurujlari” qilinar edi. “Milliy o'zlikni anglashga bo'lgan tabiiy intilish johilona inkor etilar edi. Navro'z, Ramazon, Qurbon Hayiti kabi ko'plab muqaddas bayramlar taqiq etilgan edi. Amir Temur, Imom al-Buxoriy, Imom at-Termiziy, Ahmad al-Farg'oniy, Bahouddin Naqshband, Xoja Ahmad Yassaviy, Najmiddiy Kubro, Mahmud az-Zamahshariy, Xoja Ahrori Valiy, Abdulxoliq G'ijduvoni kabi buyuk ajdodlarimizning, Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon, Mahmudxo'ja Behbudiy, Usmon Nosir kabi milliy-ozodlik harakati fidoyilarining nomlarini xalqimiz xotirasidan o'chirib tashlashga harakat qilinar edi”. Agarki bugungi chet el radiosidan tarqatiladigan ig'vo va boshqa buzg'unchi gaplarni “axborot xuruji” deb atasak, butun sobiq ittifoq miqyosida yuritilgan bunaqa “siyosat”ni nima deyish mumkin? O'sha davrda ongi shakllangan yoshlarda millatga mehr uyg'otish haqida gap bo'lishi ham mumkin emasdi. Yurtboshimiz ta'biri bilan aytganda, sobiq imperiya davrida bizni ikkinchi darajali odamlar deb hisoblashardi... “Bir eslang, sho'ro zamonida, 80-yillarda sobiq markaz “o'zbek ishi”, “paxta ishi” degan uydirmalarni bahona qilib, o'zbek millati vakillarini butun dunyoga qanday ko'rsatardi? Sochi taqir qilib olingan, qalpoq kiygan, belini bog'lagan, soqol qo'ygan odamlarni, mana, bularning basharasi, deb, peshonasiga tang'a qo'yib, matbuot orqali namoyish etardi,– deb ta'kidlagan davlatimiz rahbari Islom Karimov.– Men o'sha paytda – 1989 yilda respublika rahbari bo'lib kelishim bilan, avvalambor, o'zbek xalqini shunday uydirma va tuhmatlardan saqlash, uning sha'nini asrash maqsadida, millatni dog' ostida qoldirishga qaratilgan urinishlardan xalos qilishga kirishdim. Va hozirgacha o'zbek millati hech qachon qul bo'lmagan, hech qachon bosmachi bo'lmagan, hech qachon qon to'kish tarafdori bo'lmagan, deb butun dunyoga shu fikrni anglatishga harakat qilib kelyapman. Bugun jahonda o'zbek nomi, o'zbek millatining obro'-e'tibori tan olingani shuning isboti emasmi?”.

Sobiq mustabid tuzum davrida ham millatimizga qarshi ommaviy tus olgan bunday “axborot xurujlari”ga qarshi ko‘pgina ijodkorlar dadil kurashganlar. Jumladan, atoqli shoirlar Erkin Vohidovning “O‘zbekim”, Abdulla Oripovning “O‘zbekiston – Vatanim manim” she‘rlari o‘zbek elimizga otilgan toshlarga qarshi qaratilgan edi! Yurtimiz istiqlolining dastlabki yillaridayoq milliy qadriyatlarimiz, tariximiz, bobokalonlarimiz aslida qanday buyuk zotlar bo‘lgani, betakror urf-odatlar, bayram va an‘analarimiz haqida baralla ayta boshladik. Diniy qadriyatlarimiz ham ijtimoiy voqelikka aylanib ketdi. O‘zbekiston mustaqil davlat sifatida jahonga yuz tutishi barobarida dunyo bilan bo‘ylasha boshladi. Kompyuter texnologiyasining ajib mo‘jizasi bo‘lmish internet kurrai zaminni yagona axborot makoniga aylantirdi. Buning ko‘pgina ijobiy jihatlari bilan bir qatorda salbiy tomonlari ham borligini angladik. O‘sha salbiy holatlarning bitta ko‘rinishi – “axborot xuruji”dir. Oilada ana shu “axborot xuruji”ga qarshi qay tariqa immunitet paydo qilingan bo‘lsa, Vatanga qarshi xurujlarga nisbatan ham o‘z vaqtida yosh avlod ongida to‘g‘ri tasavvur hosil qilib borish ulkan zaruriyatga aylandi. Bu ijtimoiy hodisa ilmiy tadqiq qilinishi va o‘z navbatida uning siru sinoati ta’lim muassasalarida yosh avlodga o‘rgatilayotgani ham bejiz emas. Zero, davlat rahbarining iborasi bilan aytganda, “Bolalarimizning ongini va hayotini buzadigan, ertangi kuniga mutlaqo ishonchini yo‘qotadigan mana shunday g‘oyalarga qarshi biz qurol bilan emas, g‘oya bilan kurashishimiz zarur.

Bizning g‘oyamiz kuchli bo‘lishi lozim. Avvalombor, o‘zimiz, hayotning o‘zida sinalgan o‘z g‘oyamizga ishonib maydonga chiqishimiz darkor”. Sinalgan g‘oyalarimiz esa oilalarda mudom kurtak otadi. E’tibor bergan bo‘lsangiz, nuroniylar yaratgandan asosan tinchlik-xotirjamlik tilab duo qiladilar. Oila – kichik Vatan, o‘z navbatida Vatan – umumiy oilamizdir! Jonajon Vatan sarhadlari qanchalik bepoyon bo‘lsa, undagi muammolar, turfa ishlar, hatto gap-so‘zlar ham shunga yarasha bo‘lishi shak-shubhasiz. Yurtimiz istiqloli tufayli beqiyos baxtga erishdik. Endi ana shu baxtimiz poydevorini har tomonlama mustahkamlash yo‘lida qo‘lni qo‘lga berib, elkama-yelka turib kurashmog‘imiz lozim. “Biz xalqimizning dunyoda hech kimdan kam bo‘lmasligi, farzandlarimizning bizdan ko‘ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo‘lib yashashi

uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etayotgan ekanmiz, bu borada ma'naviy tarbiya masalasi, hech shubhasiz, beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Agar biz bu masalada hushyorlik va sezgirligimizni, qat'iyat va mas'uliyatimizni yo'qotsak, bu o'ta muhim ishni o'z holiga, o'zibo'larchilikka tashlab qo'yadigan bo'lsak, muqaddas qadriyatlarimizga yo'g'rilgan va ulardan oziqlangan ma'naviyatimizdan, tarixiy xotiramizdan ayrilib, oxir-oqibatda o'zimiz intilgan umumbashariy taraqqiyot yo'lidan chetga chiqib qolishimiz mumkin,— deb alohida ta'kidlagan davlat rahbari.— El-yurtimiz o'zining ko'p asrlik tarixi davomida bunday mash'um xatarlarni necha bor ko'rgan, ularning jabrini tortgan. Shunday asoratlar tufayli tilimiz, dinimiz va ma'naviyatimiz bir paytlar qanday xavf ostida qolganini barchamiz yaxshi bilamiz”.

Demak, bunday fojiali o'tmish bugungi avlodlar uchun ham saboq bo'lishi tabiiy. Shunga yarasha yagona axborot makonida mavjud tahdidlarga nisbatan doimo ogoh bo'lish hayotiy zaruratga aylangan. Shuni aytish joizki, mamlakatimiz taraqqiyotiga, xalqimiz farovonligi yo'lidagi ulug'vor ishlarimizga to'g'anoq bo'ladigan, xalal beradigan qora kuchlar o'z maqsadlarini “axborot xurujlari” orqali amalga oshirishlari mumkinligini ayniqsa yoshlar teran anglab etmoqlari zarur. Bu boradagi oila tarbiyasi ta'lim muassasalaridagi o'quv jarayonlariga ulanib ketayotgani ayni muddaodir.

9.2. Internetda axborot xavfsizligini ta'minlash masalalari.

Bugungi kunda Internetdan vaqtichog'lik va pochta xizmatidan tashqari, turli kuch va manfaatlar to'qnashuvidagi axborot quroli sifatida samarali foydalanib kelinayotganini ko'rish mumkin. Internet tarmog'ining mohiyatini tushuntirish uchun uning mantiqiy tuzilishini anglab olmoq kerak. Internetda axborotni paketli uzatish tamoyilidan foydalaniladi. Internetda tarmoqning samarali ishlashi uchun mavjud axborotni qanday qilib paketlar holatiga uzatish va yetkazilgan axborotni qayta tiklash hamda bo'laklangan paketlarni foydalanuvchiga qanday yetkazish kerakligi muammosini hal qilish lozim bo'ladi.

Internet (International Network— xalqaro kompyuter tarmog'i) butundunyoni qamrab qolgan global kompyuter tarmog'idir. Hozirgi kunda Internet dunyoning ko'plab

(150 dan ortiq) mamlakatlarida 100 millionlab abonentlarga yega. Internet dastlab faqat tadqiqot va o'quv yurtlariga xizmat qilgan bo'lsa, u ishlab chiqarish doirasida ham keng tarqalmoqda. Internet bir qancha qulayliklarga yega yekanligi bilan ajralib turadi. Bular tarmoqning tezkorligi, arzonligi, aloqaning keng qamrovli ekanligidir.

Postnoklassik fanlarda sinergetika, virtualistika, global evolyusionizm, inson muammosi yangi shaklanayotgan postnoklassik tafakkur tarzining xarakterli jihatiga aylanli. Umuman olganda internet vaqtni va mablag'ni tejashga yordam berishidan tashqari axborotlarni juda tez uzatish va qabul qilish, kerakli ma'lumotlarni juda tez izlab topish, uzogimizni yaqin qilish, onlayn suhbatlar qilish, dunyo voqealaridan qisqa fursatlarda xabardor bo'lish kabi ko'plab imkoniyatlarni yaratib beradi.

Inson internet olamida o'zini istagan qiyofada, hohlagan holatda namoyon qilishi mumkin. Shu nuqtai nazardan inson internet olamida, ya'ni virtual reallikda "menga hamma narsa ravo" g'oyasi asosida ish tuta boshladi. Har bir qiladigan ishimiz konstitutsiya va qonunlar bilan tartibga solinib turiladi, ammo virtual olam qonuniyatlari ba'zida real olam qonunlariga zid tarzda harakat qilishini ko'rmoqdamiz. Virtual reallikda bo'ladigan voqeya hodisalarga insonda birinchi taqlid paydo bo'ladi. Lekin inson psixikasidan bizga ma'lumki, u har doim "minus" tomonini tez ko'radi va tez o'zlashtiradi. Fikrimizning isboti sifati quyidagi misolni keltirishimiz mumkin. Shunday ekan, o'zbek xalqini tanlagan yo'lidan chalgitish uchun internet orqali qilinayotgan mafkuraviy xurujlarni tahlil qilish maqsadga muvofiq amalga oshiriladi.

Bugungi kunda internetda xavfsiz ishlashga quyidagi asosiy xavf va tahdidlar sabab bo'lmoqda:

- a) ma'lumotlarning, shu jumladan maxfiy ma'lumotlarning tarqalishi;
- b) xakerlik hujumlari natijasida odamlar, korporatsiyalar va butun mamlakatlar har yili jabr ko'radi, milliardlab mablag'lari, ba'zan esa hayotdan ham mahrum bo'ladilar;
- c) qonun, xavfsizlik va inson huquqlari nuqtayi nazaridan qabul qilinishi mumkin bo'lmagan tarkibni o'z ichiga olgan manbalarga ma'lum tarmoqlardan foydalangan holda kirish (masalan, "darknet" ("qorong'u veb") - "chuqur Internet" ning bir qismi ("deepweb"))»;

d) yoshlarni o‘z joniga qasd qilish, diniy, terroristik va boshqa tarmoq jamoalariga jalb qilishga urinishlar va boshqalar.

Bugungi kunda ma’lumotlaringizni himoya qilish, ijtimoiy tarmoqlarda xavfsiz muloqotni ta’minlash va kiberfazoda ishlash usullarini taklif qiluvchi ko‘plab Internet saytlari mavjud. Quyida tavsiya etiladigan bir nechta oddiy muhim qoidalar xavf va tahdidlarni sezilarli darajada kamaytiradi. Ularni eslab qolish va ularga rioya qilish foydadan holi emas, deb o‘ylaymiz.

1. Ijtimoiy tarmoqlardagi akkauntlaringiz va istalgan saytdagi shaxsiy kabinetlaringiz uchun murakkab va noyob parollardan foydalaning.

Ularni yaratishda o‘zingiz yoki yaqinlaringizning ismlarini, tug‘ilgan sanalarini ishlatmaslikka harakat qiling. Murakkab parollarni eslab qolish qiyin bo‘lgani uchun siz maxsus ilovalarga - parol menejerlariga murojaat qilishingiz mumkin. Hisobingiz yoki shaxsiy hisobingiz uchun parolingiz kamida 10 belgidan iborat bo‘lishi va katta va kichik harflar, raqamlar va maxsus belgilardan iborat bo‘lishi maqsadga muvofiqdir.

2. Ijtimoiy tarmoqlardagi muloqotlardan iloji boricha ehtiyot bo‘ling. Hech qanday holatda maxfiy va shaxsiy ma’lumotlarni siz tanimagan odamlar bilan baham ko‘rmang. Ijtimoiy tarmoqlarda kimni do‘st sifatida taklif qilayotganingizdan kim sizning shaxsiy ma’lumotlaringizga kirishi mumkin: yashash joyi, telefon raqami va boshqa shaxsiy ma’lumotlar bilan tanishtirishga xushyor bo‘ling.

3. Maxfiylik sozlamalarini o‘zgartirishga vaqt ajrating, operatsion tizim va antiviruslarni yangilab turing, muntazam foydalanadigan brauzer va ilovalarning maxfiylik sozlamalarini tekshirishni unutmang.

4. Xavfsiz Wi-Fi ni tanlang. Umumiy tarmoqlarda hech kim sizning ma’lumotlaringiz xavfsizligini kafolatlay olmaydi. Umumiy Wi-Fi tarmoqlaridan foydalangan holda siz ulanish xavfsizligini nazorat qila olmaysiz, shuning uchun biz faqat parol bilan himoyalangan tarmoqlardan foydalanishni tavsiya qilamiz. Va agar bunday sharoit bo‘lmasa, uyga yoki ishxonadagi xavfsiz Internetga qaytish yaxshiroqdir.

5. Onlayn to'lovlar xavfsizligini ta'minlang. Agar siz nimalarnidir onlayn-do'konlarda tez-tez xarid qilsangiz, buning uchun alohida yoki virtual bank kartasini olganingiz ma'qul. Agar siz Internetdagi xaridlar to'lovi uchun asosiy kartangizdan foydalansangiz, unda katta miqdordagi pulni saqlamaslikka harakat qiling va barcha karta va hisob operatsiyalari uchun SMS yoki push-xabar berish xizmatini faollashtirganingizga ishonch hosil qiling.

6. Shuni unutmangki, Internet har qanday boshqa jamoalar to'planadigan joy, maydondek jamoat joyidir: siz joylashtirgan ma'lumotlar sizning xohishingizdan qat'i nazar, boshqalar bilan baham ko'rilishi mumkin va ularni yuzlab odamlar kuzatishi mumkin. Internetga o'zingizga, yaqinlaringizga tegishli ma'lumotlarni chiqarishdan oldin, o'ylab ko'ring, bu ma'lumot sizni boshqalar oldida xavf ostiga qo'yadimi, kelajakdagi ish beruvchingiz, potensial mijozlaringiz yoki hatto qarindoshlaringiz bu haqda bilishlarini xohlaysizmi? Axir, hatto uy manzili yoki geolokatsiya ma'lumotlari kabi narsalar ham yomon niyatli odamlarning qo'lga tushib qolsa, zarar uchun ishlatilishi mumkin.

7. O'zingiz bilmagan jamoalarga qo'shilmang. Do'stlaringiz yoki yaxshi tanishlaringiz buni so'rasa ham, birovning iltimosiga binoan axborot, provokatsion va tajovuzkor materiallar va xabarlarini tarqatmang. Esingizda bo'lsin, Internetda o'qishingiz yoki ko'rishingiz mumkin bo'lgan narsalar har doim ham haqiqat emas. Iloji bo'lsa, ma'lumotlarni boshqa qidiruv tizimlaridan foydalangan holda qayta tekshirib ko'ring. Bu juda muhim.

Shu yerda e'tirof etish joizki, mazkur qoidalarni bilish va ularga rioya qilish Internetda to'g'ri, xavfsiz muloqot qilish uchun yetarli emas. Tez rivojlanayotgan asrimizda axborot jamiyati talablariga javob beradigan internet savodxonligi va kibernetika, ya'ni kibermakonda to'g'ri xulq-atvorning yangi, yanada yuqori darajasi zarur. Axborot makonida, ijtimoiy tarmoqlarda muloqot jarayonida o'zini qanday tutishni - to'g'ri, tajovuzkor bo'lmaslik, o'zining va boshqalarning ma'lumotlarining maxfiyligini hurmat qilishni o'rganish juda muhimdir.

Ehtiyot choralarini ko'rilgan holda ham kiberxuruj yoki ma'lumotlarning sizib chiqishi xavfini topsangiz, ichki axborot xavfsizligi islohotini amalga oshirishingiz kerak. Avvalo, qanday ma'lumotlar va qancha miqdorda maxfiy bo'lishni to'xtatganini, axborotning sizib chiqishi qanday usul va yo'llar bilan va qanday maqsadlarda tashkil etilganligini, maxfiy ma'lumotlar qanday va kim tomonidan ishlatilganligini aniqlash kerak.

Vaziyatga aniqlik kiritilganda, uni to'g'rilash uchun shoshilinch choralar ko'rish kerak bo'ladi. Nafaqat ma'lumotlar sizib chiqishi oqibatlarini bartaraf etish, balki kelajakda bunday holatlarga yo'l qo'ymaslik va yuqorida aytib o'tganimiz axborot xavfsizligi choralarini kuchaytirish zarur. Ma'lumotni o'g'irlash qonunga zid ekanligini unutmaslik juda muhim va bunday harakatlar uchun haqiqiy qamoq muddatini olish mumkinligini har bir foydalanuvchi bilishi va uning oqibatlarini chuqur anglashi kerak.

9.3. Axborot xavfsizligini ta'minlashda nazariy asoslarning o'ziga xos jihatlari.

Tarixdan ma'lumki, axborotning maxfiylik darajasi juda muhim hisoblanadi va axborot uchun kata e'tibor va ahamiyat qaratib kelinadi. Shu sababli ham qadimda axborotni himoyalash uchun turli xil usullar qo'llanilgan. Ulardan biri - sirli yozuvdir. Undagi xabarni xabar yuborilgan manzil egasidan boshqa shaxs o'qiy olmagan. Asrlar davomida bu san'at - sirli yozuv jamiyatning yuqori tabaqalari, davlatning elchixonalar rezidensiyalari va razvedka missiyalaridan tashqariga chiqmagan. Faqat bir necha o'n yil oldin hamma narsa tubdan o'zgardi, ya'ni axborot o'z qiymatiga ega bo'ldi va keng tarqaladigan mahsulotga aylandi. Uni endilikda ishlab chiqaradilar, saqlaydilar, uzatishadi, sotadilar va sotib oladilar. Bulardan tashqari uni o'g'iraydilar, buzib talqin etadilar va soxtalashtiradilar. Shunday qilib, axborotni himoyalash zaruriyati tug'iladi. Axborotni qayta ishlash sanoatining paydo bo'lishi axborotni himoyalash sanoatining paydo bo'lishiga olib keladi.

Axborot xavfsizligi deb, ma'lumotlarni yo'qotish va o'zgartirishga yo'naltirilgan tabiiy yoki sun'iy xossalari tasodifiy va qasddan ta'sirlardan xar qanday tashuvchilarda axborotning himoyalanganligiga aytiladi. Tarixdan ma'lumki, ilgari xavf faqatgina

maxfiy xabarlar va xujjatlarni o'g'irlash yoki nusxa olishdan iborat bo'lsa, hozirgi paytdagi xavf esa kompyuter ma'lumotlari to'plami, elektron ma'lumotlar, elektron massivlardan ularning egasidan ruxsat so'ramasdan foydalanishdir. "Bulardan tashqari, bu xarakatlardan moddiy foyda olishga intilish ham rivojlandi"1. Bunday jarayonlarda albatta axborot muhofazaasi tashkil etilishi kerak bo'ladi.

"Axborotning himoyasi" deb boshqarish va ishlab chiqarish faoliyatining axborot xavfsizligini ta'minlovchi va tashkilot axborot zaxiralarining yaxlitligi, ishonchliligi, foydalanish osonligi va maxfiyligini ta'minlovchi qat'iy reglamentlangan dinamik texnologik jarayonga aytiladi". Axborotning egasiga, foydalanuvchisiga va boshqa shaxsga zarar yetkazmoqchi bo'lgan nohuquqiy muomaladan xar qanday xujjatlashtirilgan, ya'ni identifikatsiya qilish imkonini beruvchi rekvizitlari qo'yilgan holda moddiy jismda qayd etilgan axborot quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi:

- axborotning kelishuvsiz chikib ketishi, ugirlanishi, yo'qotilishi, o'zgartirilishi, soxtalashtirilishlarning oldini olish;
- shaxs, jamiyat, davlat xavfsizligiga bulgan xavf - xatarning oldini olish;
- axborotni yo'q qilish, o'zgartirish, soxtalashtirish, nusxa kuchirish, tusiklash buyicha ruxsat etilmagan xarakatlarning oldini olish;
- hujjatlashtirilgan axborotning miqdori sifatida huquqiy tartibini ta'minlovchi, axborot zahirasi va axborot tizimiga har qanday noqonuniy aralashuvlarning ko'rinishlarining oldini olish;
- axborot tizimida mavjud bo'lgan shaxsiy ma'lumotlarning shaxsiy maxfiyligini va konfidentsialligini saqlovchi fuqarolarning konstitutsion huquqlarini himoyalash;
- davlat sirini, qonunchilikka mos hujjatlashtirilgan axborotning konfidentsialligini saqlash;
- axborot tizimlari, texnologiyalari va ularni ta'minlovchi vositalarni yaratish, ishlab chiqish va qo'llashda sub'ektlarning huquqlarini ta'minlash.

Axborot xavfsizligiga tahdid deganda "axborotning buzilishi yoki yo'qotilishi xavfiga olib keluvchi himoyalanuvchi obyektga qarshi qilingan harakatlar tushuniladi"3. Zamonaviy korporativ tarmoqlar va tizimlar duchor bo'ladigan keng tarqalgan tahdidlarni tahlillaymiz. Hisobga olish lozimki, xavfsizlikka tahdid manbalari

korporativ axborot tizimining ichida (ichki manba) va uning tashqarisida (tashqi manba) bo'lishi mumkin. Bunday ajratish to'g'ri, chunki bitta tahdid uchun (masalan, o'g'irlash) tashqi va ichki manbalarga qarshi harakat usullari turlicha bo'ladi. Bo'lishi mumkin bo'lgan tahdidlarni hamda korporativ axborot tizimining zaif joylarini bilish xavfsizlikni ta'minlovchi eng samarali vositalarni tanlash uchun zarur hisoblanadi. "Umumjahon axborot globallashuvi jarayonlari axborot -kommunikatsiya texnologiyalarini nafaqat mamlakatlar iqtisodiyoti va boshqa sohalariga joriy etish, balki axborot tizimlari xavfsizligini ta'minlashni ham taqozo etayapti".

Mamlakatimizda axborot sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi normalarning asosiy manbayi bu O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyasi hisoblanadi. Davlat va jamiyat hayotining eng muhim va istiqbolga mo'ljallangan reja va oliy maqsadlari ham aynan asosiy qonunda belgilab qo'yiladi. Jumladan, axborot va u bilan bog'liq munosabatlar ham asosiy qonunimizning "Shaxsiy huquq va erkinliklar" bobida belgilab qo'yilgan. Qolgan barcha axborot sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi qonun va qonunosti hujjatlari asosiy qonunimiz bo'lmish Konstitutsiyamiz asosida va unda belgilab qo'yilgan normalarni mustaxkamlash uchun qabul qilingan. Davlat va jamiyatning eng muhim jabhalarini dastlabki tarzda tartibga soluvchi me'yoriy huquqiy hujjat hisoblanmish konstitutsiyamizning ko'plab normalarida ham aynan axborot havfsizligining huquqiy jihatdan dastlabki tarzda tartibga solinganligini ko'rishimiz mumkin.

Jumladan, konstitutsiyamizning 27, 29, 67 moddalaridagi normalar mamlakatimizdagi axborot sohasiga oid munosabatlarni tartibga soluvchi dastlabki bosh huquqiy manba, asos hisoblanadi. Axborot xavfsizligini ta'minlashning huquqiy asoslari sifatida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining 67-moddasini, ya'ni "Ommaviy axborot vositalari erkindir va qonunga muvofiq ishlaydi. Ular axborotning to'g'riligi uchun belgilangan tartibda javobgardirlar. Senzuraga yo'l qo'yilmaydi" deb mustaxkamlangan normada ham axborot sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi normani ko'rishimiz mumkin.

Ushbu norma orqali mamlakatimizda axborot bilan uzviy ravishda faoliyat olib boruvchi soha vakillarining va sektorlarning o'zlari yig'ayotgan, tarqatayotgan axborotlarining ishonchligi va asoslanganligi, axborot va unga qo'yilgan talab va me'yorlarga rioya qilinganligi uchun bevosita ma'suldirlar. Ya'ni uzatilayotgan axborot haqiqatga to'g'ri kelishligi va chinligi uchun ommaviy axborot vositalari bevosita javobgardirlar. Bundan tashqari Konstitutsiyamizning 27 va 29-moddalaridagi quyidagi normalar ham axborot xavfsizligini bevosita ta'minlashga xizmat qiluvchi asosiy huquqiy norma hisoblanadi: "Hech kim qonun nazarda tutgan hollardan va tartibidan tashqari birovning turar joyiga kirishi, tintuv o'tkazishi yoki uni ko'zdan kechirishi, yozishmalar va telefonda so'zlashuvlar sirini oshkor qilishi mumkin emas", bu konstitutsiyaviy normada ham axborotning xavfsizligini ta'minlash va fuqarolarning axborot sohasidagi xavfsizligini himoya qiluvchi norma mustahkamlangan.

Yuqoridagi normalarning buzilishi oqibatlari esa belgilangan tartibda javobgarlik keltirib chiqaradi. Konstitutsiyamizdagi 29-moddada ham aynan shu munosabatlarning huquqiy tartibga solinganligini ko'rishimiz mumkin. "Har kim fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi huquqiga ega. Har kim o'zi istagan axborotni izlash, olish va uni tarqatish huquqiga ega, amaldagi konstitutsiyaviy tuzumga qarshi qaratilgan ahborot va qonun bilan belgilangan boshqa cheklovlar bundan mustasnodir. Fikr yuritish va uni ifodalash erkinligi faqat davlat siri va boshqa sirlarga taaluqli bo'lgan taqdirdagina qonun bilan cheklanishi mumkin".

Ushbu konstitutsiyaviy normada ham ko'rishimiz mumkinki, axborot va u bilan bog'liq munosabatlar yana o'zga qonun hujjatlari bilan ham tartibga solonadi. Xususan, 1993-yil 7-mayda qabul qilingan "Davlat sirlarini saqlash to'g'risida" gi qonunda ham axborotlarning, jumladan maxfiy hisoblanadigan axborot va sirlarning saqlanish tartibi belgilab qo'yilgan. Ushbu qonunda ma'lumotlarning mahfiylik darajasini aniqlash va belgilash tartibi, O'zbekiston Respublikasida maxfiylashtirilishi lozim bo'lgan ma'lumotlar ro'yxati, O'zbekiston Respublikasining alohida tartibga bo'ysunuvchi, alohida muhim va muayyan tartibga bo'ysunuvchi obyektlar ro'yxati; O'zbekiston Respublikasida maxfiylikni saqlash tartibini ta'minlashga doir chora tadbirlar belgilab qo'yilgan.

Yuqoridagi konstitutsiyaviy normalarni rivojlantiruvchi va to'ldiruvchi yana bir qancha qonun hujjatlarini ko'rishimiz mumkin. Jumladan, «Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida»gi qonunning qabul qilinishi har kimning axborotni erkin va moneliksiz olish hamda foydalanish huquqlarini amalga oshirishda, shuningdek, axborotning muhofaza qilinishi, shaxs, jamiyat va davlatning axborot borasidagi xavfsizligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi deyish mumkin".

Ushbu qonunga ko'ra axborot resurslari va axborot tizimlarini muhofaza qilish quyidagi maqsadlarda amalga oshiriladi: shaxs, jamiyat va davlatning axborot xavfsizligini ta'minlash; axborot resurslarining tarqalib ketishi, o'g'irlanishi, yo'qotilishi, buzib talqin etilishi, to'sib qo'yilishi, qalbakilashtirilishi va ulardan boshqacha tarzda ruxsatsiz erkin foydalanilishining oldini olish; axborotni yo'q qilish, to'sib qo'yish, undan nusxa olish, uni buzib talqin etishga doir ruxsatsiz harakatlarning hamda axborot resurslari va axborot tizimlariga boshqa shakldagi aralashishlarning oldini olish; axborot resurslaridagi mavjud davlat sirlari va maxfiy axborotni saqlash.

Davlatning axborot xavfsizligini ta'minlash muammosi milliy xavfsizlikni ta'minlashning asosiy va ajralmas qismi bo'lib, axborotni muhofaza qilish esa davlatning birlamchi masalalariga, davlat siyosati darajasiga aylanmoqda. Davlat organlari, yuridik va jismoniy shaxslar davlat sirlari hamda maxfiy sirlar to'g'risidagi axborotni o'z ichiga olgan axborot resurslari va axborot tizimlarining muhofaza qilinishini ta'minlashi shart. Axborot resurslari va axborot tizimlari muhofaza qilinishini tashkil etish tartibi ularning mulkdorlari, egalari tomonidan mustaqil belgilanadi. Davlat sirlari hamda maxfiy sirlar to'g'risidagi axborotni o'z ichiga olgan axborot resurslari va axborot tizimlarining muhofaza qilinishini tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Bundan tashqari O'zbekiston Respublikasida axborot xavfsizligini tartibga soluvchi yana bir qancha qonun va qonunosti hujjatlari mavjud bo'lib, ular jumlasiga 2019-yil 2-iyuldagi "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida"gi qonuni ham ta'kidlab o'tish joiz. Shaxsga doir ma'lumotlar deganda jismoniy shaxsga taalluqli bo'lgan yoki uni identifikatsiya qilish imkonini beradigan, elektron tarzda, qog'ozda va (yoki) boshqa moddiy jismda qayd etilgan axborot nazarda tutiladi.

Ushbu qonunning amal qilishi:

1. jismoniy shaxs tomonidan shaxsga doir ma'lumotlarga shaxsiy, maishiy maqsadlarda va o'z kasbiy yoki tijorat faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan holda ishlov berish;

2. Milliy arxiv fondi hujjatlarini va shaxsga doir ma'lumotlarni o'z ichiga olgan boshqa arxiv hujjatlarini shakllantirish, saqlash va ulardan foydalanish;

3. davlat sirlarini tashkil etadigan ma'lumotlar jumlasiga kiritilgan shaxsga doir ma'lumotlarga ishlov berish;

4. tezkor-qidiruv, razvedka va kontrrazvedka faoliyati, jinoyatchilikka qarshi kurashish, huquq-tartibotni saqlash jarayonida, shuningdek jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish doirasida olingan shaxsga doir ma'lumotlarga ishlov berish chog'ida yuzaga keladigan munosabatlarga nisbatan tatbiq etilmaydi.

Hukumat huzuridagi Davlat personallashtirish markazi shaxsga doir ma'lumotlar sohasidagi vakolatli davlat organi etib belgilandi. Shaxsga doir ma'lumotlar davlat boshqaruvi organlariga bepul beriladi. Shaxsga doir ma'lumotlar deyilganda - muayyan jismoniy shaxsga taalluqli bo'lgan yoki uni identifikatsiya qilish imkonini beradigan, elektron tarzda, qog'ozda va (yoki) boshqa moddiy jismda qayd etilgan axborot tushuniladi. Shaxsga doir ma'lumotlar sub'ekti - shaxsga doir ma'lumotlar o'ziga taalluqli bo'lgan jismoniy shaxs tushuniladi. Shaxsga doir ma'lumotlar sohasini davlat tomonidan tartibga solish Vazirlar Mahkamasi va shaxsga doir ma'lumotlar sohasidagi vakolatli davlat organi tomonidan amalga oshiriladi. Mulkdorning, operatorning va uchinchi shaxsning faoliyati maqsadlarini amalga oshirishga qaratilgan shaxsga doir ma'lumotlar bilan harakatlar shaxsga doir ma'lumotlardan foydalanishdir. Shaxsga doir ma'lumotlarni muayyan shaxsga oshkor etishga qaratilgan harakatlar shaxsga doir ma'lumotlarni berish hisoblanadi.

Shaxsga doir ma'lumotlarni davlat boshqaruvi organlariga berish bepul asosda amalga oshiriladi. Sub'ekt o'zining shaxsga doir ma'lumotlarini berishni rad qilgan taqdirda, o'zining rad qilish sabablarini ko'rsatmaslik huquqiga ega. Shaxsga doir ma'lumotlar bazalari Shaxsga doir ma'lumotlar bazalarining davlat reestrda ro'yxatdan

o'tkazilishi lozim. Shaxsga doir ma'lumotlar bazasini ro'yxatdan o'tkazish ariza berish printsipli orqali xabardor qilish yo'li bilan amalga oshiriladi. Axborot tizimidan davlat reestrini yuritish uchun foydalanish, shu jumladan ariza berish uchun tizimga kirish "Elektron hukumat" yagona axborot tizimi orqali amalga oshiriladi. Shaxsga doir ma'lumotlar bazalari davlat reestrda ro'yxatdan o'tkazish sxemasi. Davlat reestrda ma'lumotlar yuridik va jismoniy shaxslar tanishishi uchun ochiq hisoblanadi. Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risidagi qonunchilikni buzish, belgilangan tartibda javobgarlikka sabab bo'ladi.

Bundan tashqari, 2003-yil 11-dekabrda qabul qilingan "Axborotlashtirish to'g'risida" gi qonunda ham axborot va u bilan bog'liq munosabatlarning tartibga solinganligini ko'ramiz. Jumladan, ushbu qonunning 19-moddasida axborot resurslari va tizimlarini muhofaza qilish qoidalari mustaxkamlangan bo'lib, unga ko'ra:

- ❖ axborot resurslari va axborot tizimlarini muhofaza qilish quyidagi maqsadlarda amalga oshiriladi:
- ❖ shaxs, jamiyat va davlatning axborot xavfsizligini ta'minlash;
- ❖ axborot resurslarining tarqalib ketishi, o'g'irlanishi, yo'qotilishi, buzib talqin etilishi, to'sib qo'yilishi, qalbakilashtirilishi va ulardan boshqacha tarzda ruxsatsiz erkin foydalanilishining oldini olish;

Axborotni yo'q qilish, to'sib qo'yish, undan nusxa olish, uni buzib talqin etishga doir ruxsatsiz harakatlarning hamda axborot resurslari va axborot tizimlariga boshqa shakldagi aralashishlarning oldini olish va boshqa maqsadlarda amalga oshiriladi. axborot resurslaridagi mavjud davlat sirlari va maxfiy axborotni saqlash. Yuqoridagi qonunning 20-moddasida esa axborot resurslari va axborot tizimlari muhofaza qilinishini tashkil etish masalalari belgilab qo'yilgan bo'lib, unga ko'ra: Axborot resurslari va axborot tizimlari, agar ular bilan g'ayriqonuniy munosabatda bo'lish natijasida axborot resurslarining yoki axborot tizimlarining mulkdorlariga, egalariga yoxud boshqa yuridik hamda jismoniy shaxslarga zarar yetkazilishi mumkin bo'lsa, muhofaza qilinishi kerak. Davlat organlari, yuridik va jismoniy shaxslar davlat sirlari hamda maxfiy sirlar to'g'risidagi axborotni o'z ichiga olgan axborot resurslari va axborot tizimlarining muhofaza qilinishini ta'minlashi shart. Axborot resurslari va axborot

tizimlari muhofaza qilinishini tashkil etish tartibi ularning mulkdorlari, egalari tomonidan mustaqil belgilanadi. Davlat sirlari hamda maxfiy sirlar to'g'risidagi axborotni o'z ichiga olgan axborot resurslari va axborot tizimlarining muhofaza qilinishini tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Axborotlashtirish sohasini davlat tomonidan tartibga solishni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi va u maxsus vakolat bergan organ amalga oshirishi belgilab qo'yilgan. Mazkur qonundagi davlat sirlari to'g'risidagi axborotni va maxfiy axborotni yoki erkin foydalanilishi axborot resurslarining mulkdorlari tomonidan cheklab qo'yilgan axborotni o'z ichiga olgan axborot resurslari erkin foydalanilishi cheklab qo'yilgan axborot resurslariga kiradi va axborot resurslarining mulkdorlari va egalari hamma erkin foydalanishi mumkin bo'lgan axborot resurslaridan yuridik hamda jismoniy shaxslarning teng huquq asosida erkin tarzda foydalanishini ta'minlashi kerak, axborot resurslarini erkin foydalanish toifalariga kiritish qonunchilikda belgilangan tartibda axborot resurslarining mulkdori tomonidan aniqlanadi deb belgilab qo'yilgan norma orqali mamlakatimizda axborotlarning turkumlanishiga guvoh bo'lamiz.

Tayanch iboralar: axborot, xavfsizlik, ma'naviy, huquq, elektiron hukumat, resurus.

Nazorat savollari:

1. Axborot xavfsizligi ishlab chiqish asoslari.
2. Axborot xavfsizligi siyosatini ishlab chiqish bosqichlari.
3. Axborot xavfsizligi siyosatini qayta ko'rib chiqish.

X. BOB. O‘ZBEKISTONDA AXBOROT XAVFSIZLIGINING MA’NAVIY VA HUQUQIY ASOSLARI.

10.1. Axborot xavfsizligini ta’minlash markazining vazifalari.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013-yil 27-iyundagi PQ-1989-son va O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 16-sentyabrdagi 250-son Qaroriga muvofiq O‘zbekiston Respublikasi Aloqa, axborotlashtirish va telekommunikatsiya texnologiyalari davlat qo‘mitasi huzuridagi Axborot xavfsizligini ta’minlash markazi tashkil etilgan. Markazning asosiy vazifalari:

- "Elektron hukumat" tizimi axborot tizimlari komplekslari, resurslari va ma’lumotlar bazalarining axborot xavfsizligini ta’minlash;
- amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq "Elektron hukumat" tizimini joriy etish doirasida axborotlashtirish ob’ektlarini attestatsiyadan o‘tkazish;
- davlat organlarining axborot tizimlari va resurslari axborot xavfsizligi siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishga ko‘maklashish;
- axborot xavfsizligiga hozirgi vaqtdagi tahdidlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish va to‘plash, "Elektron hukumat" tizimi axborot tizimi, resurslari va ma’lumotlar bazalariga noqonuniy kirib olish holatlarining oldini olishni ta’minlaydigan tashkiliy va dasturiy-texnik echimlarni samarali qabul qilish bo‘yicha tavsiyalar va takliflar ishlab chiqish;
- "Elektron hukumat" tizimining axborot tizimlari, resurslari va ma’lumotlar bazalarining, shuningdek Internet tarmog‘i milliy segmentining axborot xavfsizligini ta’minlash sohasidagi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqish;
- telekommunikatsiyalar tarmoqlarining operatorlari va provayderlari bilan hamkorlik qilish, davlat organlarining kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanish sohasidagi qonun buzilishlarining oldini olish masalalari bo‘yicha birgalikdagi ishlarini tashkil etish va ularning faoliyatini muvofiqlashtirish;
- Internetning milliy foydalanuvchilarini Internet tarmog‘i milliy segmentida axborot xavfsizligiga paydo bo‘laётgan tahdidlar to‘g‘risida o‘z vaqtida xabardor

qilish, shuningdek axborotlarni muhofaza qilish bo'yicha konsultatsiya xizmatlari ko'rsatish;

- qonun buzuvchilarni tahlil qilish, identifikatsiyalashda, axborotlar makonidagi ruxsatsiz èxud buzuvchi harakatlarni amalga oshirishda foydalaniladigan metodlar va vositalarni tahlil qilishda huquqni muhofaza qilish organlari bilan hamkorlik qilish;

Tashkilotda axborot xizmatini tashkil etish va faoliyatini yo'lga qo'yishda uning huquqiy asoslari g'oyat muhim ahamiyat kasb etadi. Axborot xizmatining huquqiy asoslarini O'zbekiston Respublikasining tegishli qonunlari hamda Vazirlar Mahkamasi qarorlari tashkil etadi. Aytish joizki, mamlakatimizda jamoatchilik bilan aloqalarni yo'lga qo'yish va shu maqsadda tashkilotlarda axborot xizmatlarini tashkil etishda dastlab Vazirlar Mahkamasining 2006-yil 22-sentyabrda qabul qilingan "Davlat va xo'jalik boshqaruvi organlarining jamoatchilik bilan aloqalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 203-qarori muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qilgandi.

Qarorda, davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari faoliyatining oshkoraligini ta'minlash, keng jamoatchilik va aholining O'zbekistonda amalga oshirilayotgan siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy islohotlarning borishi to'g'risida muntazam xabardor qilish, mamlakatni demokratik yangilash va modernizatsiyalashning, oshkora fuqarolik jamiyati qurishning muhim yo'nalishi hisoblanishi qayd etilgan holda, "Vazirliklar, davlat qo'mitalari, agentliklar, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari, xo'jalik boshqaruvi organlari (keyingi o'rinlarida idoralar deb yuritiladi) tarkibida xodimlarning umumiy soni doirasida axborot xizmatlari tashkil etilsin" deb belgilangan.

Aytish joizki, o'tgan yillar mobaynida mazkur qarorda belgilangan qator vazifalar ijrosi ta'minlandi. Chunonchi, barcha vazirlik, tashkilot, muassasa va boshqa idoralarda axborot xizmatlari tashkil etildi va ular faoliyati yo'lga qo'yildi, internet tarmog'ida veb-resurslari tashkil etildi. Shu tariqa bugungi kunga qadar axborot xizmatlari muayyan vazifalarni amalga oshirib kelayotir. Biror huquqiy asosga ega bo'lmasdan bunday muhim vazifalarni amalga oshirish mushkul edi, albatta.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 15-fevral kuni e‘lon qilingan “O‘zbekiston Respublikasi davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlarining axborot xizmatlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 125-sonli qarori sohani yanada takomillashtirishda muhim qadam bo‘ldi.

Qarorda qayd etilganidek, hozirgi shiddat bilan rivojlanayotgan dunyoda axborot va bilim eng muhim milliy resurslarga, ularni yaratish va tarqatishni ta‘minlovchi tizimlar esa – barqaror rivojlanishning strategik omillariga aylanmoqda. Ushbu sharoitlarda O‘zbekistonda demokratik huquqiy davlatni va ochiq adolatli fuqarolik jamiyatini qurish, shuningdek, insonning huquq va erkinliklari himoya qilinishini ta‘minlashdek strategik maqsadga erishish, davlat boshqaruvining sifati davlatning axborot, bilim va innovatsiyalarga asoslangan modeliga o‘tishini ta‘minlaydigan axborotni va bilimni yaratish, qabul qilish va tarqatish imkoniyatlari bilan belgilanadi. Shu munosabat bilan davlat va xo‘jalik boshqaruvi sohasida ochiqlik va shaffoflikka asoslangan samarali qarorlar qabul qilish tizimini joriy etish, axborot olishda mansabdor shaxslarning jamiyat oldidagi hisobdorligi, ochiqligi va mas‘uliyatini ta‘minlash zarur.

Bu davlat va xo‘jalik boshqaruvi apparatining samarali faoliyat yuritishi hamda jamiyatda adolatni qaror toptirishning muhim sharti hisoblanadi. Bunda jamiyatni davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlarining faoliyatidan keng xabardor qilish, ularning aholi oldidagi hisobdorligini ta‘minlash «Xalq davlat hokimiyatining birdan-bir manbaidir» degan konstitutsiyaviy normani amalga oshirishning, «Xalq davlat idoralariga emas, balki davlat idoralari xalqimizga xizmat qilishi kerak» degan ezgu g‘oyani ro‘yobga chiqarishning muhim sharti hisoblanadi.

Davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlarining axborot jihatidan ochiqligini yanada oshirish, jamoatchilikka amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlarning maqsadlari, vazifalari, borishi hamda natijalari, mamlakatning global axborot jamiyatiga uyg‘un integratsiyalashuvi haqida o‘z vaqtida, xolisona va to‘laqonli axborotni tezkorlik bilan etkazish, shuningdek, davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari axborot xizmatlari faoliyati samaradorligini tubdan oshirish maqsadida qabul qilingan Vazirlar Mahkamasining mazkur qarorida quyidagi huquqiy normalar hamda vazifalar belgilangan:

1. «Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunida belgilangan aholi bilan ochiq muloqotni yo'lga qo'yishning samarali mexanizmlari va usullarini joriy etishga, jismoniy va yuridik shaxslarning davlat va xo'jalik boshqaruvi organlari faoliyati to'g'risidagi axborotni izlash, olish va tarqatishga doir huquqlarini ta'minlashga qaratilgan normalari ijrosini so'zsiz va sifatli ta'minlash barcha darajalardagi davlat va xo'jalik boshqaruvi organlarining eng ustuvor vazifalaridan biri deb hisoblansin. Davlat va xo'jalik boshqaruvi organi rahbari ushbu vazifalar amalga oshirilishi uchun shaxsan mas'ul ekanligi belgilab qo'yilsin.

2. Belgilab qo'yilsinki, davlat va xo'jalik boshqaruvi organlarining axborot xizmatlari (matbuot xizmatlari, jamoatchilik bilan aloqalar xizmatlari) (keyingi o'rinlarda axborot xizmati deb yuritiladi) davlat va xo'jalik boshqaruvi organi xodimlarining umumiy soni doirasida tashkil etiladi hamda shu organ rahbariga bevosita bo'ysunadigan alohida mustaqil bo'linma hisoblanadi.

Quyidagilar axborot xizmatining asosiy vazifalari etib belgilansin:

- davlat va xo'jalik boshqaruvi organi rahbariyati tomonidan zamonaviy talablarga muvofiq belgilanadigan axborot siyosatini shakllantirish va amalga oshirishda ishtirok etish;
- axborot sohasidagi yagona davlat siyosatini amalga oshirish borasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Matbuot xizmati, davlat va xo'jalik boshqaruvi boshqa organlarining axborot xizmatlari bilan samarali va amaliy hamkorlikni ta'minlash;
- davlat va xo'jalik boshqaruvi organining faoliyati, uning faoliyat sohasiga doir normativ-huquqiy hujjatlar to'g'risida keng jamoatchilikni xolisona, sifatli va tezkor xabardor qilish;
- ommaviy axborot vositalari bilan o'zaro hamkorlik qilish, axborot xizmati bilan doimiy hamkorlikda ishlaydigan jurnalistlar doirasini shakllantirish, axborot xabarlarini (matbuot uchun axborotlar, byulletenlar va shu kabilarni) tarqatish, ommaviy tadbirlarni tashkil etish;

- axborotni davlat va xo‘jalik boshqaruvi organining rasmiy veb-saytida tezkor joylashtirish va o‘z vaqtida yangilab borish, Internet tarmog‘idagi veb-resurslarni, shu jumladan, ijtimoiy va mobil tarmoqlarni rivojlantirish;
- axborot maydoni monitoringini olib borish va tahlil qilish, ularga munosabat bildirishning turlari, usullari va darajasi bo‘yicha ekspertlar bilan birgalikda takliflar tayyorlash, ommaviy axborot vositalarida, shu jumladan, Internet tarmog‘ida materiallar tarqatish bo‘yicha kompleks ishlarni tashkil etish;
- davlat va xo‘jalik boshqaruvi organining boshqa bo‘linmalari bilan birgalikda milliy va xorijiy ommaviy axborot vositalarida tarqatish uchun xabar, axborot-ma’lumot tusidagi materiallar, sharhlar va axborot-tahliliy materiallar tayyorlash;
- davlat va xo‘jalik boshqaruvi organi faoliyatini xorijiy ommaviy axborot vositalarida sifatli yoritish maqsadida O‘zbekiston Respublikasining xorijiy mamlakatlardagi vakolatxonalarini, shuningdek, xorijiy mamlakatlarning O‘zbekistondagi diplomatik vakolatxonalarini axborot materiallari (kino, foto, audio va videomateriallar, bosma mahsulotlar va shu kabilar) bilan ta’minlash;
- idora faoliyatiga nisbatan jamoatchilik fikrining holatini hamda milliy va xorijiy ommaviy axborot vositalari pozitsiyasini tahlil qilish va ular to‘g‘risida davlat va xo‘jalik boshqaruvi organi rahbariyatiga axborot berish;
- davlat va xo‘jalik boshqaruvi organining faoliyat sohasiga aloqador matnli, foto, audio va videomateriallardan iborat ma’lumotlar bankini shakllantirish va yuritish.

3. Davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlarining axborot xizmati to‘g‘risidagi namunaviy nizom ilovaga muvofiq tasdiqlansin. Shuningdek qarorda, axborot xizmatlari kadrlarining malakasini oshirish va Xizmatlarni jurnalist kadrlar, jamoatchilik bilan aloqalarni tashkil etish va boshqa sohalardagi yuqori malakali mutaxassis kadrlar bilan ta’minlash, shuningdek, axborot xizmatlari faoliyatini samarali tashkil etish uchun zarur zamonaviy moddiy-texnik bazani shakllantirish bo‘yicha «yo‘l xaritalari»ni ishlab chiqish;

axborot xizmatlari tomonidan ommaviy axborot vositalari vakillari bilan, shu jumladan, davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlarining rahbarlari ishtirokida muntazam ravishda (bir oyda kamida bir marta) matbuot anjumanlari, brifinglar o‘tkazilishini hamda ommaviy axborot vositalari va jamoatchilik bilan ishlashning boshqa zamonaviy shakllarini amaliyotga joriy etish vazifalari ham belgilangan.

Har bir tashkilotning Nizomi uning huquqlari, vazifalari, burchlarini kafolatlovchi asosiy huquqiy hujjati hisoblanadi. Axborot xizmati aslida tashkilot markaziy apparatining tarkibiy bo‘linmasi hisoblansa-da u ham alohida Nizomiga ega bo‘ladi. Axborot xizmati xodimlari Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 15-fevraldagi 125-son qaroriga ilova tarzida berilgan quydagi hujjatga ham alohida e‘tibor qaratishlari zarur:

Davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlarining axborot xizmati to‘g‘risida

NAMUNAVIY NIZOM

1-bob. Umumiy qoidalar

1. Axborot xizmati (matbuot xizmati, jamoatchilik bilan aloqalar xizmati) (keyingi o‘rinlarda Xizmat deb ataladi) davlat va xo‘jalik boshqaruvi organi markaziy apparatining mustaqil tarkibiy bo‘linmasi hisoblanadi hamda bevosita uning rahbariga bo‘ysunadi.

2. Xizmat o‘z faoliyatida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga, «Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuniga va O‘zbekiston Respublikasining boshqa qonunlariga, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qarorlariga, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari, qarorlari va farmoyishlariga, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari va farmoyishlariga hamda ushbu Nizomga amal qiladi.

3. Xizmat o‘z faoliyatini davlat va xo‘jalik boshqaruvi organining hududiy va tarkibiy bo‘linmalari hamda boshqa davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining tegishli xizmatlari bilan o‘zaro yaqin hamkorlikda amalga oshiradi.

2-bob. Xizmatning asosiy vazifalari va funksiyalari

4. Quyidagilar Xizmatning asosiy vazifalari hisoblanadi:

davlat va xo‘jalik boshqaruvi organi rahbariyati tomonidan zamonaviy talablarga muvofiq belgilanadigan axborot siyosatini shakllantirish va amalga oshirishda ishtirok etish;

axborot sohasidagi yagona davlat siyosatini amalga oshirish borasida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Matbuot xizmati, davlat va xo‘jalik boshqaruvi boshqa organlarining axborot xizmatlari bilan samarali va amaliy hamkorlikni ta’minlash;

keng jamoatchilikni davlat va xo‘jalik boshqaruvi organining faoliyati, uning sohaga doir normativ-huquqiy hujjatlari to‘g‘risida xolisona, sifatli va tezkor xabardor qilish;

ommaviy axborot vositalari (keyingi o‘rinlarda OAV deb ataladi) bilan o‘zaro hamkorlik qilish, Xizmat bilan doimiy hamkorlikda ishlaydigan jurnalistlar doirasini shakllantirish, axborot xabarlarini (matbuot uchun axborotlar, byulletenlar va shu kabilarni) tarqatish, ommaviy tadbirlarni tashkil etish;

davlat va xo‘jalik boshqaruvi organining rasmiy veb-saytida axborotni tezkorlik bilan joylashtirish va o‘z vaqtida yangilab borish, Internet tarmog‘idagi veb-resurslarni, shu jumladan, ijtimoiy va mobil tarmoqlarni rivojlantirish;

axborot maydoni monitoringini olib borish va tahlil qilish, ularga munosabat bildirishning turlari, usullari va darajasi bo‘yicha ekspertlar bilan birgalikda takliflar tayyorlash, OAV, shu jumladan, Internet tarmog‘ida materiallar tarqatish bo‘yicha kompleks ishlarni tashkil etish;

davlat va xo‘jalik boshqaruvi organining boshqa bo‘linmalari bilan birgalikda milliy va xorijiy OAVda tarqatish uchun xabar, axborot-ma’lumot materiallar, sharhlar va axborot-tahliliy materiallar tayyorlash;

davlat va xo‘jalik boshqaruvi organi faoliyatini xorijiy OAVda sifatli yoritish maqsadida O‘zbekiston Respublikasining xorijiy mamlakatlardagi vakolatxonalarini, shuningdek, xorijiy mamlakatlarning O‘zbekistondagi diplomatik vakolatxonalarini axborot materiallari (foto, audio va videomateriallar, bosma mahsulotlar va shu kabilar) bilan ta’minlash;

idora faoliyatiga nisbatan jamoatchilik fikrining holati hamda milliy va xorijiy OAV pozitsiyasini tahlil qilish va ular to‘g‘risida davlat hokimiyati va boshqaruvi organi rahbariyatiga axborot berish;

davlat va xo‘jalik boshqaruvi organining faoliyat sohasiga aloqador matnli, foto, audio va videomateriallar ma’lumotlar bankini shakllantirish va yuritish.

5.Xizmat yuklangan vazifalarni amalga oshirish uchun quyidagi funksiyalarni bajaradi:

OAVda, shu jumladan, Internet tarmog‘ida axborot e’lon qiladi (chop etadi), shuningdek, ularni rasmiy veb-saytlarda, hamma kirishi mumkin bo‘lgan xonalar va joylarga joylashtirish va yangilab borishni ta’minlaydi;

ommaviy tadbirlarni, shu jumladan, davlat va xo‘jalik boshqaruvi organining rahbarlari ishtirokidagi tadbirlar (majlislar, yig‘ilishlar, uchrashuvlar, matbuot anjumanlari, brifinglar, seminarlar, davra suhbatlari va boshqalar)ni tashkil etadi va o‘tkazadi;

OAV va jurnalistlarning so‘rovi asosida ularga og‘zaki va yozma shaklda (shu jumladan, elektron hujjat shaklida) axborot taqdim etadi;

qabul qilinayotgan qonun hujjatlari, sotsial va ijtimoiy ahamiyatga molik muhim dasturlar hamda O‘zbekiston Respublikasi hududida huquqni qo‘llash amaliyoti holati monitoringini olib boradi va keng jamoatchilikni xabardor qilib boradi;

Xizmat oldida turgan vazifalarni samarali hal etish uchun zarur bo‘lgan axborotni davlat va xo‘jalik boshqaruvi organining boshqa bo‘linmalari bilan o‘zaro hamkorlikda to‘playdi va ularni puxta ishlaydi;

davlat va xo‘jalik boshqaruvi organi faoliyatiga doir masalalar bo‘yicha bosma materiallarni tayyorlaydi hamda milliy va xorijiy nashrlarda e’lon qiladi, teleko‘rsatuvlar va radioeshittirishlarni tashkil etadi, tegishli sohada davlat siyosatini amalga oshiradi;

davlat va xo‘jalik boshqaruvi organi faoliyatiga doir masalalar bo‘yicha jamoatchilik fikrini hamda milliy va xorijiy ommaviy axborot vositalari pozitsiyasini o‘rganishga doir tahliliy ishlarni amalga oshiradi, davlat va xo‘jalik boshqaruvi organi rahbariyatiga axborot berish uchun e’lon qilingan dolzarb materiallar sharhlarini tayyorlaydi;

OAV bilan axborot-ma’lumotnoma ishlarini amalga oshirish uchun davlat va xo‘jalik boshqaruvi organi faoliyatining asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha tahliliy, statistik va boshqa materiallarning tizimlashtirilgan ma’lumotlar banki tashkil etilishi va yuritilishini ta’minlaydi;

davlat va xo‘jalik boshqaruvi organi faoliyatini eng to‘liq va xolisona yoritish maqsadida milliy va xorijiy OAV hamda jurnalistlar bilan o‘zaro hamkorlikni amalga oshiradi;

davlat va xo‘jalik boshqaruvi organining veb-sayti tashkil etilishini va uni zamonaviy darajada yuritishni ta’minlaydi;

davlat va xo‘jalik boshqaruvi organi tomonidan tashkil etiladigan rasmiy tadbirlardan teledasturlar, roliklar va lavhalar tayyorlashda va ularni montaj qilishda ishtirok etadi hamda ushbu materiallarni belgilangan tartibda saqlash uchun ularning arxivlashtirilishini ta’minlaydi;

davlat va xo‘jalik boshqaruvi organi faoliyatiga doir foto, audio va videomateriallarni tayyorlaydi hamda ularni tayyorlash jarayonida davlat va nodavlat OAV bilan o‘zaro hamkorlik qiladi;

davlat va xo‘jalik boshqaruvi organining faoliyat sohasiga aloqador foto, audio va videomateriallar ma’lumotlar banki shakllantirilishi va yuritilishini ta’minlaydi.

6. Xizmat o‘z vakolatlari doirasida milliy va xorijiy axborot agentliklari hamda OAVning davlat va xo‘jalik boshqaruvi organi faoliyati to‘g‘risidagi materiallarni tayyorlashda ko‘maklashish to‘g‘risidagi buyurtmanomalari va so‘rovlarini ko‘rib chiqadi.

3-bob. Xizmatning huquqlari va javobgarligi

7. Xizmat o‘ziga yuklangan vazifalar va funksiyalarni bajarish uchun quyidagi huquqlarga ega:

xizmatning vazifalari va funksiyalarini bajarish uchun zarur bo‘lgan axborotni davlat va xo‘jalik boshqaruvi organining boshqa bo‘linmalaridan, idoraviy mansub tashkilotlardan belgilangan tartibda so‘rab olish;

davlat va xo‘jalik boshqaruvi organining yig‘ilishlarida, majlislarida va boshqa tadbirlarida qatnashish;

qo‘yilgan vazifalarni bajarish uchun davlat va xo‘jalik boshqaruvi organining rahbari bilan kelishgan holda idoraning boshqa bo‘linmalari xodimlarini jalb etish, shuningdek, boshqa tashkilotlarning mutaxassislari va malakali ekspertlarini, shu jumladan, shartnoma asosida jalb etish;

davlat va xo‘jalik boshqaruvi boshqa organlarining axborot xizmatlari bilan belgilangan tartibda o‘zaro hamkorlik qilish;

rahbariyatning topshirig‘iga ko‘ra davlat organlarida respublika va xalqaro ahamiyatga ega bo‘lgan tadbirlarda Xizmat vakolatiga taalluqli masalalar bo‘yicha davlat va xo‘jalik boshqaruvi organi nomidan vakillik qilish;

o‘z vakolatlari doirasida bosma nashrlarni nashr etish;

davlat va xo‘jalik boshqaruvi organining axborot siyosatini takomillashtirishga doir takliflarni, Xizmat faoliyati masalalari bo‘yicha normativ hujjatlar loyihalarini rahbariyatning ko‘rib chiqishi uchun kiritish.

8. Xizmat:

o‘ziga yuklangan vazifalarning sifatli va o‘z vaqtida bajarilishi;

davlat va xo‘jalik boshqaruvi organi faoliyatining milliy va xorijiy OAVda xolisona, sifatli va tezkor yoritilishini ta‘minlash uchun javob beradi.

4-bob. Xizmat faoliyatini tashkil etish

9. Xizmat xodimlari soni u amalga oshiradigan vazifalarning murakkabligi va hajmiga ko‘ra davlat va xo‘jalik boshqaruvi organining rahbari tomonidan, xodimlarning tasdiqlangan umumiy soni doirasida belgilanadi.

10. Xizmat faoliyati davlat va xo‘jalik boshqaruvi organining rahbari tomonidan tasdiqlanadigan ish rejasi asosida tashkil etiladi.

11. Xizmatga davlat va xo‘jalik boshqaruvi organining rahbari tomonidan lavozimga tayinlanadigan va lavozimdan ozod qilinadigan rahbar boshchilik qiladi.

12. Xizmat rahbari bevosita davlat va xo‘jalik boshqaruvi organining rahbariga bo‘ysunadi va ayni vaqtda uning matbuot kotibi hisoblanadi.

13. Xizmat rahbari: xizmat faoliyatini muvofiqlashtiradi hamda Xizmatga yuklangan vazifalar va funksiyalarning bajarilishi uchun shaxsan javob beradi;

xizmat faoliyatini tashkil etadi, rejalashtiradi va nazorat qiladi, davlat hokimiyati va boshqaruvi organining boshqa bo‘linmalari bilan o‘zaro hamkorlikni amalga oshiradi;

xizmatda kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo‘yishni ta‘minlaydi, xodimlar o‘rtasida vazifalarni taqsimlaydi;

xizmat xodimlarining malakasini va kasbiy saviyasini oshirish uchun shart-sharoitlar yaratadi.

14. Xizmat xodimlari Xizmat rahbarining taqdimnomasiga ko'ra belgilangan tartibda lavozimga tayinlanadi va lavozimdan ozod qilinadi.

15. Xizmat faoliyatini axborot, huquqiy, moddiy-texnik va transport bilan ta'minlash, shuningdek, uning xodimlariga ijtimoiy-maishiy xizmat ko'rsatish davlat va xo'jalik boshqaruvi organining tarkibiy bo'linmalari uchun belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Shu asosda respublikamizdagi barcha tashkilotlarning axborot xizmati Nizomi ishlab chiqilgan va tasdiqlangan. Demak, axborot xizmati shu Nizom asosida faoliyat ko'rsatishi uning huquqiy asoslari qanchalik muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi. Axborot xizmati qaysi idora yoki tashkilotga tegishli bo'lishidan qat'i nazar u asosan axborot to'plash va tarqatish bilan shug'ullanadi.

Modomiki, tashkilotning axborot xizmati axborot to'plash va tarqatish bilan ham shug'ullanar ekan, demak, O'zbekiston Respublikasining "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi qonuni ham uning huquqiy asoslaridan biri hisoblanadi. Mazkur qonunning 6-moddasi "Axborotning ochiqligi va oshkoraligi" deb nomlanib, unda davlat hokimiyati va boshqaruv organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari va boshqa nodavlat notijorat tashkilotlari jamiyat manfaatlariga taalluqli voqealar, faktlar, hodisalar va jarayonlar to'g'risida qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ommaviy axborot vositalariga xabar berishi shart, deb belgilab qo'yilgan. Qonunning "Axborot erkinligi kafolatlari" deb nomlangan 8-moddasida esa, davlat hokimiyati va boshqaruv organlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, jamoat birlashmalari va boshqa nodavlat notijorat tashkilotlari hamda mansabdor shaxslar qonun hujjatlarida belgilangan tartibda har kimga o'zining huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga daxldor bo'lgan axborot bilan tanishib chiqish imkoniyatini ta'minlab berishga, maqbul axborot resurslari yaratishga, foydalanuvchilarni fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va majburiyatlariga, ularning xavfsizligiga doir hamda jamiyat manfaatlariga taalluqli boshqa masalalar yuzasidan axborot bilan ommaviy tarzda ta'minlashga majburdirlar, deb belgilangan.

Xo'sh, bu vazifalarni kim va qanday yo'sinda amalga oshiradi? Jahon tajribasiga ko'ra, rivojlangan davlatlarda tashkilotlar tomonidan asosiy axborotlar aynan axborot xizmati tomonidan tarqatilishi yo'lga qo'yilgan. Axborot xizmati avvalo jurnalistlar kabi axborot to'plashi, qayta ishlashi (ommabop janrda yozishi yoki teleko'rsatuv, radioeshittirish tayyorlashi) talab etiladi. So'ng, o'sha axborotini ommaviy axborot vositalari orqali tarqatishi mumkin. Demak, bu o'ta mas'uliyatli ishlarni amalga oshirishida axborot xizmati uchun o'sha qonun g'oyat muhim asosdir.

Axborot xizmat xizmati xodimi axborot to'plash va tarqatish borasida jurnalistlar kabi faoliyat ko'rsatar ekan, O'zbekiston Respublikasining "Jurnalistlik faoliyatini himoya qilish to'g'risida"gi qonuni ham uning huquqiy asoslaridan hisoblanadi. U ham jurnalistning majburiyatlarini bilishi va unga amal qilishi zarur. Qonunning 6-moddasi "Jurnalistning majburiyatlari" deb nomlanib, unda bajarishi shart bo'lgan majburiyatlar ham belgilab qo'yilgan²⁴. Ya'ni, o'z kasbiga doir faoliyatni amalga oshirish chog'ida jurnalist:

- ❖ qonun hujjatlari hamda O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari talablariga rioya etishi;
- ❖ o'zi tayyorlayotgan materiallarining to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini tekshirishi va xolis axborot taqdim etishi;
- ❖ aybsizlik prezumpsiyasi prinsipiga amal qilishi;
- ❖ shaxsning huquqlari va erkinliklarini, sha'ni va qadr-qimmatini hurmat qilishi shart.

Jurnalist o'z kasbiga doir axborotdan shaxsiy maqsadlarda foydalanishi, axborot manbai yoki muallif roziligisiz jismoniy shaxsning shaxsiy hayotiga taalluqli ma'lumotlarni e'lon qilishi, shuningdek audio va video yozish vositalaridan foydalanishi mumkin emas. Jurnalist qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa majburiyatlarni ham bajarishi shart.

Bu talablarning barchasi doimo axborot to'plash va tarqatish bilan shug'ullanuvchi axborot xizmati xodimlari uchun ham birdek taalluqlidir. Axborot xizmatlarining huquqiy

²⁴ www.uza.uz - O'zbekiston Miiliiy axborot agentligi (O'ZA)

asoslarini belgilovchi navbatdagi qonun – O‘zbekiston Respublikasining “Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to‘g‘risida”gi qonuni bo‘lganini alohida qayd etish lozim. Qonunning 10-moddasi “Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining axborot xizmati” (2014-yil 5-may) deb nomlanadi. Unda, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining o‘z faoliyati to‘g‘risidagi axborotni tayyorlash hamda tarqatish vazifalarini bajaruvchi, shuningdek ommaviy axborot vositalari va jamoatchilik bilan hamkorlikni ta’minlovchi tarkibiy bo‘linmasi yoxud ushbu vazifalarni bajarish zimmasiga yuklatilgan shaxs davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining axborot xizmatidir, deb belgilab qo‘yilgan.

Ushbu moddaga binoan Axborot xizmati ommaviy tadbirlarni tashkil etish, axborot xabarlarini (press-revizlar, byulletenlar va hokazolarni) tarqatish, shuningdek davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining rasmiy veb-saytida ularning faoliyati to‘g‘risidagi axborotni joylashtirish va yangilab borish yo‘li bilan davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyatini ommaviy axborot vositalarida yoritish chora-tadbirlarini ko‘radi. Axborot xizmati davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati to‘g‘risida axborot tarqatishning qonun hujjatlariga zid bo‘lmagan boshqa usullaridan ham foydalanishi mumkin. Qonunda axborot xizmatining faoliyatini tashkil etish tartibi davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari tomonidan belgilanishi ham qayd etilgan.

Aytish joizki, “Davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining ochiqligi to‘g‘risida”gi qonunning nomlanishidan ham ko‘rish mumkinki, qonun davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatini takomillashtirishga xizmat qiladi. Mazkur Qonun ham sodda va tushunarli tilda yozilganligi bilan barcha uchun birdek tushunarlidir. Mamlakatimiz Konstitutsiyasida davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qilishi hamda davlat organlari va mansabdor shaxslar jamiyat va fuqarolar oldida mas’ul ekanligi belgilab qo‘yilgan. Yangi Qonun ushbu normani to‘la-to‘kis amalga oshirishni ta’minlaydi.

Mazkur qonun aholining davlat tuzilmalari faoliyati haqida axborot olishida, ularning bu boradagi mas’uliyatini oshirishda, hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish borasidagi ishlarimizni yaxshilashda va albatta, aholi farovonligini yuksaltirishda katta

imkoniyatlarni ochadi. Bu huquqiy hujjat fuqarolar xabardorligini ta'minlashning turli usullari nazarda tutilishi bilan ham biz uchun muhim ahamiyatga ega. Bu davlat organlari tomonidan qabul qilingan qarorlarning mohiyati va ahamiyatini, amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlarning borishi haqidagi axborotlarni har bir hudud, har bir mahalla aholisiga etkazish imkonini beradi. Ma'lumki, bizning vazifalarimizdan biri – bandlikni ta'minlashga ko'maklashishdir. Bugun bo'sh ish o'rinlari haqidagi axborotlar respublika tashkilotlaridan totib viloyatlar hokimliklari, mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish organlari veb-saytlarida, ommaviy axborot vositalarida muntazam e'lon qilinmoqda. Bu, o'z navbatida, o'sha idora va tashkilotlar faoliyati ochiqligini ta'minlashda katta o'rin tutadi.

Ochiqlik va davlat organlari rasmiy manbalari axborotlarining to'la-to'kis mavjud bo'lishi aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlaridan tortib barcha-barchani ijtimoiy qo'llab-quvvatlash imkonini yaratishini izohlashga hojat bo'lmasa kerak. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda ommaviy axborot vositalari alohida o'rin tutadi. Chunki aynan ommaviy axborot vositalari globallashtirish sharoitida yurtimizda kechayotgan eng muhim voqealar, amalga oshirilayotgan yangilanishlar, qabul qilinayotgan normativ-huquqiy hujjatlarni keng yoritish orqali davlat va jamiyat o'rtasida o'ziga xos ko'priklar vazifasini bajarmoqda.

Demak, ushbu qonunning qabul qilinishi fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda yana bir muhim qadam bo'ldi. Ommaviy axborot vositalari sohasida yurtimizda mustahkam qonunchilik asosi shakllantirilgan bo'lib, u izchil takomillashtirib borilmoqda, jurnalistlik faoliyatining erkinligi va kafolatlari ta'minlanmoqda. Mazkur qonun axborotdan foydalanish erkinligini, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari mansabdor shaxslarining jurnalistga zarur axborotni, qonunda belgilanganidek, 7 kunlik muddatda taqdim etish majburiyatini ta'minlash orqali ushbu kafolatlarni yanada mustahkamlaydi. Bunday yangilik faoliyatimizda uchrab turadigan axborot olishdagi ba'zi pajsalga solish holatlarini bartaraf qiladi, shuningdek, jurnalist materialining tezkorligini, ishonchliligini hamda sifatli bo'lishini ta'minlaydi.

Fuqarolik jamiyati institutlari vakillariga davlat organlari faoliyatiga oid axborotlarni to'siqsiz olishning mustahkam kafolati zarur. Bu borada mazkur qonunning

asosiy prinsiplari – axborotdan hammaning foydalanishi mumkinligi, uning o‘z vaqtida taqdim etilishi va ishonchliligi, oshkoralik, shaffoflik, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati to‘g‘risidagi axborotni izlash, olish va tarqatish erkinligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Qonunda mamlakatimizda oxirgi yillarda shakllangan jamoatchilikni davlat organlari faoliyati haqida boxabar qilish mexanizmlari belgilab qo‘yilgan. Ular orasida davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining faoliyati to‘g‘risida axborot olishga doir so‘rovga javoblar, nodavlat notijorat tashkilotlari vakillarining davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining ochiq hay’at yig‘ilishlarida ishtirok etishiga oid tartiblar muhim ahamiyatga egadir.

10.2. Talabalarda mediasavodxonlikni shakllantirishda zaruriy axborotlar.

Zamonaviy axbopot vositalari yordamida yaratilgan ko‘plab media mahsulotlar hamda ommaviy kommunikatsiya tizimlari insoniyat turmush tarzini, shuningdek shaxs dunyoqarashini tubdan o‘zgartirishga olib kelmoqda. Bunday axbopot muhitida samarali faoliyat yuritishi uchun har qanday mutaxassisda eng zarur bo‘lgan asosiy kompetensiyalardan biri bu mediasavodxonlik bo‘lishi lozim. Mediasavodxonlik global axbopot makonidagi media-axbopot oqimlari bilan adekvat munosabatda bo‘lish, mavjud mediamatnlarni qidirish, tahlil qilish, tanqidiy baholash va yaratish qobiliyati sifatida tavsiflanadi. Ushbu jihatlarni inobatga olgan holda oliy ta’lim tizimi jamiyatning turli xil kasbiy, ijtimoiy va shaxsiy muammolarni hal qilishda mediamuhitidan samarali foydalana oladigan, tanqidiy fikrlaydigan mediasavodxon mutaxassislarga bo‘lgan ehtiyojini qondirishi kerak.

Bugungi globallashtirilgan dunyoda axbopot tobora o‘zining strategik resurs ekanligini ko‘rsatmoqda. Bu holat, ayniqsa, xalqaro munosabatlar, xavfsizlik sohalarida yaqqol ko‘zga tashlanmoqda. Zero, zamonaviy xalqaro munosabatlar nazariyasini tushuntirishda yangi axbopot texnologiyalarining roli juda muhim. Axbopotga juda ko‘p ta’riflar berilgan bo‘lib, ularning aksariyatida axbopotning aniq maqsadga yo‘naltirilganligi va yaxlit tizim sifatida himoyalanganlik holatiga urg‘u beriladi.

Hozirgi jamiyatni axbopotlashgirish jarayonining asosiy yo‘nalishlaridan biri ta’limni axbopotlashtirishdir. Ta’lim sohasini metodologiya, o‘qitish maqsadlarining psixologik-pedagogik tadbiriga yo‘naltirilgan yangi AKT vositalarini samarali foydalanish va yaratish amaliyoti bilan ta’minlash jarayonlari bu ta’limni axborotlashdir. Albatta, inson medialar bilan ishlashi jarayonida ziddiyatli axbopotga duch keladi. Ushbu holatlarda axbopotdan foydalanuvchi turli manbalardan ma’lumotni izlash ko‘nikmasini shakllantirishi lozim. Bu esa yangi axbopotni mavjud bilimlar orqali baholash hamda shaxsiy qarashlarni shakllantirishga zamin yaratadi.

“Media” atamasi (lotincha – medium, ya’ni vosita, vositachi, usul) turli ko‘rinishdagi axbopot va kommunikatsiya vositasini anglatib, u axbopotni yaratish, nusxalashtirish, tarqatish hisoblanadi. Media mazmuniga mualliflar va ommaviy auditoriya o‘rtasida ma’lumot almashinuvining texnik vositalari ham kiradi. Media, avvalo, OAV (gazeta, televidenie, radio, axbopot agentliklari, internet va hakazo)ni anglatadi, ikkinchidan, undan mediakontentni ya’ni yangiliklar, reklama e’lonlari, elektron o‘yinlar va filmlarni belgilash uchun foydalaniladi. Shuningdek, u mediakontentni ishlab chiqaruvchilar, jurnalistlar, fotosuratchilar, mediakompaniyalarni ham bildiradi. Undan foydalanuvchi auditoriya texnologiyalar, kontent va media ishlab chiqaruvchilari bilan turli interfaol munosabatda bo‘ladi. Bundan tashqari, media ko‘ngilochar funksiyani ham bajarib, foydalanuvchilarga faol ishtirok etishi uchun turli makonlarni, jumladan, virtual makonni taklif etadi.

Hozirgi zamon jamiyati taraqqiyotiga medialarning ta’siri yil sayin oshib borib, ular vositasida insonlar atrof-voqelikni ijtimoiy va ruhiy jihatdan anglamoqda va baholamoqda. Zamonaviy medialarning asosiy jihatlari sirasiga tadqiqotchilar kreativlik (yaratuvchanlik, ijodkorlik) va innovatsiyalarni kiritmoqda. Media - ommaviy axbopot vositalari, maxsus va keng auditoriyaga mo‘ljallangan ko‘ngilochar takliflarni tavsiya etuvchi, yangilik, axbopot va reklama axbopotini tarqatishga yo‘naltirilgan ko‘p sonli va serqirra funksiyalarni amalga oshiruvchi kommunikatsiya kanallaridir. Aksariyat hollarda mutaxassislar media atamasi o‘zagida aynan ushbu tavsifni ko‘radi. Shunga qaramasdan, mazkur istilohning tor mazmuni ham mavjud. Ayrim tadqiqotchilar mazkur atama mazmunida alohida axbopot muhiti sifatida aynan OAVni, boshqalari esa – aniq

axbopot tashuvchini nazarda tutadi. Kommunikatsiya kanali sifatida media tarkibiga bosma va elektron OAV, shu jumladan Internet, reklamaning tashqi vositalari, pochta tarqatmasini ya'ni, tovar yoki xizmatlar sotuvchisi va iste'molchi o'rtasidagi munosabatni kiritadi.

Shu o'rinda mediasavodxonlikka to'xtaladigan bo'lsak, u axbopotga egalik, uni baholash va axloqiy qoidalarga rioya qilgan holda foydalanishning muhimligini anglatadi. Mediasavodxonlik media funksiyalarini tushunish, mazkur funksiyalarni amalga oshirish sifatini baholash va o'z-o'zini ifoda etish, shuningdek, ijtimoiy jarayonlarda ishtirok etish uchun medialar bilan aqliy ratsional hamkorlikka kirishishga urg'u beradi. Mediasavodxonlik axbopot makonida foydalanilayotgan texnologiyalardan qat'iy nazar, o'zaro hamkorlik qilish ko'nikmalarini ongli ravishda shakllantirish va rivojlantirish bilan bog'liq.

“Mediaavodxonlik” (medialiteracy) tushunchasi haqida fikrlarni o'rganish jarayonida, G'arb mediashunoslari ushbu tushunchaga insonlarning hayotidagi medialar mazmunini tushunishda unga tanqidiy nuqtai nazar bilan qarashga yordam beradi degan izohni berishgan. B.Dankanning fikricha, mediasavodxon inson mediamatnlarga baho berishda tanqidiy va tahliliy yondashuvi, “ommaviy madaniyat” unsurlari bilan munosabatda manipulyatsiya jarayoniga qarshilik qilishi hamda tanqidiy masafada bo'lishi kerak deydi. S.Vorsnop mediasavodxonlikka mediamatnlarni sharhlash, yaratish va tahlil etish jarayoni deb ta'rif beradi. R.Kubey esa mediasavodxonlikni inson uchun turli shakllardagi ma'lumot va axbopotlarni olishlari, tahlil etishlari, baholash va uzatishga oid qobiliyatidir degan.

10.3. Tashkilotlarda axborot xizmati faoliyatining axborot texnologiyalari chambarchas bog'liqligi.

Hozirgi vaqtda korxonalarda yuzaga kelayotgan axborot xavsizligi tahdid turli hil omillar natijasida yuzaga keladi. Bularga misol qilib korxonada ishchilarning ichki axborot xavfsizligi qoidalariga rioya qilmasligi, axborotni qabul qiluvchi va uzatuvchi qurilmalarning nosozligi, internet tarmog'idagi turli xil spam va virusli xabarlar shular jumlasidandir. Ulardan himoyalashning bir qancha yo'llari bor quyida biz bularni

ko'rib chiqamiz. Avvalo korxonada axborot xavfsizligini ta'minlashda ichki muhitni inobatga olish kerak. Hodimlar boshqaruviga alohida e'tibor berish kerak.

Har bir xodim korxonaning ichki tartib qoidalariga so'zsiz bo'ysinishi kerak. Bularga biz quyidagilarni misol qilib keltirsak bo'ladi. Hodimlar korxonada ichki sirlarini tashqariga olib chiqmasliklari kerak. Ular korxonada qonun qoidalariga ro'yiya qilishlari kerak. Endi korxonada ishlatilyotgan axborot qurilmalarini axborot tahdidlaridan himoya qilish choralarini ko'rib chiqsak. Hozir sir emaski internet tarmog'i orqali turli xildagi kiberhujumlar uchrab kelmoqda. Bunda hakerlar korxonada axborot tizimiga internet tarmog'i orqali hujum uyushtirib kerakli ma'lumotlarni oladilar. Misol uchun bank hisob raqami to'g'risidagi ma'lumotlarni va o'z maqsadlari yo'lida foydalanadilar. Endi oddiygina kompyuter viruslari va spamlar korxonada axborot tizimiga qanday zarar keltirishi mumkinligi to'g'risida qisqacha to'xtalib o'tsak.

Kompyuter viruslari ular zamonaviy biznes uchun haqiqiy xavf tug'diradi. Virusning korporativ tarmoq tugunlariga kirib borishi ularning faoliyatining buzilishiga, ish vaqtining ma'lumotlarning yo'qolishiga, maxfiy ma'lumotlarning o'g'irlanishiga va hatto pul mablag'larining bevosita o'g'irlanishiga olib kelishi mumkin. Korporativ tarmoqqa kirgan virusli dastur hakerlarga kompaniya faoliyatini qisman yoki to'liq nazorat qilish imkonini beradi. Spam bu bir necha yil ichida spam kichik bezovtalikdan xavfsizlikning eng katta tahdidlaridan biriga aylandi. So'nggi yillarda elektron pochta asosiy tarqatish kanaliga aylandi. Spam xabarlarini ko'rish va keyin o'chirish uchun ko'p vaqt talab etadi, xodimlarda psixologik noqulaylik hissi tug'diradi. Viruslardan saqlanishda biz antivirus dasturlaridan foydalansak bo'ladi. Lekin bu korxonada uchun qo'shimcha xarajat ta'lab etadi. Sababi kuchli antivirus dasturlari pullik. Spamlardan himoyalaniş esa oddiygina elektron pochta dasturidagi noma'lum xabarni ochmaslik bilan himoyalaniş mumkin.

Hozirgi vaqtda axborot xavfsizligini ta'minlash nafaqat korxonada faoliyatida, balki har bir informatsion texnologiyalardan foydalanuvchi boshqa soha vakillari uchun dolzarb masalalardan biri bo'lib kelmoqda. Shu bois korxonada faoliyatini bir maromda amalga oshirish uchun axborot xavfsizligini ta'minlash bu juda muhim masaladir. Gapimizni misollar bilan davom ettirmoqchimiz. Bugun kunda korxonalar o'rtasida

raqobatni har jabhada ko'rishimiz mumkin. Har bir korxonada raqobatda yutib chiqish uchun bor imkoniyatlarini ishga soladi. Bunga misol qilib bir korxonada ishlab chiqaryotgan mahsulot tannaxsinini sir saqlashini aytib o'tishimiz mumkin. Agar bu oddiy jadval raqamli axborot tarzda saqlanyotganini xisobga olsak, bu axborotni yaxlit saqlash korxonada uchun qanchalik muhimligini aytmasak ham bo'ladi.

Bundan tashqari hozirdalikda faoliyat olib borayotgan yirik banklar hakerlar hujumiga uchrab kelayotgani ham sir emas. Yana bir misol bugun axborot texnologiyalari bilan birga kiberhujumlar ham rivojlanib, turlari ko'payib boryapti. Ayniqsa, hozir ijtimoiy injiniringni qo'llagan holda amalga oshiriladigan kiberhujumlar soni ortmoqda. Ulardan himoyalaniish esa bugungi kunning dolzarb mavzularidan biridir. Umuman olaganda axborot xavfsizligini ta'minlashga to'siq bo'layotgan muommalardan misol keltirib o'tsak. Hozirgi vaqtda axborot xavfsizligini ta'minlashning asosiy muammolariga biz axborotning ko'pligi va qayta ishlashning murakkabligini misol qilib keltirishimiz mumkin. Axborot oqimining ko'pligi uni himoya qilishga jiddiy to'sqinlik qiladi. Va asosiy muammolardan yana biri bu qaysi axborotni xavfsizligini ta'minlashni aniqlab olishdir.

Xavfsizlikni ta'minlashning asosiy muammolaridan yana biri bu xavfsizlikni ta'minlovchi yagona tizimning mavjud emasligidir. Avvala aytib o'tganimizdek tashkilot axborot xavfsizligini boshqarish jarayonining iqtisodiy samaradorligi ko'p jihatdan nimani himoya qilish kerakligiga bogliq. Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki hozirgi vaqtda korxonada axborot xavfsizligini himoya qilish bu korxonada faoliyatini bir maromda borishini ta'minlovchi asosiy omillardan bo'lib hisoblaniladi. Korxonada axborot xavfsizligini ta'minlashda hozirda zamonaviy qurilmalar va dasturiy ta'minotlar katta yordam beradi.

Buni biz quyidagilar bilan izohlashimiz mumkin. Oddiygina korxonada hududida yuzni tanib olish qurilmasidan foydalanish korxonada axborot xavfsizligini ta'minlashda yuqori samara berishi mumkin. Lekin bunday vositalardan foydalanish korxonada uchun qo'shimcha harajat talab etishi mumkin. Bundan tashqari korxonadagi elektron qurilmalarga kalit so'zlarini o'rnatish ham elektron tarzda saqlanyotgan ma'lumotlarni himoya qilishda samara beradi. Endi biz qisqacha korxonada axborot

xavfsizlik tizimi to'g'risida to'xtalib o'tsak. Tashkilotning axborot xavfsizligi tizimi quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi; tartibga soluvchi, tashkiliy (ma'muriy), texnik, dasturiy ta'minot. Har bir tarmoq o'zaro chambarchas bog'liq bo'lishi kerak. Ular o'zaro uzviy bog'liqdir.

Korxonada xavfsizlikning barcha sohalaridagi vaziyatni to'liq baholash uchun axborot resurslari xavfsizligi muammosiga tizimli yondashuvni belgilaydigan va maqsadlar, vazifalarni tizimli ravishda taqdim etadigan axborot xavfsizligi konsepsiyasini ishlab chiqish kerak. Albatta bu vaqt va xarajat talab etadigan jarayondir. Axborot xavfsizligini ta'minlash vazifasi tizimli ravishda hal qilinishi kerak. Bu shuni anglatadiki, turli xil himoya vositalari (apparat, dasturiy ta'minot, jismoniy, tashkiliy va boshqalar) bir vaqtning o'zida va markazlashtirilgan nazorat ostida qo'llanilishi kerak. Albatta bunga erishsa bo'ladi. Bu esa korxonada faoliyatining rivojida katta hissa qo'shadi. Yana biz shuni takidlab o'tishimiz kerakki bugungi kunda axborot xavfsizligiga katta e'tibor berishimiz kerak. Chunki hozir axborot oqimini tartibga solish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Tayanch iboralar: korxonada, xavfsizlik, markazlashtirilgan, vaziyat, elektiron soha, dasturiy ta'minot.

Nazorat savollari:

1. Korxonada axborot xavfsizligini ta'minlashda nimaga qaratish lozim?
2. Axborot oqimini tartibga solishda nimalarga e'tibor qaratish kerak?
3. Kompyuter viruslarini zamonaviy biznesni rivojlantirishdagi salbiy ta'siri?

XI. BOB. VIRTUAL O‘YINLARNING YOSHLAR ONGIGATA‘SIRI.

11.1.O‘yinlarining yoshlar tarbiyasiga salbiy ta‘siri.

XXI asrda dunyoning mafkuraviy manzarasi tubdan o‘zgarib, global integratsiya jarayonlarining jadallashuvi yangicha tafakkur uslubini taqozo qilmoqda. Yoshlar, o‘smirlar ongida Vatanga muhabbat tuyg‘ularini shakllantirish, mustaqillikning oliy ne‘mat ekanligini tushuntirish, millat va xalq manfaati yo‘lida kerak bo‘lsa fidoyilik ko‘rsata oladigan, mustaqilligimizning mohiyatini va qadrini anglaydigan, uni har qanday xavf-xatardan asrashni o‘zining muqaddas burchi deb biladigan, muayyan mutaxassislikni, kasb-hunarni chuqur egallagan, mustaqil, erkin fikrlaydigan, ma‘naviy va jismonan barkamol insonni tarbiyalash dolzarb vazifalardan biriga aylanib qolmoqda. Bu esa yoshlarda tarixiy voqelikka ob‘ektiv baho berish va to‘g‘ri xulosa chiqarish malakalarini shakllantirishni talab qiladi.

Ayni davrda yoshlarning qalbi va ongini egallashga qaratilgan turli xil vayronkor g‘oyalarning kirib kelishi ayniqsa, internet tarmog‘i orqali ko‘proq ko‘zga tashlanyapti. Bu jarayon farzandlarimizning kompyuter texnologiyalari, turli kompyuter o‘yinlariga qiziqishining ortishi bilan ham bog‘liq. Ularning bu qiziqishlaridan buzg‘unchi g‘oya targ‘ibotchilari o‘z maqsadlari yo‘lida samarali foydalanishga harakat qilmoqda. Boshqacha aytganda, «o‘yinbozlik» jamiyatning ma‘lum bir qismiga tahdid ekanligini yaxshi biladigan ekstremistlar o‘smirlar, yoshlar ongini shu yo‘l bilan egallashga harakat qilmoqda. «Olimlar I. P. Korolenko va T. A. Donskix o‘yinbozlik alomatlarini shunday tasniflashgan:

- 1.O‘smirning o‘yinda o‘tkazayotgan vaqti miqdorining oshib borishi
- 2.Oldingi odatlar, qiziqishlar doirasi torayib, o‘yin haqida ko‘proq o‘ylashi;
- 3.Yutsa ham, yutqizsa ham o‘yindan chiqa olmasligi;
- 4.O‘yin boshlanishini orziqib kutish, o‘yinsiz qolganda bezovta bo‘lib, asabiylashish;
- 5.Tobora ko‘proq o‘ynash istagi, o‘yinga tobora ko‘proq narsa tika borish;

6.O‘yindan o‘zini to‘xtata olmay qolishi. «Bo‘ldi, o‘yinni tashladim», – deydi, biroq oldin birga o‘ynagan sheriklarini ko‘rsa, o‘yin haqida gap ochilsa, o‘yingohning yonidan o‘tayotganda qaroridan tez aynib qoladi;

7.Ota-onasidan o‘yinga pul olish uchun yolg‘on gapirishi, o‘g‘irlik qilishi;

8.Oila a‘zolaridan, shifokorlardan va boshqalardan o‘zining o‘ta o‘yinparastligini yashirib, yolg‘on gapirishi kabilar o‘smirning o‘yinparastligidan dalolat beradi».

Ko‘rinib turibdiki, o‘smirlik davrida tarbiyaga jiddiy yondashmaslik, farzandning xatti-haraktlariga nisbatan befarqlik natijasida ko‘pchilik hollarda farzandni qo‘ldan chiqarish mumkin. Zero, «o‘yinbozlik»ning oqibati yoki turli informatsion o‘yinlarga mukkasidan ketish natijasida nafaqat mutaassiblik, balki turli xil kasalliklarning kelib chiqishi ham kuzatilyapti. Ya’ni internet o‘yinlariga ishqibozlik oqibatida miya faoliyati bilan bog‘liq insult, ludomaniya, ruhiy kasalliklar, aksariyat hollarda yuragi yorilib o‘lish kabi salbiy oqibatlar ko‘zga tashlanyapti. Bu esa rivojlanib borayotgan davlatimiz uchun eng katta tahdidlardan biri hisoblanadi.

Demak, tarbiya jarayonini to‘g‘ri tashkil qilish, farzand tarbiyasini doimiy nazorat qilish g‘oyat muhim. Farzandga internetni butunlay cheklash mumkin emas. Ta’qiqlangan narsaga nisbatan bolada qiziqishning kuchayishi tabiiy. Turli xil kompyuter o‘yini, ya’ni «aksion», «strategiya» yoki «shuter» kabi bir qator o‘yinlarning qay biri bo‘lishidan qat’iy nazar bolani jazavaga tushish, tajovuzkorlik, ruhiy buzilishlardan asrash uchun internetdan to‘g‘ri foydalanishni o‘rgatish muhim. Boshqacha aytganda, internet global tarmog‘i insoniyat hayotiga qandaydir o‘yinlarni o‘ynab huzurlanish uchun emas, balki ilm-fan taraqqiyotiga xizmat qiladigan ilmiy ma’lumot va axborotlarni olish imkonini yaratish maqsadida kirib kelgan.

Darhaqiqat, bolaning fiziologik va aqliy rivojlanishi bevosita tarbiya jarayoniga bog‘liq. Bu jarayonni ota-onalar mas’uliyat bilan sidqidildan amalga oshirishga majburdirlar. Azaldan farzand tarbiyasida muhim o‘rin egallab kelgan, uning dunyoqarashi shakllanishiga xizmat qiladigan, faoliyat mezonini ezgulikka yo‘naltiradigan milliy o‘yinchoqlar o‘rnini qandaydir odam o‘ldirib huzurlanishga yo‘naltirilgan internet o‘yinlari egallab olishiga yo‘l qo‘ymaslik kerak. Ma’lumki, o‘sib

kelayotgan bola beg‘ubor bo‘lgani bois ro‘parasidagi odamdan yomonlikdan kutmaydi. Xuddi shu tariqa bola uchun qiziqarli bo‘lgan o‘yinlarning salbiy oqibatlarga olib kelishi uning xayoliga ham kelmaydi. Ularni hushyorlikka o‘rgatish, tushuntirish ishlarini olib borish, eng asosiysi, ko‘ziga chiroyli ko‘ringan narsalarga mahliyo bo‘lib ketadigan darajada nodonlik botqog‘iga botmasligining oldini olish ota-ona va pedagoglarning jamiyat oldidagi ajralmas burchidir.

N. Komilov ta’kidlaganidek: «Odam qanchalik nodon bo‘lsa, u xurofotga, so‘zlar sehriga, shakllarga mahliyo bo‘ladi, rasm-rusumga, aqidalarga shuncha beriluvchan bo‘ladi. Va, aksincha, odamning ma’rifati, bilimi oshgan sari, u ...mazhabparastlikdan, aqidaparastlikdan yuqori ko‘tarilaveradi...».

Barkamol avlod tarbiyasida oila ilk maktab vazifasini o‘taydi. Bolani yoshligidan yolg‘on gapirmaslikka, to‘g‘ri fikrlashga, har bir narsadan to‘g‘ri foydalanishga o‘rgatish, Vatanga muhabbat tuyg‘ularini shakllantirish dastlab oilada amalga oshiriladi. Farzandlarimizni internet boshqarishiga yo‘l qo‘ymaslik lozim. Shunday ekan, farzandlarimizni ko‘zlariga chiroyli ko‘ringan narsaning tashqi tomoniga emas, balki mohiyatiga e’tibor berishga o‘rgatish, “o‘yinbozlik” kasaliga duchor bo‘lishdan asrash uchun barchamiz birdek mas’ulmiz.

Internet-bu davr talabidir. Hozirgi kunda internet hayotimizning bir bo‘lagiga aylangan. Internet-bizlar uchun juda ham engilliklar va qulayliklarga egadir. Uzog‘imizni bizga yaqin qiladi va o‘zimiz uchun kerakli barcha ma’lumotlarni internet orqali izlab topmoqdamiz. Internetdan qanday foydalanish o‘zimizning qo‘limizda. Har bir narsaning o‘ziga yarasha foydasi bo‘lgani kabi, shunga yarasha zarari ham bor. Hozirda internetdan hammaham yaxshi maqsadda foydalanmayapti. Internetdagi virtual video o‘yinlar yoshlariga o‘z ta’sirini o‘tkazyati. Ularning ma’naviy ongiga va ruhiyatiga futur etkazyapti. Bu virtual o‘yinlarni Amerika tibbiyot uyushmasi videoo‘yinlarga berilib ketishni rasman aqliy zaiflik kasalliklari qatoriga kiritish niyatida. Shifokorlarning fikricha, bu kasallik kuniga ikki soatdan ortiq o‘yin o‘ynaydigan har qanday kishi salomatligiga xavf soladi. Bu internetdan ko‘ngilxushlik izlaydiganlarga ham tegishli. Kompyuter o‘yinlarining keragidan ortiq mashhur bo‘lib, ommalashib ketgani va yoshlarga salbiy ta’siri tibbiyotchilarni ko‘pdan beri tashvishga

solib kelayotgan muammolardan biridir. Hozir dunyodagi juda ko'p mintaqalar, jumladan, Yevropa mamlakatlarida internetga asirlik xastaligini davolaydigan maxsus shifoxonalar bor. Bunga misol qilib Koreyada va Yevropa davlatlarida bo'lib o'tgan voqealarni aytib o'tishlikni joiz,-deb topdik.

Janubiy Koreyada harbiy-strategii o'yinlar kuliga aylangan 28 yoshli yigit olamdan o'tdi. Ma'lum bo'lishicha, u uch kecha-kunduz davomida o'yinxonadan chiqmagan. Faqat hojatxonaga chiqish va gohida ozgina mizg'ib olish uchun o'yin stolidan nari ketgan, xolos. Bungacha o'g'li necha kundan buyon bedarak ketganidan xavotirga tushgan ona yordam so'rab, bolasining sobis hamkasblariga murojaat qiladi. O'g'il o'yinlarga berilib ketgani otsibatida bir oy oldin ishdan haydalgan edi. Sobiq hamkasblar "o'yin bandasi"ni juda oson topishdi. U yaqin oradagi o'yinxonada edi. O'yinlar quli darhol uyga etib borishi kerakligi haqidagi iltimoslarga: "O'yinning shu bos'hichini oxiriga etkazib ko'yay, albatta boraman", - deb javob beradi. Birok, bu gapidan bir necha daqiqa o'tib, u yurak xurujidan vafot etadi. Tashxisga ko'ra, yurak xuruji qattiq charchoq holatining haddan ortiq cho'zilib ketishi bois yuzaga kelgan.

Kompyuterda soatlab, kunlab o'tirib, turli vertual mukofotchalarini, yutuqlarni "qo'lga kiritgan" kishi uchun ular chinakamiga qimmatli ma'no kasb eta bo'shlaydi. Bunday ball va yutuqlar "sodiq" o'yinchilar orasida sotiladi, xarid qilinadi. Bunday ishga esa pul ayamay sarflanadi. Masalan, "Rgojest Yentropia" o'yiniga mukkasidan ketgan avstraliyalik Devid Stor ismli talaba 35 ming AQSh dollari evaziga virtual orol sotib oldi. Bu orolda eski qal'a, bir qancha cho'milish va turli maxluqlarni ovlash uchun maxsus joylar bor. Lekin bu joylar faqat tasavvurda, kompyuter ekranidagina, xolos. Juda ko'p o'yinlar odamlarni, hayvonlarni shafqat- sizlarcha o'ldirish, qon to'kish sahnalari asosiga qurilgan. Bunday ayanchli lavhalar nafaqat yoshlarning, hatto yoshi kattalarning ongiga ham juda kuchli salbiy ta'sir ko'rsatadi. "STA", "Snayper" va "Qotil" kabi o'yinlarga berilganlarning ba'zilar keyinchalikhaqiqiy qotilga aylanishgani fikrimiz dalilidir.

— 2002-yili amerikalik Shon Villi ismli 21 yoshli yigit o'zini o'zi peshonasidan otib o'ldirdi. Aniqlanishicha, u "EverQuest" nomli kompyuter o'yiniga mukkasidan ketgan ekan. Uning o'sha o'yinda yutqazib, yig'gan ballari va mukofotlaridan

ajralganiga chidayolmay, o'z joniga qasd qilgani ma'lum bo'ldi. —2004 yili Buyuk Britaniyada 17 yoshli Uorren Leblan 14 yoshli Stefan Pakirning joniga qasd qildi. Sud jarayonida ayblanuvchi “MapNipS kompyuter o'yini ta'siriga tushib qolganini aytadi.

Bu hikoyalarning barchasining tub zamirida bizlar uchun hikmat bordir. Bularning barchasidan ibratlanishimiz kerak. Internetdan ham yaxshi tomonlama foydalanishimiz kerak. Chunki, har birimiz Qiyomat kunida qilib o'tgan yaxshi-yu yomon ishlarimizdan so'ralurmiz. Yaxshilik ham yomonlik ham o'zimizning qo'limizda. Hozir vertual o'yinlar keltirib chiqarayotgan illatlar, yoshlarni halokatga gririffor etayotgani va nobud qilayotgani haqida so'z yuritmoqchimiz. Shuningdek, Islom dinida bunday ishlarga berilmaslik haqidagi ko'rsatmalariga ham to'xtalmoqchimiz.

Hozirgi kunda Amerika tibbiyot uyushmasi videoo'yinlarga berilib ketishni ham rasman aqliy zaiflik kasalliklari qatoriga kiritish arafasida. Shifokorlarning fikricha, bu kasallik kuniga ikki soatdan ortiq o'yin o'ynaydigan har qanday kishi salomatligiga xavf soladi. Bu internetdan ko'ngilxushlik izlaydiganlarga ham tegishli albatta. Kompyuter o'yinlarining keragidan ortiq mashhur bo'lib, ommalashib ketgani va yoshlarga salbiy ta'siri tibbiyotchilarni ko'pdan beri tashvishga solib kelayotgan muammolardan biridir. Hozir dunyodagi juda ko'p mintaqalar, jumladan, Yevropa mamlakatlarida internetga qullik hastaligini davolaydigan maxsus shifoxonalar ko'paymoqda.

Ma'lum qilinishiga ko'ra, tadqiqotchi Hilmiy Xidir Soriy “internet orqali bog'lanishning ijtimoiy munosabatlarga ta'siri” mavzuida 471 kishi o'rtasida o'tkazgan so'rovlar natijalariga ko'ra, internetga mutelik oqibatida ijtimoiy va ruhiy yolg'izlik muammosi ko'payayotgani aniqlangan. Sarosima, tushkunlik, xavotir, farzandlarning internet bilan mashg'ulligi sababli yosh oilalardagi kelishmovchiliklar, yoshlarning oila a'zolari bilan aloqalari beqarorlashuvi ushbu muammoning asosiy alomatlari sifatida ko'rsatilmoqda. Bunga Ustozimiz Aydarbek Tulepovning “Internetdagi tahdidlardan himoya” asarida keltirilgan voqiani misol qilib keltirish mumkin.

Janubiy Koreyada harbiy-strategik o'yinlar quliga aylangan 28 yoshli yigit olamdan o'tadi. Ma'lum qilinishiga ko'ra, u uch kun davomida o'yinxonadan chiqmagan ekan. Faqat hojatxonaga chiqish va gohida ozgina mizg'ib olish uchun o'yin stolidan nari ketgan, xolos. Bungacha o'g'li necha kundan buyon bedarak ketganidan

xavotirga tushgan ona yordam so‘rab, bolasining sobiq haskasblariga murojaat qiladi. O‘g‘il o‘yinlarga berilib ketgani oqibatida bir oy oldin ishdan haydalgan edi. Sobiq hamkasblar “o‘yin bandasi”ni juda oson topishadi. U yaqin oradagi o‘yinxonada edi. O‘yinlar quli darhol uyiga etib borishi kerakligi haqidagi iltimoslarga: “O‘yinning shu bosqichini oxiriga etkazib qo‘yay, albatta boraman”, - deb javob beradi. Biroq bu gapidan bir necha daqiqa o‘tib, u yurak xurujidan o‘ladi. Tashxisga ko‘ra, yurak xuruji qattiq charchoq holatining haddan ortiq cho‘zilib ketishi sabab yuzaga kelgan edi.

Kompyuterda soatlab, kunlab o‘tirib, turli vertual qo‘shirnoq ichidagi mukofotchallarni, yutuqlarni “qo‘lga kiritgan” kishi uchun ular chinakamiga qimmatli ma’no kasb eta boshlaydi. Mana shunday ball va yutuqlar “sodiq” o‘yinchilar orasida sotiladi, xarid qilinadi. Bunday ishga esa ayamay pul sarflanadi. Masalan, “Project Entropia” o‘yiniga mukkasidan ketgan avstraliyalik Devid Stor ismli talaba 35 ming AQSh dollari evaziga vertual orol sotib oladi. Bu orolda eski qal’a, bir qancha cho‘milish va turli maxluqlarni ovlash uchun maxsus joylar mavjud. Lekin bu joylar faqat tasavvurda, kompyuter ekranidagina, xolos.

Juda ko‘p o‘yinlar odamlarni, hayvonlarni shafqatsizlarcha o‘ldirish, qon to‘kish sahnalari asosiga qurilgan. Bunday ayanchli lavhalar nafaqat yoshlarning, hatto yoshi kattalarning ongiga ham juda kuchli salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. “GTA”, “Snaypir”, “Qotil” va boshqa ana shular kabi o‘yinlarga berilganlarning ba’zilari keyinchalik haqiqiy qotillarga aylanishgani fikrimizga yaqqol dalil bo‘ladi. Bundan tashqari, ommaviy axborot vositalari orqali tez-tez eshitib qolamiz: G‘arb mamlakatlarida maktab o‘quvchilari, o‘smir yigit-qizlar o‘z ota-onalari, o‘qituvchilari, tengdoshlari o‘limiga sabab bo‘lishmoqda. Bunday dahshatli voqealar G‘arb bolalariga vertual olam berayotgan “tarbiya”ning zaharli mevasi ekani achchiq haqiqatdir. Kompyuter o‘yinlari kabi behuda va talofatli ishlarga sho‘ng‘ishni Islom dini qoralaydi. Chunki buning natijasida bolaning imon-e’tiqodi zaiflashib, shaytonning quliga aylanadi va uning nayranglari bo‘yicha ish qiladi. Oqibatda o‘zi ham halok bo‘ladi. Shunday ekan, bu haqda tafakkur qilib, aql yuritishimiz lozim.

11.2. Virtual olamda tarbiya masalalarining muhim jihatlari.

Kompyuter avval maxsus zallarda paydo bo'ldi, ularda yuqori malakali mutaxassislar ishlay boshladilar. Asosan mudofaa va boshqa tadqiqotchilik masalalari bilan shug'ullandilar. Ko'pincha hisoblash texnikasi matematika, mantiq, ratsional g'oyalar bilan bog'liq masalalar ustida ish yuritdilar. Insonlar undan umuman oddiy maqsadlarda (masalan, o'yinlar uchun) foydalanishlari mumkinligi hech kimning xayoliga ham kelmagan. «Kompyuter o'yinlari» iborasi esa bema'ni xayoldek tuyulishi mumkin edi. Shunday bo'lsa ham monitor oldidagi jiddiy, zavqsiz, sovuqqon olimlarning o'rinlarini zavqli, qiziquvchan o'yinchi bolalar egalladi.

Bugungi kunda kompyuter o'yinlari faqatgina o'yin emas, balki madaniyat, bilim, ta'lim va tarbiya masalalari targ'ibotchisiga aylandi. O'yinlar sahnaga, kartinalar ko'rgazmasiga yoki kitob sahifasiga o'xshamaydi, ammo xuddi shular kabi zamonaviy ma'naviyatni, axloqiy xususiyatlar, xayollar, orzu va tasavvurlarni ifoda etadi. Har qanday madaniy ijod kabi o'zini ifoda etish uchun ba'zi imkoniyatlarni yaratadi, boshqalarini cheklaydi. Ilgari yozuvchi yoki ssenariy mualliflari syujet rivojlanishining bir variantini yaratgan bo'lsalar — endilikda kompyuter vositasida uni turli yo'nalishlarda yaratish mumkin. Ilgari kompozitor kuy ijrosining bir variantini yozib olgan — bugungi kunda esa prodyuserlar bir mavzuning 5-6 turli variantlarini bajarishi mumkin. Ilgari rassom harakatsiz kartina bilan cheklangan — hozirga kelib, kartinada bulutlar suzib yurishi, daryolar oqishi, harakat ifoda etilishi mumkin. Kompyuter va axborot texnologiyalari tufayli barcha sohalarda texnik cheklanishlar asta kamayib bormoqda.

Kompyuter o'yinlari insonlarga xayollar va orzular olamiga kirish imkonini beradi. Ilgari hech qachon haqiqiy bo'lmagan olamga bunday chuqur kirib borish va unda ishtirok etishning shunchalik katta erkinligiga ega bo'lish mumkin bo'lmagan. Kompyuter o'yinlarining interfaolliigi uning kino, teatr va kitoblardan ustunlik jihatini namoyon etadi: o'yinlar hamkorlikdagi faoliyatga chorlaydi, o'yinchi passiv kuzatuvchi bo'lib qolishi mumkin emas, ya'ni u sodir bo'layotgan hodisalarga faol ta'sir ko'rsatadi. Odatda, sport musobaqalari yoki o'yinlari ham hamkorlikdagi faoliyatga chorlaydi, ammo u yerda o'yinchining o'zini ifoda etishi erkinligi murakkab taqiqlar tizimi bilan

chegaralanadi. Kompyuter o'yinlari esa «Shaxsiy faollik»ni ifodalab, ba'zan odob qoidalari kabi cheklashlardan holi qiladi.

Grafik harakatlarning vazifasi — virtual olamda mavjudlik hissini yaratish bo'lib hisoblanadi. Odatda atrof-olam to'g'risidagi axborotlarning katta qismini inson o'z ko'zi yordamida oladi, shuning uchun mavjudlik hissini yaratishda kompyuter grafikasi asosiy o'rin tutadi. Hech qachon o'zi his qilmagan insonga virtual olam o'yinlarida mavjudlik hissi nima ekanligini tushuntirish qiyin. Ko'pchilik o'yinchilar yarim soat o'yindan so'ng o'yin qahramoni bilan bir insonga aylanishlarini aytadilar. O'yinchi insonligicha qoladi, ammo atrofi xona emas, balki umuman boshqa olamga aylanadi. Shu olamni u o'yindan tashqari hayot — haqiqiy hayot kabi aniq his etadi.

Kompyuterdan tashqari virtual olamda mavjudlik hissini yaratishning boshqa usullari ham mavjud. Ular juda ham ko'p bo'lib, ba'zi mamlakatlarda milliy muammoga aylangan. Bugungi kunda aynan kompyuterning ongga ta'sir etish xavfi yuzaga kelishining oldini oluvchi hamda undan o'sib kelayotgan avlod tarbiyasiga ijobiy ta'sir etuvchi ta'limiy kompyuter o'yinlari ham mavjuddir. Kompyuter xayollari inson organizmini kamroq buzadi, biroq ko'zning charchashi va kam harakatli hayot tarzi zarari ham yaqqol ko'zga tashlanadi. Uni boshqarish osonroq — o'yinchi xohlagan paytida monitorga qaramasligi yoki ko'zini yumishi mumkin.

Dastavval kompyuter industriyasida mavjudlik hodisasi inson har bir ko'ziga sintez qilingan televizion tasvirni alohida yetkazish yordamida hosil qilingan. Birinchi bo'lib amaliyotda ushbu metodni 1984-yilda Silikon vodiysida «Visual Programming Language Research, Inc» yaratgan amerikalik tadbirkor Jaron Lanye qo'llagan. Ushbu korxonada metodning asosiy texnik komponentlarini — «qo'lqopni», «virtual reallik shlemi» va zarur dasturiy ta'minotni yaratadi. «Virtual reallik» tushunchasining o'zini birinchi bo'lib, Lanye kiritgan.

Shlemni boshga kiyib va virtual reallik tizimi ishga tushirilgandan so'ng maxsus datchik o'yinchining bosh harakatlarini qayd etib boradi. Kompyuter mana shu ma'lumotlar asosida virtual muhitning aynan mana shu nuqtasidan va aynan mana shu ko'rish burchagida ko'rilayotgan virtual olamning ko'rinishini paydo qiladi. Shlemdagi ikki televizor (har bir ko'zga bittadan) mana shu tasvirlarni insonga ko'rsatadi. Agar u

boshini bursa — kompyuter olamning yangi ko‘rinishini quradi. Virtual reallik sanoatning turli sohalarida qo‘llaniladi. Ushbu texnologiya yordamida amerikalik astronautlar manipulyator bilan «Space Shuttle» yuk kabinasini boshqarishni mashq qilganlar. Vaznsizlikni basseynda mashq qilish mumkin, ammo unda manipulyator va harakatlantirayotgan obyektga suvning bosimi ta’sir ko‘rsatadi. O‘zlashtirilgan ko‘nikmalardan haqiqiy kosmik parvozda foydalanish mumkin bo‘lmaydi. Virtual reallikda esa manipulyatorning harakatlari faqatgina dasturga bog‘liq bo‘ladi.

O‘yinlar rivojlanishi davom etmoqda. Texnika qanchalik mukammal bo‘lsa, u shunchalik kam cheklanishlarga ega bo‘ladi — mashhur o‘yinlar insonning ehtiyojlarini va qalbi xususiyatlarini shunchalik aniqroq aks ettiradi. Yangi o‘yinlar hozircha hech kim e’tibor bermayotgan ong va beixtiyorlik nisbatlari to‘g‘risida, ko‘rib idrok etish, inson psixikasidagi tushunarsiz va yaqqol holatlar to‘g‘risida yanada aniqroq fikr yuritishga imkon berishiga shubha yo‘q. Nima bo‘lganda ham bugungi kunda kompyuter o‘yinlari — psixologik xususiyatdagi eng yangi axborot manbai hisoblanadi.

Kompyuter o‘yinlari pedagogikaning interfaol ta’lim texnologiyalari va psixologiyani amaliy qo‘llash eng katta va rivojlangan sohalaridan biri bo‘lib qoldi: ularda psixologik bilimlar hamda metodlardan jadal foydalanilgan, zamonaviy inson esa siyosiy saylovlarda ishtirok etish yoki psixoterapevtga murojaat etishdan ko‘ra ko‘proq o‘yin o‘ynamoqda. O‘yinlarning mashhurligi elektron texnologiya yutuqlaridan ko‘ra ko‘p jihatdan ularning «psixologik jihatiga» bog‘liq bo‘lmoqda. Shuning uchun insoniyat madaniyat taraqqiyotining ushbu yangi sohasida interfaol ta’lim texnologiyalari va psixologiyadan foydalanish hajmi ham, darajasi ham va foydalanish sifati ham uzluksiz o‘sib bormoqda. Qachondir bu mehnat psixologiyasi yoki klinik psixologiya paydo bo‘lgani kabi «Kompyuter o‘yinlari psixologiyasi» paydo bo‘lishiga sabab bo‘lmoqda.

Ma’lumki, inson bolalikdan o‘yinlar asosida tarbiyalanib, voyaga etadi. O‘yin — bu faqatgina o‘ynash kerak bo‘ladigan joy emas, balki unda g‘alabaga erishishga harakat qilish kerak bo‘ladi». Virtual olam — bolalar ham va kattalar ham o‘ynaydigan, o‘ynayveradigan kompyuter o‘yinlari. Bolalar juda yoshligidan o‘yin o‘ynay boshlaydilar: uch va to‘rt yoshlaridan... Besh yoshlilarning donolarcha fikr yuritib,

kompyuter to'g'risida gapirishlari esa hatto g'alati tuyuladi: kompyuter oldida ular biz, kattalarga qaraganda, ancha yaxshi, xotirjam va ishonchli o'tiradilar. Bizga kitob o'qish qanchalik odatiy bo'lsa, ularga kompyuter oldida o'tirish shunchalik odatiy hisoblanadi.

Kompyuter o'yinlarini o'ynaganimizda qanday xavf va qiyinchiliklar bizni kutib turadi? Birinchi navbatda, virtual olamda quyidagilarni tushunib olish muhim: bola kompyuter muhitida bo'lib qolganida bu o'yin uni qay tomonlarga olib ketishi mumkin? U tajovus maktabi bo'ladimi yoki dunyoga insonparvarlik munosabati maktabi bo'ladimi? Ba'zan ota-onalar bolalariga qo'shni xonada, deyarli virtual olam yaratilgan xonada o'ynashni taqiqlaydilar. U yerdan, bolalar xonasidan har kuni ota-onalarga juda tanish bo'lgan tovushlar, baqirishlar, jo'shqin hayqiriqlar eshitiladi. Ularga bu miyalariga o'tirib qolgan gallyutsinatsiya kabi tuyula boshlaydi. Lekin shu paytlarda ota-onalar takrorlashda davom etadilar: «O'ynashni to'xtat... Darsing bilan shug'ullan... Boshqa ishni bajar, o'ynama!..» — va bolalar olamini ketma-ket taqiqlaydilar. Mana shunda qo'shni xonadan har kuni bolalari qanday tarbiya olayotganlarini juda kech tushunib qoladilar. Virtual olam bu avlodlar — kattalar va bolalar o'rtasidagi uzilish muhitidir, ular ortida avlodlar nizolari yotgan bo'lishi mumkin. O'sib kelayotgan avlod virtual olamlarga ketib qolmaydilar, ular qaytib keladilar yoki yo'qmi, buni tushunish qiyin. Bolalarning xayolida yer yuzini virtual olamlar qamrab olgan.

Kompyuter o'yinlari o'ynaydigan inson to'g'risida psixologlar fikri qanday? Kompyuter o'yinlari hozirgi kunda shaxsiy kompyuterning asosan inson qalbi: tana uchun kerakli bo'lgan barcha a'zosi — ko'z, quloq va barmoq-larining nozik harakatlari bilan ishlashi xususiyati sababli psixologik xususiyatdagi eng yangi axborotlar manbai bo'lib qolgan. Kompyuterlar kasbiy foydalanishda inson tabiatining namoyon bo'lishini tegishli texnologiyalar doirasi bilan chegaralaydi. Kompyuter o'yinlarida esa bunday cheklashlar yo'q. Fan sifatida interfaol ta'lim texnologiyalari va psixologiyaning xususiyati — obyektiv va subyektiv yondashuvning birligi hisoblanadi. Birinchisi testlar o'tkazish natijalarini tahlil qilishda ko'proq namoyon bo'ladi, ikkinchisi psixoterapevt tomonidan bemor (mijoz) bilan ishlash davomida yuzaga keladigan shaxsiy sezgilaridan foydalanishi hisobiga davolash samaradorligini oshirishga imkon beradi. Kompyuter

o‘yinlariga obyektiv yondashuv — iqtisodiy statistikaga tayanish, subyektiv yondashuv — o‘yinchining taassurotlari va sezgilarini tahlil qilishdan iborat.

Bir tomondan, bu ularga ommaviy qiziqish manbaidir. Boshqa tomondan, bu o‘yinlar ko‘rib idrok etish psixologiyasidan tortib, (fiziologiya bilan chegaradosh) to shaxsning chuqur psixologiyasiga bo‘lgan (falsafiy jihatga ega) ta’limiy jihati bilan juda keng axborot doirasini beradi. O‘yinlar — asosan faqatgina ikkinchi jihati bo‘yicha axborot manbaidir. Kitoblar, ta’limiy o‘yinlar hayotning eng odatiy qonuniyatlari to‘g‘risida hikoya qiladi, shuning uchun eng ko‘p tarqalgan kompyuter o‘yinlari ham tahlil qilishga asoslangan.

Mamlakatimiz dasturchilari oldida millatimizga xos ma’naviy qadriyatlarga tayangan holda turli ta’limiy va tarbiyaviy o‘yinlar dasturini yaratishdek dolzarb vazifa turibdi. Chetdan kirib kelgan ma’naviyatimizga yot o‘yinlar bilan farzandlarimizning ongini chalg‘itmaylik. Qadimdan ota-bobolarimiz tarbiyaviy o‘yinlar vositasida avlodlarimizni tarbiyalab, ularda vatanparvarlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, mehr-oqibatlilik xislatlarini shaklantirganlar. Bolalarimiz sevib o‘ynaydigan o‘yinlari ularga zarar emas, balki bilim, ta’lim va tarbiya manbai bo‘lib xizmat qilsin.

11.3. Virtual maydonlardagi o‘yinlarning asl qiyofasi.

Tabiatda «yorug‘lik tezligi» hodisasiga moddaning eng tez harakati sifatida qaraladi. Boshqa narsalar shunga qiyosan tushuntiriladi. Nazarimda, bugun undan ham tezroq vositalar borday. Masalan, bugun dunyoning bir burchagida yuz bergan voqeadan bir zumda butun dunyo xabar topadi. Bu paytda yorug‘lik manbai hisoblangan Quyoshning nuri Yer sharining ikkinchi bo‘lagini hali yoritib ulgurmagan bo‘ladi. Ayniqsa, o‘sha xabar biron negativ hodisa haqida bo‘lsa-ku, har qanday tezlikni dog‘da qoldirib tarqaladi. Bir daqiqa ichida millionlab o‘quvchisini topadigan bunday xabarlarning voqelikka qanchalik uyg‘unligi, omma uchun qay darajada muhimligi, xalqqa nima berishi, shuncha insonning vaqti va mablag‘i evaziga taqdim etilgan xabar biron foyda bera olish-olmasligi ko‘pda o‘ylab o‘tirilmaydi. Odatda bir sho‘rpesonaning boshiga tushgan musibat haqidagi mash’um xabar tarqatiladi va keng miqyosda yoyilib boraveradi.

«Yigirma bir yashar kelin turmush o‘rtog‘ini pichoqlab qo‘ydi», kabi virtual axborot olamida juda bozorgir xabarlar aslida o‘quvchiga nima beradi? Bunday xabarni tarqatishdan ko‘zlangan maqsad ne? Ayollarni erga bo‘sh kelmaslikka targ‘ib etish, o‘rni kelganda shunday usuldan ham foydalansa bo‘lishi haqida tavsiya berishmi? Yoki erkaklarga o‘z rafiqasidan hayiqib, ishonch-sizlik bilan kun kechirishga o‘rgatishmi?

Odatda, bunday xabarlarda kelinning qayerdanligi, millati, ijtimoiy mansubligi, dini kabi bir qancha jihatlar ham aniq ta’kidlangan holda ko‘rsatib o‘tiladi. Qarabsizki, o‘sha hududda yashaydigan hamma ayollar haqida omma orasida negativ fikr paydo bo‘ladi.

Shu zayl insonning sha’ni behurmat qilinadi. Hatto ba’zi bir og‘ziga kuchi yetmaydiganlar bu xabarni yanada o‘zgartirib, bo‘rttirib: «falon joyda ayollar erkaklarni so‘yib ketayotgan ekan», qabilidagi asossiz, bo‘hton va uydirma xabarlarni ham tarqatishga kirishib ketadi. Ulardan «siz ko‘rsatgan manbada unday deyilmagan-ku, nega bo‘hton tarqatyapsiz?» deyilsa, «biz o‘quvchiga qiziqarliroq bo‘lishi, uning e’tiborini jalb qilish uchun xabarning shaklini ozgina o‘zgartirdik, xolos», deb javob berishadi. Bunday kimsalarning maqsadi aniq: shov-shuvli, oldi-qochdi gaplar bilan ommaning e’tiborini o‘ziga jalb etish, vahima tarqatish.

«Qo‘rqsa, hurmat qiladi», degan noxolis yondashuv bundaylar faoliyatida asosiy o‘rinda turadi. Ular o‘quvchiga ijtimoiy foydali ma’lumotni yetkazishni emas, ommani o‘zlariga tobe qilib turishni ko‘zlashadi. Tarqatilayotgan ma’lumotlar noto‘g‘riligi isbotlab berilsa, birpasda virtual maydondagi o‘sha xabarning bahridan o‘tish, uni lentadan osongina olib tashlash mumkin. Lekin uni rost deb qabul qilgan, aldanib qolgan va sarosimaga tushgan ming-minglab o‘quvchining holi nima kechadi? Uning yetkazgan ruhiy-psixologik zarari-chi?

Bunday holatlarni internet saytlari, blogerlarning sahifalari, ijtimoiy tarmoqlardagi guruhlar yoki shaxsiy sahifalarda ham istagancha uchratish mumkin. Xalqning nazaridagi biron e’tiborli shaxsning yuziga loy chaplab, yomonotli qilish, uning «qilmishlari»ni o‘zlaricha «fosh etish» orqali «qahramonlik» ko‘rsatish bemaza qovunning urug‘iday ancha palak otib ketmoqda. O‘rmonga o‘t ketsa, ho‘lu quruq baravar, deyilganidek, orqa-oldiga qaramasdan «fosh etish estafetasi» boshlandi. Bu ishlardan kimga qanday naf borligiga birov bosh qotirib o‘tirmaydi. Hatto birovni

badnom qiluvchi, shov-shuvlarga sabab bo'luvchi, ko'proq ommani jalb etuvchi xabarlarni tarqatish ishlari quruq bo'lmasligi ham hammaga kunday ravshan. O'z oilasi, mahallasi, yurti, Vatani, millati sha'nini sotish evaziga bo'lsa-da, o'z maqsadiga erishayotgan kimsalarning yugurgani somonxonagacha bo'lishi ham ma'lum aslida. Ammo ularning yonida ko'r-ko'rona taqlid ortidan chopib, «so'z erkinligi shu ekan-da», deb aldanib qolayotganlar ham, afsuski, yo'q emas. Avvaliga, shunchaki, mayda-chuyda kundalik maishiy holatlar bilan boshlangan faoliyat keyinchalik hatto jinoyat darajasidagi tajovuzkor harakatga aylanishi mumkinligini sodda fuqaro ba'zan chuqurroq o'ylab ko'rmaydi.

Bu o'rinda yana bir nozik masala bor. Yuqoridagi kabi bo'lmag'ur xabarlarni bo'yab-bejab tarqatayotganlar bir narsani iddao qilishadi: «Bor haqiqatni nega yashirishimiz kerak? Qachongacha elning og'ziga elak tutib yashaymiz? Bunday xabarlarni biz aytmasak ham hamma ko'rib-bilib yuribdi-ku?»...

Bir qarashda bu iddaoda jon borday. Lekin...

Shukrki, bizning ota-bobolarimizdan meros bo'lib kelayotgan yuksak hayotiy tutumlarimiz, milliy hayot tarzimiz bor. Unda nuroniy yoshdagi onamizning qo'liga og'ir yuk ushlatib qo'yib, telefonga videoga olish, keyin onamiz muvozanatni yo'qotib yiqilib tushsa, ustidan xandon otib kulish kabi ishlar insongarchilikka zid va bema'ni harakat hisoblanadi. Bor narsani boriday ko'rsatish hamisha ham to'g'ri bo'lavermasligiga insonning o'z farosati yetishi kerak. Bu haqda millatimizning ma'naviy rahnamolaridan biri – Alisher Navoiy hazratlari «Mahbub-ul-qulub» asarida shunday deganlar:

«Oqil chindin o'zga demas, ammo barcha chinni ham demak oqil ishi emas...»

«Xiradmand chin so'zdin o'zga demas,

Vale bari chin ham degulik emas.

Kishi chin so'z desa zebo durur,

Necha muxtasar bo'lsa, avlo durur».

Navoiyning bu so'zlari shunchaki so'zlar emas. Odam bolasining so'z aytish, xabar berish va ma'lumot yetkazishda aslida qaysi yo'ldan borishi kerakligi haqidagi eng tugal hayotiy ko'rsatmadir.

Bugun hamma ham o'zining hayotida, mahallayu qishlog'i, qolaversa shu yurtda nimadir o'zgarish bo'lishi, kechagidan ko'ra yaxshiroq kun kechirish umidida mehnat qiladi, tirashib-tirmashadi. Taraqqiy etish ilinjida bel bog'lagan. Barcha sohalarda qilinayotgan islohotlar ham ayni shu maqsadga qaratilgan. Dunyoning Vatanimizga bo'lgan ijobiy munosabatini o'stirish, yurtimizga ilg'or sarmoyador, ishbilarmon va sayyohlarni faol jalb qilish eng dolzarb masalalardan biri bo'lib turibdi. Shunday bir paytda millat uchun ham, davlat uchun ham yoki biron shaxs uchun ham hech qanday foydasi bo'lmagan, lekin behuda shov-shuvga sabab bo'ladigan ma'lumotlarni yoyish bizga nima beradi? Bu o'zimizni o'zimiz badnom qilish emasmi? Hammaning ko'zi oldida o'zimizni o'zimiz badnom qilishdan biron maqsad hosil bo'ladimi?

Yo'q! Bu bilan dunyo ahlida o'zimiz haqimizda badbin taassurotlar qoldiramiz xolos.

O'zlikni namoyish etish o'z aybimizni ommaga e'lon qilish bilan emas, xato-kamchiligimizni to'g'ri anglab yetib, uni begona ko'zlardan pana qilib, tezlik bilan tuzatishga kirishish, shu yo'lda amaliy faoliyatga o'tish bilan bo'ladi. Hozirda yurtdoshlarimizning virtual maydonlardagi ko'pchilik hatti-harakatlari, avvalo, aniq bir maqsadni ko'zlamasdan, shunchaki vaqt o'tkazishga qaratilayotgani hech kimga sir emas. Bu vaqtni, mablag'ni va e'tiborni zavol qilishdir. Virtual olamdagi boshqalarning hayotini tomoshabin sifatida kuzatish alal-oqibatda o'z hayotiga, o'z taqdiri va kelajagiga ham loqayd tomoshabin qiyofasiga solib qo'yadi. Bu esa kuni kelib insonni manqurtlikka olib borishi mumkin.

Yana ayrim virtual maydonlarda qiziqarli ma'lumotlar paydar-pay berib boriladi. Ular chindan ham qiziqarli. Lekin foydali emasligini ham e'tibordan soqit qilmaslik zarur. Masalan, uzoqqa tupirish bo'yicha dunyo birinchiligini qo'lga kiritgan bir nodon kimsa haqidagi xabar bizga, oilamizga va farzandlarimizga nima beradi? Undan ko'ra, o'z hayotimizda qilishimiz shart bo'lgan yuzlab muhim ishlarimiz bilan mashg'ul bo'lganimiz ming karra afzal emasmi?

Ba'zi bir mansabdorlarning qonunga xilof ayrim qiliqlarini tasvirga olib, internet orqali tarqatish bilan biron yaxshilikka erishib bo'lmaydi. Agar imkoni bo'lsa, jamoatchilik nazorati asosida o'sha amaldorga tanbeh berib qo'yish samara berishi

mumkin. Ammo internetga chiqib «nog‘ora qoqish»ga ayrimlarda allaqachon immunitet shakllanib bo‘lgan. Mansabdorning qonunni buzishi bir muammo bo‘lsa, uni yashirincha tasvirga tushirib internetga joylagan kimsaning ishi ham qonunga muvofiq emas. Qolaversa, kim bo‘lishidan qat’i nazar har bir insonning sha’ni va inson sifatidagi obro‘sini omma oldida poymol qilish huquqi hech kimga berilgan emas.

Bir kishi bolasini buyuk bir notiqning huzuriga olib borib: «O‘g‘lim ham xuddi sizday buyuk notiq bo‘lishi uchun nima qilishim kerak?» deb so‘rsa, «Qanday qilib zo‘r gapirishni o‘rganish unchalik muhim emas. Siz, yaxshisi, farzandingizga qachon va qanday o‘rinlarda jim turish kerakligini puxtalab o‘rgating. Gapirishni esa, o‘z-o‘zidan o‘rganib ketaveradi», degan ekan...

Yoshi ulug‘ nuroniy insonlar sal bechakki so‘z aytgan kishiga: «Og‘zim bor deb hamma narsani gapiraverasanmi», deb tanbeh berishadi. Demak, og‘iz degan bog‘ichsiz angishvona nimani gapirish, nimani gapirmas-likni ham yaxshi bilishi kerak ekan. Ota-onalarimizning bu tanbehi bizning asrlar oshib kelayotgan yuksak ma’naviyatimiz, oilaviy qadriyatlarimiz silsilasidagi bir oltin halqa vazifasini o‘taydi.

Mustaqillik bir qadar ma’naviy tushuncha, biroq u mavhum hodisa emas. Vatan mustaqilligi fuqaroga barcha sohalarda mustaqil faoliyat imkonini berdi. Bu o‘z navbatida fuqaroning huquqini kafolatlashi bilan birga majburiyatini ham belgilab beradi. Mustaqillikni o‘zboshimchalik deb tushunish bu – ma’naviy mahdudlikka olib boradi. Huquq va majburiyat egiz tushuncha. O‘z huquqiga ega inson o‘zgalar huquqini ham hurmat qilishi, ularga daxl qilmasligi shart. Keyingi yillarda inson huquqlarining kafolatini aks ettiruvchi bir qancha imkoniyatlar yaratildiki, bunday imkoniyatlar ummonida ba’zan nima qilayotganini bilmay qolganlar ham yo‘q emas.

Aslida internet resurslari insonga dastyor bo‘lishi, bilimni boyitish, o‘qib-izlanib o‘rganish, hayot va mutaxassisligi uchun eng muhim ma’lumotlar, yangiliklar bilan tanishib borish, xullas, og‘irini yengil, uzog‘ini yaqin qilishi uchun zaruriy omilga aylanishi kerak. Aks holda, osmonga tupirsang, yuzingga tushadi, naqlidagiday bo‘lib qolish hech gap emas.

Tayanch iboralar: resurs, xavfsizlik, virtual, vaziyat, o‘yin, dasturiy ta’minot, xabar.

Nazorat savollari:

1. O‘yinlarining yoshlar tarbiyasiga qanday salbiy ta’siri bor?
2. Virtual olamda tarbiya masalalarining muhim jihatlari aytib bering?
3. Virtual maydonlardagi o‘yinlarning asl qiyofasi nimalarda namoyon bo‘ladi?

XII. BOB. MEDIA MAYDON VA INTERNET IMKONIYATLARI.

12.1. Internet imkoniyatlaridan samarali foydalanish texnologiyasi.

Internetda barcha imkoniyatlarni tushunish uchun, siz uning yuzaga tarixida bir oz sarlavhasi kerak. "Internet" tushunchasi tarmog'iga ulangan kompyuterlar o'z ichiga oladi, axborot tizimi almashinuvi global oqimi, resurslarni hisoblash orqali amalga oshiriladi. Axborot giganti barpo etish bo'yicha boshlangan Ishga 1957 kuzatilishi mumkin. Bu paytda u dunyo bo'lib o'tadi qurol poygasi, va Amerika Qo'shma Shtatlari Mudofaa bo'lim biri axborotni uzatishni tezlashtirish uchun bir-biri bilan ma'lum ma'lumotni baham mumkin kompyuterlar bir qator iborat tizimi rivojlanmoqda harbiy bazasi boshqasiga. imkoniyatlari Internet vaqt bu davrda internet, biz bugun foydalanish kabi deyarli hech narsa bor, juda cheklangan.

CLOSE keyingi, hamma narsa katta sur'atlar bilan sodir bo'ladi. Shunday qilib, faqat 15 yil ichida, tarmoq butun dunyo bo'ylab birinchi harbiy va ilmiy maydonini birga olib, xalqaro nisbatlarda oshdi. Internet 1973 yilda sezilarli darajada oshdi. Bu vaqtda, "ilmiy" tarmog'iga telefon liniyasi uchun transatlantik kabel yordamida Norvegiya va Angliyada tashkil qo'shildi. Ushbu tadbir internet tug'ilgan xosdir. Qariyb qirq yil davomida uchib o'shandan beri, kompyuter tarmoqlari ajoyib nisbatlarda harakat qilgan. eng abituriyentlar uchun endi mavjud internet.

Ba'zi ma'noda sayt hosil qiladi. Dastur Internet brauzerlar deb ataladi savol sahifa ko'rish uchun ishlatiladi. Bugun onlayn Eshitish yoki so'z "Internet", degani, ko'p odamlar, ehtimol masala, veb-Bugun zamonaviy odamga taqdim etgan emas, balki fikr texnik tomoni haqida o'ylamaymiz. Tarmog'ida qolaman o'z vaqtida ko'p bag'ishlashga shaxsni olib sabablari tahlil qilish orqali, siz oddiy internet foydalanuvchilari uchun eng muhim imkoniyatlarni tahlil mumkin:

1. Ijtimoiy tarmoqlar, forumlar, matn va video Bloglar, Tanishuv saytlar, Skype. Yuqoridagi barcha asosiy maqsadi - erkin muloqot uchun masofa shaklida bir to'siq olib tashlash uchun. Ko'ngilochar. O'yinlar, musiqa, filmlar, video, kitoblar, va yana yuqoriga olish holda, olinishi mumkin. O'z-o'zini ta'lim. Kitoblar, tutorials, ta'lim Video, kurslar va juda ham ko'p juda foydali tajriba muayyan maydoni zabt istaganlar uchun. Bunyodkorlik va qo'lda yasalgan. yangiliklar pishirish yoki trikotaj uchun rioya

asta-sekin tarmoq ochiq bo'shliqlar ustida topish qiyin emas. Sotib olish to'g'risida bitim. Internet-pul va onlayn do'konlar har qanday vaqtda yaxshi xarid qilish.

Bugungi kunda dunyo ahlining aksariyat qismi Internetdan foydalanmoqda. Inson va jamiyat bir joyda turmaydi, doim o'zgarib boradi, biz yashab turgan hozirgi vaqtni globallasuv davri deb nomlanishi odatiy holat bo'lib ulgurgan. Ma'lumotlar uzatish vositalarining rivojlanishi barcha davlatlar kiritilgan yagona axborot tizimini yaratilishiga xizmat qildi. Aynan Internet tufayli lokal axborot tarmoqlari yagona global tarmog'iga birlashadi.

Ushbu sohaning rivojlanishiga respublikamiz Rahbariyati tomonidan ham katta e'tibor qaratilayotganini ta'kidlab o'tish muhim. Jumladan, respublikada axborot-kommunikatsiyalar tizimi va texnologiyalarini rivojlantirish ishlarining ahvoli, bu sohadagi islohotlarni yanada jadallashtirish yuzasidan 2018 yil 9 yanvar kuni O'zbekiston Prezidenti huzurida majlis o'tkazildi. Ushbu yig'ilishda Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi rahbarlari hisobot berdilar. Majlisda belgilangan vazifalarni to'liq va muddatida bajarish, jumladan Internet tezligini keskin oshirish va sifatini yaxshilash, mobil xizmat turlarini ko'paytirish, xalqaro etakchi telekommunikatsiya kompaniyalari bilan aloqalarni kuchaytirish, "Elektron hukumat" tizimini yanada rivojlantirish hamda axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha tegishli topshiriqlar berildi.

O'zbekistonda Internetga ulash xizmatini ko'rsatish bo'yicha raqobatbardosh muhit mavjud emasligi hamda shimoliy, ya'ni Qozog'iston Rossiya internet-kanaliga bog'liq bo'lgan vaziyat yuzaga kelganligi sabab Internetga ulanish MDH davlatlarinikiga nisbatan ancha sekin va qimmat hisoblanadi. Ushbu muammoni O'zbekiston yangi tashqi kanallar ochish evaziga hal qilishni mo'jallamoqda. Internetga ulanish tezligining oshishi va barqarorligining o'sishiga Turkmaniston, Eron, Qirg'iziston va Xitoy davlatlari orqali yangi tashqi kanallar ochish orqali erishish ko'zda tutilmoqda. Shu yilning oxirigacha ushbu davlatlarning milliy operatorlari bilan kanallarni ijaraga olish va sotib olish to'g'risidagi kelishuvlar imzolanadi.

Bunda, shimoliy yo'nalishdagi kanaldan voz kechish to'g'risida hech kim fikr yuritayotgani yo'q, shunchaki u qatori, aholining ehtiyojlarini qoplaydigan yangi

qo‘shimcha kanallar paydo bo‘ladi. Aynan shu ishlarning amalga oshishi mamlakatimizda Internetning yuqori tezligini va uni ancha arzon bo‘lishini ta‘minlaydi.

Biroq, ushbu ishlar yaqin kelajakda amalga oshirilishi rejalashtirilmoqda. Ho‘sh hozirchi, bugungi kunda milliy Internet makonimizda ishlash darajasi qay ahvolda? Undagi resurslardan oqilona va unumli foydalana olyapmizi? Internetdan foydalanish madaniyati ongimizda nechog‘lik shakllanib ulgurgan? Internet deb atalmish bu “bilimlar ummonida” qanday ulkan imkoniyatlar mavjud ekanligidan o‘zimizning va bolalarimizning qanchalik xabarimiz bor?

Internetga bir buzg‘unchi va yot g‘oyalarni targ‘ib qiluvchi hamda jinoyat olamiga yetaklovchi “balo”ga qaraganday qarab, ha deganda bolalarimizga Internetga kirishga taqiq qo‘yavmasdan, avval ota-onalar undagi foydali va zararli tomonlarni farqlashni, ajrata olishni o‘rganishimiz zarur va muhim. Ana undan so‘ng farzandlarimizga u yoki bu resurs yohud ijtimoiy tarmoq ularga ma‘naviy yoki moddiy zarar etkizishi mumkinligi, boshqalari esa ma‘naviyatini, bilim va ko‘nikmalarini oshirishga yordam berishi haqida tushuntirishimiz darkor. Buning ustiga Inetrnetda shunday saytlar borki, ularda biznes ochish yo‘llari va shunga o‘xshash boshqa ko‘plab foydali resurslarga to‘lib-toshib yotibdi. Bir so‘z bilan aytganda, Internet pul topishning bepoyon imkoniyatlari manbasidir. Agar shularni hammasini yotig‘i bilan farzandlarimizga tushuntirib bera olsak, yoshligidan Internetning tegishli resurslaridan to‘g‘ri foydalangan holda o‘z kuchi bilan daromad topa olishi mumkinligini singdirib borsak, bolalarimizda vaqtini bekor o‘tkazmasdan, o‘z ota-onasiga tushayotgan og‘irligini kamaytirib borib, oila byudjetiga o‘zining ham ulushini qo‘shish istagi paydo bo‘ladi.

Ma‘lumot uchun eslatib o‘tamiz, ulg‘ayib kelayotgan yosh avlodga Internet tarmog‘ida qulay, xavfsiz muhit yaratish, ta‘lim va bilim beruvchi resurslardan yagona nuqtadan foydalanishlarini tashkil qilish orqali sog‘liklari va rivojlanishlariga salbiy ta‘sir ko‘rsatuvchi axborot hamda kiber-xurujlardan himoya qilish maqsadida, “O‘zbektelekom” AK tomonidan 2017-yilda maxsus tarif rejalarini, “xavfsiz Internet” turkumi va qo‘shimcha xizmatlar joriy qildi.

Endi kompaniya Internet foydalanuvchilari «ZiyoNET» tarif rejasining xizmatlariga ulanib, farzandlariga hozircha 3 mingga yaqin saytni o‘z ichiga olgan Yagona axborot

resurslaridan foydalanish imkoniyatini berishadi. Mazkur ro'yxatdan ilmiy-ta'limiy, ma'naviy-ma'rifiy va bolaning etuk va sog'lom bo'lib voyaga etishiga xizmat qiladigan boshqa milliy va xalqaro Internet sahifalari o'rin olgan. Bu orqali bolalarning Internetdagi xavflardan himoyalaniishi, turli buzg'unchi va g'oyaviy nobop saytlarga kirishi kafolatlanadi. Shuningdek, ota-onalar ro'yxatga o'zlari ma'qul topgan, bolalar uchun qiziqarli saytlarni kiritish bo'yicha taklif ham berishlari mumkin.

Quyida yoshlarda qiziqish uyg'otishi mumkin bo'lgan Internet resurslarining ba'zi yo'nalishlari bilan tanishishimiz mumkin. Hozirda Internet makonida ko'p uchraydigan onlayn so'rovlar talabalar bo'sh vaqtida pul ishlashlari uchun kundan-kunga tanilib borilayotgan usul hisoblanadi. Turli tadqiqotlarni o'tkazayotgan kompaniyalar har doim har xil surovlarga javob berish va yangidan-yangi mahsulotlarni sinovdan o'tkazish uchun yangi a'zolari qabul qilib boradi. Internetda oldindan bajarayotgan ishingiz uchun pul olishga manfaatdormisiz? Qmee.com dan innovatsion g'oya sizni "Google", "Bing" yoki "Yahoo" qidirish resurslaridan foydalanganingiz uchun mukofotlaydi. Siz shunchaki o'z brauzeringizga oddiy qo'shimcha qurilmani o'rnatishingiz va qidiruv amalga oshirayotganingizda oddiy qidiruv qatorida bir nechta sponsorlanadigan natijalar ham bo'lishi mumkin. Qmee dagi har bir natija pullik mukofotga ega, agar siz unga qiziqib qolgan bo'lsangiz, tugmani bosib va mukofotni qo'lga kiritishingiz mumkin.

Ushbu variant sizdan dastlabki qo'yilmalarni talab etadi, biroq birozdan so'ng bir necha barobar o'zini oqlaydi. Sayt ishi yaxshi yo'lga qo'yilsa undan har oyda 10 ming AQSh dollar miqdorida foyda olish mumkin. Asosiy foydani reklama (kontekstli, bannerli, tizerli) olib keladi, bunda sherikli dasturlarda ishtirok etish yoki havolalarni sotish mumkin bo'ladi. Agar siz yanada ildamlab ketmoqchi bo'lsangiz va faqatgina saytni rivojlantirmay qolib, o'zingizning info-biznesingizni qurmoqchi bo'lsangiz, u holda foyda undanda ko'proq bo'ladi. Bu eng foydali variant hisoblanadi, shuning uchun Internetda pul ishlab topish haqiqatmi deb so'ramang, chunki saytlar egalarining baralla javobi "ha" bo'lib turibdi.

Xo'sh, axborot sayti va info-biznes orasida qanday farq bor? Dastlab foydali axboroti bo'lgan kontentli sayt ham axborot evaziga pul ishlaydigandek tuyuladi. Biroq

birinchi holatda pul tashqaridan (reklama, sherikli dasturlar) kirib keladi, infobiznesda esa, siz muayyan bir axborot mahsulotini sotasiz va uning uchun mijozlaringizdan pul olasiz. Quyidagilar axborot mahsulotlari bo‘lishi mumkin:

- ❖ Vebinarlar;
- ❖ Treninglar;
- ❖ Onlayn o‘quv kurslari;
- ❖ Elektron kitoblar.

Ushbu pul ishlash usulining xususiyati shundaki, siz mahsulotni bir marta yaratasiz, undan foydani esa doimiy ravishda olib turasiz. Shu bilan birga, parallel ravishda yangidan-yangi mahsulotlar yaratish, yangi yo‘nalishlarda rivojlanib, kattadan-katta daromadlar topish mumkin bo‘ladi. Bunday holatda daromad bir-necha martaga ko‘payadi. Agar siz veb-brauzeringizdan mohirona foydalana olsangiz, unda veb-saytlarni ko‘rib chiqish vaqtingizni to‘lovli va qiziqarli ishga aylantirish vaqti keldi. UserTesting.com kabi yangi platformalar xohlovchilarga barcha turdagi veb-saytlarni ko‘rib chiqishlari uchun pul to‘laydi. Har bir ko‘rib chiqish uchun 20 daqiqa vaqt sarflanadi 10 AQSh dollari hajmida pul to‘lanadi. Ro‘yxatdan o‘tib, ko‘rib chiqish testini to‘ldiring va “kirish” papkangizda ko‘rib chiqilishi zarur bo‘lgan veb-saytlar ro‘yxatini qabul qilib oling.

Bunday ishni frilans birjalarida ham topsa bo‘ladi, bu ish alohida ko‘nikmalarni talab qilmaydi. Odatda bu ish layk qo‘yish, repost qilish yoki guruhga qo‘shilish kabilarni o‘z ichiga oladi. Bu ish uchun odatda minimal darajada haq to‘lanadi, biroq barchasi sizning akkauntingizga bog‘liq bo‘ladi. Do‘stlaringiz qancha ko‘p bo‘lib, profilingiz qanchalik faol bo‘lsa, buyurtmachilar shunchalik ko‘p pul to‘lashga tayyor bo‘ladilar. Qiymati kattaroq bo‘lgan ishlar turiga guruhlar bo‘yicha posting qilish, kataloglar bo‘yicha ma’lumotlarni taqsimlash kabilar kiradi. Bunday ishlarni Advego, Socialtools, Smmka va Forumok da topish mumkin. Ushbu tarmoqlarda faollik bilan ishlasangiz bir oyda 100 AQSh dollariga yaqin bo‘lgan mablag‘ ishlashingiz mumkin.

Ko'rsatib o'tilgan imkoniyatlardan tashqari ham ishlab pul topadigan anchagina resurslar mavjud. Ko'rib chiqqanimizdek, Internet olami o'zida cheksiz imkoniyatlarni jamuljam qilgan. Undagi imkoniyatlardan foydalanish vaqtimizni unum bilan o'tkazishga, farzandlarimizni o'z oilasiga, jamiyatga foydasi tegadigan etuk ma'naviyatli inson qilib tarbiyalashga yordam beradi. O'zbek xalqining ham yoshlari hech kimdan kam bo'lmagan holda Internet imkoniyatlaridan to'la-to'kis foydalanib kelayotgani yurtimiz rivojiga albatta o'z hissasini qo'shishiga umid bag'ishlaydi.

12.2. Internetdan xavfsiz foydalanish yo'llari.

Internetning kashf etilishi insoniyat hayotida katta o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Dunyo aholisining soni hozir yetti milliarddan oshgan bo'lsa, shundan uch milliarddan ziyodi internet tarmog'iga ulangan. 2014-yilgi statistikaga ko'ra, O'zbekistonda ham aholining 40 foizdan ortig'i internetdan foydalanadi va bu raqam yildan yilga o'sib bormoqda. Shunday ekan, internetning foyda va salbiy tomonlari haqida batafsilroq ma'lumot olishga ehtiyoj bor. Ko'pchilik internetdan yangiliklar o'qish, musiqa tinglash, ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish kabi, asosan, ko'ngilochar maqsadlarda foydalanadi. Ammo internet insonlarga taqdim etadigan qulaylik va foydalar faqat bulardan iborat emas.

Oddiy elektron pochta (email) xizmatini olib ko'raylik. Bir necha soniya ichida maktub yozib, uni komputer yoki telefoningizdagi bitta tugmani bosish orqali dunyoning istalgan joyiga bir soniyada jo'natishingiz mumkin. Internetdan oldin bu mumkinmidi? Albatta, yo'q. Buning uchun ilgari an'anaviy pochta yoki telegraf xizmatlaridan foydalanish lozim bo'lgan. Hozir esa bunga hojat yo'q. Yoki internet orqali savdo qilishni olib ko'ring. Hozir uyingizda o'tirib, internet orqali istagan narsangizni sotib olishingiz va uyingizgacha olib kelib berishlarini buyurtma qilishingiz mumkin. O'zbekistonda ham internet orqali savdo asta-sekin rivojlangib boryapti. Asaxiy.uz, Udobno.uz kabi saytlarni shu yo'lda boshlangan dastlabki qadamlar deb aytish mumkin.

Internet nafaqat siz bilan biz kabi oddiy foydalanuvchilar tomonidan, balki xususiy va davlat kompaniyalari tomonidan ham keng qo'llanilmoqda. Hozir deyarli

barcha yirik kompaniyalar o'z xodimlari va mijozlari bilan aloqalarni to'liq internet orqali olib boradi. Yangi mahsulotlarini internet orqali ommaga taqdim etadi, sotadi va boshqa turli xizmatlar ko'rsatadi. Internet hukumatlar ishlarini ham osonlashtirgan. Fuqarolarning deyarli barcha murojaatlari ko'p davlatlarda hozir elektron shaklda amalga oshirilmoqda. Bu qog'ozbozlik, fuqarolarning idoraga borib rasmiylar bilan yuzma-yuz ko'rishishi, navbat kutib uzoq o'tirishi kabi noqulayliklarni kamaytiradi. O'zbekistonda ham xuddi shu maqsadda my.gov.uz loyihasining boshlanganini ijobiy va quvonarli hol, deb aytishimiz mumkin.

Bu ommaviy kommunikatsiya turi dastlab paydo bo'lganda, aksariyat ishlarning elektron shaklga o'tishi oqibatida ko'plab ish o'rinlari boy beriladi, degan xavotirlar bo'lgan. Chunki internetdan oldin bu ishlar qog'ozlar orqali yoki ofis-idoralarda ishchi-xodimlar qo'li bilan amalga oshirilardi. Ammo internetning iqtisodiyot uchun, kompaniyalar uchun keltirgan ulkan foydasi bu xavotirlarni yo'qqa chiqardi. Endigi asosiy xavotir va tahdid internetda shaxsiy va biznes ma'lumotlarini almashishning qanchalik xavfsiz ekani haqida bo'lmoqda. Xavotirlar shu darajada oshdiki, hatto hukumatlar internet tahdidlarining oldini olish uchun ko'proq e'tibor va resurslar ajratmoqda. Kiber xuruj va kiber urush degan atamalar paydo bo'ldi. Bugungi muloqotimizda biz shu keng mavzuning oddiy internet foydalanuvchilariga tegishli bo'lgan qismiga, ya'ni internetda shaxsiy ma'lumotlar daxlsizligini ta'minlash yo'llariga e'tibor qaratamiz.

Internetda foydalanuvchilar uchun eng katta tahdid ularning shaxsiy ma'lumotlari boshqalarning qo'lga tushishi yoki oshkor qilinishi xavfi hisoblanadi. Biz onlayn xizmatlardan foydalanganimizda, ijtimoiy tarmoqlar yoki elektron pochta orqali muloqot qilganimizda ko'plab shaxsiy ma'lumotlarimizni internetga kiritamiz. Bular shaxsiy suratlar, bank yoki moliya ma'lumotlari, sog'liqqa oid ma'lumotlar, do'stlarimiz bilan o'zaro maxfiy yozishmalarimiz yoki email va ayrim saytlarga kirish uchun ishlatiladigan login va parollar bo'lishi mumkin. Odatda, bu ma'lumotlarning xavfsiz saqlanishini onlayn xizmatni taqdim etuvchi saytlar ta'minlaydi, ammo shunday holatlar ham bo'ladiki, bu ma'lumotlaringiz istalmagan uchinchi bir tomon qo'lga o'tib qolishi va ular bu ma'lumotlardan g'arazli maqsadlarda foydalanishi mumkin.

Demak, faqat o'zimizgagina tegishli bo'lgan, boshqalarga bizning roziligimizsiz berilmaydigan barcha ma'lumotlar bizning shaxsiy mulkimiz hisoblanadi va ular ustidan shaxsiy daxlsizlik huquqiga egamiz. Shaxsiy ma'lumotlarning oshkor bo'lishi o'z aybingiz bilan yoki xakerlar kabi maxsus hujum uyushtiruvchi shaxs yoki shaxslar xatti-harakati natijasida sodir bo'lishi mumkin. Shaxsiy ma'lumotlarning oshkor bo'lishi sizga moddiy va ma'naviy zarar keltirishi mumkin. Masalan, siz ijtimoiy tarmoqdan foydalanish tartibini yaxshi tushunmasdan, faqat do'stinga yuboryapman, degan ishonch bilan ayrim shaxsiy surat yoki ma'lumotlarni hamma ko'radigan joyga joyladingiz. Yoki hech kimga ko'rinmaydi, deb o'ylab, ijtimoiy tarmoqlarda ayrim saytlarga qo'yilgan shubhali havolalar ustiga bosdingiz; bilmasdan uni o'z sahifangizda baham ko'rdingiz yoki ehtiyotsizlik bilan shubhali saytni ochganingiz uchun sizning roziligingizsiz bu sayt haqidagi ma'lumotlar hammaga ko'rinadigan sahifangizda paydo bo'lib qoldi. Shaxsiy hayotingizga taalluqli bo'lgan bunday ma'lumotlarning boshqalarga oshkor bo'lishi sizning obro'ingizga putur yetkazishi yoki siz haqingizda boshqalarda salbiy tasavvur hosil bo'lishiga olib kelishi mumkin. Bu ma'naviy zarar hisoblanadi. Bundan tashqari, bu kabi ehtiyotsizlik natijasida sizning nomingiz bilan turli taqiqlangan saytlarga tashrif buyurishlari mumkin.

Agar elektron pochtagizga kelgan shubhali maktubdagi havolani bosib, uni ochsangiz va natijada shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlashni maqsad qilgan zararli dastur kompyuteringizga o'rnashib olsa, u kompyuteringiz va elektron pochtagizdagi barcha shaxsiy ma'lumotlarni ko'chirib, ushbu dastur ortida turgan shaxslarga jo'natishi mumkin. O'g'irlangan ma'lumotlar orasida bank va kredit karta ma'lumotlari bo'lishi mumkin va ulardan foydalangan holda kiberjinoyatchilar pulingizni o'marishi turgan gap.

Oddiy odamlarni nishonga oluvchi internet xurujlari ortida, asosan, moddiy boylik orttirishni maqsad qilgan jinoiy shaxs yoki guruhlar turadi. Ular odamlarning elektron pochталari, kompyuter yoki boshqa elektron qurilmalariga kirib olib, shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlashadi va shu orqali ularning bank yoki kredit karta ma'lumotlarini topib, ulardan pul o'marishadi. Shaxsiy ma'lumotlar, surat va videolarni o'g'irlab, ularni tarqatib yuborish tahdidi bilan odamlarni shantaj qilib, pul talab qilishlari ham mumkin.

Hukumat idoralari ham noqonuniy faoliyat bilan shug'ullanuvchi shaxslarni topish uchun internetdan keng foydalanmoqda. Agar shubhali yoki bahsli sayt va onlayn resurslardan foydalansangiz va ulardan qanday xavfsiz foydalanish yo'llarini bilmasangiz, hech qanday jinoyat sodir qilmagan taqdiringizda ham, xavfsizlik idoralari e'tiboriga tushib qolishingiz mumkin va bu siz uchun istalmagan noxushliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Yuqorida tilga olingan noxush holatlarning oldini olish uchun internetdan xavfsiz foydalanish yo'l-yo'riqlarini bilish kerak.

Virus va zararli dasturlar hujumidan saqlanish uchun, odatda, maxsus himoya dasturlaridan foydalaniladi. Ammo bu kabi tahdidlarga qarshi eng yaxshi himoya vositasi – internet gigienasiga rioya qilishdir. Ya'ni, internetdan to'g'ri foydalanish qoidalarini bilsangiz va shubhali manbalarni ishonchli saytlardan farqlay olsangiz hamda ularga duch kelganda nima qilish lozimligini bilsangiz, kiber xurujlar qurboni bo'lishingiz ehtimoli juda kam. Elektron pochta – internetning eng qulay, eng kerakli va barcha internet foydalanuvchilari ishlatadigan aloqa vositasi hisoblanadi. Internetning boshqa har qanday xizmatidan foydalanish uchun, masalan, ijtimoiy tarmoqqa a'zo bo'lish, onlayn savdoni amalga oshirish kabi faoliyatlar uchun, avvalo, elektron pochta manziliga ega bo'lishingiz kerak.

Spam – Elektron pochtagizga kelgan va siz olishni istamagan har qanday maktubni "spam" deyish mumkin. Odatda, turli yo'llar bilan odamlarning elektron pochta manzillarini yig'gan guruhlar ulkan emaillar jamlanmasiga ommaviy maktublar yuborishadi. Spam shaklida kelgan maktublar zararsiz bo'lishi va ulardagi ma'lumotlar faqat qaysidir mahsulotning oddiy reklamasi bo'lishi ham mumkin. Ammo siz bu kompaniya mahsuloti haqida reklama olishni istamagansiz va sizning roziligingizsiz email manzilingizni qayerdandir olishib, sizga bu ma'lumotlarni yuborishayotganlari bois, bunday maktublar "spam" hisoblanadi. Masalan, sizga qanaqadir farmatsevtika kompaniyasidan dorilar ro'yxati va ularning narxi ko'rsatilgan maktub keldi. Sizning bu kompaniyaga hech qanday aloqangiz yo'q yoki ularning mijozi emassiz. Demak, email mangizlingizni qayerdandir qo'lga kiritishgan va sizga reklama sifatida o'z mahsulotlarini reklama qilib xat jo'natishgan. Aslida bu xatda hech qanday zararsiz ma'lumot yo'q, lekin istalmagan axborot sifatida bunday xat ham "spam" hisoblanadi.

Ko'plab davlatlarda hatto odamlarning roziligisiz bunday maktublarni yuborish taqiqlangan. Lekin internetdek chegarasiz olamda odamlardan bunday qoidalarga rioya qilishini kutmaganingiz ma'qul. Unutmang, "spam" maktublarda shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlashni maqsad qilgan dasturlar joylangan bo'lishi ham mumkin. "Spam"dan himoyalaniş yo'llari:

Shaxsiy elektron pochta manzilingizni hech qachon hamma ko'radigan joylarga – ijtimoiy tarmoq, sayt va ommaviy forumlarga qo'ymang.

Internet xizmatlaridan foydalanishda faqat siz uchun kerakli va xavfsiz ekaniga ishonchingiz komil bo'lgan saytlargagina obuna bo'ling. Ya'ni internetda email manzilingizni kiritish so'ralgan har qanday joyga email manzilingizni kiritavermang. Chunki "spam" maktub jo'natish uchun email yig'adigan soxta sayt va xizmatlar ko'p.

"Spam" maktublardagi internet manzillari biriktirilgan havolalarni ochmang. Ular orqali kompyuteringizga ma'lumot og'irlovchi dasturlar o'rnashib olishi mumkin. Hatto "Obunani to'xtating" (Unsubscribe) deb yozilgan havolalarni ham bosmang. Ular sizni aldash uchun shunday so'zlarni yozib qo'yadi, ya'ni aslida siz zararli dastur joylashgan manzilning havolasiga kirayotgan bo'lishingiz mumkin.

Phishing – Bunday tahdid turi email orqali keladigan eng katta xavflardan biri bo'lib, odamlarning shaxsiy ma'lumotini o'g'irlashga qaratilgan bo'ladi. "Phishing" maktublar sizga tanish bo'lgan tashkilot yoki muassasa nomidan yuborilgandek tasavvur uyg'otadi. Masalan, siz biror bank yoki moliyaviy tashkilot bilan ishlayotgan bo'lsangiz, sizga shu bank nomidan maktub yozib, shaxsiy bank ma'lumotlaringizni so'rashlari yoki havola orqali saytlariga kirib qo'shimcha ma'lumot berish yoki olishni iltimos qilishlari mumkin. Agar maktubdagi havolaga bossangiz, kompyuteringizga ma'lumot o'g'irlovchi zararli dastur o'rnatilishi hech gap emas. Bunday maktublarning professional tarzda yozilishi, ularda haqiqiy tashkilotlarning logo rasmlari va jismoniy manzillari qo'yilgani sizni aldab qo'ymasligi kerak. "Phishing"dan himoyalaniş yo'llari:

"Phishing" sifatida ko'ringan shubhali maktublardagi havolalarni hech qachon bosmang.

Bunday maktublarga javob bermang va ular so'ragan ma'lumotlarni (masalan, bank va kredit karta ma'lumotlari, parol va hokazo) yubormang.

Maktubning tuzilish shaklini tekshiring: professional va imloviy xatolarsiz yozilganmi? Mazmuni va shakli siz bilan tashkilot yoki kompaniya uslubiga to'g'ri keladimi? Unutmang, imloviy xatolarsiz yozilgani ularning haqiqiy va ishonarli maktub ekaniga asos bo'la olmaydi.

Maktubning qanchalik haqiqiy ekaniga ishonch hosil qila olmasangiz, unga javob berish yoki undagi havolani ochib ko'rishdan oldin, shu maktubni yu'organ tashkilot yoki kompaniyaga telefon yoki boshqa yo'l bilan bog'lanib, bu maktubning haqiqatdan ham ulardan kelgan yoki kelmaganini tekshiring.

Maktub yuborilgan pochta manzili siz bilgan kompaniya saytining nomi va domeni bilan mosligini tekshiring. Masalan, www.saharschool.org saytiga tegishli haqiqiy elektron pochta info@saharschool.org yoki admin@saharschool.org kabi manzillardan keladi. Birinchi qismi istalgan so'z bo'lishi mumkin, ammo elektron pochta belgisidan (@) keyin keladigan qismiga diqqat qarating. "Phishing" maktublarda saharschol.org yoki saharschool.com kabi asl manzilga yaqin, ammo aynan o'zi bo'lmagan boshqa yasama saytlar asosida olingan elektron manzildan foydalanishlari mumkin. Saytlarning haqiqiylikini tekshirishda ham shunga rioya qilish mumkin.

Maktubda havola biror so'z ostiga yashiringan bo'lsa, uning qaysi manzilga olib borishini bilishni istasangiz, havolani bosmasdan turib sichqoncha belgisini havola yashiringan so'z ustiga olib boring. Shunda brauzer ostida chap tomonda havola joylashgan manzil ko'rinadi. Sayt manziliga qarab, uning haqiqiy yoki haqiqiy emasligini bilishingiz mumkin. Unutmang, saytning haqiqiy ekaniga to'liq ishonch hosil qilmaguningizcha, uni ochmang.

Spoofing – Siz taniydigan kimdandir kelgan, lekin aslida u odam jo'natmagan maktublar "spoofing" deyiladi. Xakerlar yoki zararli dasturlar tanishingizning elektron manzili ustidan nazorat o'rnatib, uning nomidan sizga zararli maktublar jo'natayotgan bo'lishi mumkin. Yoki aksincha, sizning elektron manzilingiz zararli dasturlar ixtiyoriga o'tib, sizning nomingizdan boshqalarga shunday maktublar ketishi ham mumkin. Bu nafaqat elektron pochta orqali, balki ijtimoiy tarmoqlardagi maktub yuborish yoki xabar chop etish xizmatlari orqali ham yuz berishi mumkin.

"Spoofing" dan himoyalaniish yo'llari:

Do'stingiz yoki tanishingiz yuborgan maktub shubhali ko'rinsa, unga javob bermang yoki undagi sayt manzilini ochmang.

Bu xatning qanchalik haqiqiyligini tekshirish uchun do'stingizga telefon yoki boshqa aloqa yo'llari orqali bog'lanib so'rang.

Agar elektron pochtagizdan siz bexabar boshqa odamlarga "spoofing" maktub borganini yoki borayotganini payqasangiz, zudlik bilan elektron pochtagiz parolini o'zgartiring va bu xat ketgan odamlarga qayta bog'lanib, maktubni siz yubormaganingiz haqida ogohlantirib qo'ying.

Elektron pochta xavfsizligi bo'yicha qo'shimcha tavsiyalar:

Email manzilingizga kuchli parol o'rnating. Parol uchun sodda so'z yoki raqamlardan foydalanmang. "SplashData" firmasi ma'lumotiga ko'ra, o'tgan yili eng ko'p ishlatilgan parollar 12345, 12345678 va qwerty bo'lgan. Bunday parollarni buzish yoki qo'lga kiritish uchun esa xaker bo'lish shart emas. Iloji boricha, parolingizda bosh harflar, raqamlar va maxsus belgilar jamlanmasidan foydalaning. Masalan, "yaxshilik" degan oddiy so'z va harflardan iborat parolni "YaxshiliK1!" shaklida har xil belgilardan iborat murakkab parolga aylantirishingiz mumkin.

Elektron pochta parolidan boshqa sayt yoki onlayn xizmatlarda foydalanmang. Har bir sayt uchun alohida parol tanlashingizni tavsiya qilamiz. Yodda tutish uchun parollarni kompyuteringizda yoki boshqa onlayn va elektron qurilmalarda saqlamang. Ularni qog'ozga yozib oling va hech kim bilmaydigan joyda saqlang. Jamoat kompyuterlaridan foydalanganda har doim ishlatib bo'lgandan so'ng saytdan yoki elektron pochtdan chiqishni unutmang. Buning uchun "Chiqish", Log out" yoki "Vixod" tugmalarini bosishingiz kerak. Tizimdan chiqmasdan turib oynani (brauzerni) yopsangiz, undagi barcha ma'lumotlaringiz saqlab qolinadi va sahifani kimdir qayta ochganda sizning ma'lumotlaringiz chiqib keladi. Jamoat kompyuterlari deganda kutubxona, internet kafelaridagi yoki birovga tegishli bo'lgan kompyuterlarni tushunish mumkin.

Bir necha odamga bitta maktubni yuborishni istasangiz, e-mail manzillari hammaga ko'rinishi mumkinligini hisobga oling. Maktub olgan tomon bu maktub yuborilgan boshqa emaillarni ko'rmasligi istasangiz, pochta manzilllarini "Bcc" (Gmail

va Yahoo kabi ingliz tilidagi pochta xizmatlarida) yoki "Скрытая копия" (Mail.ru kabi rus tilidagi pochta xizmatlarida) qatoriga kiriting. Shunda bitta maktubni olgan bir necha odam bir-birining elektron pochta manzilini ko'rmaydi. Bu muhim, chunki maktub yuborilgan tomonlar email manzilining o'zi bilmagan boshqa odamlarga ko'rinishini istamasligi mumkin.

Bu bo'limda biz internet brauzerlari haqida so'z yuritamiz. Brauzer bu internetga kirish va veb-sahifalarni ko'rish uchun ishlatiladigan dasturdir. Eng mashhur brauzerlar qatorida Internet Explorer, Firefox, Google Chrome, Opera, Safari kabi dasturlarni sanash mumkin. Bu brauzerlarning hammasi bir xil vazifani bajarsa-da, ular bir-biridan internetga ulanish tartibi, qo'shimcha xizmatlari va ko'rinishi bilan farq qiladi. Quyida internet brauzerlari bilan ishlaganda xavfsizlik yuzasidan e'tibor berish lozim bo'lgan ayrim jihatlarni eslatib o'tamiz. Har bir brauzer u yerda amalga oshirgan ishlaringiz tarixini, tashrif buyurilgan sahifalar va qidirlgan kalit so'zlarni o'zida saqlab qoladi. Siz ochgan har bir sahifa internet provayderi va brauzer provayderiga ma'lum bo'ladi va ular serverlarda doimiy saqlanib qolishi mumkin. Demak, saytlarga qilayotgan tashriflaringiz hech qachon shaxsiy va maxfiy bo'lmaydi. Shuning uchun qanday saytlarga kirayotganingiz haqida mas'uliyat bilan ish tutishingiz kerak.

Kompyuteringizga boshqa odam kirganda, brauzeringiz tarixi ularga ko'rinmasligini istasangiz yoki jamoat kompyuterlarida internetdan foydalanganingizda brauzerlarning "Private" (Maxfiy) degan alohida oynasidan foydalanishingiz mumkin. Hozir barcha ommabop brauzerlarda bunday maxfiy oynalarni ochish imkoniyati mavjud. "Private" oynasida ochilgan barcha saytlar, parol va login ma'lumotlari oyna yopilgandan keyin o'chib ketadi. Unutmang, maxfiy oyna ma'lumotlaringizni internet provayderi yoki brauzer provayderidan yashira olmaydi. U faqat ma'lumotlaringiz brauzerda saqlanib qolmasligini kafolatlaydi, xolos.

Emaildan xavfsiz foydalanish bo'limida aytganimizdek, brauzerlar orqali ham viruslar, shaxsiy ma'lumotingizni o'g'irlashga qaratilgan "phishing" va zararli dasturlar joylashgan saytlar kabi tahdidlar bilan yuzlashasiz. Ularga qarshi himoyalanişda quyidagi maslahatlarga amal qiling. Avvalo, saytning xavfsiz yoki xavfli ekanini aniqlashda oddiy aql bilan yondashib ish tuting. Shubhali saytlarda, odatda, yolg'on

ma'lumotlar yoki to'g'ri bo'lishi ehtimoli juda kam bo'lgan gaplar (masalan, lotereya yutib olganingiz haqidagi xabar) bo'ladi. Bunday saytlarga tasodifan kirib qolsangiz, undagi hech bir havolani bosmasdan, saytni darhol yopishingiz kerak.

Agar vebsayt biror tashkilot yoki kompaniyaga tegishli ekani da'vo qilingan bo'lsa, uning nomi to'g'ri yozilganmi, farqli yoki imloviy xatolar bilan yozilmaganmi, shuni tekshiring. Qaysidir haqiqiy bir tashkilot nomini o'g'irlab, ular nomidan yaratilgan qalbaki saytlarda, odatda, haqiqiy kompaniya sayti nomidagi ayrim harflar o'zgartirilgan shaklda bo'ladi. Masalan, sahar.school.org sayti haqiqiy bo'lsa, uning soxta ko'rinishi www.saharschol.org yoki www.saharschool.com shaklida bo'lishi mumkin.

Agar sayt <http://> belgisi bilan boshlangan bo'lsa, saytning shubhali ekani ehtimoli yanada oshadi. Ishonchli va katta saytlarning deyarli barchasi hozir <https://> protokoli bilan ochiladi. [https](https://) belgisi saytning xavfsizlik sertifikatiga ega ekanini bildiradi. Biror saytga kirish uchun uning sizga ma'lum manzilini brauzerga yozib kiritganingizda, ENTER tugmasini bosishdan oldin, manzilni to'g'ri yozganingizga yana bir bor ishonch hosil qiling. Agar bir dona so'zni xato yozgan bo'lsangiz, haqiqiy saytga o'xshagan, lekin qalbaki bo'lgan boshqa bir saytga kirib qolishingiz mumkin.

Pul o'tkazish xizmatlari orqali pul yuborishni talab qiladigan saytlar, odatda, soxta bo'ladi. Masalan, sizga xorijdan ish topib berishni va'da qilgan va xizmat haqi uchun Moneygramdan pul yuborishingizni so'ragan saytdan ehtiyot bo'ling. Brauzeringizni muntazam yangilab turing. Uning yangi versiyasi chiqsa, uni saqlab olib, shu yangisini o'rnatib. Brauzer orqali internetdan kirib kelgan zararli dasturlar, odatda, kompyuter yoki boshqa elektron qurilmangizga o'rnatilib olib, uning xotirasidagi shaxsiy ma'lumotlarni qidirib topishga va ularni jinoiy egalariga jo'natishga urinadi. Buning oldini olish uchun qurilmalarni qanday himoyalash lozimligi haqida ham ayrim maslahatlarni beramiz. Kompyuter va noutbuklarni himoyalash yo'llari:

Kompyuter yoki noutbukingizdagi "Firewall" himoya dasturi doim yo'niq tursin. U internet va boshqa tarmoqlardan keladigan hujumlarni qaytarishda eng samarali qurol hisoblanadi. Odatda, Windows va Mac operatsion tizimlarida "Firewall" dasturi oldindan o'rnatilgan bo'ladi. Kompyuter/noutbukingizga antivirus dasturini o'rnatib. Windows 7 va undan yuqori versiyadagi operatsion tizimlarga antivirus dasturi

(Windows Defender) o'rnatilgan bo'ladi va ular, odatda, deyarli barcha internet tahdidlarini qaytarishga kifoya qiladi (Albatta, internetdan mas'uliyat bilan foydalanganingizda). Mac operatsion tizimida ishlovchi kompyuterlar ham internet tahdidlariga bardoshli ekani bilan taniqli va odatda, ularga ham qo'shimcha antivirus dasturini o'rnatishga hojat bo'lmaydi. Windowsning boshqa, eskiroq versiyalarini ishlatuvchi foydalanuvchilarga ayrim bepul antivirus dasturlarini tavsiya qilamiz:

1. Avast! Free Antivirus: <https://www.avast.com/>

2. AVG Antivirus: <http://www.avg.com/affiliate/ww-en/free-antivirus-download>

Internetdan bo'ladigan yangi tahdidlarga qarshi muhim himoya vositalariga ega bo'lish uchun operatsion tizimdagi yangilanishlarni (update) o'z vaqtida ko'chirib olib, tizimni yangilab boring. Shubhali narsalarni, dasturlarni aslo komputer/noutbukungizga ko'chirib olmang va ularni o'rnatmang. Ular ma'lumot o'g'irlovchi yoki komputeringizni buzuvchi zararli dasturlar yoki viruslar bo'lishi mumkin. Antivirus dasturlari o'rnatilgan taqdirda ham, ayrim viruslar o'tib ketishi mumkin.

Ishlatmayotgan paytingiz komputer yoki noutbukungizni o'chirib qo'yishga odatlaning. Birovlarning diski yoki USB-drive xotira fleshkalarini komputer/noutbukungizga ulashda ehtiyot bo'ling. Ular virus bilan zararlangan bo'lishi mumkin. Agar bitta komputerni birdan ortiq odam ishlatsa, har bir foydalanuvchi uchun alohida profil (account) oching. Komputerdagi ma'lumotlarni har doim saqlab (backup) qo'ying. Ularni alohida xotira disklarida yoki onlayn axborot saqlash saytlariga ko'chirib qo'yishingiz mumkin. Google Drive va Dropbox kabi ma'lumot saqlash xizmatini taqdim etuvchi saytlarda bepul 15-20 Gigabaytgacha joy olishingiz mumkin. Mobil qurilmalarni himoyalash yo'llari:

Yangi avlod vakillari borgan sari internetga, asosan, mobil qurilmalar orqali kirishga odatlanmoqda. Kompyuterlar orqali bajariladigan barcha ishlarni, masalan, savdo qilish, bank xizmatlaridan foydalanish, ijtimoy tarmoqlarga kirish kabi faoliyatlarning barchasini hozir maxsus dastur-illovalar yordamida telefon yoki planshet orqali amalga oshirish mumkin. Sunday ekan, ularni ham himoyalashga ehtiyoj borgan sari oshib bormoqda. Quyida mobil qurilmalarni qanday himoya qilish bo'yicha ayrim maslahatlarni beramiz. Telefon yoki planshetingiz ekranini doim parol bilan qulflashga

odatlaning. Parolingiz murakkab bo'lishiga diqqat qarating. Ishlatmayotgan paytingiz, qurilma ekrani avtomatik qulflanadigan bo'lsin.

Telefoningizni boshqalarga bermang. Undagi ma'lumotlarni kompyuterga yoki onlayn axborot saqlash saytlariga ko'chirib boring. Masalan, Apple mobil qurilmalarida iCloud xizmati orqali ma'lumotlaringizni onlayn serverlarga ko'chirib o'tkazish va ularni maxsus kodlar yordamida shifrlab qo'yish (encryption) mumkin. Andoid tizimidagi telefon egalari esa Google Drive yoki boshqa axborot saqlovchi xizmatlardan foydalanishlari mumkin. Nozik va shaxsiy ma'lumotlar mavjud sms-xatlari yoki elektron maktublarni telefoningizda saqlamang. Ularni o'chirib tashlang. Bunday xat yuborganlarni bloklab qo'yishingiz ham mumkin.

Shubhali bo'lgan dastur-illovalarni ko'chirib olmang. Shubhali saytlarga kirmang.

Maxsus dastur yordamida telefoningizdan o'chib ketgan rasmlar, maktublar, telefon raqamlari kabi ma'lumotlarni maxsus dastur yordamida qayta tiklashingiz mumkin. Telegram, Whatsapp kabi dasturlardan yoki Facebook, Odnoklassniki kabi ijtimoiy tarmoqlardan ro'yxatdan o'tishda faqat o'z telefon raqamingizdan foydalaning. Chunki boshqa birovning raqamidan foydalansangiz, ular shu raqam orqali sizning parolingizni qo'lga kiritishi yoki siz bexabar bu dastur va tarmoqlardagi sizning profilingizga kirib, faoliyatingizni kuzatishi mumkin.

Telefon yo'qolganda nima qilish kerak? Agar telefon yoki boshqa mobil qurilmangiz yo'qolib qolsa, avvalo, qurilmangiz mana shunday holatlarda ko'rish lozim bo'lgan choralarga tayyor turishi kerak. Ya'ni, oldindan uni yo'qolib qolganda amalga oshirish lozim bo'lgan ishlarga tayyorlab qo'yishingiz kerak. Apple va Android telefonlari uchun bu borada alohida maslahatlar: Apple: "Telefonimni top" (Find my iPhone) xizmatini ishga tushiring. Bu xizmat orqali yo'qolgan telefonning qayerdaligini internet orqali topishingiz mumkin. Shuningdek, ekranini avtomatik qulflab, topib olgan odam sizga bog'lanishi uchun ekranda sizning tel. raqamingiz yoki email manzilingiz ko'rinadigan qilish mumkin. Bundan tashqari, internet orqali telefoningiz ichidagi barcha ma'lumotlarni butunlay o'chirib tashlashingiz ham mumkin.

iCloud xizmati orqali barcha ma'lumotlaringizni saqlab boring. Telefoningiz yo'qolgan va qayta topilmagan taqdirda, uning ichidagi barcha ma'lumotlarni iCloud

orqali boshqa telefoningizga ko'chirib olishingiz mumkin. Android: "Google"ning "Android Device Manager" xizmati yoki boshqa yo'qolgan telefonni topishga xizmat qiluvchi dasturlar yordamida yo'qolgan telefoningizni topishingiz, uni qulflab qo'yishingiz yoki undagi ma'lumotlarni o'chirib tashlashingiz mumkin.

Android qurilmangizdagi ma'lumotlarni ham vaqti-vaqti bilan boshqa joyga saqlab turishni unutmang. Uni kompyuteringizga yoki yordamchi dastur-illovalar yordamida onlayn axborot saqlash saytlariga ko'chirib o'tkazib qo'yishingiz mumkin. Androidning ichki sozlamalar (Settings) paneli orqali ham "Google"da ochilgan profilingiz bilan bog'liq barcha ma'lumotlarni saqlab qo'yishingiz mumkin.

Ijtimoiy tarmoqlar bugun ko'pchilik uchun internetning asosiy qismiga aylanib ulgurdi. Ya'ni ko'plab foydalanuvchilar bugun internetga, asosan, ijtimoiy tarmoqlarda vaqt o'tkazish uchun kiradi: yangiliklarni ham, video va boshqa ko'ngilochar ma'lumotlarni ham shu tarmoqlardan oladi; do'stlari bilan gaplashadi, suhbat quradi va hokazo. Ommaviy ijtimoiy tarmoqlarga misol sifatida Facebook, Twitter, Odnoklassniki, V Kontakte va Muloqot kabi saytlarni keltirish mumkin. Internet foydalanuvchilarining shaxsiy daxlsizligiga eng katta tahdid hozir ana shu tarmoqlardan kelishi mumkin. Chunki eng ko'p shaxsiy ma'lumotlaringiz, suratlaringiz va hatto kredit karta va bank ma'lumotlaringizni shu saytlarga kiritgan bo'lishingiz mumkin. Demak, bu ma'lumotlar pand bermasligi uchun ijtimoiy tarmoqlardan ehtiyotkorlik bilan foydalanish kerak. Bu borada sizga bir necha maslahatlarimiz bor:

Ijtimoiy tarmoqlarga, imkoni boricha, shaxsiy ma'lumotlaringizni kamroq joylashtiring. Shuni unutmaslik kerakki, ijtimoiy tarmoqlar xavfsizlik choralarini qanchalik kuchaytirmasin, u yerga joylashtirilgan ma'lumotlaringiz hech qachon to'la xavfsiz bo'la olmaydi. Eng yomon holatda sayt xakerlar hujumiga uchrab, undagi yashirin suratlaringiz, yashirin yozishmalaringiz bir kunda butun dunyoga oshkor bo'lib ketishi hech gap emas.

Bu yerning ommaviy maydon ekanini unutmang. U yerga biror surat yoki gap yozib qoldirdingizmi, u endi internet serverlariga muhrlanib qoladi va bu gap-ma'lumotlarni sahifangizdan o'chirib yuborgan taqdiringizda ham, u server xotiralaridan

o'chmasligi mumkin. Shuning uchun har qanday gap-so'zni yozishdan oldin yetti o'lchab bir kesing.

Saytda ro'yxatdan o'tishdan oldin tarmoqdan foydalanish qoidalari bilan tanishib chiqing. Uzundan uzoq bu qoidalarni ko'pchilik o'qimaydi, ammo bunday saytlar, odatda, mas'uliyatni zimmalaridan soqit qilish uchun ko'p masalalarda to'liq mas'uliyatni foydalanuvchi zimmasiga yuklaydi. Masalan, tarmoqqa qo'yilgan har bir surat saytning mulkiga aylanadi, degan shart bo'lishi mumkin. Agar bu kabi shartlarga rozi bo'lmasangiz, saytga a'zo bo'lmang.

Saytning sozlamalar panelidan (Settings) xavfsizlik bo'yicha mavjud imkoniyatlarni o'rganib chiqing. Yozayotganlaringiz yoki sahifangiz kimlarga ko'rinadi, kimlar sizga xat yoza oladi kabi masalalarda shu paneldan o'zingizga mos holatni tanlab olishingiz mumkin.

Shubhali havolalarni ochmang. Ular tarmoqdagi profilingizga kirishni ko'zlovchi zararli dasturlar bo'lishi mumkin. Bu esa sizning nomingizdan do'stlaringizga istalmagan xat va havolalar ketishiga sabab bo'lishi mumkin.

Do'slaringiz bilan qiladigan maxfiy chatlaringiz ham, aslida, kuzatuvdan xoli emas. Sayt ma'muriyati yoki hukumat idoralari, xohlasa, bu ma'lumotlarni ochib ko'ra olishlari mumkin.

12.3. Internetning ijodiy faoliyatni rivojlantirishda o'ziga xos ta'siri.

Ma'lumki, hozirgi kunda jamiyatning asosiy boyligi va mulki — avvalgi davrlardagidek, moddiy buyum va quvvat emas, balki axborotdir. Shuning uchun jahon miqyosida kompyuter tarmoqlarini axborot bilan to'ldirish masalasi son jihatidan emas, balki taqdim etilayotgan axborotning sifati va yo'nalishi jihatidan jiddiy muammo bo'lib hisoblanadi. O'zbekiston — telekommunikatsiya tarmoqlarini modernizatsiyalash, zamonaviy texnologiyalarni qo'llash, yangi raqamli texnika vositalarini o'rnatish, ularni optimallashtirish ishlari natijasida jahon axborot integratsiyalashuvi jarayoniga jadal sur'atda qo'shilishi ko'zga tashlanmoqda. Internet madaniyat uchun nimalarga qodir va madaniyat Internetga nima qo'sha oladi? Bu borada fikrlar turlicha va ba'zan kutilmagan javoblarni olish mumkin. Biroq barcha bir fikrni tasdiqlashi aniq: Internet

olamni boshqarmoqda, bunga shubha yo‘q, butun dunyoni anglashga va har qanday savolga javob topishga Internet yordam bera oladi.

Internet madaniyatga qanday ta‘sir ko‘rsatishi va buning ijobiy yoki salbiy tomonlari ko‘proqmi degan fikrlar Internet muhitidan ham tashqariga chiqib, sevimli mavzuga aylanib bormoqda. Agar Internetning madaniyat: san‘at, adabiyotga va adabiy muhitga ta‘siri to‘g‘risida gap borganida tarmoq nashrlarining salbiy hamda xavfli tomonlarini ta‘kidlash, bosma nashrning esa aksincha, yorqin tomonlarini birinchi o‘ringa qo‘yish foydalidir.

Ma‘lumki, butunjahon tarmog‘ining madaniyatga ta‘siri ikki omilga asoslanadi. Bulardan birinchi omil: • bosma ishlab chiqarish monopoliyasining barham topishi. Internetning ommaviylashib borishi bilan ishlab chiqaruvchi va matn hamda g‘oyalar iste‘molchilari o‘rtasidagi ushbu vositachiga bo‘lgan zarurat yo‘qoldi. O‘quvchi-muxlislarga, iste‘molchilarga mo‘ljallangan matnlarni tarqatish faoliyati va demak, matnlarni ishlab chiqish ham endilikda kitob nashri savdosiga bog‘liq bo‘lmaydi. Ikkinchi omil: • masofaning ahamiyati qolmasligi. Internet bizga parlament kongress, konferentsiya holatini yaratadi, ya‘ni Yer kurrasi turli burchaklaridagi barcha insonlar bir zalda yig‘ilgandek bo‘ladilar. Barchasi shu yerda va hozir sodir bo‘ladi, demak, faqatgina masofa emas, balki: • vaqt tushunchasi ham ahamiyatsiz bo‘ladi. Katta jurnallarda nashr qilish vaqti — oylarga cho‘zilsa, Internetda g‘oyalar va matnlar yuzaga kelganidanoq nashr etiladi. Shunga muvofiq, bosma narshlardagi munozaralar ko‘p oy va yillarga cho‘zilsa, Internetda bunga sanoqli kunlar ketishi mumkin. Butunjahon tarmog‘ining bunday ixtiyoriyligi intellektual hayotning jadalligini ko‘p marotaba oshirishga qodir.

Internetning fan va madaniyatga qo‘shadigan yangi hissasi ana shu ikki omilda namoyon bo‘ladi. Qolgan jihatlar esa yoki ularning natijasi, yoki Internet paydo bo‘lishidan avvalgi (gipertest, turli xil adabiy o‘yinlar loyi-halar va boshqalar) yangiliklarning rivoji hisoblanadi. Internet va axborotlar olami kun sayin bizni turli yangiliklardan voqif etmoqda. Internet yangi, hali hech kimga tanish bo‘lmagan ismlar, atama va terminlar birinchi bor paydo bo‘layotgan makonga aylanib bormoqda. Bu endigina o‘z yo‘nalishlarini va muxlislarini topayotgan yosh mualliflar maydoni, shu

bilan birga, bu ishlarni uddalay olmaganlar uchun osoyishta makondir. Barchaga ma'lumki, Internet "nashri" — bosma nashrdan farq qiladi. Bosma nashrlarda muallif fikri uchun ommaviylashish ta'minlanadi (oz bo'lsa ham) — kitob do'konlarida paydo bo'ladi, tanqidchilar, bibliograflar va boshqalar nazariga tushadi. Barcha o'quvchilar ommasi bo'lmasa ham, hech bo'lmaganda yangiliklarni doimiy kuzatuvchilar yoki vaqti-vaqti bilan kitob do'konlariga kirib turuvchilar kitob to'g'risida bilib oladilar.

Internetda nashr etishda ommaviylashish alohida masalaga aylanadi. Internet — faol izlashga mo'ljallangan muhitdir. Shu bilan birga, undan foydalanuvchilar Internet bo'yicha sayr qilishda ma'lum belgilangan bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishlari zarur. So'nggi vaqtlarda Internet taraqqiyoti, uning madaniyat kelajagiga ta'siri haqidagi turli bahs — munozaralarda dolzarb mavzulardan biriga aylanmoqda. Axborot uzatish tizimi fan va madaniyat sohalariga jadallik bilan yangi o'zgarishlar olib kirmoqda. Bugun Internet o'zida kutubxona, matbuot, radio va televideniye imkoniyatlarini ham mujassam etmoqda. Shu jahatdan inson ongiga, ayniqsa, o'sib kelayotgan avlod ta'lim-tarbiyasiga ta'siri ham kuchayib bormoqda.

Internet global tarmoq sifatida foydalanuvchilarga ko'pgina qulayliklarni yaratib bermoqda. Avvalo shu narsa muhimki, Internet orqali yangiliklar ommaga tez yetib boradi, unda joylashtirilgan xabarlar orqali jahon bo'ylab turli ma'lumotlarni tezkor egallab boramiz. Yana bir jihati shuki, tarmoq ijodkorlar faoliyatiga ta'sir ko'rsatib, ijod namunalari ham o'zgartirmoqda. Bugun, Internetda nafaqat mahoratli mutaxassislar, balki bevosita ishqibozlar, ya'ni Internetdan foydalanuvchining o'zi ham ma'lumot va axborot yuborish hamda tayyorlash imkoniyatiga ega. Yuqorida ta'kidlab o'tilgan qulayliklardan tashqari, yana bir muhim jihat — Internet tizimining o'zida turli shakldagi ma'lumotlarni, ya'ni matn, grafika, ovoz va tasvirni mujassam etish imkoniyati mavjudligidir. Bu albatta, madaniyat va san'at ahli ijodiga muhim o'zgarishlar olib kirmoqda.

Turli elektron texnologiyalarining jadal rivojlanishi ijodiy faoliyatda ham namoyon bo'lib bormoqda. Masalan, rassomchilik, amaliy bezak va kino san'atida tasvir yaratish va balki matnli ma'lumotlardan ham bevosita foydalanilishda turlicha dasturlarni qo'llaydilar. Ma'lumki, videotasvir yoki fotosuratlarini taqdim etish ham

ko'pgina yangi usullar orqali beriladi. Ko'rib turganingizdek, ijodiy jarayon bir necha xil axborot uzatish usullarining uyg'unlashib ketishiga olib kelmoqda. Ma'lumki, inson qadimdan go'zallikka havas qilgan, uning oldida lol bo'lgan va mualliflarni e'zozlab kelgan. San'at va madaniyat asarlari insonga ma'naviy oziqa bag'ishlaydi. Shu sababli ham ularni noyob durdona sifatida ardoqlab keladi.

Ilmiy-texnika taraqqiy etib, komputer va axborot texnologiyalari rivojlansada san'atga bo'lgan qiziqish aslo so'nmaydi. Haqiqiy san'at va madaniyat durdonalari insonning qalbiga, ruhiy dunyosiga ta'sir etadi va allanechuk hissiyotlar uyg'otadi. Ular insonlarga muhabbat va nafrat, quvonch va qayg'u tuyg'ularini to'g'ri anglash va ularni e'zozlashni o'rgatadi. Hozirgi ilm-fan jadal rivojlangan bir davrda ko'pgina mualliflarimiz o'z ijodida yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda raqamli texnika vositalaridan samarali foydalangan holda asarlar yaratmoqdalar. Ular o'z mahoratlarini yangi taraqqiyot texnologiyalari bilan uyg'unlashtirmoqdalar.

Afsuski, bunday uyg'unlik alohida ijodiy faoliyatga salbiy ta'sir etishi ham mumkin. Bu uyg'unlik professionallik va mahoratning o'rmini bosishi qiyin kechadi. O'z ijodida yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda raqamli texnika vositalaridan samarali foydalanayotgan har qanday ijodkor uchun bu vositalar ularning ijodini boyituvchi vosita bo'lmoqda. Shu bois, bugun madaniyat va san'at xodimi ham kompyuter, ham diktofon, ham kamera, ham fotoapparat kabi vositalardan foydalana bilishi darkor. Lekin bu degani universal shaxs bo'lish shart degan ma'noni anglatmaydi. Bu — professionallik va mahoratning boyitilishidir. Shu sababli ham umumta'lim maktablaridanoq va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi, keyinroq oliy ta'lim muassasalarida talaba-yoshlarga buning uchun barcha sharoitlar yaratilgan.

Ular bevosita olgan bilimlarini amaliyotga va ishlab chiqarishga tatbiq etish, shu bilan birga, amaliyotni nazariya bilan birgalikda samarali olib borishga erishish yo'llarini ham o'rganadilar. Talabalarimiz o'z ijodlarida har qanday texnikani qo'llash va ulardan foydalanishni bilishlari zamon talabidir. Darhaqiqat, yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, shuningdek, Internetning rivoji, fan, madaniyat va san'at sohasida keng qo'llanilishi va shuning natijasida ro'y berayotgan jadal rivojlanish

jarayoni zamonaviy ijodiy faoliyatlarga sezilarli o'zgarishlar olib kelayotganini ko'plab sodir bo'layotgan yangiliklar ham isbot etadi.

Internetning rivoji unda o'z sahifasiga ega bo'lganlarning muxlislarida qiziqarli axborotlarning qog'oz variantiga ham qiziqishlari ortib borayotganini ko'rsatmoqda. Xususan, veb-muhitda elektron nusxasiga ega bo'lgan axborot vositalari bugun yangi muxlislarni yanada jalb etishga erishmoqda. Bundan tashqari, veb-muhitdagi faoliyat va Internetda axborotlarni doimiy yangilanib borishi bu sohada muvaffaqiyatli raqobat imkonini yaratmoqda.

Hozirgi davrda ijodkorlar oldida nafaqat moddiy borliq, balki virtual olamda ham ijoq qilish imkoniyati paydo bo'ldi. Internet deb atalmish bu imkoniyat vositasi sahifalarini varaqlab, go'zallik naqadar cheksiz xilma-xillikka ega ekanligidan hayratga tushish mumkin. Zamonaviy madaniyat va san'atni keng targ'ib etuvchi vosita esa kompyuter texnologiyalaridir. Kompyuter texnologiyalari va Internet ijodkor uchun o'z asarlari bilan turli ko'rgazmalarda qatnashish, tomoshabin bilan jonli muloqot qilish imkoniyatini ham baxsh eta oladi. Global tarmoqda sayt orqali tezkor va hozirjavob axborot almashuvidek imkoniyatni taqdim etadi.

Tayanch iboralar: global, xavfsizlik, tarmoq, vaziyat, sayt, zamonaviy madaniyat, xabar, tezkor.

Nazorat savollari:

1. Internet qanday imkoniyatlari bor?
2. Internetdan samarali foydalanishning o'ziga xos afzalliklarini ayting?
3. Internetning inson ish faoliyatida qanday foydali tomonlari bor?
4. Hozirgi kunda axborot texnologiyalari taraqqiyoti qanday bosqichda?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil yakunlari va 2017-yil istiqbollariga bag‘ishlangan majlisidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. //Xalq so‘zi gazetasi. 2017-yil 16-yanvar, №11.
2. Mirziyoyev Sh. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – B 464.
3. Mirziyoyev Sh. Yangi O‘zbekiston demokratik o‘zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. – Toshkent: 2021. O‘qituvchi. – B. 184
4. N.Muratova. Jurnalistika media va axborot savodxonligi. Jurnalistlar va media sohasidagi ta’lim beruvchilar uchun qo‘llanma. Baktria press. T.,2019.
5. Ya.Mamatova, S.Sulaymanova. O‘zbekiston mediata’lim taraqqiyot yo‘lida. O‘quv qo‘llanma. Extremum-press, 2015-94.b.
6. A.B. Федоров. Медиаобразования и медиаграмотность. Учебное пособие. М. 2018 г.
7. Suvi Tyuminen, Sirkku Kotilaynen, Anniina Lundvall., Media va axborot savodxonligini shakllantirishning pedagogik jihatlari. O‘quv-amaliy qo‘llanma. - Extremum-press, 2017-142.b
8. Yahyo, Muhammad Amin. Internetdagi tahdidlardan himoya. Yordamchi o‘quv qo‘llanma. Movarounnahr, 2016.-672 b.
9. Ахметова Л.С. Медиаобразования и медиаграмотност: теория, методология, практика. Учебное пособие. КазГУ. 2016 г.
10. Amirov D.M. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug‘ati. 2010.
11. Судич Ю.В., Проказин В.В. Рол социальных сетей в жизни молодежи. М. 2019.
12. Matibaev T. Matibaeva R. Jaholat xuruji. - Toshkent: Akademiya, 2013.
13. Madarrahimova F.R. Oliy ta’lim tashkilotlari talabalarida mediasavodxonlikni rivojlantirish. Dis ishi. Toshkent.2024.
15. Axmetova L.C. Mediaobrazovaniya i mediagramotnost: teoriya, metodologiya, praktika. Uchebnoe posobie. KazGU. 2016 g.
16. Amirov D.M. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug‘ati. 2010.
17. Burxanov X. M. Internet xavfsizligini ta’minlashda milliy segment faoliyatining sotsiologik jihatlari. Diss. Avtoreferat. T.: 2012.
18. Raximova Sh.A. Ijtimoiy tizimni modernizatsiyalashtirish jarayonida axborot almashinuvi madaniyati. Diss. Avtoreferat. T.: 2021.

19. Shermuxamedova A.U. O‘zbekistonda ijtimoiy tarmoqlarning shakllanishi tendensiyalari va xususiyatlari. Diss.Avtoreferat. T.: 2021.
20. Судич Ю.В., Проказин В.В. Рол сотсиал сетей в жизн! молодежи. М. 2019.
21. Matibaev T. Matibaeva R. Jaholat xuruji. - Toshkent: Akademiya, 2013.
22. Tolipov A.A. Yoshlar orasida jiioyatchilikning oldiii olishning ijtimoiy mexanizmlari. Diss.Avtoreferat. T.: 2021.
- 23.Баженова Ж.М. Принципы обучения школьников основам экранной грамотности/ Ж.М. Баженова // Специалист. 1993. № 5. -С. 68.
- 24.Баранов О.А. Медиаобразование в школе и вузе. Тверь: Изд-во Твер. гос. ун-та, 200. -С.87.

Axborot manbalari:

1. <http://www.edu.uz>-O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim fan va innovatsiyalar vazirligi sayti.
2. <http://www.uzedu.uz> - O‘zbekiston Respublikasi Maktab va maktabgacha ta’lim vazirligi sayti.
3. <http://www.gov.uz>- O‘zbekiston Respublikasi hukumati portali.
4. [Prezident.uz](http://www.prezident.uz) - O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti.
5. www.press-service.uz. - Prezident matbuot xizmati.
6. www.lex.uz - O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
7. www.ziyonet.uz - O‘zbekiston Respublikasi ta’lim portali.
8. www.uza.uz - O‘zbekiston Milliy axborot agentligi (O‘ZA)
9. www.natlib.uz - Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi.
10. www.webofscience.com - Xalqaro ilmiy maqolalar platformasi.
11. www.scopus.com - Xalqaro ilmiy maqolalar platformasi.
12. www.elibrary.ru - Rossiya ilmiy maqolalari indeksi.
13. www.pedagog.uz.

MUNDARIJA:

KIRISH	3
I. BOB. MEDIASAVODXONLIK VA AXBOROT MADANIYATI EVOLYUTSIYASI VA UNING JAMIYATDAGI AHAMIYATI.	
1.1. Media savodxonlik va axborot madaniyati tushunchasi evolyusiyasi va dialektikasi.....	5
1.2. Muloqot va ma'lumot tushunchasining uzviyligi va o'ziga xosligi.....	7
1.3. Aloqa va axborotning inson hayotidagi o'rni, mazmuni va ma'naviy ehtiyoji.....	13
1.4. Mediasavodxonlik va axborot madaniyati kommunikativ vosita va foydalanish usullari sifatida.....	20
II. BOB. AXBOROTNING JAMIYAT RIVOJIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI.	
2.1. Bosma shakldagi ommaviy axborot vositalari: gazeta va jurnallarning o'ziga xos xususiyatlari.....	31
2.2. Bosma shakldagi ommaviy axborot vositalari: gazeta va jurnallarning o'ziga xos xususiyatlari.....	41
2.3. Ta'lim jarayonida axborot savodxonligining o'rni va ahamiyati.....	45
2.4. Yangi O'zbekistonda ta'limni rivojlantirishda media vositalar va ularning ahamiyati.....	52
III. BOB. DUNYO AHOLISINING AXBOROTGA BO'LGAN EHTIYOJINI QONDIRISH MASALALARI.	
3.1. Dunyo aholisining axborotga bo'lgan ehtiyojini qondirish masalalari.....	62
3.2. Ijtimoiy tarmoqlarda faoliyat yuritayotgan bloger va vaynerlarda kasbiy etiket qoidalarining ahamiyati.....	69
3.3. Axborotdan daromad topish yo'llari va insonga ta'sir etuvchi salbiy tomonlari.....	75
IV. BOB. XORIJIY OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING MEDIA MAKONIDAGI O'RNI.	
4.1. Xorijiy media axborot vositalari: The Times, The New Times, Bloomberg va Sabah, "Exa Moskvi", "TRT" va "Amerika ovozi teleradiokompaniyalarining qiyosiy tahlili.....	79
4.2. Rossiya, AQSH va Yevropa teleradiokompaniyalari faoliyatini tahlil qilish.....	82
4.3. Zamonaviy globallashtirish integratsiya, axborotlashtirish tarmog'idagi fitna va axloqiy hujumlar va ularning oqibatlari.....	84

V. BOB. MEDIA MAYDON TUZILISHI VA UNING JAMIYAT RIVOJIGA TA`SIRI.

- 5.1. Axborotlashgan jamiyatda media maydon tushunchasining uzviyligi va uning o‘ziga xos xususiyatlari.....91
- 5.2. Media maydonda shaxs tomonidan axborot yaratish va uning jamiyatdagi o‘rni va ahamiyati.....95
- 5.3. Axborotni daromad manbaiga aylantirishning o‘ziga xos jihatlari.....107
- 5.4. Axborotning inson ongiga ta'sir etish muammolari.....112

VI. BOB. IJTIMOY TARMOQLARDAGI AXBOROT XURUJLARI VA TAHDIDLAR.

- 6.1. Ijtimoiy tarmoqni axborot maydoniga aylantirish zaruriyati.....117
- 6.2. An'anaviy ommaviy axborot vositalari o'rnini ijtimoiy tarmoqlar egallashining salbiy va ijobiy jihatlari123
- 6.3. Ijtimoiy tarmoqlarning jozibadorligi va yoshlarning jalb etilishi.....126
- 6.4. Ijtimoiy tarmoqlarni ommalashtirishning o‘ziga xos jihatlari.....130

VII. BOB. MEDIA MAYDONDA AXBOROT TARQATISH MADANIYATI.

- 7.1. Axborot maydonida ahloq va shaxs tushunchasi.....136
- 7.2. Internet, virtual va vizual olamning shaxsga ta'siri.....143
- 7.3. Vizual va virtual olamning ommaviyligi va jozibadorligi. Ommaviy axborot vositalari: ommaviy madaniyat, o'yin-kulgi va reklama.....145

VIII. BOB. SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN AXBOROT: PSIXOLOGIK, DINIY VA MADANIY TAHDIDLAR.

- 8.1. Axborot-psixologik xavfsizlik tushunchasi va tasnifi.....154
- 8.2. Diniy tahdidlar va ularning kelib chiqish sabablari.....161
- 8.3. Ma'naviy tahdid tushunchasi: yondashuvlar va talqinlar. Milliy nizo turlari va tahdidlar.....168

IX. BOB. AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING G‘OYAVIY-NAZARIY ASOSLARI.

- 9.1. Axborot xavfsizligini ta'minlash masalalari.....175
- 9.2. Internetda axborot xavfsizligini ta'minlash masalalari.....185
- 9.3. Axborot xavfsizligini ta'minlash nazariy asoslarning o‘ziga xos jihatlari..189

X. BOB. O‘ZBEKISTONDA AXBOROT XAVFSIZLIGINING MA’NAVIY VA HUQUQIY ASOSLARI.

- 10.1. Axborot xavfsizligini ta'minlash markazining vazifalari.....197
- 10.2. Talabalarda mediasavodxonlikni shakllantirishda zaruriy axborotlar.....211

10.3. Tashkilotlarda axborot xizmati faoliyatining axborot texnologiyalari chambarchas bog‘liqligi.....	213
XI. BOB. VIRTUAL O‘YINLARNING YOSHLAR ONGIGA TA’SIRI.	
11.1. O‘yinlarining yoshlar tarbiyasiga salbiy ta’siri.....	217
11.2. Virtual olamda tarbiya masalalarining muhim jihatlari.....	223
11.3. Virtual maydonlardagi o‘yinlarning asl qiyofasi.....	227
XII. BOB. MEDIA MAYDON VA INTERNET IMKONIYATLARI.	
12.1. Internet imkoniyatlaridan samarali foydalanish texnologiyasi.....	233
12.2. Internetdan xavfsiz foydalanish yo‘llari.....	238
12.3. Internetning ijodiy faoliyatni rivojlantirishda o‘ziga xos ta’siri.....	250
Foydalanilgan adabiyotlar.....	255